

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞTE DEMOKRATİKLEŞME
ÇABALARI

SEDAT YILDIRIM

VAN- 2018

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞTE DEMOKRATİKLEŞME
ÇABALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEDAT YILDIRIM

DANIŞMAN

PROF. DR. METİN AYIŞIĞI

VAN- 2018

Sedat YILDIRIM tarafından hazırlanan “Çok Partili Döneme Geçişte Demokratikleşme Çabaları” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI

Tarih Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI

Tarih Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye: Doç. Dr. Mehmet PINAR

Tarih Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Fatih GENCER

Tarih Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Yedek Üye : Unvanı Adı SOYADI

Tarih Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

.....

Tez Savunma Tarihi:

15.../10.../2018

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.


Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü



Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi beyan ederim.

Sedat Yıldırım

15.10.2018

(Yüksek Lisans Tezi)

Sedat YILDIRIM

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ekim, 2018

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞTE DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI

ÖZET

II. Dünya Savaşı'nın Türkiye Cumhuriyeti ve dünya tarihinde yarattığı etkileri bakımından ayrı bir yeri vardır. Çünkü bu savaş, demokrasi cephesinin zaferi ile sonuçlanmıştır. Faşist-totaliter tek parti yönetimine dayalı ülkelerin yenilmeleri demokrasiyi yükselten değer haline getirmiştir. Demokratik sistemlerin yükselişe geçtiği bir dönemde Türkiye de buna kayıtsız kalmamıştır.

Türkiye'de 1923-1946 yıllarında tek siyasi parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi yer almıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından parti içerisinde önemli değişiklikler yapılmış ve İsmet İnönü'nün Milli Şef olmasıyla da tek parti ideolojisi etkin bir hal almıştır. Bu dönemde yapılan bazı antidemokratik kanun ve uygulamalar, toplum üzerinde sosyo-ekonomik açıdan büyük sarsıntılara ve iktidara karşı toplumsal bir muhalefete sebep olmuştur. Savaşın ardından ülke içinde ve dışında meydana gelen gelişmeler çok partili demokratik rejime geçişi zorunlu kılmıştır. Bu şartlar altında kurulan Demokrat Parti, belli bir süre iktidarın hoşgörüsüyle karşılanmıştır. Ancak muhalefetin hızlı örgütlenmesi ve 1946 seçimlerindeki başarısı iktidarın tutumunu sertleştirmiştir. Çok partili hayata geçildikten sonra özellikle muhalefet, antidemokratik kanunlar açısından iktidarı eleştirmiş ve köklü değişiklikler yapılmasını istemiştir. İktidar partisi ise, halkın desteğini yeniden kazanabilmek adına bu uygulamaları değiştirme ve kaldırma yoluna gitmiştir. Bu çalışma, Türk siyasal hayatında özellikle savaş sonrası başlatılan demokratikleşme hareketlerinin nedenlerini, sonuçlarını ve toplum üzerindeki tesirlerini incelemek üzere hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Çok Partili Hayat, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Milli Şef.

Sayfa Adedi: 238

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI

(M. Sc.)
Sedat YILDIRIM
VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
October, 2018

**DEMOCRATUZATION EFFORTS IN TRANSITION TO THE MULTI-
PARTY PERİOD
ABSTRACT**

The Second World War has a different place in terms of its effects on the Turkish Republic and the world history, because this war resulted in the triumph of democracy. The defeat of countries based on fascist-totalitarian one-party rule has made democracy a rising value. When the Democratic systems were rising, Turkey did not remain unresponsive to this.

The Republican People's Party was the only political party in Turkey of 1923-1946. After the death of Mustafa Kemal Atatürk, significant changes were made within the party, with İsmet İnönü being the National Chief, one-party ideology became effective. In this period some anti-democratic laws and practices caused socio-economic damages and public opposition against government. After the war, developments inside and outside the country were forced to transition to a multi-party democratic regime. The Democratic Party was established under these circumstances and was tolerated by for a certain time. However, the rapid organization of the opposition and its success of the 1946 elections caused become stiffened position of the government. After transition to multi-party system, the opposition criticized the government in terms of antidemocratic laws and demanded radical changes. Government party changed and abolished these practices for regain the support of the public. Present study was prepared to analyse the causes, outcomes and effects of democratization movements being started in the Turkish political life after the war.

Key Words: Democracy, Multiparty Life, Republican People's Party, Democratic Party, National Chief.

Quantitiy of Page: 238

Scientific Drector: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	xiv
BİRİNCİ BÖLÜM	1
ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞLE BİRLİKTE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİNİN HIZ KAZANMASI	1
1.1. Çok Partili Demokratik Yaşama Geçişin İç ve Dış Nedenleri	1
1.1.1. İç Nedenler.....	1
1.1.2. Dış Nedenler	4
1.1.2.1. Uluslararası İdeolojik Etkilerin Türkiye’ye Yansıması.....	6
1.2. Muhalefetin Oluşması ve Partilerin Kurulması.....	8
1.2.1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu.....	8
1.2.2. 1945 Yılı Bütçe Kanunu Görüşmeleri	13
1.2.3. Dörtlü Tahrir’in Verilmesi.....	15
1.2.4. Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın Mecliste Görüşülmesi	17
1.3. Milli Kalkınma Partisi	19
1.4. Demokrat Parti	21
1.5. CHP’nin II. Olağanüstü Kurultayı ve Belediye Seçimleri	25
1.6. Millet Partisi	28
1.7. Diğer Partiler: Türkiye Sosyalist Partisi.....	31
1.7.1. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi	33
1.8. Basın ve Sivil Toplum Kuruluşları.....	34
1.9. Demokratikleşme Sürecinde Hükûmet-Muhalefet İlişkileri	37
1.9.1. Hükûmetin Muhalefet Unsurlarına Yönelik Baskısı: Basın ve Sol Partiler	37
1.9.2. Tan Olayı	40
1.9.3. 1946 Seçimleri, Hükûmet ve Muhalefet.....	44
1.10. Otoriter Hükûmet Dönemi: Recep Peker ve Muhalefet	49
1.10.1. 1947 Bütçe Görüşmelerinde “Psikopat Olayı”	54

1.10.2. Demokrat Parti'nin I. Büyük Kurultayı	56
1.10.3. 12 Temmuz Beyannamesi.....	61
1.11. İlimli Hükûmet Dönemi: Hasan Saka ve Muhalefet	66
1.11.1. CHP'nin VII. Büyük Kurultayı.....	73
1.11.2. II. Hasan Saka Hükûmeti	76
1.12. Liberal Hükûmet Dönemi: Şemsettin Günaltay ve Muhalefet	80
İKİNCİ BÖLÜM.....	90
DEMOKRATİK OLMAYAN KANUN VE UYGULAMALARIN DEMOKRATİKLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK ÇALIŞMALAR.....	90
2.1. Değiştirilen Kanun ve Uygulamalar	100
2.1.1. Seçim Kanunu.....	100
2.1.2. Matbuat Kanunu	110
2.1.3. Milli Korunma Kanunu.....	115
2.1.4. İş Kanunu.....	122
2.1.4.1. Milli Korunma Kanunu'nun Çıkarılması İle Yapılan Değişiklik ..	125
2.1.4.2. Çok Partili Hayata Geçişle Birlikte Yapılan Değişiklik	126
2.1.5. Cemiyetler Kanunu	130
2.1.6. Üniversiteler Kanunu.....	135
2.1.7. Düşünce ve İnanç Özgürlüğü ile Ezan Konusu	141
2.1.7.1. Türkçe Ezan Uygulamasında Ortaya Çıkan Sorunlar.....	144
2.1.7.2. Arapça Ezan Yasağına Son Verilmesi	146
2.2. Kaldırılan Kanun ve Uygulamalar.....	148
2.2.1. Varlık Vergisi Kanunu.....	148
2.2.2. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu	153
2.2.3. Değişmez Genel Başkanlık ve Milli Şeflik.....	156
2.2.4. Müstakil Grup	160
2.2.5. Sıkıyönetim.....	164
2.2.6. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu	169
2.2.7. İstiklal Mahkemeleri	171
SONUÇ	173
KAYNAKLAR	177
EKLER.....	196
ÖZGEÇMİŞ	215

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BM	Birleşmiş Milletler
Bkz.	Bakınız
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DP	Demokrat Parti
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
HF	Halk Fırkası
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
MKK	Milli Korunma Kanunu
MKP	Milli Kalkınma Partisi
MP	Millet Partisi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM TD	Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMM ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TCK	Türk Ceza Kanunu
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TSEKP	Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi
TSP	Türkiye Sosyalist Partisi
t.y.	Yayın Tarihi Yok
vd.	Ve Diğerleri

ÖNSÖZ

Demokrasi cephesinin zaferi ile sonuçlanan II. Dünya Savaşı, Türkiye’de ve dünyada bir değişim süreci başlatması sebebi ile önem teşkil eden bir olaydır. Buna bağlı olarak, II. Dünya Savaşı ve çok partili hayata geçiş süreci üzerine birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Ancak savaş yıllarında ve sonrasında gerek siyasi gerekse ekonomik ve sosyal yönden topluma etki eden antidemokratik kanun ve uygulamalar üzerine sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu sebeple antidemokratik kanunların kaldırılmasını ve demokrasi kültürünün özümsemesini konu alan çalışmamızı, temel kaynaklardan yararlanarak incelemeyi amaçladık.

Tek parti döneminde hak ve hürriyetleri ihlal eden birçok antidemokratik kanun ve uygulama çıkarılmıştır. Bu kanunlar çıkarıldığı yılları ve sonrasında önemli ölçüde etkilemiştir. Çok partili hayatla birlikte muhalefet, antidemokratik kanunların kaldırılması için büyük çaba göstermiştir. Bu kanunların kaldırılmasıyla demokrasi olgusunun yerleşmesi, hak ve özgürlüklerin genişletilmesi noktasında önemli bir aşama katedilmiş olacaktır.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, çok partili hayata geçişin iç ve dış nedenleri ile çok partili hayatla başlayan demokrasi mücadelesini ayrıntılı bir şekilde ele almaya başladık. Demokrat Parti’nin kurulmasıyla birlikte hareketlenen siyasi ortam, DP’nin; Seçim, Basın, Polis, Cemiyetler gibi antidemokratik olarak nitelendirdiğimiz kanunları ve hükûmete yönelik sert eleştirilerine bağlı olarak CHP’nin çok partili siyasi hayatta geçirdiği değişim, hükûmet-muhalefet ilişkileri, demokrasiye geçiş sürecinde yaşanan sorunlar incelenmiştir. İkinci bölüm de ise, hükûmet ve muhalefetin antidemokratik kanunlar hakkındaki düşüncelerine yer verildikten sonra DP’nin, çok partili demokratik rejimin sürekliliğinin sağlanması için başlatmış olduğu demokrasi mücadelesi neticesinde, antidemokratik kanunlarda yapılan değişikliklere yer verilmiştir. Demokratikleşme sürecini ele aldığımız bu konu, Türk siyasi yaşamında muhalefet olgusunun yerleşmesi ve demokrasi kültürünün özümsemesi bakımından toplumun ne kadar değiştiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın geniş bir literatür taraması gerektirmesi sebebiyle Tarih araştırmalarında en önemli verileri barındıran arşiv vesikalarından yararlanmak için öncelikle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgeleri taradık. Dönemin kanunları, milletvekillerinin antidemokratik kanunların değiştirilmesi talebi üzerine yapılan meclis tartışmaları ve hükûmete yönelik eleştiriler özellikle T.C. Resmi Gazetesi, TBMM Tutanak Dergisi, Düstur ve Ayın Tarihi gibi resmî yayımlar kullanılarak aktarılmaya çalışıldı. Demokrat Parti önde gelenlerinin demokrasi söylemleri, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına yöneltmiş oldukları eleştiriler, antidemokratik kanunların durumu, basın ve diğer muhalefet unsurlarının iktidara ve antidemokratik kanunlara yönelik tavrı, iktidarın muhalefete karşı tutumu yerel ve ulusal gazetelerden takip edilmiştir. Dönemin günlük ve hatıraları ise, yaşanan olaylara tanık olan kişilerin, düşünce ve amaçlarını yansıtması bakımından son derece aydınlatıcı olmuştur. Konu alınan döneme ilişkin araştırma-inceleme eserleri ve makalelerden de istifade ettik. Yararlandığımız bu kaynaklarda olaylara ilişkin yapılan farklı yorumlar, nesnel bir şekilde çalışmaya yansıtılmaya çalışılmıştır.

Oldukça yoğun bir araştırmayı gerektirmiş olan bu çalışmada, incelenen dönem konularının geniş olması çalışmayı güçleştirmiştir. Arşivlerde bulunamadığı için incelenen dönemle ilgili Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti Meclis Grubu Tutanaklarından yararlanılamamış olması ise, çalışmanın eksikliğini oluşturmaktadır. Söz konusu eksikliğin çözümü için TBMM Tutanakları ve arşiv belgelerine ağırlık verilmiştir. Bütün eksikliklere rağmen Üniversite Kütüphaneleri, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Milli Kütüphane'deki kitap ve süreli yayımları taramak ve Türk Tarih Kurumu'nun yayımlamış olduğu çeşitli eserlerden yararlanmak suretiyle konumuz ile ilgili gerekli bilgilere ulaşmaya çalıştık.

Literatür taramasına ilişkin dört aylık bir plân hazırlandı ve dört ayın sonunda elde edilen tüm bilgiler iki aylık bir süreçte incelenerek değerlendirmeye tabi tutuldu. Toplamda 6 aylık hazırlık sonucunda, yazım aşamasına geçildi ve çalışmayı iki yıla yakın sürede tamamladık.

Bu çalışmanın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI hocama teşekkürü bir borç bilirim. Bu zorlu süreçte

yanımda olup, her konuda yardımlarını hiç esirgemeyen işlerimin kolaylaşmasını sağlayan sevgili aileme minnettarım.

Sedat YILDIRIM



GİRİŞ

Demokrasi kelimesinin anlamı Latince “*demos (halk)*” ve “*kratos (iktidar-hâkimiyet)*” kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Basit bir ifade ile halk egemenliğine dayanan yönetim biçimi olan demokrasi, milletin kendi egemenliğini kendisinin belirlemesidir¹. Türkiye’de demokratik düzenin sağlanması takribi iki asır süren bir tarihi geçmişe sahiptir. Bu süreç içerisinde demokrasinin sağlanabilmesi gayesiyle hem yerel hem de ulusal anlamda kurumlar oluşturulmuş, iktidarın yetkilerinin sınırlandırılmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Demokratik düzenin ilk ilkesi, iktidarın serbest ve adil bir şekilde seçim ile belirlenmesi ve gerektiğinde de barış içerisinde yeni iktidar sahiplerine tüm yetkilerin devredilmesidir. Demokrasinin bir başka gücü de muhalefetin, iktidarı denetleme konusunda etkin rol oynamasıdır².

Türkiye’de demokratikleşme hareketleri 19. yüzyılın başından itibaren başlamıştır. Demokratikleşme yolunda ilk resmi belge 24 Eylül 1808 tarihli “*Sened-i İttifak*”tır. Padişahın, kendisinden başka bir güç olarak ayanların varlığını tanıması ve otoritesini sınırlandırması bakımından önemli olan bu belge aynı zamanda anayasa ile yönetilmenin gelişmesini sağlayan siyasi bir belge niteliğindedir³. Sened-i İttifak ile başlayan süreç 3 Kasım 1839 tarihli “*Tanzimat Fermanı*”nın yayımlanmasıyla devam etmiştir. Dönemin önemli şahsiyetlerinden olan Sadrazam Mustafa Reşit Paşa’nın hazırladığı bu fermanla demokrasinin kuvvetlerinden olan hukuk devleti konusunda önemli adımlar atılmış ve hukukun üstünlüğü padişah tarafından kabul edilmiştir⁴. Yaşanan bu gelişmeler Osmanlı Devleti’nde I. Meşrutiyet’in ilanına sebep olmuştur. Bu dönemde padişah hakları sınırlandırılmış, Meclis-i Mebusan açılmış ve temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınmasını içeren ilk anayasa “*Kânun-ı Esasî*” hazırlanarak 23 Aralık 1876 tarihinde II. Abdülhamit tarafından ilan edilmiştir. Bu anayasa ile halkın temsilcilerinden oluşan

¹ Hasan Tunç, “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XII-1-2, Ankara, 2008, s.1115.

² Abdulvahap Akıncı – Sefa Usta, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 29, Aralık, 2015, s.42.

³ Cem Eroğul, *Anatüzye Giriş*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2000, s.199-201.

⁴ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, (Çev.: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.79.

meclis padişahın bazı yetkilerine ortak olmuş, ancak yönetim yine padişaha bırakılmıştır. İlk anayasanın kuvvetler ayrılığı ilkesini benimsememesinden dolayı da padişahın yetkileri sınırlandırılmamıştır. Seçilerek meclise giren milletvekillerinin, yasalar yerine padişaha sadakat yemini edecek olması ve padişahın Meclis-i Âyan üyelerini ataması demokrasinin gelişmesinde en önemli sorun olmuştur⁵. Bu dönem çok kısa sürmüştür ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı⁶ ileri sürülerek meclis dağıtılmış ve anayasa askıya alınmıştır⁷.

Osmanlı Dönemi'nde yönetime karşı ilk örgütlü muhalif hareket 1889 tarihinde kurulmuş olan "*İttihad-ı Osmanî Cemiyeti*"dir. Meşrutî yönetimi tekrar geri getirmeyi amaçlayan bu cemiyet, kendilerini "*Jön Türkler*" olarak adlandıran ve liderliğini Ahmet Rıza'nın yaptığı cemiyet ile tanışmış ve onlarla bağ kurarak adını "*İttihat ve Terakki Cemiyeti*" olarak değiştirmiştir⁸. Cemiyetin anayasanın yürürlüğe konması yönündeki baskılarıyla 1908 yılında meşrutiyet yeniden ilan edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı Osmanlı tarihinde parlamenter sistemin inşasını hızlandıran bir adım olmuş, egemenlik Meclis-i Mebusana devredilmiş, padişahın yetkileri sınırlandırılmış, siyasal örgütlenmeler ve özgürlükler artmıştır. 1909 yılında meşrutiyeti tam olarak tesis etmek amacıyla anayasada değişiklikler yapılarak "*1909 Anayasası*" oluşturulmuştur⁹. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte 1912 yılına kadar geçen bu süreç, Türk siyasal tarihinde çoğulcu demokrasinin yaşandığı ilk dönem olarak anılabilir¹⁰.

Osmanlı Dönemi'nde ilk siyasi parti şeklinde örgütlenme ise, 1909 tarihli "*Osmanlı Demokrat Fırkası*"dır. Fırka, kardeşliği ve devletin hâkimiyetini sağlamak, tahakküme engel olmak, işçi, esnaf, çiftçi ve köylü hukukunun korunmasını sağlamak, irticaya karşı mücadele etmek amacıyla kurulmuştur. Diğer yandan 1908 tarihinde liberal görüşlü, zenginliği ve muhafazakarlığıyla bilinen kişiler bir araya gelerek "*Ahrar Fırkası*"nı kurmuşlardır. 1908 yılındaki ilk seçimlerin galibi İTC olmuştur. Bu cemiyetin, İstanbul seçimlerinde Rumların

⁵ Akıncı – Usta, a.g.m., s.42.

⁶ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, 9. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2013, s.400.

⁷ İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.960.

⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye Tarihi*, s.131.

⁹ Akıncı – Usta, a.g.m., s.43.

¹⁰ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 9. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.154-158.

aleyhine olacak müdahalelerle ve Arapların çoğunlukta olduğu bölgelerde çıkarılan karışıklıklarla seçimi kazandığı iddia edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından 1913 yılına kadarki 5 yıllık süreç çok partili siyasi mücadelelerin yaşandığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu fırkalardan başka; “*Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası*”, “*Osmanlı Sosyalist Fırkası*”, “*Heyet-i Osmaniye Fırkası*”, “*Fedakâran-ı Ümmet Cemiyeti*” olarak bilinen cemiyet ve partilerin de siyasi mücadelede yerlerini aldıkları bilinmektedir. 1908 yılında yapılan seçimlerle çalışmalarına başlayan Meclis-i Mebusan, basının şiddetli eleştirisine maruz kalmış, İTC de bu girişimlere karşılık baskısını arttırmıştır¹¹.

12 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'daki birtakım askeri birliklerin ayaklanması üzerine, Rumî takvime göre “*31 Mart Olayı*” olarak adlandırılan isyan meydana gelmiştir. Yaşanılan bu olay üzerine muhalif seslerin bastırılması için sıkıyönetim ilan edilerek 1912 yılına kadar devam etmesi sağlanmıştır. Bu isyandan sonra tekrar çoğulcu siyasal yaşama geri dönmüştür¹². 1911 yılında muhalif parti konumunda siyasi sahnede yer alan “*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*”, aynı yıl gerçekleştirilen ara seçimleri 195'e 196 oyla kazanmıştır¹³. Bu durumu kabullenemeyen İTC, meclisi feshetmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'ndan yenilgiyle ayrılmasından sonra İTC tekrar iktidara geçmiş, Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta uğramasından sonra da çok partili hayata son vererek doğrudan hükûmeti kurmuştur¹⁴.

1918 yılına kadar devam eden tek parti hâkimiyeti “*Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918)*”nın imzalanmasıyla son bulmuştur. Bu cemiyetin bıraktığı boşluk “*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*” tarafından kısa zaman içerisinde doldurulmaya çalışılmış, ayrıca Anadolu'da çok sayıda siyasi cemiyetler kurulmuştur. Sivas'ta yapılan kongrede cemiyetlerin tek bir isim altına alınması kararlaştırılmış ve cemiyetin adı “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” olmuştur. Cemiyetin etkili siyaseti kısa zaman içerisinde netice göstermiş ve “*Damat Ferit Paşa Hükûmeti*”nin istifa etmesi sağlanmıştır. İstifanın ardından yerine “*Ali*

¹¹ Akıncı – Usta, a.g.m., s.43.

¹² Nurşen Gürboğa, “İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Siyasal Yaşam” – Türk Siyasal Hayatı, (Düz.: Ahmet Demirel – Süleyman Sözen), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir, 2013, s.36.

¹³ Muzaffer Tepekaya, “1912 Osmanlı Meclisi Mebusan Seçimlerinde Saruhan (Manisa) Sancağı İttihat ve Terakki Fırkası Adayı Yusuf Rıza Bey ve Seçim Beyannamesi”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIII-27, Güz, 2013, s.38.

¹⁴ Akıncı – Usta, a.g.m., s.43.

Rıza Paşa Hükûmeti” kurulmuş ve 12 Ocak 1920 tarihi itibarıyla de meclis çalışmalarını başlatmıştır. Meclisin toplanmasıyla birlikte padişah ve İtilaf Devletleri’nin beklentisi Millî Mücadele hareketinin ortadan kalkması yönünde olsa da 28 Ocak 1920’de tam bağımsızlık yolunda yapılacakları belirleyen “*Misak-ı Milli*” mecliste gerçekleştirilen gizli bir toplantı sonucu kabul edilmiştir¹⁵. Bu toplantı ile hükûmet ve İtilaf Devletleri’nin tedirginliği artmıştır. Millî Mücadele’yi yürütenler açısından ise ülke sınırları çizilerek ülkenin bölünmez bütünlüğü benimsenmiştir¹⁶. İstanbul’un işgal edilmesi (16 Mart 1920) ve meclisin kapatılmasının ardından Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920 gününden itibaren çalışmalarına başlayarak Ankara’da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin kurulacağını bütün ülke sathına duyurmuştur. Bunun üzerine 23 Nisan 1920’de 338 milletvekilinin katılımıyla I. TBMM açılmıştır¹⁷. Meclisin kurulmasıyla birlikte “*İstiklal Grubu*”, “*Tesanüt Grubu*”, “*Müdafaa-i Hukuk Grubu*” gibi cemiyetler meclis içerisinde örgütlenmiştir¹⁸.

Mustafa Kemal Paşa’nın 10 Mayıs 1921 yılında “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (Birinci Grup)*”nu kurmasıyla birlikte siyasi ve toplumsal görüş ayrılıkları olan kişiler muhalif cepheyi (İkinci Grup) bir yıl sonra şekillendirmiştir. İki grup arasında önemli ayrılıklar Lozan görüşmelerinde yaşanmıştır. Birinci Grup, Mustafa Kemal Paşa ve hükûmetinin barış şartlarını onaylamasını benimserken, İkinci Grup, meclisin bu kararı vermesi gerektiğini savunmuştur. 1921 tarihinde I. TBMM, 24 maddeden oluşan “*Teşkilât-ı Esasiye*” adıyla bilinen bir anayasa hazırlamıştır. Bu anayasa, millî egemenliği yansıtan ilk siyasi belge olup ülkede köklü değişikliklerin yapılmasına aracılık etmiştir. Saltanat 3 Kasım 1922 tarihinde kaldırılmış, 1923 tarihinde seçim kararı alınmış ve yeni devlet oluşumuna karşı gelenlerin vatan haini ilan edilmesi için “*Hıyanet-i Vataniye Kanunu*” değiştirilmiştir. 11 Ağustos 1923 tarihinde toplanan II. TBMM’nin büyük çoğunluğunu Birinci Grubun oluşturması Lozan Antlaşması’nın rahat bir ortamda

¹⁵ Ercan Haytoğlu, “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3, Denizli, 1997, s.47.

¹⁶ Metin Ayışığı, Belgeler Işığında Millî Mücadele Tarihimiz, 2. Basım, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.156.

¹⁷ Muhammed Karakaş, “Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8, Kayseri, 1999, s.99-103.

¹⁸ Cemalettin Taşkiran, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 14, Ankara, 1994, s.255.

onaylanmasını sağlamış ve “Cumhuriyet” ilan edilerek hilafet kaldırılmıştır. II. TBMM’nin kurulmasında muhalefetin bulunmaması tek parti döneminin de başlangıcıdır. 9 Eylül 1923’de kurulan Halk Fırkası, 1924 yılında¹⁹, İçişleri Bakanı Recep Peker’in teklifiyle “Cumhuriyet Halk Fırkası” ismini almış²⁰, 1931 yılında da “Cumhuriyet Halk Partisi” olarak değiştirilmiştir. II. TBMM, “1924 Anayasası”nı hazırlayarak hem meclis-hükûmet sistemini hem de parlamenter-hükûmet sistemini birleştirmiştir. Bu anayasa ile egemenlik hakkının yalnızca TBMM tarafından kullanılabilmesi vurgusu yapılmıştır²¹. Ülke yönetiminde yapılan bu yenilikler bazı grupların tepkisine yol açmış, ekonomik sorunlarla birlikte dış ticari alanda artan baskılar, laiklik ile ilgili yapılan yenilikler karşı görüşlerin hoşnutsuzluğunu daha da arttırmıştır²².

Cumhuriyetin ilanından sonra çok partili hayatın başlaması adına önemli adımlar atılmıştır. 17 Kasım 1924 tarihinde Kazım Karabekir ve silah arkadaşları tarafından “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” kurulmuş ve mecliste muhalefet olarak görev yapmıştır²³. TCF mensupları, İnönü Hükûmeti’ni kendilerine hedef seçmiş ve Mustafa Kemal Paşa’yı eleştirmekten çekinmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi’nde patlak veren “Şeyh Sait İsyanı”nın²⁴ ciddi boyutlara ulaşması sonrasında başa geçen İnönü Hükûmeti, 4 Mart 1925 yılında “Tahrir-i Sükûn Kanunu”nu çıkartmış ve “İstiklal Mahkemeleri”nin kurulmasını sağlayarak isyanı bastırmaya çalışmıştır²⁵. Bu olaylar akabinde TCF taraftarlarının genellikle cumhuriyet karşı görüşüne sahip olmaları ve isyanda rolleri olduğu gerekçeleriyle TCF’nin 5 Haziran 1925 tarihi itibarıyla kapatılmasına karar verilmiştir. 1929 Büyük Buhran’ın etkisiyle hem ülke dışında hem de ülke içinde baş gösteren ekonomik istikrarsızlığa bir de CHF içindeki bazı kişilerin partiyi kullanarak çıkar sağladıkları yolunda ithamların oluşması partiye karşı önemli bir tepki oluşturmuştur. Bu şartlar altında aynı fikirdeki insanların bir araya gelmesiyle 12 Ağustos 1930’da “Serbest Cumhuriyet

¹⁹ Akıncı – Usta, a.g.m., s.44.

²⁰ BCA, 490.10.01.1.1.1.

²¹ Zehra Odyakmaz – vd., Anayasa Hukuku – İdare Hukuku, Arıkan Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2008, s.20-21.

²² Haytoğlu, a.g.m., s.48.

²³ Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s.116.

²⁴ Caner Sancaktar, “Türkiye’de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri”, Bilge Strateji Dergisi, IV-7, Güz, 2012, s.45.

²⁵ Esat Öz, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s.94.

Fırkası” kurulmuştur. Fırka, Mustafa Kemal Paşa’nın yönlendirmesiyle Fethi Bey’in önderliğinde kurularak CHF’ye karşı muhalefet görevini üstlenmiştir. Kısa sürede güçlenen SCF’yi, inkılaplara ve millî birliğe karşı tehdit unsuru olan kişilerin desteklemesi Mustafa Kemal Paşa’nın endişe duymasına neden olmuş, her ne kadar tarafsız olacağını bildirirse de CHF’yi destekleme kararı almıştır. Bu durum karşısında SCF yönetimi 17 Kasım 1930 tarihinde partiyi kapatma kararı almıştır. Böylelikle çok partili hayata geçiş mücadelesi ikinci kez başarısızlıkla sonuçlanmıştır²⁶.

Avrupa arenasında otoriter rejimlerle yönetilen ülkeleri kendisine örnek alan CHF, bu tavrını 1931 yılından II. Dünya Savaşı sonuna kadar sürdürmüş ve kendisine muhalefet edilmesini istememiştir²⁷. 1931 yılında ismini CHP olarak değiştiren iktidar partisi, baskı ve otoriter yönetim anlayışını devam ettirerek Türk Kadınlar Birliği, Türk Ocakları, Mason Derneğini kapatmıştır. 1932’de Türk Ocaklarından boşalan alanı illerde “*Halkevleri*” kurarak doldurmaya çalışan CHP, kırsal kesimlerde de “*Halkodalarının*” açılmasını sağlamıştır. Bu dönemde CHP’ye muhalefet eden gazeteler baskı altına alınmış, 1933 yılında “*Darülfünun*” kapatılmış ve onun yerine “*İstanbul Üniversitesi*” kurularak parti ideolojisinin yayılması istenmiştir. 1931 yılında gerçekleştirilen III. Büyük Kurultay’da, Kemalizmin altı oku olarak bilinen cumhuriyetçilik, halkçılık, devletçik, milliyetçilik, inkılapçılık ve laiklik ilkelerini benimsedikleri resmî olarak ilan edilmiştir. 1935 yılında gerçekleştirilen IV. Büyük Kurultay’da ise bu ilkeler, “*Kemalizm*” olarak tanımlanmış, İçişleri Bakanlığı, partinin genel sekreterliğiyle birleştirilerek illerdeki parti başkanlıklarını da valilerin yapması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, kongrede Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk parti-devletini CHP’nin oluşturduğu da ifade edilmiş ve Kemalizm ilkelerinin yeni kurulan devletin ilkeleri olarak kabul edilmesi kararı alınmıştır. Bu gelişmelerden sonra 5 Şubat 1937 tarihi itibarıyla Kemalizmin altı ilkesi anayasaya girerek devletin değişmez ilkeleri olmuştur²⁸. 29 Mayıs 1939 tarihinde gerçekleştirilen CHP’nin V. Büyük Kurultayı’nda²⁹ İnönü’nün isteğiyle

²⁶ Haytoğlu, a.g.m., s.48-49.

²⁷ Rıfki Salim Burçak, Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950), Olgaç Yayınevi, Ankara, 1979, s.43.

²⁸ Akıncı – Usta, a.g.m., s.46.

²⁹ Caner Erdoğan, “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, X-51, Ağustos, 2017, s.274.

meclis içerisinde yeni bir parti yerine CHP içerisinde “*Müstakil Grup*” olarak adlandırılan bir grubun kurulması kararlaştırılmıştır. İnönü, grubun başkanı olmuş ve grup 21 kişiden oluşturulmuştur. Bu grubun üyeleri TBMM’de bağımsız hareket etmiş, ancak üyelerine CHP Grubu’ndaki görüşmelerde fikir bildirme ve oy kullanma hakkı tanınmamıştır. Bu girişim gerçekleştirilmiş olsa da TBMM’ye önemli bir faydası dokunmamıştır³⁰.

Mustafa Kemal Paşa’nın 1938 yılında ölümü, İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesine ve “*Milli Şef*” sıfatı ile partinin “*Değişmez Genel Başkanı*” olarak ilan edilmesine neden olmuştur. Türk siyaseti tarihi boyunca en otoriter yönetim anlayışı İnönü’nün Milli Şef olduğu dönemde yaşanmış ve bu dönemde devrimci ve şiddet yanlısı siyaset uygulanmıştır. Tek parti döneminin baskıcı yönetim anlayışına bir de II. Dünya Savaşı’nın zorlu şartlarının eklenmesi, ülke insanının maddi ve manevi birçok sorunla mücadele etmesine sebep olmuştur. Faşist-totaliter rejimlerin II. Dünya Savaşı’nı kaybetmesi, demokrasi yanlılarının ise büyük kazanımlarla galip gelmesi, Türkiye’nin siyasi anlayışını değiştirmesine ve yönünü Batılı ülkelere dönmesine sebebiyet vermiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında güçlenen Sovyetlerin tehditkâr söylemleri, Türkiye’nin topraklarına göz dikmesi, boğazlardan üs talebinde bulunması, iktidarın kurucu üye olarak Birleşmiş Milletlere katılma talebi gibi konular Türkiye’nin çok partili hayata geçmesindeki dış faktörler olarak Batı’ya yaklaşmasına neden olmuştur³¹. Bu dönemde savaş sırasındaki iktisadi politikaların halkın üzerinde yıkıcı etki oluşturması, “*Toprak Vergisi Kanunu*”, “*Milli Korunma Kanunu*”, “*Varlık Vergisi Kanunu*” gibi politikaların toplumsal etkisi, anayasaya aykırı kanunların çıkartılarak topluma baskı oluşturması, yönetim kadrolarının keyfi uygulamaları, işe alımlarda suiistimallerin çok fazla olması, ekonomi ve dış politikanın basın tarafından eleştirilmesi, halkın yönetim kadrosuna yabancılaşması, parti içerisinde ekonomi anlayışının birbiriyle çatışması gibi konular da Türkiye’nin çok partili hayata geçişini sağlayan iç faktörler arasında yer almıştır. Bu

³⁰ Yüksel Kaştan, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, VIII-1, Afyon, 2006, s.126.

³¹ Akıncı – Usta, a.g.m., s.46-47.

uygulamaların toplumsal karşılığının, olumsuz duygu ve düşünceler olduğu anlaşılmaktadır³².

Bu dönemde gerçekleşen uygulamalar halkın ezilmesine yol açmış ve CHP yönetimine karşı olağanüstü bir tepki oluşturmuştur. Ayrıca, hükûmetin getirdiği mecburi hizmet, fazla mesai ve bazı mallara el koyma yetkilerinin olması, basın özgürlüğü, vicdan ve inanç özgürlüğünün sınırlandırılması da toplumsal hoşnutsuzluğu artıran faktörler olarak algılanmıştır. Bunlardan başka CHP yönetimi süresince halkın özgürlüklerinin kısıtlanması ve inançlarına göre yaşamalarına müsaade edilmemesi, ekonomik sıkıntılarla birlikte manevi baskı ve kısıtlamalar halkın yönetime ters düşmesine ve yabancılaşmasına neden olmuştur. Bu dönemin etkileri özellikle 1945’li yıllara kadar devam etmiş, işçi sendikalarının faaliyetleri ve işçilerin grev hakları yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra “*İş Kanunu*”nda yapmış oldukları değişiklikler ve uygulamalar CHP yönetiminin keyfi uygulamaları olarak görülmüş ve işçi kesiminden birçok kişi partiden uzaklaşma kararı almıştır. Savaş döneminde ülkenin yönetim kadrolarında siyasilerin ticari faaliyetlerinde siyaseti kullanmaları birçok suiistimali de beraberinde getirmiştir. Siyasilerin şahsi menfaatleri ve parti menfaatlerini millet menfaatinden üstün tutmaları o dönemde ortaya çıkan “*Demokrat Parti*”nin toplum tarafından kabulünün de en önemli sebeplerinden biri olmuştur³³.

19 Mayıs 1945 tarihi, demokrasi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. İnönü, muhalefete olan ihtiyaç doğrultusunda demokratik uygulamaları arttıracığını ifade ederek çok partili siyasi hayata geçilmesi ile ilgili kararını bildirmiştir³⁴. Alınan kararın ilk etkisi “*Çiftçiye Topraklandırma Kanunu*” ve bütçe tartışmalarında görülmüş, CHP’nin içerisindeki bazı milletvekillerinin verdiği “*Dörtlü Takrir*” ile muhalif hareket oluşumu kendini tamamen hissettirmiştir³⁵. Verilen önergede demokrasi vurgusu yapılarak parti tüzüğü ve kanunlardaki antidemokratik hükümlerin değiştirilmesi istenmiştir³⁶. Ancak CHP Grubu’nun

³² Mustafa Albayrak, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”, Ankara Barosu Dergisi, 1, Ankara, 2014, s.297.; Akıncı – Usta, a.g.m., 47-49.

³³ Akıncı – Usta, a.g.m., s.50.

³⁴ Haytoğlu, a.g.m., s.52.

³⁵ Mustafa Çufalı, “Cumhuriyet Döneminde Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dinamikler”, Liberal Düşünce Topluluğu Dergisi, 38-39, Bahar-Yaz, 2005, s.65-66.

³⁶ M. Serhan Yücel, Demokrat Parti, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001, s.49.

yaptığı oylama sonucunda önerge kabul edilmemiştir³⁷. Bu dönemde DP'nin kuruluş çalışmalarının başladığına yönelik basında haberler çıkmıştır. Nuri Demirağ'ın, “*Milli Kalkınma Partisi*”ni 7 Temmuz 1945 tarihinde kurmak için başvuru yapmasından sonra DP, kuruluş çalışmalarına hız vererek 7 Ocak 1946'da Celal Bayar önderliğinde resmen kuruluşunu tamamlamıştır. Bu kuruluş ile birlikte Türk siyasal hayatında çok partili hayata geçiş için yeni bir süreç başlamıştır³⁸. DP'nin öncelikli amacı, partinin ismine de yerleştirilen demokrasi anlayışını tüm yurda yaymak ve gerekliliklerini yerine getirmek olmuştur³⁹.

DP'nin kuruluşuyla birlikte ortaya atılan özgürlükçü söylemler geniş halk kitleleri tarafından kısa zamanda kabul görmüştür. Bunun en önemli sebebi, Türk halkının siyaset arenasında o zamana kadar uygulandığını görmediği, hatta yapılacağına yönelik vaatlerin bile verilmediği söylemler olmasıdır. DP'nin halk nazarında önlenemeyen yükselişi CHP yönetimini ciddi oranda rahatsız etmiş, iktidarın yeni tedbirler almasını zorunlu hale getirmiştir. Bu amaç doğrultusunda halkın ezilmesine yol açan vergi yükü azaltılmış, basit suçlar affedilmiş, işçilerin sendikal haklara ve sigorta güvencesine kavuşması sağlanmıştır⁴⁰. 1944 yılı sonunda kapatılan gazeteler 22 Mart 1945 tarihinde açılmış, CHP Tüzüğü'nde bulunan “*Milli Şef*” sıfatı ve “*Değişmez Genel Başkanlık*” makamları 1946 tarihinde gerçekleştirilen Olağanüstü Kurultay kararıyla kaldırılmıştır. Bu kararlar birlikte CHP'de, parti başkanının kurultay üyelerince seçilme süreci başlatılmıştır. Olağanüstü Kurultay'da dernek kurma özgürlüğünü sınırlandıran maddeler ve suni oluşum olan Müstakil Grup ile ilgili maddeler parti tüzüğünden çıkartılmıştır. CHP, bunların yanı sıra sınıf esaslı parti kurma ve üniversitelerin özerkliği ile ilgili yasalar çıkartmış; İstiklal Mahkemeleri, hükûmetin gazete kapatmasının dayanağı olan “*Basın Kanunu*” ve valilerin olağanüstü yetkilerle donatıldığı “*Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu*”nun ilgili maddeleri kaldırılmıştır. Tüm bunlar 1946-1949 yılları

³⁷ Işıl Tuna, “Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Tahrir”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XV-30, Bahar, 2015, s.208.

³⁸ Çufalı, a.g.m., s.66.

³⁹ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2004, s.226.

⁴⁰ Mehmet Ali Birand – vd., *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, 10. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2005, s.28.

arasında gerçekleştirilerek halkın nazarında kabul görme adına yapılan uygulamalar olarak görülmüştür⁴¹.

DP'nin halk tarafından ilgi görmesi, CHP'nin VII. Kurultay'ında daha önceden oluşturulan parti ile devletin özdeşleştirilmesi anlayışının da sonu olmuştur. Parti ile ilgili görevler devlet görevlerinden ayrılmış, partinin iç işleriyle ilgili yönetim daha da demokratik hale getirilmiştir. Ayrıca 14 Mayıs 1950'de yapılacak seçimlere kadar yüzlerce yeni gazetenin ve derginin açılmasına ve 28 siyasi parti kuruluşuna onay verilmiştir. Savaş sonrası ülkenin içinde ve dışında meydana gelen olaylar ve yeni dünya düzeninin gereklilikleri CHP iktidarının üzerinde büyük bir baskıya neden olmuş, bu süreç sonunda zoraki de olsa demokratikleşme ve liberalleşmeye yönelik adımlar atılmıştır. Bu şartlar altında cumhuriyetin ilanından sonra oluşan tek partili otoriter siyaset ancak 1945 yılından sonra çok partili katılımcı siyasetin yapıldığı ve demokratikleşme yolunda önemli adımların atıldığı bir konuma getirilebilmiştir⁴².

⁴¹ Sancaktar, a.g.m., s.52.

⁴² Sancaktar, a.g.m., s.52-53.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞLE BİRLİKTE DEMOKRATİKLEŞME HAREKETLERİNİN HIZ KAZANMASI

1.1. Çok Partili Demokratik Yaşama Geçişin İç ve Dış Nedenleri

II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni dünya düzeni tüm ülkeleri etkisi altına almıştır. Faşist-totaliter ülkelerin mağlubiyetiyle demokratik rejimler büyük önem kazanmıştır. Uzun bir süre (1930-1945) tek parti sistemiyle yönetilen Türkiye’de çoğulcu rejim rafa kaldırılmıştır. Ancak savaş sonrasında demokrasinin ve çok partili sistemin yaygınlaşması ve ülke içindeki şartların zorlayıcı etkisiyle Türkiye, demokratik gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. Bu başlık altında Türkiye’nin çok partili parlamenter sisteme geçişinde etkili olan nedenler üzerinde durulacaktır.

1.1.1. İç Nedenler

Türkiye, II. Dünya Savaşı’na katılmasa da savaşın ekonomik, siyasi ve sosyal etkilerinden çok fazla kurtulamamıştır. Bu şartlar altında tek parti hükûmetinin yönetim felsefesi toplumsal ihtiyaçları karşılayamamış ve CHP’nin savaş ekonomisi nedeniyle uyguladığı politikalar tüm çevrede hoşnutsuzluk oluşturmuş, bu şartlarda da muhalif hareketler başlamıştır⁴³.

Türkiye’de oluşan pahalılık, spekülasyonlar ve ihtikâr savaşa katılan ülkelerde bile görülmemiş düzeye gelmiş, CHP her politikasında eleştirilmeye başlanmış, yerel birim idarecileri nüfuz sağlamaya başlamıştır. 1940’da MKK, 1942’de Varlık Vergisi’nin çıkarılması ekonomiyi baskı altına almıştır. Varlık Vergisi’nin özellikle tüccarlar, emlak sahipleri, büyük toprakları olan ağalardan alınması CHP’ye karşı bu zümrenin büyük tepki göstermesini ve yollarının

⁴³ Ergun Özbudun, Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, s.37-38.

ayrılmasını sağlamıştır. CHP muhaliflerinin artmasının başka bir sebebi de mahsul ölçümünün tarlada tahmin edilerek yapılması olmuş, görevlilerin suiistimalleri halkın sıkıntılarının artmasına ve CHP'ye karşı hoşnutsuzluğa neden olmuştur⁴⁴.

Ülkemizde 1929 yılından itibaren erkekler için getirilen “*Yol Mükellefiyeti*” ve “*Yol Parası Vergisi*” vatandaşın sırtına önemli bir angarya olmuştur. Belirli yaş grubunun vermesi gereken bu vergilendirmede erkeklerden çalışamayanlar vergi verecek, çalışabilenler ise yılda 10 gün süreyle bedenen çalışacaklardır. Bu uygulama başka hiçbir yerde görülmeyen bir vergi olmuş, vergilendirmede zengin-fakir ayırımına gidilmeden herkesten aynı oranda alınmıştır. Bu uygulama CHP'ye olan tepkiyi daha da artırmıştır⁴⁵. Ayrıca, Âşar Vergisi 1925 yılında kaldırılrsa da Ayniyat Vergisi adıyla 1943'de tekrar getirilmiş⁴⁶, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da büyük toprak sahipleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır⁴⁷. Bu dönemin en büyük problemi temel hak ve hürriyetlerin anayasaya aykırı bir şekilde sınırlandırılmasına yönelik kararların uygulanması olmuştur⁴⁸. İnönü, savaşa girilmediği için sevinirken halk sıkıntı içerisine düşmüştür⁴⁹.

İktisadi alandaki bu sorunlar, sosyal alanda da sıkıntılara ve huzursuzluklara yol açmıştır⁵⁰. 1939-1945 yılları arasında Türkiye'de en yaygın olarak kullanılan ve işitilen sözler karaborsa, vurgunculuk, karne, istifçilik olmuştur⁵¹. 1936 tarihli “*İş Kanunu*” işçilerin bazı hakları almasını sağlarken sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev haklarını engellemiştir. Savaş nedeniyle çalışma sürelerinin artırılması, çalışma yükümlülüğü, işten ayrılma hakkının olmaması işçinin durumunu daha da kötüleştirmiştir. Yapılan iş karşılığında alınan ücretlerin savaş öncesine göre %50-60 oranında azalması, pahalılık, karaborsa, kıtlık işçilerin geçim derdini dayanılmaz noktaya ulaştırmıştır⁵².

⁴⁴ Ercan Haytoğlu, “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3, Denizli, 1997, s.51.

⁴⁵ Osman Akandere, Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945), İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.183-187.

⁴⁶ Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s.22.

⁴⁷ Taner Timur, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.26.

⁴⁸ Akandere, a.g.e., s.208.

⁴⁹ Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s.30.

⁵⁰ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.120.

⁵¹ Korkut Boratav, 100 Soruda Türkiye’de Devletçilik, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s.292.

⁵² Tevfik Çavdar, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Yayınevi, Ankara, 1995, s.402.

1946 yılında sendikalaşmanın serbest olması ekonomik sorunları olan işçilerin sendika kurma çalışmalarına ağırlık vermesini hızlandırmıştır. Ancak kurulan sendikaların çoğunun sol görüşlü olması aynı yıl kapatılmasına neden olmuştur⁵³. Savaş döneminde bazı idareciler ve partililerin nüfus güçleri ile ticaret hayatından pay almaya çalışmaları, suiistimallerin sıklıkla yaşanmasına, keyfi tutumların normal hale gelmesine, şahıs ve parti menfaatlerinin millet menfaatinin önüne geçmesine neden olmuştur⁵⁴.

Savaş sonrasında meydana gelen gelişmeler CHP üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır. Bu baskıları ve savaş sonrası yeni gelişmeleri doğru analiz eden İnönü, 19 Mayıs 1945 yılında yapmış olduğu konuşmasında demokratikleşme ve liberalleşme konusunda önemli adımlar atılacağına işaretini vermiştir⁵⁵. “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Tasarısı” 11 Haziran 1945 tarihinde kanunlaşsa da toplumun önemli bir kısmının tepkisi nedeniyle hayat bulamamıştır⁵⁶.

Dünya ülkelerinde genel yönetim anlayışı demokrasinin benimsenmesi şeklindeyken ülkemizde, yönetimi devralan CHP'nin içerisinde bu değişimi benimseyen muhalefet grubu ortaya çıkarak ikinci bir siyasal parti oluşmuştur. CHP hükûmeti ikinci bir parti çıkışını desteklemiştir⁵⁷. Görüldüğü üzere gerek savaş yıllarında alınan ekonomik tedbirlerin olumsuz etkileri gerekse anayasaya aykırı olarak özgürlüklerin sınırlandırılmasına yönelik atılan her türlü adım toplumsal muhalefeti meydana getirmiştir. Bu toplumsal muhalif gücü demokrasi söylemleriyle arkasına almayı başarabilen DP etkili bir güç haline gelmiştir. DP, antidemokratik nitelik taşıyan kanun ve uygulamaları, halkın sırtında çok ağır bir yük olan vergileri, hükûmetin katı ekonomi politikalarını eleştirmesi, halkın çok kısa sürede DP çatısı altında birleşmesini sağlamıştır.

Özellikle MKK, Varlık Vergisi ve Toprak Kanunu'nun antidemokratik nitelik taşıyan hükümleri özel sektör çevrelerinin ve ağır vergiler altında ezilen halkın muhalefetine sebep olmuştur. Çünkü bu vergi politikalarının başarısızlığı, uygulama

⁵³ Oğuz Ünal, Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s.21-22.

⁵⁴ Akandere, a.g.e., s.243.

⁵⁵ Caner Sancaktar, “Türkiye’de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri”, Bilge Strateji Dergisi, IV-7, Güz, 2012, s.51.

⁵⁶ Haytoğlu, a.g.m., s.51.

⁵⁷ Mustafa Çufalı, Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950), Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s.32.

esnasında görülen usulsüzlükler, eşitlik anlayışına aykırı uygulamalar halkta derin izler bırakmıştır. Bu vergilerden en çok tartışılan ve eşitsiz bir uygulama olan Varlık Vergisi'ni, savaş sonuna doğru kaldırma yoluna gitse de bu vergiden çıkarları zedelenenlerin ortak muhalefet cephesinde birleşmesini önleyememiştir.

1.1.2. Dış Nedenler

1939'dan sonra Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. İki ülke arasında meydana gelen ilişki genellikle uluslararası seviyede sürmüş, kutuplaşma gayretleri içerisinde giren dünyada tarafsız kalmaya gayret etse de 1939 yılındaki Nazi-Sovyet Paktı rahatsızlık oluşturmuştur⁵⁸. Almanya'nın 1940 yılında Romanya'ya girmesi ve ardından Balkanları işgal etmesi Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin endişelenmesine neden olmuş, 25 Mart 1941 tarihinde birbirlerine saldırmayacaklarını ve güvenmek istediklerini, imzaladıkları bir demeçle göstermişlerdir⁵⁹.

SSCB, II. Dünya Savaşı'nda üstünlük sağlamış, Türkiye'nin tarafsızlığını eleştirerek baskı kurmaya çalışmıştır⁶⁰. Bu doğrultuda SSCB, 1945 tarihinde Türkiye'ye verdiği notayla 1925'te yapılan anlaşmayı bozduğunu ifade etmiştir. Gelişen olaylar karşısında Türk Dışişleri Bakanı Selim Sarper Moskova'ya gitmiştir. Burada Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile yapılan görüşmede, Boğazlar'da Sovyetlere üs verilmesini ve Sovyet-Türk sınırının yeniden gözden geçirilmesini istemiştir. Tiflis'te çıkan bir gazetede iki Gürcü Profesör, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Giresun, Gümüşhane, Bayburt, Rize, Artvin'de; Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise Oltu-İspir (Erzurum), Kars ve Ardahan'da haklarının olduğunu ileri

⁵⁸ Selim Deringil, Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.80.

⁵⁹ İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasi Anlaşmaları (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.637.

⁶⁰ Serap Toprak, "1919-1945 Dönemi Türk-Rus İlişkileri", Toplum Bilim Dergisi, V-9, Ocak-Haziran, 2011, s.168.

sürmüştür⁶¹. 8 Ağustos 1946'da Sovyetler Birliği, Boğazlar ile ilgili Türk Dışişleri'ne bir nota vermiştir⁶². Verilen notada şunlara değinilmektedir:

1. Boğazları kullanacak olan ticaret gemilerinin geçişlerinin serbest bırakılması,
2. Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan her zaman serbestçe geçiş yapabilmesi,
3. Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemilerinin özel bir durum dışında geçişlerine izin verilmemesi,
4. Kritik öneme sahip olan Boğazlar'ın yönetimi, Karadeniz çevresindeki ülkelerin ortak idaresine bırakılması,
5. Boğazlar rejimi ve savunulması Türkiye ile Rusya'nın ortak hareketiyle gerçekleştirilmesi gibi istekler sıralanmıştır⁶³.

Sovyetlerin, Boğazlar ile ilgili savunma ve rejime dayalı istekleri Türkiye'nin egemenliğine bir müdahale olarak görülmüş 22 Ağustos 1946 tarihinde karşı bir notayla cevap verilmiştir. Bunun üzerine Sovyetler baskılarını daha da artırsa da Türkiye gerilimi daha fazla artırmamak için susmayı tercih etmiştir⁶⁴. Sovyetlerin baskısı altında Türk basını Sovyet aleyhtarı yazıları azaltmış, Türkçü ve Turancı görüşteki kişiler yargılanmıştır. Sovyetlerin yatıştırılması için yapılan bu işlemler başarısız olmuştur. Çünkü Sovyet tarafının suçlayıcı tutumları devam etmiştir. Türkçülere yönelik yapılan yargılamaları da inandırıcı bulmamıştır⁶⁵. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda Boğazları koruyamadığı ve savaş gemilerinin geçişine müsaade ettiğini bildirmiştir. Bu tehdit edici açıklamalar Türkiye'nin Batı bloğuna girmesini hızlandırmak için çok partili hayata geçme kararı almıştır⁶⁶.

⁶¹ Fahir Armaoğlu, 20 Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yayınları, İstanbul, 2000, s.426.

⁶² Kamuran Görün, 17 Aralık 1925 Türk-Rus Antlaşması, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.305.

⁶³ Mensur Akgün, "Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar" – Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.73.

⁶⁴ Necdet Ekinci, İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s.265.

⁶⁵ Edward Weisband, 2. Dünya Savaşı ve Türkiye, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002, s.295.

⁶⁶ Şükrü Karatepe, Tek Parti Dönemi, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.111.

Almanya'nın, Ruslar karşısında zayıf kalması ve savaşı kaybedeceğinin anlaşılması Türkiye'nin daha fazla tarafsız kalmaması gerektiğini göstermiştir⁶⁷. Savaşın galipleri, 25 Nisan 1945 yılında gerçekleştirilecek olan “*Birleşmiş Milletler Konferansına*” katılmayı düşünen ülkelere, konferans tarihinden önce Japonya ve Almanya'ya savaş açtıklarını duyurmalarını ve BM'nin dünyada barış ve güveni tesis etmeyi amaçlayan bildirisini imzalama şartı sunmuştur. Türkiye'de bu hakkı elde edebilmek için şubat ayında her iki ülkeye savaş ilan etmek durumunda kalmıştır⁶⁸.

1.1.2.1. Uluslararası İdeolojik Etkilerin Türkiye'ye Yansıması

II. Dünya Savaşı, aslında demokrasi rejiminin benimseyen ülkeler ile faşist-totaliter devletler arasında gerçekleşmiştir. Türkiye, gerçek anlamda bu savaşa katılmasa da duruma göre her iki tarafla da siyasi ve ekonomik ilişkisini sürdürmüştür⁶⁹. Bu savaşta Almanya, Japonya ve İtalya gibi faşist-totaliter devletler yenilmiş dünyanın güç dengesi de değişmiştir⁷⁰. ABD'nin savaştan galip çıkması tüm dünyanın demokrasi rejimini benimsemesine yol açmıştır⁷¹.

Savaşın bitmesi Avrupa'yı “*Kapitalist Batı – Sosyalist Doğu*” olarak ayırmıştır. Kapitalist ülkeler ABD ile anlaşma yoluna gitmiş, Sosyalist Doğu ülkeleri de SSCB ile anlaşma yoluna giderek doğu ve batı bloklarını oluşturmuşlardır. SSCB ve onun Doğu Avrupa'daki müttefikleri “*Demir Perde Ülkeleri*” olarak ilan edilmiş, ABD ve müttefikleri de “*Özgür Dünya*” olarak adlandırmıştır. Özgür Dünya devletleri, faşizmi ve totaliter rejimleri alt ederek ekonomik olarak kapitalizm, siyaseten de çok parti liberal demokrasi modelini benimsemişlerdir. Bu ortamda ABD, Türkiye'nin çok partili siyaseti artık hayata geçirmesini ve Demir Perde'ye karşı Özgür Dünya saflarında yer almasını istemiştir⁷².

⁶⁷ Ekinci, a.g.e., s.253.

⁶⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.193.; Çetin Yetkin, *Karşıdevrim 1945-1950*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, s.93.

⁶⁹ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s.233.; Ekinci, a.g.e., s.203.

⁷⁰ Feroz Ahmad – Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1976, s.11.

⁷¹ Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s.59.

⁷² Sancaktar, a.g.m., s.51.

Türkiye savaş sonucu ortaya çıkan bu yeni düzende Batılı değerleri ve devletleri örnek almak, onlarla birlikte hareket etmek için BM kurucu üyesi olmayı istemiştir⁷³. Çünkü bir tarafta SSCB tehdidi, diğer taraftan savaşta Almanya yenilmiş ve faşist tek parti iktidarı çökmüştür. Gözden düşen tek parti rejimi ve bu rejimi benimseyen ülkelerden yana olmak Türkiye'yi uluslararası arenada yalnızlığa sürükleyebileceği endişesiyle⁷⁴ yalnızlığa kapılmamak ve savaş sonunda baş gösteren Soğuk Savaş tehlikesine karşı tedbir almak için Batı'ya karşı yakınlaşmasını devam ettirmiş, hatta İnönü bu süreç içerisinde ciddiyetini göstermek için demokratik rejime geçileceğinin teminatını vermiştir⁷⁵.

Daha önce de belirttiğimiz gibi İngiliz Büyükelçisi, BM Konferansına ancak Almanya'ya savaş ilan eden ülkelerin katılabileceğini bildirmiştir⁷⁶. Bunun için de Türkiye savaşın son zamanlarında iki ülkeye savaş ilan ettikten sonra çağrılmıştır. 25 Nisan'da San Francisco'da toplanan ve 26 Haziran'da BM'yi kuran konferansa Türkiye bir heyet göndermiş, bunun sonucunda ise BM'nin kurucu üyesi olmuştur⁷⁷.

İnönü, BM Konferansına katılmak için gidecek olan heyetteki Feridun Cemal Erkin'e, savaş nedeniyle çok partili sisteme geçilemediğini, ancak yakında geçileceği bilgisini gerekirse vermesi yönünde talimat vermiştir. Türk heyetinin başkanı olan Hasan Saka, Reuters'a verdiği söyleşide, Türkiye'de demokratik nitelikleri ağır basan anayasanın bulunduğunu, hatta çoğu anayasadan daha ileri olduğunu iddia etmiştir. Konuşmasının devamında, savaş sonrasında her türlü demokratik gelişmenin ülkede yaşayacağını ifade etmiştir. Toplantı sonunda BM Anlaşması 26 Haziran 1945'te imzalanmıştır. Böylelikle Türkiye, savaş sonrasında dünyada yaşanan demokratik gelişmelere kayıtsız kalmayacağını belgelemiştir⁷⁸. II. Dünya Savaşı'nı demokrasi cephesi kazanmıştır. Bu savaşın sonucu neredeyse tüm dünyanın demokrasiye kavuşmasına aracılık etmiştir. Türkiye de demokratikleşmeyi

⁷³ Çufalı, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950), s.14.

⁷⁴ Karatepe, a.g.e., s.111.

⁷⁵ Şarika Gedikli Berber, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: 35'ler Vakası", Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, VI-11, Kış, 2012, s.131.

⁷⁶ Çufalı, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950), s.14.

⁷⁷ Ahmet Demirel, "Tek Partili Dönem" – Türk Siyasal Hayatı, (Ed.: Ahmet Demirel – Süleyman Sözen), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir, 2013, s.45.

⁷⁸ Çufalı, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950), s.17.

benimseyen ülkelerden biri olmuştur. Böylece diktatörlükler ve tek parti sistemleri çökmüş demokratik adımlar hızlanmıştır⁷⁹.

Sonuç olarak, Türkiye'nin çok partili döneme geçişinde II. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu ortamın büyük etkisi olmuştur. Çünkü değişen güç dengeleri, dünyada yaygınlaşan demokrasi rejimi ve özellikle Türkiye üzerindeki Rus tehdidi çok partili hayata geçişte ve Türkiye'nin tarafını seçmesinde belirleyici olmuştur. Bu dış etkenlerin zorlayıcı etkisini kendi lehine kullanmayı bilen bir muhalefetin ortaya çıkması ise, çok partili sistemin ve demokrasi olgusunun yerleşmesini sağlamıştır.

1.2. Muhalefetin Oluşması ve Partilerin Kurulması

Türkiye'de muhalefetin siyasi parti şeklini alarak kurumsallaşması II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan demokratik gelişmelerle yakından ilgilidir. Bu dönemde Türkiye Batılı devletler yanında yer almak istemesiyle demokrasiyi ve dolayısıyla çok partili sistemi de kabul etmiştir. Dış gelişmelerin yaratmış olduğu uygun ortam içteki muhalefeti harekete geçirmiştir. Bu doğrultuda CHP içinden çıkan bir grup milletvekilinin, çıkarılan kanunların ve parti tüzüğüne antidemokratik hükümlerden arındırılmasını talep etmesiyle muhalefet belirginlik kazanmıştır. Bu bölümde çok partili döneme geçilmesiyle birlikte hareketlenen siyasi ortam, hükümet-muhalefet ilişkileri, muhalefetin antidemokratik kanunların kaldırılması için gösterdiği çabalar ele alınacaktır.

1.2.1. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

Ülke vatandaşları arasında toprakların adaletsiz bir şekilde dağıtıldığını gören CHP yönetimi, Toprak Kanunu'nu 14 Mayıs 1945 tarihinde meclise getirerek alınacak tedbirlerle bu sorunu aşabileceği düşünmüş ancak mecliste muhalif tepkilerle karşılaşmıştır⁸⁰. Muhalif hareketlere ve büyük tartışmalara rağmen "4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" 11 Haziran 1945'te kanunlaşmıştır⁸¹.

⁷⁹ Haytoğlu, a.g.m., s.50.

⁸⁰ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.78-79.

⁸¹ Haytoğlu, a.g.m., s.51.

Bu kanunun amacı toprağı olmayan ya da çok az toprağı bulunanlar ile çiftçilik yapmak isteyen kişilere geçimlerini sağlayacak kadar toprak verilmesi ve toprağın işlenmesini daimi bir şekilde yapmak için donanım sağlanmasını gerçekleştirmektir. Dağıtılacak toprak hazineden, vakıfların ve belediyelerin topraklarından, 5000 dönümden daha fazla toprağı bulunan çiftliklerden istimlak edilerek alınması düşünülmüştür⁸². Kanun tasarısı toplam sekiz kısımdan oluşmuştur.

Yasa hakkındaki genel esasların bulunduğu ilk bölüm, toprağı olmayanlar veya yeteri kadar toprağı bulunmayanlara, yetecek kadar toprak dağıtılmasını öngörüyordu. Bu amaçla çiftçilikle uğraşanların toprak sahibi olmaları, toprakları üzerinde işletme kurarak kökleşmeleri ve bağımsız çiftçi ailelerin çoğaltılması hedeflenmişti. Bununla birlikte toprakların belli ellerde toplanıp aşırı derecede büyümelerine ya da normalin altında verim alınmaz derecelerde küçülmelerinin istenmediğı de belirtiliyordu. Ayrıca arazi çeşitleri tanımlanarak, büyük toprak sahiplerinin toprağı olmayan köylüye baskı yapmaması için bazı tedbirler almaya çalışılıyordu. Bu tedbirlere göre büyük topraklar sadece devletin elinde bulunacaktı. Bunun dışında sınırlı sayıda orta ölçüde arazi kalıyor, köylü arazisi temel alınıyordu.

İkinci bölümde, dağıtılacak toprakla ilgili hükümler belirtiliyordu. İşletme ölçüsü ve genişlik durumu esas alınan toprak dağıtımını için öncelikle devlete ait fakat kullanılmayan, daha sonra ise şahıslara ait olan ama işlenmeyen ve orta büyüklüğün üstünde olan topraklardan faydalanılacağı belirtilmekteydi.

Üçüncü bölüm, arazi kamulaştırmasını kapsamaktadır.

Dördüncü bölümde, toprak verilecekler belirlenmiştir. Bu belirlemedeki maksat, toprağın gerçekten işleyebilecek durumda olanlara dağıtılması idi.

Beşinci bölümde ise, toprak dağıtılmasıyla ilgili hükümler yer alıyordu. Dağıtılacak toprağın miktarı belirtilmemekle birlikte arazinin genişliğı Çiftçi Ocakları ile sınırlandırılıyordu. Ayrıca toprakların parçalı olarak verilmesi ve bu toprak bedellerinin de taksitlendirilerek ödenebilmesine imkân tanınmıştı.

Altıncı bölümde, bir önceki bölümle ilgili olarak toprak verilecek kişilere o toprağı işlemesi için gerekli olacak malzemelerin temin edilmesi amaçlanıyordu.

⁸² Kemal H. Karpat, Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.207.

Yedinci bölümde, Çiftçi Ocakları ile ilgi hükümler yer almıştır. Bu bölümde Çiftçi Ocakları ile bağımsız çiftçi ailelerinin tarımda ekonomik yönden varlık göstermeleri hedeflenmişti. Özellikle bu ocakların bölünemeyeceği belirtilerek toprakların parçalanması sonucu, topraksız veya yeterli miktarda toprağı bulunmayan köylülerin tekrardan ortaya çıkması önlenmek istenmişti.

Genel hükümlerin bulunduğu sekizinci bölümde, Tarım Bakanlığının yetkili olduğu belirtiliyordu⁸³.

Kanun tasarısı yasalaşmadan önce meclisteki geçici komisyonda üç ay tartışılarak son hali verilmiştir. Komisyona Rahmi Köken başkanlık ederken Menderes de sözcülük görevini yerine getirmiştir⁸⁴. Komisyon sözcüsü kanun ile ilgili uzmanların ve hükümet temsilcilerinin tüm görüşlerinin alındığı, hatta komisyonda bulunmayan milletvekillerin de düşüncelerinin dinlendiğini ve tasarının bu görüşmelere göre son hale getirildiğini bildirmiştir. Bu aşamada son toplantıya katılan Başbakan Şükrü Saraçoğlu bazı değişiklikler önermiş, muhalefet itiraz etse de istenilen değişiklikler tasarıya eklenmiştir. Bu tartışmadan sonra Menderes komisyon sözcülüğünden istifa etmiştir⁸⁵. Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, Toprak Kanunu'nda amaçlananın çiftçilikle geçimini sağlayan topraksız vatandaşlara veya toprağı yetmeyen vatandaşlara geçimlerini sağlayacak miktarda toprak vermek olduğunu ifade etmiştir. Diğer bir amacın ise, toprağı yetmeyenlere toprak verilmesi sayesinde arazilerini büyütmüş olanlar ile toprak verilerek mülk sahibi yapılan vatandaşları da işletme kurmaları için teşvik ederek, memleket topraklarını işleterek verimini arttırmak istenmiştir⁸⁶.

Toprak Reformu'na dair çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin, Doğan Avcıoğlu Toprak Reformu'nu CHP içerisindeki sol kanadını, küçük ve yoksul çiftçiliğin ekonomisini düzelterek onu toprak ağalarına karşı korumaya alması girişimi olduğunu savunmuştur⁸⁷. Asım Karaömerlioğlu, kitlelerin rejime kazandırılmasının en önemli adımlarından birinin Toprak Reformu olduğunu

⁸³ TBMM TD, Dönem 7, Toplantı 2, Birleşim 54, C. XVII, 14 Mayıs 1945, s.59-63.

⁸⁴ Süleyman İnan – Ercan Haytoğlu, Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s.84.

⁸⁵ Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s.28-30.

⁸⁶ TBMM TD, Devre 7, Toplantı 2, Birleşim 54, C.XVII, 14 Mayıs 1945, s.59-63.

⁸⁷ Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın, I, 6. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s.233.

belirtmiştir. Toprak Reformu ile köylülere toprak verilerek yoksul ve orta çiftçiliğin Kemalist rejime kazandırılmak istenmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarıyla birlikte rafa kaldırılmış olan reform düşüncesi, savaştan sonra politik bir manevra olarak tekrar meclise getirilmiştir. Karaömerlioğlu, tasarıyla çiftçilerin köyde tutulması, toprak dağıtılarak potansiyel radikal hareketlerin önüne geçilmesi ve desteğinin sağlanması hedeflendiğini ifade etmiştir⁸⁸.

Kanun tasarısının sevk edildiği karma komisyonun rapor yazıcılığını büyük toprak sahiplerinden Menderes yapmaktaydı. Menderes, tasarının 17. maddesine karşı çıkarken, Koraltan 21. maddeyi hedef almıştı. Toprak Reformunun, 17. maddesi genel hatlarıyla 5000 dönümden fazla toprağı olanlardan kamulaştırma yoluyla toprağı olmayanlara ve az olanlara 50 dönüme kadar toprak alınmasını içermektedir. 21. madde ise kamulaştırmaların gerçek bedeli yerine arazinin vergi matrah değerine orantılanarak yapılmasından ibarettir⁸⁹. Yapılmak istenen bu değişiklik özellikle ağaların ve eşraf takımının konuşlandığı CHP içerisinde önemli huzursuzluk oluşturmuştur. Tasarıya karşı tepki gösterenlerin başında Menderes ve Emin Sazak gibi geniş topraklara sahip milletvekilleri olmuştur. Bu milletvekilleri toprak ağalarının bir nevi sözcülüğünü yapmışlardır⁹⁰. Menderes kanunu desteklemekle birlikte, toprak dağıtılmasını öngören kanunun 17. maddesine katılmamıştır. Kanun hakkında Türkiye’de büyük toprak mülkiyeti olmadığını, toprak yetersizliğinin sebebi olarak verimli toprakların işletmeye açılmış olmasını göstermiştir. Köylünün kara sabanla toprağı sürdüğünü dolayısı ile toprak dağıtmak yerine, köylüye ziraat kredisi ve mahsulünü koruyacak önlemlere ihtiyacı olduğunu belirtmiştir⁹¹.

Dönemin İktisat Profesörü Celal Sarç ise, yasada belirtilen birinci amacın her ne kadar toprağın işletilerek boş kalmasını önlemek olsa da, aslında köylünün sempatisini kazanmak ve köyden şehre yaşanabilecek göçü önleme amacını taşıdığını belirtmektedir. Çünkü ilkel yöntemlerle toprağı sürmeye çalışan köylünün-çiftçinin birincil ihtiyacı modern araç ve gereçler, kredi ve mahsulü koruyacak tedbirlerdir. Bu

⁸⁸ Mehmet Asım Karaömerlioğlu, Orada Bir Köy Var Uzakta – Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.143.

⁸⁹ TBMM TD, Devre 7, Toplantı 2, Birleşim 54, C. XVII, 14 Mayıs 1945, s.54-72.

⁹⁰ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.78-79.

⁹¹ TBMM TD, Devre 7, Toplantı 2, Birleşim 54, C. XVII, 14 Mayıs 1945, s.114-116.

durumda toprak dağıtılmasının altında yatan sebebin köylü kesiminin desteğini sağlamak olduğunu ileri sürmüştür⁹². Emin Aslan Tokat'a göre, köylüye toprak dağıtma gibi sınırlı bir kanunun çözüm olmadığını, toprak dağıtımını gerçekleşse bile fayda sağlamayacağını bu sebeple ziraat kalkınması gibi genel tedbirlere ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir⁹³. Koraltan, tasarının kabul edilebilir olmadığını, herhangi bir şahsın ailesinden kalan veya kişisel çabaları sonucu elde ettiği taşınmazların, hiçbir emeği olmayanlara verilmek istenmesinin yasal olmadığını savunmuştur. Şahsın emeği sonucu elde ettiği mülkü elinden almaya çalışmanın, o ailede yıkım oluşturacağını ve bu el koyma işlemini meşru göstermeye çalışmanın hiçbir haklı ve olur tarafı olmadığını sözlerine eklemiştir⁹⁴.

Bazı milletvekilleri tasarının mevcut halinin korunması gerektiğini söylese de Emin Sazak (Eskişehir), bu kanun tasarısını çeşitli yönlerden eleştirmiştir. Gergin olan havanın daha da gerginleşmesine neden olan Sazak konuşmasında, yapılan inkılapları sonuna kadar desteklediğini ancak ekonomik işlerin şakaya gelmediğini, Milli Şef istediği için yasayı kabul etmenin doğru olamayacağını, herkesin düşünmesi gerektiğini, açık bir şekilde varlık düşmanlığı yapıldığını ve bunun zararlı olacağını belirterek, bu şekilde devam edilmesi halinde hükûmete güvenemeyeceğini açıklamıştır⁹⁵. Sazak, hükûmetin genel olarak ekonomi politikasını ve Toprak Kanunu eleştirmekle birlikte, İnönü'nün otoriter yönetiminden duyduğu rahatsızlık da sözlerinden anlaşılmaktadır.

Meclisteki tartışmalara ve sert muhalefete rağmen “*Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı*” kabul edilmiş ve yasalaşmıştır⁹⁶. Bu kanun siyasi ve iktisadi birçok olayın da gerçekleşmesine neden olmuştur. Özellikle bu kanun tasarısı sırasında yaşanan tartışmalar muhalif hareketin başlamasına ve çok partili hayatın temelini oluşturmasına yol açmıştır⁹⁷.

⁹² Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, (Haz.: Ruşen Sezer), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.245-248.

⁹³ TBMM TD, Devre 7, Toplantı 2, Birleşim 55, C. XVII, 16 Mayıs 1945, s.103-105.

⁹⁴ TBMM TD, Devre 7, Toplantı 2, Birleşim 54, C. XVII, 14 Mayıs 1945, s.70.

⁹⁵ TBMM TD, Devre 7, Toplantı 2, Birleşim 54, C. XVII, 14 Mayıs 1945, s.79.

⁹⁶ BCA, 490.1.0.0.5.26.30.

⁹⁷ Mehmet Asım Karaömerlioğlu, “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Hikâyesi”, *Birikim Dergisi*, 107, Mart, 1998, s.1.

1.2.2. 1945 Yılı Bütçe Kanunu Görüşmeleri

Bütçe görüşmeleri, Toprak Kanunu görüşmelerinde meydana gelen muhalif hareketlerin daha da artmasını sağlamıştır⁹⁸. Parti içerisinde başlayan muhalefeti Celal Bayar, Feridun Fikri Düşünel, Emin Sazak, Adnan Menderes ve Hikmet Bayur'dan oluşan grup başlatmıştır. Muhalefet bu görüşmelerde hükûmetin ekonomik politikalarını, bütçe açığını, devlet borçlarını, hayat pahalılığını, ölçsüz emisyonu, karaborsayı, vurgunculuğu, vergilendirmedeki adaletsizlikleri, dar gelirli kesimi ve memurların geçim zorluklarını, tüm milletvekillerin dikkatine sunmuşlardır⁹⁹.

Bütçe Kanunu Tasarısı hakkında konuşan Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer, 1945 yılının yedi aylık bütçesinin gelirler toplamını 530.233.000 ve giderler toplamı 595.834.898 lira olarak açıklamıştır. Bütçe Komisyonu bu gelirler toplamının 537.843.000 ve giderler toplamının da 603.404.824 lira olması gerektiğinde karar kılmıştır. Komisyon dünyadaki ekonomik bunalım nedeniyle Türkiye'de de dış ticaretin daraldığını ve gümrük gelirlerinin azaldığını, bu nedenle bütçe tahminlerinde çok dikkatli davranıldığını, vergilerin ulusal gelire ve mükelleflerin kazançlarına göre yeniden düzenlenerek bunalımdan normale geçiş dönemine ait bir sistem kurulmasına çalışıldığını, gerçekçi yoldan yüründüğünü, devlet maliyesiyle ekonominin bir bütün olduğu düşüncesi ile sağlam bir maliyenin sağlıklı ve verimli bir ekonomiye dayandığını bildirmiştir. 1943 sonunda 202 milyon liralık 143,5 ton altının, 1944 sonunda 276,5 milyon liralık 196,5 tona yükseldiğini, fiyat yüksekliği ve yasama düzeninin bozukluğunu, hem vergi kaynaklarının veriminde artış hem de millî kuruluşların kredilerle finanse edileceği ifade edilmiştir¹⁰⁰.

Hikmet Bayur, bu dönemde savaşa girilmemesinin halkı memnun ettiğini söylemiş, ancak ekonomik politikaların beceriksizce gerçekleştirildiği, varlık içinde yoksulluk çekildiği, ekonomik koruma tedbirlerinin vurguncuları memnun ettiğini bildirerek eleştirilerini sunmuştur¹⁰¹. Bütçe Komisyonu tarafından hazırlanan raporun

⁹⁸ Akandere, a.g.e., s.366.

⁹⁹ Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s.9.

¹⁰⁰ Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, Turhan Kitabevi, Ankara, 1974, s.344.

¹⁰¹ Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s.175.

kendisinde kötü bir izlenim oluşturduğunu bildirerek konuşmasına başlayan Menderes¹⁰², yedi ay için bütçe açığındaki büyüklüğün borçla kapatma yoluna gidilmesi halinde borç yükünün artacağını söylemiştir¹⁰³. Bütçe görüşmeleri bir haftada tamamlanabilmiştir. TBMM Başkanı Şemsettin Günaltay görüşmelerin tamamlandığını oylamaya geçileceğini bildirdiği sırada Refik Koraltan, bütçe aleyhine konuşacağını ancak arkadaşlarının her şeyi açıkça ifade ettiklerini, bu gerçekler karşısında bütçe uygulamasını emanet edemeyeceğini söyleyerek hükûmete güvenin kalmadığını anlatmaya çalışmıştır¹⁰⁴. Bütçe oylaması 29 Mayıs 1945'te yapılmıştır. Mecliste muhalif hareketi başlatan milletvekilleri bütçe için yapılan oylamada olumsuz oy kullanmış ve hükûmete güvenoyu vermemişlerdir¹⁰⁵.

Başbakan Saraçoğlu, bütçe hakkındaki oylama bitince söz alıp kürsüye çıktı. Kürsüde bütçenin büyük çoğunlukla kabulünden dolayı teşekkür konuşmasının ardından, cumhuriyet maliyesinin İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin maliyesinden çok daha kuvvetli olduğunu belirtmekle birlikte yapılan eleştirilere sert bir şekilde cevap verme yolunu seçti. Bayur ve Sazak'a yönelttiği eleştirilerinde, bütçeye verilen oyların beş oy dışında hepsinin lehte olmasını hükûmete güven saymakla birlikte Bayur'un, uzun zamandan beri hükûmete güveni olmadığını, Sazak'ın ise özellikle Toprak Kanunu söz konusu olduğu günden beri hükûmete olan güveninin sarsıldığını ifade etmişti. Toprak Kanunu ile de arkadaşlarının güvenini yitirse bile Türk köylülerini kurtarma yolunda memleketin iyiliği için yolundan ayrılmayacağını belirtmiştir. Bütçe tartışmaları hükûmetin yapılan eleştirilere karşı ne kadar tahammülsüz olduğunu göstermiştir. Bunun yanında hükûmetin yanlış politikalarının özgürce eleştirebilme cesareti gösteren bir muhalefet hareketinin de yavaş yavaş belirginlik kazanmasına neden olmuştur¹⁰⁶.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve bütçe görüşmeleri, çok partili hayat ve Türk demokrasi tarihi açısından önem arz eden bir muhalefet liderinin sahneye çıkmasına neden olmuştur. Menderes, mecliste yaptığı etkili konuşmalarla dikkatleri üzerine çekmiştir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde asıl çıkışını

¹⁰² Akandere, a.g.e., s.366-368.

¹⁰³ Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s.347,

¹⁰⁴ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.33.

¹⁰⁵ Erdoğan Teziç, 100 Soruda Siyasi Partiler – Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1976, s.255.

¹⁰⁶ Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s.352-353.

yapan Menderes, bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmada ise dünyada yeni bir döneme girildiğini ve bu yeni dönemin koşullarına uyularak yepyeni bir zihniyet ile davranılması gerektiğini önermiştir¹⁰⁷.

Bu süre içerisinde muhalefet sesleri yükselmeye başlamıştır. Tan matbaası etrafında ikinci bir parti kurmak için toplantılar yapılmış, parti programı ve esasları hazırlanmıştır. Bu hazırlıklar Adnan Adıvar, Tevfik Rüştü Aras, Esat Adil, Sabahattin Celal, M. Zekeriya ve Sabiha Zekeriya Sertel gibi muhaliflerce yapılmıştır. Toplantılar emniyet güçleri tarafından takip edilmiştir. Dönemin İçişleri Bakanı Hilmi Uran tarafından yeni parti kurma girişimleri 4 Haziran 1945 tarihli belge ile Başbakan Saraçoğlu'na sunulmuştur¹⁰⁸.

1.2.3. Dörtlü Takrir'in Verilmesi

Demokrasinin gerekli kıldığı iç ve dış şartların oluştuğunu düşünen muhalefet, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun ardından demokratikleşme ve liberalleşme hareketini başlatmıştır¹⁰⁹. CHP içerisinde yer alan bazı muhalif milletvekilleri (Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Refik Koraltan), hükûmete 7 Haziran 1945 yılında tarihe "*Dörtlü Takrir*" olarak geçecek bir önerge vermiştir¹¹⁰.

Önergede demokrasinin ve liberalizmin gerekleri ifade edilmiş, hazırlanan kanunların dışında parti tüzüğü'nün antidemokratik hükümlerden tasfiye edilmesi istenmiş ve meclisin hükûmeti gerçekten denetlemesine imkân verilmesi gerektiğine değinilmiştir. Bunun yanı sıra seçimlerin serbest bir şekilde yapılması öngörülmüş, parti çalışmalarının demokrasi ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır¹¹¹. Önergeyi verme fikri Köprülü ve Menderes tarafından öne sürülmüş ve Bayar önergenin yerinde bir davranış olacağını onayladıktan sonra

¹⁰⁷ Timur, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, s.14-15.

¹⁰⁸ BCA, 30.10.0.0.79.524.18.

¹⁰⁹ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.34.

¹¹⁰ Samet Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s.85.

¹¹¹ M. Serhan Yücel, Demokrat Parti, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001, s.49.

Koraltan'ın bu önergeye katılması yönünde telkinde bulunmuştur¹¹². CHP içinde muhalefet etmekten çekinmeyen Hikmet Bayur'un da önergeye imza atması istenmiştir. Ancak Bayur, önergeyi incelemek isteyince buna karşı çıkan ve aynı gün içinde imzalanmasında ısrarcı olan dört muhalif milletvekiline istedikleri imzayı vermekten vazgeçmiştir¹¹³.

İnönü'nün başkanlığında toplanan CHP Genel Kurulunda önerge görüşülmeye başlanmıştır. O zamana kadar İnönü'nün, genel kurula başkanlık ettiği görülmemiştir. Bu açıdan yapılan toplantı ilk olma özelliği taşımaktadır¹¹⁴. Dört milletvekilinin mecliste açık bir şekilde görüşülmesini istedikleri önerge, 12 Haziran'da Kazım Özalp başkanlığında gizli bir oturumda görüşülmüştür¹¹⁵. Yedi saat süren görüşme oldukça sert bir hava içerisinde gerçekleşmiştir. Önergeye ve önergeyi veren dört muhalif milletvekiline çok sert eleştiriler yapılmış, kişiliklerine varıncaya kadar hakaretler edilmiş ve grubun büyük çoğunluğu verilen önergeye karşı olduklarını belirtmiştir. Fakat dört muhalif milletvekili, önergelerini kararlı bir şekilde savunmaya çalışmış¹¹⁶ ve amaçlarının yeni bir parti kurmak olmadığını, partide demokratik bazı ıslahatların yapılmasını sağlamak olduğunu bildirmiştir¹¹⁷.

İnönü 19 Mayıs'ta yaptığı konuşmasında, yönetim olarak demokratik siyaseti hâkim kılmak için uğraşacaklarını bildirirse de önerge sadece imzacıların evet oyuna karşı diğerlerinin oy birliğiyle geri çevrilmiştir¹¹⁸. 12 Haziran 1945 tarihinde önergenin reddedilme kararı kamuoyuna bir bildiri şeklinde duyurularak partideki muhalefetin varlığını herkesin öğrenmesi sağlanmıştır¹¹⁹. Kabul edilmeyen önergenin ardından Köprülü ve Menderes, Vatan ve Tan gazetelerinde eleştirel nitelikte yazılar yazmaya başlamıştır¹²⁰. Yazılan makalelerde genel olarak temel hak ve hürriyetler,

¹¹² Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru, s.85.

¹¹³ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.94.

¹¹⁴ Faik Ahmet Barutçu, Siyasi Anılar (1939-1954), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s.306.

¹¹⁵ Orhan Cemal Fersoy, Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes, İstanbul, 1971, s.87-88.

¹¹⁶ Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s.368.

¹¹⁷ Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s.45.

¹¹⁸ Ekinci, a.g.e., s.297-298.

¹¹⁹ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.33.

¹²⁰ Ahmad, a.g.e., s.26.

antidemokratik yasalar, millet üzerine kurulan baskılardan bahsedilerek liberal ve demokratik adımların atılması önerilmiştir¹²¹.

Dörtlü Takrir'in ana fikirlerini ele aldıkları bu makaleler açıkça muhalefet ettiklerinin bir başka göstergesiydi. Bunun üzerine Parti Meclisi 21 Eylül tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda, Menderes ve Köprülü'yü partiden ihraç etmiştir. Bu olaydan sonra Refik Koraltan, gazetecilere verdiği bir beyanatta partiden çıkarılmanın parti tüzüğüne aykırı olduğunu belirttiği için partiden ihraç edilmiştir. Kısa bir süre sonra da Bayar CHP'den istifa etmiş ve böylece dört muhalif milletvekili yeni bir parti kurabilecek duruma gelmiştir¹²².

1.2.4. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın Mecliste Görüşülmesi

Birleşmiş Milletler toplantısına katılabilmek adına Japonya ve Almanya'ya savaş açmak zorunda kalan Türkiye, "San Francisco Konferansı"na Dışişleri Bakanı Hasan Saka önderliğinde oldukça kalabalık bir heyet ile iştirak etmiştir¹²³.

San Francisco Konferansı, 25 Nisan 1945'te başlamış ve 26 Haziran 1945'te BM Antlaşması'nın taraf devletlerce imzalanmasından sonra sona ermiştir. Bu antlaşmayla devletler insan haklarına, kişi haysiyet ve değerlerine saygı duyacaklarını bildirmişlerdir¹²⁴. BM Antlaşması gereğince Türkiye, artık demokratik ilkelere göre hareket etmek ve daha özgürlükçü rejim sergilemek zorunda olduklarını kabul etmiştir. Toplantıya katılan Türk delegesi, Reuters Ajansı'na verdiği demecinde ülkemizdeki rejimin siyaseten modern demokrasiyle yürütüldüğünü, anayasanın gelişmiş ülkelerle kıyaslanabilecek nitelikte olduğunu ve çoğu ülkelerden daha üstün olduğunu bildirmiştir. Bu demeçten sonra İnönü, cumhuriyet rejiminin her açıdan gelişeceğini, savaşın zorunlu şartlarından kurtuldukça rejimin demokratik ilkeler doğrultusunda daha fazla yer edeceğini ifade etmiştir¹²⁵.

BM Antlaşması'nın onaylanmasına yönelik görüşmelere 15 Ağustos 1945 tarihinde başlanmıştır. Dışişleri Bakanı Hasan Saka, cemiyetin çalışmaları hakkında

¹²¹ Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s.11.

¹²² Timur, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, s.18-19.

¹²³ Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s.371.; Akandere, a.g.e., s.336.

¹²⁴ Ekinci, a.g.e., s.276.; Akandere, a.g.e., s.337.

¹²⁵ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.128.

bilgi vermiş, dünyada barış ve güvenliği sağlayan her kuruluşa katıldıklarını belirterek bu cemiyete katılma amaçlarını dile getirmiştir¹²⁶. Yapılan açıklamaların ardından muhalif milletvekillerinden Menderes; bu antlaşmanın amacına ulaşabilmesi için ülke yönetiminde halk egemenliğinin sağlanması, kişisel hak ve hürriyetlerin uygulanması, serbest seçim sisteminin getirilmesi gerektiğini ifade etmiş, halk idaresinin sınırlandırıldığı engellerin ortadan kaldırılmasıyla da milletin bağımsızlığının kuvvetlendireceğini bildirmiştir¹²⁷. Menderes, bu konuşmasında BM anayasasının, Türkiye'deki anayasayla temelde çeliştiğini düşündüğü bazı uygulamaları demokratikleşmeye zorlayacağına inanmıştır¹²⁸. Menderes'in bu açıklamaları karşısında Mümtaz Ökmen, BM anayasası ile Türk anayasasının uygun olduğunu, Menderes'in fiili durumu eleştirmesini görüşme konusuyla ve zamanıyla uyuşmadığını dile getirmiştir¹²⁹.

BM Antlaşması ve "*Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün Onanması Hakkında Kanun Tasarısı*", mecliste gerçekleştirilen oylamada hazır bulunan 332 milletvekilinin oy birliği ile kabul edilmiştir¹³⁰. Oylamadan sonra yapılan konuşmalarda Dışişleri Bakanı Hasan Saka, milletvekillerine teşekkür ederek bu kararın Türkiye ve diğer ülkeler için önemli olduğunu, dünya barışına yardımcı olduğunu ve TBMM'nin bu karar ile Türk milletine büyük bir hizmeti gerçekleştirdiğini bildirmiştir¹³¹.

¹²⁶ Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, s.381.

¹²⁷ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.128-129.

¹²⁸ Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 – Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s.71.

¹²⁹ TBMM TD, Dönem 7, Toplantı 2, Birleşim 90, C. XIX, 15 Ağustos 1945, s.174-176.

¹³⁰ Resmî Gazete, Kanun No: 4801, S. 6092, 24 Ağustos 1945.; TBMM Kavanin Mecmuası, XXVII, Ankara, 1945, s.855-887.

¹³¹ TBMM TD, Dönem 7, Toplantı 2, Birleşim 90, C. XIX, 15 Ağustos 1945, s.157.

1.3. Milli Kalkınma Partisi

Milli Kalkınma Partisi, çok partili hayatın başladığı dönemde kurulan ilk parti özelliğine sahiptir. İstanbullu ünlü sanayici Nuri Demirağ tarafından 22 Eylül 1945'te kurulan parti, siyasette pek bir varlık gösterememiştir. Siyasi hayatta varlık gösteremeyen partiyi ne siyasi çevreler ne de basın önemsemiştir. Basın toplantılarında kebaplar ikram etmelerinden dolayı kuzu partisi olarak adlandırılmıştır. Ayrıca MKP'nin kuruluşu, başka partilerin kurulmasına izin verileceğini göstermesi bakımından Türk demokrasi tarihinde ayrı bir yeri vardır¹³².

Nuri Demirağ, Cevdet Atılhan ve Hüseyin Avni Ulaş önderliğinde kurulan MKP, İstanbul ve Anadolu'da çeşitli bölgelerde temsilcilikler açmıştır¹³³. Programında devletçiliği reddetmiş ve serbest rekabet esasını savunmuştur. Tek dereceli seçim sistemine geçilmesi, halkın cumhurbaşkanını seçmesi, Ayan Meclisi oluşturulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Dış politikadaki görüşleri ise bir İslam Birliği'nin ve Şark Federasyonu'nun kurulması yönünde olmuştur¹³⁴.

Nuri Demirağ basına verdiği demeçlerde millî birliği bozacak, ikilik yaratacak bir oluşum istemediğini, iktidara geçme gibi bir niyetlerinin olmadığını söyleyerek iddialı olmadığını açıkça belirtmiştir. Gerek basına verilen demeçler gerekse partinin siyasi tecrübesi olmayan kişilerce kurulması ve kurucuları arasındaki anlaşmazlıklardan parti ilgi görememiştir. Halk tarafından her ne kadar başta ilgi görse de sonrasında ilgi azalmıştır¹³⁵. Partinin güçlü bir kadrosu yoktu ve kitlelere hitap etmekten de uzak kalmıştı. Bu nedenle halk üzerinde etkili olamamış ve CHP'ye alternatif olabilecek bir yapı gösterememiştir. Parti, basın tarafından ilgi görmemiş ve alaya alınmıştır¹³⁶. İnönü, TBMM'deki konuşmasında bu partiyi gerçek bir muhalefet partisi olarak görmemiş ve ihraç edilen milletvekillerine seslenerek ayrı bir muhalefet partisi kurmalarını önermişti¹³⁷.

¹³² Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.95-96.

¹³³ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s.639.

¹³⁴ Füzruzan Hüsrev Tökin, Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s.78.

¹³⁵ Akandere, a.g.e., s.408.

¹³⁶ Çufalı, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950), s.54.

¹³⁷ Karatepe, a.g.e., s.115.

1945'te kurulan MKP, 1 yıl boyunca kendi içinde karışıklıklar yaşamış ve parti içi muhalefet olaylarına sahne olmuştur. Genel Başkan Nuri Demirağ ile Genel Başkan Yardımcısı Cevat Rifat Atilhan arasındaki çatışma partiyi ikiye bölmüştür. Atilhan, Genel Başkan Demirağ'ın Parti Haysiyet Divanı Kararı ile partiden uzaklaştırıldığını açıklamış, bu açıklamanın ardından Demirağ böyle bir durumun söz konusu olmadığını belirterek tüm iddiaları reddetmiştir. Ardından Atilhan'ın Parti Yönetim Kurulu kararı ile partiden çıkarıldığını söylemiştir. Parti içindeki çatışmalar durulmamıştır. Özellikle 1946 seçimlerinin tarihi konusunda kendi içinde ortak bir karara varamayan partide Demirağ, Parti Genel Meclisinin seçim tarihi konusundaki kararına uymadığı gerekçesiyle partiden ihraç edilmiştir. Parti liderinin ihraç edilmesiyle birlikte yeni bir politika belirleyen yönetim, 1946 seçimleri öncesinde CHP'ye iş birliği teklifinde bulunmuş ve CHP'nin kendisine maddi destekte bulunmasını istemiştir. Maddi destek sağlandığı takdirde iç ve dış politikada CHP'yi destekleyeceğini belirtmiştir. Suların bir türlü durulmadığı MKP'de Demirağ, mahkeme kararı ile tekrar genel başkanlık görevine getirilmiştir¹³⁸.

MKP'nin öne sürdüğü görüşlerin CHP ve yeni dünya düzenine ters olması bu partinin hem dış hem de iç güçlerle uyumlu olamayacağını düşündürmüştür. Bu düşünce ile daha ciddi bir muhalefet partisinin kurulması gerektiği çeşitli çevrelerce zikredilmeye başlanmıştır¹³⁹. Bu açıdan MKP'nin kurulması, DP'nin önünü açmıştır diyebiliriz. MKP'nin, CHP karşısında kurulan ilk muhalefet partisi olması dışında bir önemi ve etkisi olmamıştır¹⁴⁰. 1946 yılından itibaren katıldığı tüm seçimlerde önemli bir başarı sağlayamayan parti, ancak Nuri Demirağ'ın 1954 seçimlerinde DP'den bağımsız aday olmasıyla TBMM'ye girebilmiştir. Nuri Demirağ 1957 yılında vefat etmesi sebebiyle MKP 22 Mayıs 1958 tarihinde feshedilmiş sayılmıştır¹⁴¹.

¹³⁸ Çufalı, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950), s.54.

¹³⁹ Ekinci, a.g.e., s.299-300.

¹⁴⁰ Akandere, a.g.e., s.410.

¹⁴¹ Teziç, a.g.e., s.253-255.

1.4. Demokrat Parti

İnönü, Türk tarihinde demokrasinin en önemli başlangıç noktalarından birini oluşturan 19 Mayıs 1945'teki nutkunda gerek siyasette gerekse düşünce hayatında demokrasi prensiplerinin hâkim olacağını söylemiştir¹⁴².

TBMM açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı İnönü, ülkenin tek eksiğinin CHP'ye karşı muhalefet edecek bir partinin bulunmaması olduğunu vurgulamıştır. 1947 yılında yapılacak olan genel seçimlerde oy çoğunluğunu sağlayan partinin iktidar olacağını açıklamıştır¹⁴³. İnönü, geçişin aşamalı ve yavaş olmasını tercih etmiş ve bu amaç doğrultusunda geçiş kararı, geçişin zamanı, süreci, biçimi ve geçişte rol alacak siyasi kadroları kendisi belirlemiştir¹⁴⁴. Görüldüğü üzere İnönü, yeni demokratik rejime geçişte bile otoriteyi elden bırakmak istememiştir.

DP'nin kurulmasına yol açan olayların ilki Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı görüşmelerinde açığa çıkmıştı. 14 Mayıs 1945'te görüşülmeye başlanan tasarı CHP içinde esen soğuk rüzgârların fırtınaya dönmesine neden olmuştur. Büyük çiftlik sahibi olan Menderes ve bazı arkadaşları tasarıya şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu arada Menderes, tasarının TBMM'de oylanmasından bir gün önce de görevli olduğu komisyon başkanlığından istifa etmiştir. Bu gergin hava bütçe görüşmelerinde de devam etmiştir. Muhalif milletvekilleri hükûmeti son derece sert bir biçimde eleştirmişler, 29 Mayıs'ta yapılan oylamada ise hükûmetin bütçesine aleyhte oy vermişlerdir. Bu muhalefet hareketlerinden sonra Dörtlü Takrir imzalanmış ve bu takirde bazı kanunların demokratik ilkelere uygun olarak değiştirilmesi, parti tüzüğünde de aynı doğrultuda değişiklikler yapılması istenmiştir¹⁴⁵.

Dörtlü Takrir'in, CHP Grubu'nda reddedilmesi üzerine Menderes ve Köprülü'nün, muhalefetin etkin gazetelerinden olan Vatan'da eleştirel yazılar kaleme almaları, partiden ihraç edilmelerine neden olmuştur. Bu durumu eleştiren Koraltan da arkadaşlarıyla aynı kaderi paylaşmıştır. Bunun üzerine Bayar hem partiden hem

¹⁴² Tevfik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Yayınevi, Ankara, 1995, s.408-409.

¹⁴³ Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s.5.

¹⁴⁴ Mete Tunçay – vd., Türkiye Tarihi IV Çağdaş Türkiye 1908-1980, (Düz.: Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s.181.

¹⁴⁵ Süleyman Coşkun, Türkiye'de Politika (1920-1995), Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.313.

de milletvekilliğinden istifa ederek 1 Aralık 1945 tarihinde yaptığı açıklamada parti kuracaklarını basına duyurmuştur. Bu açıklamasından birkaç gün sonra İnönü ile görüşen Bayar, daha sonraki günlerde parti programı ve hazırlamış olduğu parti rozetiyle birlikte cumhurbaşkanına sunmuştur. Koraltan, parti programı ve tüzüğünü 7 Ocak 1946 tarihinde İçişleri Bakanlığına teslim etmesiyle birlikte hükümet DP'nin kurulmasını onaylamıştır¹⁴⁶.

Bayar ile İnönü arasında geçen bu görüşme, sonradan DP'nin İnönü izin verdiği için açıldığı yolunda düşüncelere neden olmuştur. DP, 22 Aralık 1945 tarihinde CHP'ye istifasını veren Cemal Tunca'nın apartmanında çalışmalarına başlamış¹⁴⁷, 7 Ocak 1946 tarihinde de resmen kurulmuştur. Bayar'ın genel başkan olduğu partinin, kurucu üyeleri de takriri veren diğer milletvekilleri olmuştur¹⁴⁸. DP'nin kuruluşu kamuoyunda, İnönü ve CHP nezdinde de olumlu karşılanmıştır¹⁴⁹.

Parti tarafından İçişleri Bakanlığına sunulan programda özellikle demokrasi, seçimler, özel teşebbüs ve laiklik konusundaki maddeler dikkat çekmiştir. Programın ilk dört maddesinde demokrasiye ağırlık verilmiş, 3. maddesinde demokrasi millî çıkarılara ve insanlık onuruna en uygun ilke olarak tanımlanmıştır. 7. madde de gelişmenin sağlanabilmesi için siyasal örgütlenme haricinde, ekonomik ve sosyal örgütlenmeye ağırlık verilmesi gerektiğini belirterek sendikal örgütlenme desteklenmiştir. 9, 10 ve 11. maddelerde seçimlerle ilgili olarak tek dereceli sistem, gizli oy/açık sayım ilkesi ve seçim emniyetinden bahsedilmiştir. Mesleklerle ilgili olarak üniversite öğretim üyelerinin de partilere üye olabilmeleri savunulmuştur. Devletçilikle ilgili olan 17. madde de ise, devletçilik kabul edilmekle birlikte farklı bir yorum getirilerek devletin kamu yararı için özel girişimi ve sermayeyi desteklemesi gerektiğini savunmaktadır¹⁵⁰.

DP, programında laiklik konusuna geniş yer vermiştir. DP, laikliği devlet ile din arasında bir ilişkinin olmaması, dini düşüncelerin kanunları düzenleme ve uygulanmasına etki etmemesi olarak tanımlamıştır. Dini özgürlüğü diğer özgürlükler

¹⁴⁶ Çavdar, a.g.e., s.410.

¹⁴⁷ Albayrak, a.g.e., s.62.

¹⁴⁸ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.322.

¹⁴⁹ Mehmet Kabasakal, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960), Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s.168.

¹⁵⁰ Erkan Şekerci, Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960), 1. Baskı, Melissa Matbaacılık, İstanbul, 2000, s.193-194.

gibi insanlığın kutsal haklarından olarak kabul etmiş ve dinin siyasete karıştırılmamasını, devlet işlerine alet edilmemesini savunmuştur¹⁵¹. Muhalefetin en önemli temsilcisi olan DP, Kemalizmin ilkelerini benimseseler de bu ilkeleri duygu ve düşünceleriyle yorumlamıştır. Bunun nedeni ise, altı ilkenin anayasal zorunluluk ilkelerinden olmasıdır. Aksi halde radikal CHP'lilerin DP'nin kapatılmasını sağlaması adına bir fırsat verilmiş olacaktı. Bu altı temel çizginin ötesinde DP, demokrasiyi geliştirme misyonunu üstlenmiştir. Ayrıca ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanabilmesi için özel sektörün önünün açılması gerektiğini savunmuştur¹⁵².

Parti programında DP kuruluş amacını, Türkiye'de demokrasinin geniş ve ileri seviyelere ulaştırılması ve bu zihniyetle de yürütülmesinin sağlanması şeklinde belirtmiştir. Özgürlüklere ağırlık verilmiş, özellikle tek dereceli seçimler yapılmasını hedeflemiştir¹⁵³. Partisinin dış politika hakkındaki görüşünü açıklayan Bayar, Türk istiklalini ve dünya barışını takip edeceklerini, herhangi bir dış tehdit durumunda tüm ülke vatandaşlarının aynı zihniyetle yürüyeceğinden şüphe duymadığını belirtmiştir¹⁵⁴.

Parti kuruluşunu tamamladıktan sonra ülke çapında hızla bir yapılanma göstermiştir. Öncelikle Ankara ve İstanbul daha sonra ise Samsun'dan başlayan il teşkilatlanması Anadolu'nun birçok ilinde de hızlı bir şekilde devam etmiştir¹⁵⁵.

Parti kurucuları ülkenin çeşitli bölgelerine dağılarak mitingler yapmış ve teşkilatın kurulmasını hızlandırmışlardır. Örneğin Trabzon, Adana ve Konya bölgesinde Koraltan; Ege Bölgesi'nde Köprülü mitingler düzenlemiş ve çeşitli etkinliklerle il teşkilatları yapılandırılmıştır. Teşkilatlanmalar, Ege ve Marmara'dan başlamış daha sonra Doğu Anadolu Bölgesi ile devam etmiştir. Koraltan, Erzurum'da; Menderes Aydın çevresinde çalışmalarına devam ederken, Bayar Samsun çevresinde çalışmalarda bulunmuştur¹⁵⁶. DP, kuruluşunu tamamladıktan yaklaşık 45 gün sonra 16 il, 36 ilçede; 90 gün içerisinde de 26 il ve 75 ilçede tüm

¹⁵¹ Çufalı, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950), s.65.

¹⁵² Ahmad, a.g.e., s.27.

¹⁵³ Demirel, "Tek Partili Dönem" – Türk Siyasal Hayatı, s.47.

¹⁵⁴ Nazmi Sevgen, Celal Bayar Diyor Ki (1920-1950), Tan Matbaası, İstanbul, 1951, s.103.

¹⁵⁵ Ahmad – Ahmad, a.g.e., s.17-21.

¹⁵⁶ BCA, 30.1.0.0.65.402.2.

örgütlenmelerini bitirmiştir¹⁵⁷. Ayrıca Bayar'a göre kurulduğu andan itibaren geçen 11 ay sonrasında partinin 1 milyondan daha fazla üyesi olmuştur. Hatta kimi zaman CHP ilçe ve köy teşkilatları DP'ye katılmış, kimi zaman da İdare Heyetleri CHP'den istifa edince CHP'nin İdare Heyetine seçilecek üyeler bulunamamış, bunun üzerine CHP levhasının çıkartılarak DP levhasıyla değiştirildiği ifade edilmiştir¹⁵⁸.

DP'nin kuruluşu ilk zamanlarda, CHP tarafından olumlu bir gelişme olarak karşılanmıştır. Çünkü iktidara rakip olarak görmeyip sadece hükûmeti ve CHP yönetimini denetleyeceğini beklemişlerdir. CHP'nin tavrının DP'ye karşı iyi olması beraberinde, kamuoyunda kendisine yönelik danışıklı dövüş partisi olduğu algısını oluşturmuştur. Bunun üzerine DP, bu algının aksini ispatlamaya çalışmıştır¹⁵⁹. Parti yöneticileri, düzenlenen basın toplantısında soruları cevaplamıştır. DP ile ilgili kamuoyunda ortaya çıkan SCF gibi danışıklı dövüş partisi olup olmadığına dair söylentiler üzerine Bayar, SCF'nin bile danışıklı dövüş partisi olmadığını, böyle bir teklifle kimsenin kendilerine gelmeyeceğini, gelirse bile böyle bir durumun asla kabul görmeyeceğini söylemiştir¹⁶⁰. DP'nin, danışıklı olarak kurulan bir parti olduğu öne sürülse de bunlar gerçeklikten uzaktır. Çünkü bu iddianın doğruluk payı olsaydı çok kısa sürede böyle geniş bir halk tabanına sahip olamazdı. Ayrıca DP'nin 1950 seçimlerini kazanması bu iddiaları çürütmektedir. Dönem itibarıyla ciddi boyutlara ulaşan sorunların çözümlenmesi için iktidar ile yapılan görüşmelerin de danışıklılık niteliğinde kullanılması bu iddiaların ispatı olamaz.

Menderes'in 31 Mart'ta İzmir'de yaptığı konuşma üzerine, CHP ve DP arasında ilk gerginlik yaşanmıştır. Menderes, partilerine karşı iftira ve çeşitli baskıların olduğunu, buna rağmen kendilerine olan ilginin arttığını dile getirmiştir. Bu eleştirilere cevap veren Hilmi Uran, eleştirilerin doğru olmadığını, CHP'nin gün geçtikçe güçlendiğini ve halkın DP'den uzaklaştığını ifade etmiştir¹⁶¹. CHP ile DP'nin ilk çatışması bu şekilde başlamıştır. DP'nin hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya başlaması üzerine CHP yönetimi bazı tedbirler alma yoluna gitmiştir. CHP,

¹⁵⁷ Fehmi Akın, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.81.

¹⁵⁸ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.324.

¹⁵⁹ Demirel, "Tek Partili Dönem" – Türk Siyasal Hayatı, s.47.

¹⁶⁰ Sevgen, a.g.e., s.101-102.

¹⁶¹ Taşkın Tuna, Adnan Menderes'in Günlüğü, Şule Yayınları, İstanbul, 2003, s.19.

memleketi 23 bölgeye¹⁶² ayırarak, her birine bir parti müfettişi gönderdi. Bu müfettişler, dünya barışı için birlik ve beraberliğin sağlanması gerektiği, DP'nin iktidarın isteğiyle kurulan SCF gibi bir parti olduğu ve çok zaman geçmeden onun da kapatılabileceğini, o nedenle DP'ye üye olanların zor durumu düşebileceklerini gittikleri yerlerde anlatmışlardır. CHP yönetimi o kadar ileri gitmiştir ki DP'ye üyeliğin vatan haini görülebileceğini ilan ederek, CHP'den DP'ye geçişleri durdurmak istemişlerdir¹⁶³.

Muvazaa iddiaları arasında kurulan DP, CHP'ye karşı yıllarca oluşan hoşnutsuzluğu kanalize edecek güce ulaşmış ve CHP iktidarını giderek rahatsız etmeye başlamıştır. Bunun üzerine iktidar DP'ye karşı önlemler almaya başlamıştır. Bu çerçevede CHP, muhalefeti örgütlenme sürecini tamamlamadan hazırlıksız yakalamak için 1947'de yapılacak olan seçimleri erkene alarak 1946'da yapılmasına karar vermiştir¹⁶⁴. İktidar tarafından yapılan her türlü baskı ve engelleme DP'yi daha çok güçlendirmiştir. Çünkü DP, yapılan baskıları ve engellemeleri her fırsatta dile getirerek, baskıya son vereceklerini ülkeye demokrasiyi ve refahı getireceklerini ifade etmişlerdir.

1.5. CHP'nin II. Olağanüstü Kurultayı ve Belediye Seçimleri

I. Olağanüstü Büyük Kurultay, 26 Aralık 1938 tarihinde genel başkanın belirlemek için toplanmıştır. İnönü bu kurultayda genel başkan seçilerek "*Milli Şef*" unvanı almıştır. II. Büyük Kurultay, İnönü'nün isteğiyle parti içi demokrasiyi geliştirmek üzere 10-11 Mayıs 1946 tarihinde yapılmış ve CHP tarihini değiştirecek önemli kararlar alınmıştır¹⁶⁵.

İnönü, bu kurultayda önemli isteklerde bulunmuştur. Bunların başında ise iki dereceli olarak yapılan seçim sisteminin tek dereceli olarak yapılması gelmektedir. Bununla birlikte herhangi bir seçim olanağı bırakmayan "*Değişmez Genel Başkanlık*", otoriter yönetim anlayışını simgeleyen "*Milli Şef*" unvanı ve

¹⁶² Tekin Erer, Türkiye'de Parti Kavgaları, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, s.239.

¹⁶³ CHP'nin kurduğu bu yeni bölgeler ve bu bölgelerde görevli müfettişlerin görev yerleri ve isimleri için bkz. Celal Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, (Der.: İsmet Bozdağ), Baha Matbaası, İstanbul, 1986, s.50-51.

¹⁶⁴ Karatepe, a.g.e.,117.

¹⁶⁵ Süleyman Kocabaş, İnönü Dönemi (1938-1950), Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 2009, s.423-424.

göstermelik olarak kurulan “*Müstakil Grup*”un kaldırılmasını istemesi, Cemiyetler Kanunu’nda değişikliğe gidilerek sınıf esasına dayalı partilerin kurulabilmesine imkân tanınması, parti başkanının 4 yılda bir seçimle göreve başlaması önemli demokratik hamlelerdir. İktidarın seçimleri kazanan partiye bırakılması ve bu partinin cumhurbaşkanı çıkarması gibi olumlu isteklerin yanında, muhalefeti hazırlıksız yakalamak için iki ay gibi kısa bir sürede erken seçimlere gidilmesi teklifi, yeni kurulan DP tarafından şiddetle eleştirilmiştir¹⁶⁶.

Kurultay açış nutkunda İnönü, seçimlere katılmayan partilerle ilgili olarak yaptığı konuşmasında muhalefeti hedef almıştır. İnönü, son zamanlarda bazı ülkelerde seçime katılmama gibi olumsuz olaylar yaşandığını, bunun anlamının ise kendi iç işlerini ve ülkesini yabancılara karşı kötülemek olduğunu söylemiştir. Konuşmasının devamında, kendi iç meselelerini ve ülkesini yabancı devletlere karşı kötüleme teşebbüsünü Türk vatandaşlarının asla hoş karşılamayacaklarını, iktidara karşı siyasi parti kurup sonrada halkın oy kullanmasını türlü bahaneler ile engellenmenin yanlış olduğunu belirtmiştir. İnönü bu konuşmasıyla DP’nin herhangi bir bahane ile seçimlerden çekilmesi durumunda, vatan hainliği ile suçlanacağını ve partinin kapatılacağını mesajını vermiştir¹⁶⁷.

CHP Olağanüstü Kurultayı’nda (1946) kabul edilen parti programının 4. maddesinin c fıkrasında yapılacak değişiklikle 22. maddesinin kaldırılması ve yine parti tüzüğü’nün 4 ve 5. maddelerinin değiştirilmesiyle tüzüğe geçici madde katılması hakkında kararlar alınmıştır¹⁶⁸. Değiştirilen maddelerden en önemlileri “*Değişmez Genel Başkanlık*” makamı ve “*Milli Şef*” sıfatı olmuştur. Ayrıca genel başkan seçiminin milletvekilleri tarafından 4 yılda bir seçilecek olması da demokratikleşme adına önemli bir adım olmuştur¹⁶⁹.

Türkiye’deki seçim sistemi I. Meşrutiyet’ten itibaren iki dereceli ve çoğunluk esasına dayanan vatandaşların etkin olmadıkları bir sistem olmuştur. CHP yönetiminin ülke yönetimine yaptığı en önemli işlerden biri, 5 Haziran 1946 tarihinde Seçim Kanunu Tasarısı’nı TBMM’den geçirerek tek dereceli seçim

¹⁶⁶ Kocabaş, a.g.e., s.423-424.

¹⁶⁷ Ahmet Yeşil, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s.64.

¹⁶⁸ BCA, 490.1.0.0.218.861.1.

¹⁶⁹ Ekinci, a.g.e., s.149.

sistemini getirmek olmuştur. Bu sistem ile milletvekili adaylarına istedikleri parti ya da bağımsız seçime katılma hakkı kazandırılmış, ayrıca sınıf temelli parti kurmanın serbestleşmesine izin veren Cemiyetler Kanunu'nu değiştirmiştir¹⁷⁰. Bu kanunun değişmesi hızlı bir şekilde ve çok sayıda dernek kurulmasına neden olmuştur. 4 yıllık bir süreçte kurulan dernek sayısının 7219 olması da bu kanunun sonuçlarını gösterir mahiyettedir. Ayrıca yapılan bu değişiklik sendikalaşmanın da önünü açmıştır. Sendika kurulması CHP'nin beklentilerinden ziyade Batılı ülkelere demokratikleşme yolunda adımlar atıldığını göstermek olmuştur¹⁷¹.

CHP'nin 10 Mayıs 1946 tarihinde yaptığı kurultay toplantısında, DP'nin iktidar beklentilerini zayıflatmak ve daha uzun süre iktidarda kalmak amacıyla seçimleri bir yıl önce yapma kararı alınmıştır¹⁷². Bu hamle üzerine muhalefet, belediye seçimlerinin erkene alınmasındaki niyetin DP teşkilatlanmasını geciktirmek olduğunu iddia etmiştir. Bundan başka seçim güvenliği ve sağlığı açısından Cemiyetler, Basın ve Polis Teşkilatı Kanunları'ndaki antidemokratik maddelerin değiştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. CHP milletvekilleri muhalefeti hedef alarak iş başına geçmeden önce olgunlaşması gerektiğini tavsiye etmişlerdir. Yapılan bu açıklamanın altında ise seçimlerin erken bir tarihe alınarak, muhalefetin hazırlıksız yakalanması amacı yatıyordu¹⁷³. DP, 1946-1950 tarihleri arasında toplumsal ve siyasal muhalefetin eksikliğini, demokratik adımlardaki sancılı süreci ve muhalif basının varlığını değerlendirerek bir başarı elde etmiştir¹⁷⁴.

Seçimlerin öne çekilmesi karşısında DP, 1946 yılı mayıs ayında bir bildiri yayımlayarak belediye seçimlerine katılmayacaklarını ifade etmiştir. Bu bildiri de iktidarın DP üzerine kurduğu baskı ve seçim reformunun yapılmaması eleştirilmiştir¹⁷⁵. Yaşanan gelişmeler üzerine yerel seçimlere DP katılmamış, seçimlerde eskiden olduğu gibi iki dereceli bir şekilde yapılmıştır. 26 Mayıs 1946'da

¹⁷⁰ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.137.

¹⁷¹ Ekinci, a.g.e., s.312-316.

¹⁷² Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.137-138.

¹⁷³ Hakkı Uyar, Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi, Buke Yayınları, İstanbul, 2001, s.29.

¹⁷⁴ Nuran Yıldız, "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, LI-1, Ankara, 1996, s.485.

¹⁷⁵ BCA, 30.1.0.0.44.257.1.

oy verme işlemlerinin başlamasıyla yolsuzluk şikâyetlerinin duyulması ve yaşanan olaylar MKP'nin öğleden sonra seçimlerden çekilmesine neden olmuştur¹⁷⁶.

Dolayısıyla CHP seçimlere tek başına girmiş oldu. DP, 26 Mayıs'ta yapılan belediye seçimlerine katılmamıştır. Belediye seçimlerinin diğer partiler tarafından boykot edilmesi, CHP'nin 5 Haziran 1946 tarihli Seçim Kanunu'nu kabul etmesinde etkili olmuş, bu tarihten itibaren Türkiye demokrasisinin tek dereceli seçim sistemi ile hayat bulacağı kesinleşmiştir¹⁷⁷.

1.6. Millet Partisi

İsmet İnönü'nün yayımladığı 12 Temmuz Beyannamesi, CHP dışında DP'de de ağır sarsıntılar yaratmıştır¹⁷⁸. DP içerisindeki muhalifler, hükûmetin anayasaya aykırı kanunların kaldırılması yönünde gerekli adımları atmadığını, bu beyannamenin bir oyalama olduğunu, DP yöneticilerinin Hürriyet Misakı'ndaki gibi meclisten çekilmesi gerektiği ifade edilmiştir¹⁷⁹.

DP içerisindeki bazı milletvekilleri, 1946 seçimlerinde usulsüzlük yapıldığını ve bu seçimlerin hileli seçim olduğunu hatırlatarak, DP'nin halkın arasına katılmak yerine CHP ile aynı mecliste yer almasını eleştirmiş, DP'nin bu duruma sessiz kalmasına tepki göstermiştir¹⁸⁰. Hatta DP'nin SCF gibi bir parti olduğu, Bayar'ın DP'yi kurarken hükûmetten maddi olarak yardım aldığı da ifade edilmiştir¹⁸¹.

10 Mayıs 1948 tarihi itibarıyla parti içinde aşırı muhalefet gösteren Sadık Aldoğan, Necati Erdem, Kemal Sivri, Osman Nuri Köni, Mithat Sakaroğlu'ndan oluşan beş milletvekili partiden ihraç edilmiştir¹⁸². Bu beş kişi ile aynı görüşte olan ve ihraç kararına tepki gösteren Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Emin Sazak, Hasan Dinçer, Yusuf Kemal Tengirşenk ve Enis Akaygen de istifa ederek DP'den

¹⁷⁶ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.153-154.

¹⁷⁷ 5 Haziran 1946'da 4320 Sayılı Mebus Seçim Kanunu kaldırılarak 4918 Sayılı Milletvekili Seçim Kanunu kabul edildi. Yasayla seçmenlerin temsilcilerini aracısız seçebilmelerinin yanında adayların da istedikleri partiden ya da bağımsız olarak aday olabilmelerine olanak tanınıyordu. Bkz. TBMM TD, Dönem 7, Toplantı 3, Birleşim 59, C. XXIV, 5 Haziran 1946, s.39-48.

¹⁷⁸ Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s.33.

¹⁷⁹ Timur, Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş, s.118.

¹⁸⁰ Fatih Artvinli, Seraba Harcanmış Bir Ömür – Osman Bölükbaşı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s.27.

¹⁸¹ Yücel, a.g.e., s.68.

¹⁸² Teziç, a.g.e., s.274.

ayrılmıştır. Bu kişilerden bazıları “*Müstakil Demokratlar Grubu*”nu bazıları da İstanbul Bağımsız Milletvekili Fevzi Çakmak’ın fahri lideri olduğu “*Millet Partisi*”ni kurmuştur. Bu partinin kurucularını; Hikmet Bayur, Fevzi Çakmak, Enver Kök, Ahmet Tahtakılıç, Kenan Öner, Yusuf Kemal Tengirşenk, Hasan Dinçer, Şahin Laçın, Enis Akaygen, Osman Bölükbaşı, Ahmet Oğuz, Reşat Aydın, Mustafa Kentli, Osman Nuri Köni ve Sadık Aldoğan oluşturmuştur¹⁸³. Bu kurucu üyeler, MP’nin halkın istekleriyle doğduğunu ifade etmek için kendilerini sunucu olarak belirtmişlerdir¹⁸⁴.

DP’den farklı bir programla ortaya çıkan MP, programında kendini milliyetçi, liberal ve cumhuriyetçi olarak tanımlamış, milliyetçilik ve dine yaptığı vurgularla da kendini öne çıkarmıştır. Parti, “*Ben Türküm*” diyerek kendini Türk sayan herkesi Türk olarak kabul etmiş ve Türklüğün onurlu bir mazisinin ve umut dolu bir geleceğinin olduğuna inandırmıştır. Ayrıca ulusal bilincin oluşmasında dil birliğinin büyük önem taşıdığını belirtmiştir¹⁸⁵.

MP programına göre devlet, insanların özgür ve güvenli bir biçimde serbestçe örgütlenmelerini engellememe, kendi çalışmalarını halkı için gerçekleştirme ve halkın onayıyla adaleti sağlama amacıyla olmalıdır (md. 4). Parti, gerçek demokrasinin savunucusu olduğunu belirtmiş (md. 6), millî geleneklere ve dini kurumlara da saygılı olduğunu ifade etmiştir (md. 8). Herkesin özgürce istediği dilde, istediği şekilde ibadet etme hakkına sahip olduğunu belirterek din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olması gerektiğini vurgulamıştır (md. 12). Parti, siyasi partilerin toplumsal yardımlaşmayı, gelenek ve görenekleri, iş birliği ihtiyacını temsil ettiklerini bildirmiştir (md. 14). Sağlıklı bir toplumun oluşturulması için aile kurumuna önem verilmesi gerektiğine ve ailenin ana kaynağının din ve milliyetçilikle sağlanabileceğine inanılmıştır. Partiye göre, özel mülkiyet kutsal sayılmış, serbest rekabet ticari hayatın ana ilkesi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca partiye göre, parlamento dışında bir Ayan Meclisi kurulmalı (md. 35), hâkimlere teminat verilmeli (md. 48-50), cumhurbaşkanı sadece bir kez seçilmeli, okullar vatan

¹⁸³ Tökin, a.g.e., s.84.

¹⁸⁴ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.185.

¹⁸⁵ Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952, s.719.

sevgisinin baz alındığı eğitim sistemini benimsemeli, işçilere grev hakkı tanınmalı, köylülerin toprağa ve tarım araçlarına kavuşması sağlanmalıdır (md. 21)¹⁸⁶.

MP din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı, özerk bir merkez tarafından yönetilmesini savunarak laiklik anlayışına ters bir tutum sergilemiş ve bu düşüncesiyle de kendine has bir laik anlayış benimsemiştir. İlkokul, ortaokul ve liselere din dersleri eklenmesini istemiş, muhalif cemaat ve mezheplerin var olmasını desteklediklerini bildirmiştir. Kanunların dini hayatı düzenlememesini, ibadet şekillerinin ve din adamı kıyafetlerinin kanunla belirlenmesinin vicdan özgürlüğüne aykırı olduğunu düşünmüştür. Bu durumun antidemokratik bir uygulama olduğunu söyleyen MP, CHP ve DP'nin devletleştirilmiş bir dini hayat oluşturduğunu iddia etmiş, bu durumun özgürlüklere aykırı olduğunu ifade etmiştir¹⁸⁷. Partinin ideolojik açıdan yeni bir şey katmaması, ayrıca dini konulardaki yaklaşımı da siyasal beklentilerle dini kullanacakları endişesine neden olmuştur¹⁸⁸.

MP'nin kurulmasıyla birlikte TBMM'de dört siyasal parti yer almış ve çok partili siyasal sistem görünürde gerçekleşmiştir¹⁸⁹. Partinin belli başlı amaçları arasında hilesiz seçimlerin sağlanması, devletin yurttaş için hizmet etmesi, devletin kapitalizmden vazgeçmesi, ağır vergilerin kaldırılması, halkın ticari girişiminin desteklenmesi ve yaşam düzeyinin yükselmesinin sağlanması sayılabilir. MP kuruluş sırasında bile basın eleştirilerine maruz kalmıştır. Parti, halk ile bütünleşmek için toplantılar düzenlemiş, bu toplantılardan bazıları DP örgütünün pek de hoş karşılanmayan tepkisine neden olmuştur. MP faaliyetleri bir yandan TBMM'nin içyapısının değişmesine diğer yanda da CHP ve DP'nin siyaset anlayışında değişikliklere yol açmıştır¹⁹⁰.

DP, yeni kurulan MP'nin varlığından ve eleştirilerinden rahatsızlık duyarak CHP ile aralarında dayanışma olduğu konusundaki iddiaları halka açıklamak zorunda kalmıştır. CHP ise bir yandan DP'nin parçalanmasına sevinmiş bir yandan da

¹⁸⁶ Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi TBMM – IX Dönem (1950-1954), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s.7153-7172.

¹⁸⁷ Adem Çaylak – Şükrü Nişancı, “Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasi Geçiş Mi, Siyasal Rotasyon Mu?” – Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika, (Ed.: Adem Çaylak – vd.), Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s.323.

¹⁸⁸ Ahmad – Ahmad, a.g.e., s.44.

¹⁸⁹ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.239-242.

¹⁹⁰ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.185-186.

MP'nin kendisine yönelik eleştirilerinden rahatsız olmuştur. Kendilerinin gerçek muhalefeti temsil ettiğini düşünen MP'liler her ne kadar DP'ye yüklense de esasında CHP ve tek parti zihniyetine karşı çıkmıştır¹⁹¹. MP'nin yıllardır ülkeyi yönetmekte olan tek parti rejimine karşı o zamana kadar yapılmayan sert eleştirileri gündeme getirmesi ve İnönü'ye yönelik eleştirileri halk arasında da şaşkınlık yaratmıştır¹⁹². MP de tıpkı DP gibi Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliklerin seçim güvenliğini sağlamaması sebebiyle 17 Aralık 1948'de gerçekleştirilen ara seçimlere katılmayarak CHP'yi yalnız bırakmıştır¹⁹³.

MP, fırsatını bulduğu her an DP ve CHP'nin kendi aralarında gizliden anlaşmalarını dile getirerek halkın özellikle DP'den uzaklaşması için bu tür faaliyetlerini 1950 seçimine kadar sürdürmüştür. Siyaseten pek etkili olamayan MP, 1948 seçimine girmemiş, Müstakil Demokratlar Grubu ile başlayan yakınlaşmaları¹⁹⁴, 5 Temmuz 1949 tarihinde "*Öz Demokratlar Partisi*"nin de dâhil olduğu üçlü parti grubu ile siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür¹⁹⁵.

1.7. Diğer Partiler: Türkiye Sosyalist Partisi

14 Mayıs 1946 yılında İstanbul'da kurulan "*Türkiye Sosyalist Partisi*", Esad Adil Müstecaplıoğlu, İhvan Kabacıoğlu, Aziz Uçtay ve Macid Güçlü tarafından kurulmuştur. İstanbul Barosu avukatlarından olan Esad Adil, Tan gazetesinde 1944'ten sonra Adiloğlu imzasıyla yazılar kaleme almıştır. Kurmuş olduğu sosyalist parti genellikle işçilerin örgütlenmesine ve sendikaların kurulmasına aracılık etmiştir¹⁹⁶.

TSP, çok partili rejimin açılmasına müteakip ilk olarak kurulan sosyalist partisidir¹⁹⁷. Partinin kurulma sürecinde dikkat çekici bir nokta ise kurulma aşamasında, TKP'nin legal uzantısı olarak TKP davalarında hüküm giymemiş kişilerin ön planda olacağı bir örgütlenme şeklinde planlanmasıdır. Söz konusu

¹⁹¹ Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s.219.

¹⁹² Tökin, a.g.e., s.84.

¹⁹³ Teziç, a.g.e., s.276.; Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, s.714.

¹⁹⁴ Rıfki Salim Burçak, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950), Olgaç Yayınları, İstanbul, 1979, s.158-159.

¹⁹⁵ İnan – Haytoğlu, a.g.e., s.98-99.

¹⁹⁶ Çavdar, a.g.e., s.405-406.

¹⁹⁷ Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, s.696.

oluşum doğrultusunda Şefik Hüsnü legal alana çıkmayacak, partinin başında da tanınmış, yetenekli, fakat komünistlikle damgalanmamış bir kişi olarak Esad Adil yer alacaktır¹⁹⁸.

Gerçek gazetesi TSP'nin yayın organı olup haftalık veya günlük olarak yayımlanan pek de düzenli olmayan bir gazetedir¹⁹⁹. Gün dergisi, 12. sayısı partinin görüşünü açıklamıştır. Bu sayıda özellikle sömürüye karşı olduklarını, büyük toprak sahipleri tarafından köylünün sömürülerek çok zor şartlar içinde bırakıldıklarını, toprağın üzerinde çalışanlara ait olması gerektiğini savunmuş, şehirlerde de işçi kesiminin sömürüldüğünü belirtmiştir. Bunun çözümü olarak büyük topraklar ve işletmelerin millileştirileceğini, böylelikle işçileri emperyalizmin sömürü siyasetinden ve yoksulluktan kurtaracaklarını ifade etmektedirler²⁰⁰.

Parti, programında milliyetçi, sosyalist, laik, beynelmilelci olduğunu ve partinin Türkiye Cumhuriyeti'ni halk devleti yapmak istediğini, ortada olan iktisadi ve toplumsal adaletsizliğin kaldırılacağını, insanların emek ve kabiliyetlerinin değerlendirmek istendiği, fikir ve düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğü, grev hakkı, gösteri ve toplantı hakkı, teşkilatlanma ve hürriyet hakkının mutlak olacağı bildirilmiştir²⁰¹.

Parti, 1946 yılında yapılan seçimlere katılmış fakat bir başarı elde edememiştir. Kuruluşundan dört ay sonra Sıkıyönetim Komutanlığı kararı ile partinin faaliyetlerine son verilmiş ve parti yöneticileri komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi tarafından yargılanmıştır. Daha sonra 1948 Temmuz ayında beraat etmiş ve 1950'de tekrar faaliyete girmiştir. TSP, 1952'de yine komünizmi yaymak gerekçesi ile kapatılmış ve parti kurucuları sekiz yıl süren yargılamaların ardından beraat etmiştir²⁰².

¹⁹⁸ Rasih Nuri İleri, Kırklı Yıllar IV –1947 TKP Davası, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2003, s.11.

¹⁹⁹ Teziç, a.g.e., s.282.

²⁰⁰ Sabiha Sertel, Roman Gibi, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s.324-325.

²⁰¹ Tökin, a.g.e., s.82.

²⁰² Teziç, a.g.e., s.283.

1.7.1. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

1946 yılında demokrasi hareketlerini ilerletmek gayesiyle Cemiyet, Matbuat ve Ceza Kanunları'nda yapılan bazı değişiklikler, bunları takiben başlayan milletvekili seçimi, TKP'nin ümidini arttırmış; 25 seneden beri gizli bir şekilde çalışan bu partiye, başka adlar altında ve açık olarak teşekkül etme cesaretini vermiştir. Nitekim "*Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi*" adıyla 1919'da kurulmuş olan partiyi yeniden canlandıranlar, yine komünizm esasları üzerinde çalışmaya başlamışlardır²⁰³.

TSKEP, TKP'nin legal yüzü olduğu düşünülmüştür. Bu parti, 19 Haziran 1946 tarihinde Şefik Hüsnü, Sitefo Papadopulos, Ragıp Vakdar, Aydın Vatan, Habil Amado, Müntekim Ölçmen, Fuad Bilge ve Haraç Akman tarafından kurulmuştur²⁰⁴. İstanbul'daki Sendika gazetesi partinin yayın organı olmuştur. Diğer taraftan Yığın gazetesi de partiyi desteklemiştir. Ayrıca Ankara'da Söz, Adana'da Başak, İzmir'de Havadis gazeteleri partinin diğer yayın organları olmuştur. Parti Adana, Ankara, İzmir, Samsun ve Gaziantep'e de şubeler açmıştır²⁰⁵.

Partinin 39 maddelik bir tüzüğü ve 45 maddelik faaliyet programı vardır²⁰⁶. Parti programının amacı; emekçi ve köylülerin teşkilatlanmalarını sağlamak, iktisadi ve siyasi hareketleri destekleyerek sosyalist topluma geçişi sağlamak, geniş halk kitlelerinin gittikçe yoksullaşması nedeniyle iş gücünün sömürülmesini ortadan kaldırmak, büyük üretim araçlarının milletin ortak malı olmasını sağlamak, teşkilatlanmış emekçiler ve köylülerin sosyalist toplum oluşumunu hızlandırmaktır²⁰⁷. TSKEP, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 16 Aralık 1946'da kapatılmış ve parti yöneticileri komünizm propagandası yapmak suçundan tutuklanmıştır. Bu tarihte TSP ile TSEKP'ye bağlı olanlar tarafından kurulmuş olan 15 sendika da kapatılmıştır²⁰⁸.

²⁰³ BCA, 30.1.0.0.51.305.3.

²⁰⁴ Çavdar, a.g.e., s.406.

²⁰⁵ Teziç, a.g.e., s.284.

²⁰⁶ Çavdar, a.g.e., s.406.

²⁰⁷ Tökin, a.g.e., s.82.

²⁰⁸ Teziç, a.g.e., s.284.

1946-1950 yıllarında farklı anlayışlarda birçok parti kurulmuştur. Fakat bu partiler siyasi mücadelede önemli bir faaliyet gösterememişlerdir. Çoğu teşkilat bile kuramadan siyasi hayattan çekilmiştir. Bunlar; Türk Muhafazakâr, Liberal Demokrat, Ergenekon Köylü ve İşçi, Arıtma Koruma, Türk Sosyal Demokrat, Sosyal Adalet, Çiftçi ve Köylü, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs, Yurt Görev, Serbest Demokrat, İslam Koruma, Türkiye Yükselme, Türkiye İşçi ve Çiftçi, Müstakiller Birliği, Müstakil Türk Sosyalist, Yalnız Vatan İçin, İdealist, Serbest Demokrat gibi partilerdir²⁰⁹.

Sonuç olarak çok partili hayata geçilse de iktidar muhalefete baskı uygulamayı sürdürmüştür. Bu baskıdan en çok zararı basın ve sol partiler görmüştür. Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkiler kurduğu bu dönemde özellikle komünist düşüncelere karşı mücadele verilmiştir. Bu kapsamda iktidarın uyguladığı baskıdan sol düşünceler etkilenmiş, sıkıyönetim vasıtasıyla da sol partiler birer birer kapatılmıştır.

1.8. Basın ve Sivil Toplum Kuruluşları

CHP demokratik adımlar atmaya çalışırken ülkede demokrasinin gelişimi basın tarafından üstlenilmiştir. 1945'te başlayan demokrasi gelişiminin daha liberal olması isteği gazetelerde daha fazla yer almıştır. Gazeteler iktidar partisinden genel itibariyle sadece özgürlük isteğinde bulunmuş ve üstlerindeki baskının kaldırılmasını talep etmişlerdir²¹⁰.

Basın yoluyla yapılan muhalefetin başını Vatan gazetesi ile yine onun gibi muhalefet rolünü üstlenen ve döneme göre oldukça cesur yayım yapan Tan gazetesi çekmiştir. Ayrıca 1945'te bu iki gazete ortak cephe kurarak birlikte hareket etme konusunda da anlaşmışlardır²¹¹. 27 Ağustos 1945'te Zekeriya Sertel, "*Değişmeyi Bu Meclis Yapamaz, Bu Hükûmet Yapamaz, Bu Parti Yapamaz*" başlığıyla yazdığı makalesinde hükûmetin, meclisin ve CHP'nin demokratik olmadığını, demokrasiye kavuşabilmek için öncelikle meclisin yenilenmesi gerektiğini, iktidar koltuğuna da

²⁰⁹ Tökin, a.g.e., s.81-85.

²¹⁰ Nilgün Gürkan, Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950), İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.167.

²¹¹ Karpaz, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.132-134.

demokrasiyi benimsemiş kişilerin oturması gerektiğini belirtmiştir. Sert bir şekilde eleştirilen CHP, demokratik yönetimden uzak olduğu ileri sürülerek iktidar partisinin artık değişmesi gerektiğini vurgulamıştır²¹². 3 Aralık 1945'te ise Sabiha Sertel, Tan gazetesinde “*Muvafakatin Feryadı*” başlıklı yazısında, muhalefete soyunan basının başlatmış olduğu demokratikleşme hareketi ilgili olarak Türk basınında sadece bazı gazetelerin gerçek anlamda özgürlük ve demokrasinin gerçekleşmesi, vurgunculuğun önlenmesi ve tüm kurumlarda halk egemenliğinin hâkim olması için mücadele başlattığını yazmaktadır²¹³.

Savaş sonrasında sol çizgide en etkin gazetelerinden olan Hür ve Zincirli Hürriyet'in sahibi Mehmet Ali Aybar, CHP'ye karşı ilk eleştirilerini 1945'te Vatan gazetesi sütunlarında yapmıştır²¹⁴. Aybar, CHP iktidarının gizli bir diktatör olduğunu ifade ederek “*Apaçık Diktatör Olsunlar*” başlıklı makalesinde, CHP'nin gerçek yüzünü göstermesini istemiş ve anayasaya uygun olmayan antidemokratik yasaların değişmediğine dikkat çekmiştir. Bu yasalarda herhangi bir değişiklik yapılmayacaksa da anayasayı antidemokratik yasalara göre düzenlenmesini söyleyerek hükûmetin otoriter yönetim anlayışını eleştirmiştir²¹⁵.

Vatan ve Tan gazeteleri dışında İstanbul gazeteleri de çoğu kez CHP'ye karşı tepki yazıları yayımlamışlardır. Bunlardan biri olan Yarın gazetesi sahibi Arif Oruç, çok partili hayata geçilmesinin ardından 1946-1947 yıllarında gazetesini yeniden yayımlamaya başlamış ve CHP'nin hataları ve eksikliklerini belirleyerek eleştirel yazılarda bulunmuştur. Oruç, yaptığı değerlendirmesinde CHP'nin uzun yıllar muhalefet engeline takılmadan ülkeyi otoriter bir şekilde yönettiğini belirterek denetimden yoksun bir yönetim anlayışının olumsuz yönlerine dikkat çekmiştir. Denetimsiz bir yönetimin vergi toplamada usulsüzlüğe, baskıya, ayrımcılığa, israfa ve bazı kişilerin çıkarları uğruna yanlış tutum sergilemelerine yol açtığını söylemiştir. Bu ve benzeri durumların ise CHP'yi güçsüzleştirdiğini ve halk nazarında özgürlük düşmanı olarak görünmesine sebebiyet verdiğini ifade etmiştir²¹⁶. Millet dergisi, yayım dönemi süresince İnönü'yü ve CHP'yi eleştirmekten

²¹² S. Sertel, a.g.e., s.279.

²¹³ S. Sertel, a.g.e., s.304-305.

²¹⁴ Mehmet Ali Aybar, Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm – Seçmeler (1945-1967), Gerçek Yayınları, İstanbul, 1968, s.75.

²¹⁵ Aybar, a.g.e., s.85-86.

²¹⁶ Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, s.217.

vazgeçmeyen bir basın organı olmuştur. Eleştirilerinde genellikle İnönü'yü ve CHP'yi yurtdışındaki gelişmeleri görmezlikten gelen, partinin çıkış noktasını terk eden ve Kemalizm çizgisinden kayan bir parti şeklinde değerlendirmiştir²¹⁷.

Çok partili hayat, I. TBMM muhaliflerinin de yayın organları vasıtasıyla muhalefet görevlerini yerine getirmelerine fırsat tanımıştır. Bunlardan en önemlileri, Hüseyin Avni Ulaş ile arkadaşlarının yayımladıkları Meşale, Mesuliyet, Muhalefet, İzinsiz Muhalefet, Yeni Muhalefet gibi dergilerdir. Bu dergiler, CHP iktidarını diktatörlük ile suçlamış, partinin ve yöneticilerin halkçılık ve devletçilik anlayışlarını eleştirmiştir²¹⁸. Bu dönemde muhalefet yapan önemli yayımlardan biri de Markopaşa isimli mizah gazetesidir. Sabahattin Ali ve Aziz Nesin tarafından kurulan Markopaşa 25 Kasım 1946'da yayım hayatına başlamıştır. Çok partili hayatın başlangıcında oldukça etkin olan sol görüşlü Markopaşa, CHP iktidarının basına yaptığı baskıya sert bir şekilde karşı çıkmış, partinin uygulamalarını mizahi yönden eleştirmiştir²¹⁹.

Fevzi Çakmak'ın başkanlığını yaptığı "*İnsan Hakları Derneği*", 17 Ekim 1946 tarihinde kurulmuştur²²⁰. Çakmak, amaçlarının anayasaya aykırı hareketleri takip etmek, temel hak ve özgürlüklere saldırıları önlemek olduğunu söyleyerek cemiyetlerine her partiden isteyenlerin girebileceğini de belirtmiştir²²¹. Bu derneğin Rusya'nın toprak taleplerinin gündeme geldiği bir dönemde kurulmuş olması, aşırı sol görüşlerin uyanışı biçiminde yorumlanmış ve komünistlikle nitelendirilmiştir²²².

"*İstanbul Tüccar Derneği*" ise, 1947 yılında örgütlenmiş ve kendilerini tüccarların hür ve serbest müessesesi şeklinde nitelendirmişlerdir. Derneğin öncelikli görevi, devletçilik anlayışına göre tek parti uygulamalarını eleştirmek olmuştur. Dernek, 1948 yılında gerçekleştirilen Türkiye İktisat Kongresi'ni ülke konularında

²¹⁷ Salhadin Gök, "Tek Parti İktidarında Basın Muhalefeti: Millet Partisi Örneği", Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 41, Ankara, 2009, s.352-356.

²¹⁸ Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, s.219.

²¹⁹ Gülçin Yağma, "1939-1960 Yılları Arasında Basın – İktidar İlişkileri", Genç Düşünce Dergisi, II-1, 2011, s.194-196.

²²⁰ Abdurrahman Dilipak, Menderes Dönemi, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990, s.115.

²²¹ Mustafa Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1945-1950), I, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2012, s.5-6.

²²² Gülgün Erdoğan Tosun, Demokratikleşme Perspektifinden Devlet – Sivil Toplum İlişkisi, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2001, s.271.

önemli fikirler ortaya koyması sebebiyle başarılı bulmuş, ülkeyi ilgilendiren önemli konularda kararların yalnızca devlet ve memurlara ait olmadığını ifade etmiştir²²³.

1.9. Demokratikleşme Sürecinde Hükûmet-Muhalefet İlişkileri

1930-1945 yılları arasında tek parti iktidarı tarafından muhalefet engellenmiş ve uzun bir süre çoğulcu rejime geçilememiştir. Bu dönemde basın, çeşitli yasalar ve oluşturulan kurumlar aracılığıyla denetim altında tutulmuş, basın özgürlüğü sınırlandırılmıştır. Çok partili döneme geçilmesiyle birlikte yapılan düzenlemelerle partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Ancak 1946 seçimlerinde DP'nin meclise azımsanamayacak kadar milletvekili sokma başarısı göstermesi, ayrıca muhalefet unsurlarının tek çatı altında toplanmaya başlaması iktidarın tutumunun değişmesine sebep olmuştur. Gazeteler ve sol partiler kapatılmış, baskı altına alınan muhalefet susturulmaya çalışılmıştır. Bu başlık altında çok partili döneme geçiş sürecinde hükûmetin özellikle basın ve sol partilere uyguladığı baskılar, 1946 seçim çalışmaları doğrultusunda hükûmetin demokratik açılımları, DP'nin demokrasi söylemleri ve seçimlerde yaşanan olumsuz hadiseler üzerinde durulmuştur.

1.9.1. Hükûmetin Muhalefet Unsurlarına Yönelik Baskısı: Basın ve Sol Partiler

Tek parti döneminde basın yasal düzenlemeler ile kontrol altına alınmak istenmiş, belirli zamanlarda çeşitli yaptırımlar ile basın özgürlüğü kısıtlanmıştır. Basına yönelik sınırlamalar öncelikle 25 Temmuz 1931 tarihinde çıkarılan “1881 Sayılı Matbuat Kanunu”nun 30. maddesiyle gerçekleşmiştir. Söz konusu yasanın 30. maddesinde, devlet tarafından verilen görevi yerine getirmesinden dolayı Bakanlar Kurulu üyelerini, milletvekillerini ve resmî devlet memurlarını isim belirtilmeden kötü yansıtacak nitelikte yazı veya resimlerle itibarlarını zedelemeyi hedef alanlara 3-6 ay arası hapis, 100 lira ve üzeri para cezası uygulanacağı belirtilmektedir. Görüldüğü üzere bu madde milletvekillerini, Bakanlar Kurulu üyelerini ve devlet memurlarını koruyucu nitelik taşımakla birlikte, hukukun ana prensiplerinden sayılan

²²³ Timur, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, s.132-133.

kanunsuz suç ve ceza olmaz hükmüne uygun olmayan bir durumdur. Kanunda açıkça belirtilmemiş bir eylemin suç olmayacağı hükmü bu değişiklik ile adeta yok sayılmıştır²²⁴.

Matbuat Kanunu yürürlük süresince pek çok eleştiri almıştır. Basın özgürlüğünü sınırlandıran ve yoğun eleştiri alan kanunun 50. maddesinde, herhangi bir gazetenin varlığını sürdürebilmesi, ülkenin genel siyasetine uygun olmasına bağlanmış ve kapatılan gazete sahiplerinin de başka bir ad altında gazete çıkarmasına engel olunmuştur. Böyle bir madde ile basın özgürlüğünden bahsetmek pek mümkün değildir. 1938 yılında çıkarılan “3511 Sayılı Basın Birliği Kanunu” ile de gazetecilikte düzen sağlanması istenmiştir. Bu kanun, dönemin Nazi Almanyası ile Faşist İtalyasındaki kuruluşlardan esinlenerek oluşturulmuş, belli bir süre sonra da istenilen amaca ulaşarak tek parti yönetiminin basın üzerindeki denetimini sağlamıştır²²⁵.

Basın üzerine yapılan baskıların önemli bir uygulaması da basının denetim altına alınması için devlete bağlı kuruluşların bu konuda görevlendirilmesi olmuştur. Başbakanlık Matbuat Bürosu, “Başbakanlık Genel Müdürlüğü” haline getirilmiştir. Kanunun 4. maddesine göre bu kuruluşun görevi, kamuoyunun aydınlatılmasını ve ülke çıkarlarının üstün tutulduğu yayımların yapılmasını sağlamaktır. 16 Temmuz 1943 tarihinde çıkarılan “4475 Sayılı Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Teşkilat, Vazife ve Memurları Hakkında Kanun”un 1. maddesine göre iktidarın uygulamalarının basın yoluyla doğru bir şekilde ifade edilmesinin sağlanması ve ulusal çıkarların korunmasına yönelik yayımların denetlenmesi öncelikli görevlerdendir. Basın üzerine yapılan baskılar bununla da kalmamış 1936 tarihinde çıkarılan 3038 Sayılı Kanun ile TCK’ya eklenmiş olan 141. ve 142. maddeler, iki yıl sonra çıkarılan 3531 Sayılı Kanunla değişiklik yapılarak daha fazla ağırlaştırılmıştır. 1946’da 4934 Sayılı Kanunla ilgili maddeye göre ülkede, toplumun siyasi ve hukuki düzenini baskıyla değiştirmek amacıyla topluluk kuran ve yönetenlerin cezalandırılması gerekli görülerek ekleme yapılmış, böylece sol girişimlerin ve partilerin bu madde kapsamına alınması sağlanmıştır. 142. maddeye göre de bu amaç

²²⁴ Resmî Gazete, Kanun No: 1881, S. 1867, 8 Ağustos 1931.

²²⁵ Özkan Tikveş, “Basın Özgürlüğü ve Sansür Yasağı”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, I-1, İzmir, 1980, s.166-167.

doğrultusunda yapılan propagandanın cezalandırılacağı belirtilmiş, bu suçun basın aracılığıyla yapılması durumunda ise cezanın yarı oranında artması gerektiğine karar verilmiştir. Bu cezanın 7,5 yıllık ağır hapis cezası olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki ve sonraki yıllardaki toplumsal ve ekonomik düzenle ilgili yöneltilen her türlü eleştirinin 142. madde kapsamına alınarak değerlendirildiğine şahit olunmuştur²²⁶.

20 Kasım 1940 yılında İstanbul ve 7 farklı ilde sıkıyönetimin ilan edilmesi basın üzerinde önemli derecede bir denetime ve baskıya neden olmuştur. Gazete ve dergilerin kapatılmasına yönelik yetkiler genişletilmiştir. Bu yıllarda gazete sahipleri ve yazarların büyük çoğunluğu ya CHP milletvekili ya da partiye üye kişilerden oluşmuştur. 1939 tarihli CHP Tüzüğü'ne göre 160. maddede parti çıkarları ve siyasetine aykırı hareket eden basının yasaklanması yetkisi verilmiştir. Bu yıllarda basın özgürlüğünden bahsetmenin pek mümkün olmadığı görülmektedir. Ayrıca hükümet, Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık Matbuat Bürosu vasıtasıyla basındaki haber konularının ne şekilde yayımlanacağı, neyin yayımlanamayacağına denetimini sağlamıştır. Bu konuda yapılan denetimler çok sayıda gazetenin birçok kez kapatılmasıyla sonuçlanmıştır²²⁷.

Sürekli olarak kapatma cezalarıyla karşı karşıya kalan Vatan gazetesi, vatandaşları birbirleri aleyhine tahrik edici yazılar yayımlama sebebiyle 30 Eylül 1944'de geçici olarak kapatılmış²²⁸, 22 Mart 1945'te ise yeniden çıkarılmasına karar verilmiştir²²⁹. Tan gazetesi ise 9 Mart 1944'te süresiz olarak kapatılmıştır. Bunların yanı sıra Suat Derviş tarafından yazılan "*Niçin Sovyetler Birliğinin Dostuyuz?*" adlı kitabın Bolşevizm'i memleketimizde yaymaya teşvik suçlamasıyla dağıtımının durdurulmasına ve mevcut olanların toplatılmasına Matbuat Kanunu'nun 2357 Sayılı 51. maddesi gereği Bakanlar Kurulu tarafından 9 Mart 1944'te karar verilmiştir²³⁰.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, 16 Aralık 1949'da ülkenin mevcut iktisadi ve sosyal düzenini değiştirmeye çalıştıkları gerekçe gösterilerek TSP ve TSEKP'in

²²⁶ Barış Yetkin, "1945-1950 Arası Demokratikleşme Sürecinde Basın", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXVII-79, Mart, 2011, s.4.

²²⁷ Yetkin, a.g.m., s.4-6.

²²⁸ BCA, 30.18.1.2.106.67.6.

²²⁹ BCA, 30.18.1.2.107.106.11.

²³⁰ BCA, 30.18.0.2.104.16.12.

yönlendirmesiyle kurulan ve hareket eden “İstanbul İşçi Kulübü” ile “İstanbul İşçi Sendikalar Birliği” kapatılmıştır. Ayrıca, bu çizgide hareket eden basın organlarına da son verilmiştir. Bunun yanı sıra Yarın ve Büyük Doğu gazeteleri ülkenin siyasi ve hukuki düzenini bozdukları gerekçe gösterilerek 4 ay kapatılmaları kararlaştırılmıştır²³¹.

Sonuç olarak basını denetim altına almak amacıyla yapılan gerek bu girişimler gerekse Milli Şef unvanı ile otoriter tek parti yönetimi antidemokratik uygulamaları, II. Dünya Savaşı öncesi otoriter yönetimlerin örnek alındığının önemli bir göstergesidir. Bununla birlikte dış politikaya göre şekillenen Türkiye, savaş sonrası da yeni demokratik düzene uyum sağlayıcı adımlar atacaktır.

1.9.2. Tan Olayı

Savaş sonrası SSCB'nin, Türkiye'nin doğusundan toprak istemesi egemenlik haklarına aykırı bulunarak tepkilere neden olmuştur. Sovyet ve komünizm karşıtı tepkiler basında geniş yer almıştır. Fakat bazı basın organlarının bu duruma karşı tepkisiz kaldıkları gözlemlenmiştir. Bunlardan “Tan” gazetesi ilk sırada yer almaktadır. Sol eğilimli olan gazete Sovyetlerle ilişkilerin düzelmesini istediği için ılımlı bir yayım politikası izlemiştir²³².

“Tan Olayı”, yeni kurulması planlanan partinin sol hareket ile yakınlaşmasının önüne geçilmesi için gerçekleştirilmiştir. Dörtlü Takrir verildikten sonra Tefik Rüştü Aras, Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt'tan oluşan sol görüşlü grup önergeciler ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bununla birlikte haziran-aralık döneminde aralarında kısmen soğuk rüzgârlar estiği de görülmüştür. Bunlardan en önemlisi Toprak Kanunu ile ilgili Menderes'in yazdığı makalenin Sertel'in gazetesi Tan'da yayımlanmasına izin verilmemesidir²³³. Menderes ve Köprülü'nün CHP'den ihraç edilmeden önce yazılarının Tan gazetesi yerine Vatan gazetesinde yayımlanmış, bu mevcut durum Sertel ile aralarının açıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Sertellerin de içinde olduğu bu solcu grup ile önergeciler bir araya

²³¹ Vatan, 17 Aralık 1946.

²³² Yücel, a.g.e., s.50.

²³³ Emin Karakuş, 40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977, s.78.

gelerek geniş bir demokrasi cephesi oluşturmak istemiştir. Düşüncelerinin kamuoyu ile paylaşılabilmesi için dergi ve gazeteye ihtiyaç duymuşlardır²³⁴.

Bu amaç doğrultusunda Sabiha Sertel'in çıkartması yönünde kararlaştırılan Görüşler dergisi, demokrasi cephesi fikirleri için kullanılacak araç olarak seçilmiş, dergide ayrıca Celal Bayar, Pertev Boratav, Cami Baykurt, Niyazi Berkes, Behice Boran, Esat Adil, Fuat Köprülü, Adnan Cemgil, Tevfik Rüştü Aras, Adnan Menderes gibi kişilerinde yazılarının yayımlanması düşünülmüştür. Kamuoyuna özellikle dörtler grubundaki kişilerin de bu dergide yazacaklarının duyurulması, ortak muhalefet cephesi oluşturulmak istendiği şeklinde algılanmıştır. Zekeriya Sertel'e göre Görüşler dergisi diktatörlük ve tek parti sistemi gibi antidemokratik yapılanmalara karşı, demokrasi düşüncesini savunan kişileri bir çatı altında toplamayı hedeflemiştir²³⁵.

1 Aralık 1945 günü yayımlanan Görüşler dergisinin ilk sayısında Sabiha Sertel, cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan devrimleri ilerici bir hareket olarak nitelenmekle birlikte yetersiz olduğunu belirtmiştir. Eleştirilerinde cumhuriyetin demokrasi evresini tamamladığını ancak gelişim sürecinde halkın egemenliğini değil de devletin egemenliğini sağladığını, ayrıcalıklı bir sınıfın çıkarlarının korunduğunu ve bu uğurda halkın istismar edildiğini söylemiştir. Eleştirilerine daha sert bir üslupla devam ederek gerek siyaset ve yasalarımızın gerekse ekonomik ve sosyal sistemimizin bütünüyle faşist bir sistemin ürünü olduğunu iddia etmiştir. Yazılan bu makale ile Sertel'in meydan okuması ve yeni kurulacak olan DP ile bu grubun ilişki kurmak istemesi, iktidarın tedbir almasını gerekli kılmıştır²³⁶.

Hüseyin Cahit Yalçın olayların yaşanmasından önceki gün Tanin gazetesinde yazdığı makalesinde “*Kalkın Ey Ehli Vatan*” başlıklı yazısı bir kıvılcım etkisi yapmış²³⁷, Tasvir gazetesinde aynı gün çıkan “*Bozguncu kızılılara milleti uyanıklığa ve birliğe davet ediyoruz*” başlıklı yazı da İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencilerinin hareketlenmelerine neden olmuş²³⁸ ve 4 Aralık günü Tan Matbaası basılmıştır.

²³⁴ Berkes, a.g.e., s.354.

²³⁵ Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977, s.257.

²³⁶ Ali Ulvi Özdemir, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 49, Bahar, 2012, s.210-211.

²³⁷ Çavdar, a.g.e., s.401.; Timur, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, s.112.

²³⁸ BCA, 30.10.0.0.85.563.4.

Abidin Nesimi ve Sertellere göre hükûmet, Hüseyin Cahit'e böyle bir yazı yazdırarak halkı kışkırttırmıştır²³⁹. Basında çıkan yazılar üzerine CHP İstanbul İl Örgütü, öğrencilerin üniversite bahçesinden başlayan yürüyüşlerinin organizasyonunu sağlamıştır²⁴⁰.

Yürüyüşler üzerine hareketlenen gençlerden bir grup 4 Aralık'ta Tan Matbaasını yakıp yıkmış, sonrasında ABC ve Berrak Kitabevlerine saldıran gruplar buraları da tahrip etmiştir. Bu olaylardan sonra Cami Baykurt ve Sabahattin Ali'nin "La Turquie", "Yeni Dünya" gibi gazeteler başta olmak üzere, Ermeni dilinde yayımlanan "Nor Or" (Yeni Gün) gazetesi ve "Gün" dergisi baskıyla susturulan yayın organlarından olmuştur. Ayrıca çıkan olaylar Görüşler dergisinin bir daha yayım yapmamasına, Cami Baykurt'un parti kurma isteğinden vazgeçmesine, Bayar ile Menderes'in bu dergiyle bir ilişkilerinin bulunmadığı yönünde açıklama yapmasına neden olmuştur. Gerçekleşen olaylardan sonra sorumluların Cami Baykurt ve Serteller olduğu kanaatiyle tutuklanmasına karar verilmiştir. Zekeriya Sertel'in anılarına göre İstanbul'da sahaflardan almış olduğu eski bir kitabın içerisinden bir pusula çıktığını, Yaşar Çimen'in imzası bulunan bu kâğıtta verilen emri başarı ile gerçekleştirdiğini ve karşılığını beklediği yazmaktadır. Bu yazıdan hareketle Tan Matbaasının tahrip edilmesinde başbakanın parmağı olduğunu, Yaşar Çimen ve diğer adamların başbakan tarafından kullanılan kişiler olduğunu ileri sürmüştür²⁴¹. Sabiha Sertel'in anılarına göre de Saraçoğlu Hükûmeti bu olay ile iktidara karşı muhalefette bulunan Bayar ve arkadaşlarının ilerici güçlerle yakınlaşmasına mani olmak ve kapitalist ABD'ye komünist unsurlara göz açtırılmadığını göstererek, ABD'den ekonomik yardım almak gibi iki önemli amaç taşıdığını belirtmektedir²⁴².

Yaşanan bu olaylar Sertellerin o günlerde kendi evlerinde kalmasını tehlikeli hale getirdiği için dostlarının evlerine sığınmalarına sebep olmuştur. Olaylar yatıştıktan sonraki günlerde polisin izlediği Serteller, evlerinden alınarak tutuklanmıştır. Tutuklulukları dört ay süren Sertellere bir yıl hapis cezası verilmiş ancak temyiz ile kararın bozulması onları özgürlüklerine kavuşturmuştur. Hapisten

²³⁹ Z. Sertel, a.g.e., s.261.

²⁴⁰ Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, 18. Baskı, UM:AG Yayınları, Ankara, 1997, s.73.

²⁴¹ Z. Sertel, a.g.e., s.261.

²⁴² S. Sertel, a.g.e., s.314.

çıktıktan sonra da bir müddet muhalif hareketlerini sürdüren Serteller, Fevzi Çakmak ve DP ile bir araya gelmek ve ortak bir cephe oluşturmak için İnsan Hakları Derneği kurmak istemiştir. Girişimler sonuç vermezken Fevzi Çakmak'ın komünistlerle iş birliği içinde olduğu dedikoduları yayılarak bu girişim önlenmiştir²⁴³. Hükûmet, 1946 yılına kadar demokratik düzeni ve çok partili sistemi isteyen basını susturma yolu olarak yasaları kullanmış ya basın organı kapatılmış ya da susturulmuştur²⁴⁴.

Tan Olayı'nın arkasında CHP'nin olduğu iddia edilmiştir. CHP Milletvekili Alaeddin Tiritöglü'nün bizzat İstanbul'a gelerek yönettiği bu operasyon, 3 Aralık 1945 gecesi pankartların yazılmasıyla başlamıştır. Olayları çıkaran kalabalığın hemen hemen tamamı üniversite öğrencilerinden oluşmuştur. İstanbul'da sıkıyönetim olduğundan olaylara polis müdahale edebilirdi. Ancak polis, eylemcileri yer yer desteklemiş ve göstericilerden hiçbirini yakalamamıştır. Olaylar hakkında yayım yapan SSCB Tas Ajansı, emniyet güçlerinin olaylara herhangi bir müdahalede bulunmayıp seyirci kaldığı yönündeki haberi üzerine SSCB, Türkiye'ye bir nota vermiş, Türkiye ise bu notaya cevap vererek gösterilerin bir iç mesele olduğunu bildirmiştir. Bu olay, Bayar'ın CHP'de siyasetine son vermesinden bir gün sonra gerçekleşmiştir. Olayların yaşandığı günün akşamı İnönü ile Bayar görüşmüş ve bu görüşmenin ardından Bayar'a parti kurma izni verilmiştir²⁴⁵.

Sonuç olarak olayların yaşanmasının arka planında CHP'nin olduğunu Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun basına yönelik açıklamalarından anlayabiliriz. Şöyle ki Saraçoğlu basın açıklamasında, bir süredir bir iki gazetenin demokrasi ve özgürlük isteriz bunu vermediğiniz takdirde dış ülkelerin zoruyla bunu verirsiniz yönünde tehditlerde bulunduğunu ve birbirine uzak olan bu iki gazetenin (Tan-Vatan) muhalefet noktasında birleştiğini söylemiştir. Konuşmasının devamında dış güçlerin içimizde oluşabilecek bir karışıklık için ümit beslediklerini, içimizde muhalefet adı altında karışıklık çıkarmak isteyenlere karşı hükûmet ve millet olarak hazırlıklı

²⁴³ Özdemir, a.g.m., s.212.

²⁴⁴ Yıldız, a.g.m., s.482.

²⁴⁵ Yücel, a.g.e., s.51.

olduklarını, bu tür oyunlara asla fırsat verilmeyeceğini belirtmiştir²⁴⁶. Bu sözler olayın hükümet tarafından organize edildiğinin bir göstergesi sayılmıştır²⁴⁷.

1.9.3. 1946 Seçimleri, Hükümet ve Muhalefet

CHP, çok partili yaşamın ilk genel seçimine girmeden önce demokratikleşme yolunda birtakım değişiklikler yapmıştır. İlk, mayıs ayında olağanüstü kurultayı toplamış ve tüzükte yapılan bir değişiklikle İnönü'nün Değişmez Genel Başkanlığına son verilerek parti başkanının seçimle belirlenmesi usulü getirilmiştir. Yine kurultay kararları doğrultusunda, çoğunluk sistemine dayalı tek dereceli Seçim Kanunu kabul edilmiştir. Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik yapılmış; cemiyet kurmak için hükümetten izin alma şartı kaldırılmıştır. Çıkarılan kanunlarla üniversitelerin idari ve ilmi özerklikleri geri verilmiş, hükümetin gazete kapatma yetkisi kaldırılarak yetki mahkemelere devredilmiştir. Böylece CHP, 1946 seçimlerine girmeden önce kendi bünyesini de rejimi de demokratikleştirme yolunda bir hayli adımlar atmış, DP'nin elinden, onun silahlarını almak istemiştir²⁴⁸.

Muhalefet, özellikle seçim güvenliği konusunda yasal düzenlemeler talep ederek hükümeti zorlamaya başlamıştır. Muhalefet tarafından eleştirilen, baskıcı olmakla suçlanan 4918 Sayılı Yasa, 5 Haziran 1946'da çıkarılan ve Türkiye'nin ilk tek dereceli seçimini düzenleyecek olan yasadır. 1942 seçimlerinde uygulanan 4320 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu yeni yasa ile birlikte kaldırılmıştır. Bu yeni yasa ile tek dereceli seçimlerin yapılması ve bağımsız adaylık hakkının tanınması (md. 33), demokratikleşme süreci açısından önemli kabul edilmektedir²⁴⁹.

CHP, 1947 yılında yapılacak olan genel seçimleri 21 Temmuz 1946 yılına almıştır. İktidarın seçimleri erkene almaktaki amacı muhalefeti hazırlıksız yakalayıp daha fazla güçlenmesini engellemek olmuştur. DP'lilere göre hükümet bunu kendilerinin örgütlenip güçlenmesini engellemek ve dört yıl daha iktidarda kalmak

²⁴⁶ BCA, 30.1.0.0.11.65.1.

²⁴⁷ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.111.

²⁴⁸ Rıfki Salim Burçak, Türkiye'de Milli İradenin Zaferi, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1994, s.11.

²⁴⁹ Saim Sezen, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1994, s.239-240.

için yapmıştır²⁵⁰. DP, il başkanlarını Ankara'ya çağırarak DP'nin seçimlere katılıp katılmayacağı konusunu görüşmüştür. Bayar, görüşmenin olumlu sonuçlandığını 18 Haziran 1946 tarihinde kamuoyuna duyurmuştur. Seçim çalışmalarına “*Ergenekon Köylü ve İşçi*”, “*Yalnız Vatan İçin*”, “*Türk Sosyal Demokrat*” isimli partiler de katılmıştır. MKP de seçimlere katılacağını açıklamıştır²⁵¹.

CHP, 1946 seçimlerine 5 Haziran'da çıkardığı yeni bir Seçim Kanunu ile giriyordu. Bu kanun ülkemize tek dereceli seçimi getiriyor ve bu yönü ile Türk siyasal hayatı için, şüphe yok ki büyük bir gelişmeyi ifade ediyordu. Ama bu kanunun, seçim güvenliği bakımından akıl almaz bazı hükümler içermekteydi. Buna göre, oy verme açık olacak yani kimin hangi partiye oy verdiği açıkça görülecek, oyların sayımı ise gizli yapılacaktı. Zabıt tutulduktan sonra da oy pusulaları yakılacaktı. Çok partili rejiminin ilk seçiminin nasıl cereyan edeceğini bu hükümlerden anlamak mümkündür²⁵². DP'nin kurulması Türkiye için demokrasi adına yeni bir başlangıç olmuştur. DP, İnönü'nün izniyle kurdurulurken çok partili sürecin temsilcisi olması istenmiştir. Ancak İnönü aynı zamanda bu partiyi, kendisinin bir süre denetleyebileceği bir muhalefet partisi olması için desteklemiştir²⁵³.

Henüz örgütlenmesini tamamlayamayan DP, seçim kampanyasında mitingler düzenleyerek yeni siyasi mücadele biçimleri ortaya koymuştur. Kampanya boyunca seçim güvenliğinin sağlanması, seçimlerin yargı güvencesi altında yapılması, hükümet ve bürokrasinin seçimlerde tarafsız kalması, muhalefete baskı yapılmaması, çoğunluk sistemi terkedilerek nisbi temsil sistemine geçilmesi, cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması, anayasa ve yasaların gerektiği gibi uygulanması, anayasaya aykırı yasaların yürürlükten kaldırılması gibi istekler dile getirilmiştir²⁵⁴. Bu dönemde muhalefetin sürekli eleştirdiği bir konu da cumhurbaşkanlığı tarafsızlığıdır. Muhalefet, demokrasinin hâkim olması için cumhurbaşkanının bütün partilere karşı eşit mesafeli olmasını her fırsatta dile getirmiştir. CHP ise, yoğun eleştiriler karşısında tam olarak cumhurbaşkanlığı tarafsızlığını sağlamasa bile 1947

²⁵⁰ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.135-136.

²⁵¹ İnan – Haytoğlu, a.g.e., s.90.

²⁵² Burçak, Türkiye'de Milli İradenin Zaferi, s.12.

²⁵³ Yıldız, a.g.m., s.482-483.

²⁵⁴ Karatepe, a.g.e., s.117.

de yapılan kurultayda aldığı bir kararla; parti genel başkanının cumhurbaşkanı olması halinde yetkilerinin genel başkan yardımcısına devredilmesi kabul edilmiştir.

DP'liler özellikle mitinglere önem vermiştir. Binlerce insanın katıldığı bu toplantılar, ilk anda CHP'lileri paniğe uğratmış, bunun sonucu olarak da baskıyı arttırmışlardır. DP'liler, baskılara rağmen kanun yolundan çıkmamaya özen göstermişlerdir. Seçim atmosferinde tehdit, dayak, yaralama ve hatta öldürme gibi vahim olaylara DP maruz kalmıştır. Mareşal Fevzi Çakmak'ın siyasete dönme kararı sonrasında DP listesinden bağımsız aday olarak seçimlere girmek istemesi CHP'nin daha da ürkmelerini sağlamıştır. CHP, Çakmak'ın Millî Mücadele'deki rolü, Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşlarından olması, dindarlığı gibi sebeplerden ülkede büyük bir taraftar toplayabileceğine inanmıştır. Mareşali saflarına katan DP, kanunlara dayalı bir mücadeleden vazgeçmeden seçim kampanyasını hızlandırmış ve Türk siyasal hayatında demokrasi fırtınası oluşturmuştur²⁵⁵.

Seçim atmosferine girilmesiyle birlikte ülkenin birçok yerinde baskı haberleri duyulmaya başlanmıştır. Temmuz ayının ilk on gününde Cumhuriyet gazetesinde çıkan haberlere bakıldığında; İzmir'de DP başkanlarına baskı uygulandığı, Ayancık'ta (Sinop) halkın özgür iradesine karışmayın diyen memurun sürgün edildiği, Çubuk'ta (Ankara) kaymakam tarafından DP'li vatandaşların darp edildiği yönünde çeşitli haberlerin basında geniş yer aldığı görülmektedir. Bu yöndeki haberler dönem koşulları itibariyle kamuoyu üzerinde etki bırakması açısından son derece önemlidir. 1946 seçimleri sırasında iktidar kendi gibi düşünmeyenleri, başta muhalefeti komünistlikle suçlamış, bu algı ile muhalefetin önünü kesmeye çalışmıştır. Hatta iktidar bu işi biraz daha ileri götürerek bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın silah arkadaşı olan Mareşal Fevzi Çakmak'a bile bu suçlamalar yöneltilmiştir. DP örgütlenmesi tamamlanmamış olsa da seçimlere ciddi bir şekilde hazırlanmıştır. Slogan olarak "*Yeter, söz milletindir*" tümcesini seçen DP, afişlerinin üzerinde de el ile "*Dur*" işareti verilmesi, anlamlı ve etkili bir propaganda olmuştur. DP teşkilatlanmasını tamamlayamadığı için sadece 16 ilde seçime girecek aday

²⁵⁵ Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s.15-16.

belirlemiştir. Aday sorunu yaşayan DP’de bazı adaylar birkaç ilde birden aday olmuştur²⁵⁶.

Seçimler ilk kez tek dereceli olarak 21 Temmuz 1946 tarihinde CHP, DP, MKP ve yeni kurulan diğer küçük partilerin katılımıyla gerçekleşmiştir. İlk hesaplamalara göre²⁵⁷ seçimlerde CHP 395 milletvekili, DP 66 milletvekili ve bağımsızlar 4 milletvekili kazanmıştır²⁵⁸. Kesin sonuç daha sonra; CHP’nin 403 sandalye kazanarak çoğunluğu elde ederken, DP ise hesaplamalarının aksine 54, bağımsız adayların da 8 sandalye kazandığı açıklanmıştır. DP açıklanan bu seçim sonuçlarını kabul etmemiştir. DP’nin 279, CHP’nin de 186 milletvekilliğini kazandığını iddia etmiştir. Muhalefetin bu iddialarının doğruluğu şüpheliydi, fakat bir şey kesindi bu seçimlere fesat karıştırılmıştı. Seçimler konusunda aleyhte pek çok açıklamalar yapılmış, böylece 1946 genel seçimleri demokrasi tarihimize “*Hileli seçim*” olarak geçmiştir²⁵⁹.

Gazetelerde seçim yolsuzluklarıyla ilgili haberler geniş yer almış, ayrıca CHP’nin baskılarıyla İstanbul Valisi Lütfi Kırdar’ın açıkça pazarlık yaparak CHP’ye 5 milletvekili sağladığı iddia edilmiştir. Seçimlerden üç gün sonra yayımlanan İnönü’nün bildirisinde seçimlerin sona erdiği, geniş katılımın olduğu, milletin çok önemli bir iş yaparak Türkiye’de yeni bir dönemi başlattığı ifade edilmiştir. Sıkıyönetim Komutanlığı’nın bildirisinde de milleti şüpheye düşürecek, galeyana getirecek yayım yapılması yasaklanmış bu çerçevede kurallara uymayan Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri süre belirtilmeksizin kapatılmıştır²⁶⁰.

CHP’nin seçimlerde hile yapıp yapmadığı yönünde net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak o döneme tanıklık yapan kişilerin yayımlamış olduğu hatıratlar, seçimler esnasında yaşananlar hakkında bilgi vermektedir. Bunlardan eski CHP Milletvekili Fahir Giritlioğlu, bazı kişilerin İnönü’nün düşüncelerini anlamaya çalıştıklarını, kendilerince yorumladıklarını ve CHP’nin ne pahasına olursa olsun seçimleri kazanması gerektiği noktasında karar kıldıklarını söylemektedir. Seçimlere hile karıştırıldığını üç yıl sonra bir konuşmasında açıklayan İnönü, çok partili

²⁵⁶ Çavdar, a.g.e., s.412-413.

²⁵⁷ İnan – Haytoğlu, a.g.e., s.90.

²⁵⁸ BCA, 490.1.0.0.6.30.7.

²⁵⁹ İnan – Haytoğlu, a.g.e., s.90.

²⁶⁰ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.66.

demokratik rejime geçmenin kararlaştırıldığı zamanda bazı kişilerin ustaca seçimler üzerinde nasıl kontrol sağlanarak hile yapılabilir, bunu bulmak için büyük çaba harcamış olduklarını belirtmiştir. İnönü'ye göre bu marifetler CHP'yi yaralamış, bütün ülkeyi de lekelemiştir. Bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere, bir ölçüde geçen zamana karşılık hakkı teslim etmiştir²⁶¹.

Seçim sonrası karışıklıklar devam ederken, 5 Ağustos'ta yeni TBMM toplanarak cumhurbaşkanlığı için İnönü, TBMM Başkanlığı için Kazım Karabekir aday gösterilmiştir. Karabekir'in, Fevzi Çakmak'ın ağırlığına denge olmak üzere sahneye çıkarıldığı ortadaydı. DP'liler ise cumhurbaşkanı olarak Fevzi Çakmak'ı, TBMM Başkanlığı için ise Yusuf Kemal Tengirşenk'i aday göstermiştir. İki partide kendi adaylarına oy vermiştir²⁶².

İnönü, Recep Peker'i başbakan tayin etmiş ve 7 Ağustos 1946'da hükûmet kurulmuştur. Demokratikleşme süreci yaşayan bir ülkede Peker'in başbakanlığa getirilmesi yapılacak bir iş olmamasına rağmen, İnönü kendi hesapları doğrultusunda tercihini bu yönde kullanmıştır. Amacı bir yandan CHP içerisindeki tek parti taraftarlarını sakinleştirmek diğer taraftan ise DP'yi eski politikalarla yıpratmaktır. Ayrıca, Peker ve arkadaşlarının DP'ye karşı girişeceği mücadelede kamuoyunun bu durumu kabullenmemesi halinde kendi adının yıpratılmasını engellemek istediği de düşünülebilir²⁶³.

TBMM, 12 Ağustos'ta çalışmaya başlar başlamaz sayısız seçim itirazıyla karşılaşmıştır. 36 ildeki seçimlere toplu itiraz, şahıslar nazarında 27 milletvekiline itirazlar yapılmıştır. Bunları incelemek için 30 kişilik bir komisyon kurulmuştur. Fakat 12 günde çalışmalar tamamlanmış ve hiçbir itiraz kabul edilmemiştir. DP, seçimi ciddiye alarak hiçbir şeyin olup bitmesini kabullenmemiş ve muhalefetini daha da şiddetlendirmiştir²⁶⁴. Cumhurbaşkanı TBMM'ye gelip salona girince CHP milletvekilleri ayağa kalkmış ve yemin etmek için kürsüye çıkıncaya kadar kendisini ayakta alkışlamışlardır. DP milletvekilleri ise, derin bir sessizlik içinde yerlerinden

²⁶¹ Yeşil, a.g.e., s.74-75.

²⁶² Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s.17.

²⁶³ Bekir Koçlar, "Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükûmet – Muhalefet İlişkisi", Türkler Ansiklopedisi, (Ed.: Hasan Celal Güzel – Kemal Çiçek – Salim Koca), XVI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1388.

²⁶⁴ Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s.17.

kıyırdamamıştır. Bu yüzden Ulus gazetesi, DP'lilere ateş püskürmüştür. Bu olay gelenekleşmiş ve 1950'de DP'li Cumhurbaşkanı Celal Bayar da yemin etmek için toplantı salonuna geldiği zaman DP'li milletvekilleri ayağa kalkmış, CHP milletvekilleri yerlerinde oturmuştur²⁶⁵.

DP, TBMM Komisyonu seçimlerinde de oy kullanmayarak meclisin meşru olmadığı izlenimini vermek istemiştir. DP, hükümet programının okunmasının ardından güvenoyu aşamasında programın incelenmesi için görüşmelerin iki gün sonraya ertelenmesini teklif etmiştir. Teklifin reddedilmesiyle birlikte salonu terk etseler de oylama sırasında katılarak red oyu vermişlerdir. Genel seçimin yarattığı kargaşa daha dinmeden 1 Eylül'de il genel meclisleri seçimi yapılmıştır. Yapılan bu seçimler, gerginliğin daha fazla artmasına neden olmuştur. Çünkü genel seçimlerde yaşanan sorunlar, aynı şekilde devam etmiştir. Bunun üzerine muhalefet, 56 ilçede seçimlere katılmama kararı almıştır. Muhalefet, kırsal kesimde seçmenlerin özgür iradesiyle oy kullanmadığını ileri sürerek bu durumu her fırsatta eleştirmiştir²⁶⁶.

1.10. Otoriter Hükümet Dönemi: Recep Peker ve Muhalefet

Seçimlerden sonra yıpranan Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun yerine İnönü tarafından değişiklik istenmiş ve kendine yakın hissettiği Recep Peker getirilmiştir²⁶⁷. Aslında İnönü, Saraçoğlu'nun istifasından sonra Başbakan olması için Parti Genel Başkanı Hilmi Uran'a teklif sunmuş, Uran ise Başbakanlık teklifini Peker'e götürmüş ve böylece İnönü istemeyerek de olsa Peker'i Başbakanlığa getirmiştir. Bunun ardından Peker 6 Ağustos 1946 gecesi yeni kabineyi kurmuştur²⁶⁸.

Yeni kabine; Recep Peker (Başbakan), Mümtaz Ökmen (Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı), M. Abdülhalik Renda (Devlet Bakanı), Mümtaz Ökmen ve Şinasi Devrin (Adalet Bakanı), Cemil C. Topdemir ve Münir Birsnel (Milli Savunma Bakanı), Hasan Saka (Dışişleri Bakanı), Münir Hüsrev Göle ve Şükrü Sökmensüer (İçişleri Bakanı), Halit Nazmi Keşmir (Maliye Bakanı), Reşat Şemsettin

²⁶⁵ Asım Us, 1930-1950 Hatıra Notları Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966, s.686.

²⁶⁶ Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s.17.

²⁶⁷ Hikmet Bila, CHP 1919-1999, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s.117.

²⁶⁸ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, II, Remzi Kitabevi, 1975, s.456.

Sirer (Milli Eğitim Bakanı), Cevdet Kerim İncedayı (Bayındırlık Bakanı), Behçet Uz (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı), Tahsin Bekir Balta ve Cavit Ekin (Ekonomi Bakanı), Tahsin Coşkan (Gümrük ve Tekel Bakanı), Şükrü Koçak (Ulaştırma Bakanı), Faik Kurdoğlu ve Şevket Adalan (Tarım Bakanı), Atıf İnan (Ticaret Bakanı), Sadi Irmak (Çalışma Bakanı)'tan oluşmuştur²⁶⁹.

Görevine başlayan Peker, zor bir dönemde başbakanlık görevini üstlendiğini belirtmiştir. Ardından hükûmet programı ile ilgili görüşlerini bildirmiştir. Buna göre, yeni meclisin başlıca iki partiden ve bağımsız milletvekillerinden kurulmuş olmasının devlet işlerinin yönetiminde daha iyi sonuçlar doğuracağını, yaşanan sıkıntıların sebebini geçmiş dönemlerde kurulan partilere ve yeni seçim sistemine dayandığını belirtmiştir²⁷⁰. Anayasada belirtilen ve kanunlarla sınırlandırılan hakların, özgürlüklerle birlikte bütün devlet güvencesini oluşturan ve kanuna dayanan otoritenin, genellikle totaliter rejimle karıştırılarak çürütülmek istenmesine karşı çıkmıştır. Hükûmete karşı muhalif olan bazı kesimlerin demokrasi ve özgürlüklerden bahsederken anarşizm ideolojisiyle hareket ettiklerine ve bu durumun yasal yolları tıkayan bir unsur olduğuna ayrıca değinmiştir²⁷¹.

Programın devamında ekonomik açıdan liberal tedbirler alınacağı ifade edilmiştir. Resmi İthalatçı ve İhracatçı Birlikleri'nin kaldırılacağı, şeker, çay ve kahve satışının serbestleştirileceği, devlet teşekkülleri mamullerinin perakendecilere toptancı kârı almadan dağıtılacağı, kumaş fiyatlarının indirileceği, Toprak Kanunu uygulanırken adillik ilkesinin esas alınacağı, köylülerin kendi okullarını yapmaları durumunda yüklerinin devletçe hafifletileceği, sanayi hammaddelerinin zorla toplatılmayacağı bildirilmiştir²⁷². Yeni kurulan hükûmetin programı eski hükûmet programlardan çok da farklı olmamıştır. Programda demokrasinin ve özgürlüklerin savunulacağına değinilmiş, ancak kanunlara dayalı otoritenin korunacağı da belirtilmiştir. Hükûmet programını uygulamaya başladıktan sonra çözüm olmaktan ziyade siyasal ve ekonomik açıdan yeni sorunların oluşmasına neden olmuştur²⁷³.

²⁶⁹ Kazım Öztürk, T.C. Hükümetleri ve Programları, Baha Matbaası, İstanbul, 1968, s.281.

²⁷⁰ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.72.

²⁷¹ Ekinci, a.g.e., s.329.

²⁷² Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.150.

²⁷³ Yeşil, a.g.e., s.80.

Hükûmet programının okunmasının ardından program üzerine konuşmak isteyen DP'li Fuat Köprülü, partisinin eleştirilerini bildirebilmesi için öncelikle programı incelemesi gerektiğini belirtmiş ve incelemeyi yapabilmek için de görüşmelerin iki gün sonraya ertelenmesini talep etmiştir. CHP'lilerin hepsi bu isteğe karşı çıkmış ve tüm partilerin ülkenin iç ve dış sorunlarında önceden bilgi sahibi olması gerektiğini belirterek erteleme isteğine bulunanların CHP'deyken bu tarz isteklerde bulunmadıklarını belirtmiştir. Bunun üzerine söz alan DP'li Refik Koraltan, tek parti döneminde her işin önce parti grubunda görüşülüp daha sonra TBMM'ye geldiğini hatırlatarak ayrıca bir inceleme gerekmediğini, şimdi ise ayrı bir parti grubu olduklarını bu yüzden de programını incelemek istediklerini ve bütün dünya parlamentolarında uygulanan bir usulün reddedilmesinin doğru olmayacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine CHP'liler karşılıklı erteleme istekleri ile görüşmelerin bir sonuca varamayacağını dile getirmiş, bu yüzden de bir an önce görüşmelerin başlatılmasını istemiştir. DP'liler erteleme isteklerinde ısrarcı olmalarına rağmen kabul edilmemiş ve hükûmet programı üzerindeki görüşmeler başlamıştır²⁷⁴.

Görüşmelerin tamamlanmasının ardından açık oy usulüyle güven oylamasına geçilmiştir. Peker Hükûmeti, 431 milletvekilinin katılımı 30 milletvekilinin katılmadığı oylamada, 53 red oyuna karşılık 378 kabul oyuyla güvenoyu almıştır²⁷⁵. Hükûmet programının onaylanmasından sonra 26 Ağustos'ta milletvekillerinin seçim tutanakları hakkında "*Tutanakları İnceleme Komisyonu*"ndan gelen raporların görüşülmesine başlanmıştır. Böylelikle 1946 seçimleri tekrar gündeme gelmiş ve TBMM'de ateşli tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. DP, seçimlerde 36 ildeki sonuçların tamamına itiraz etmiş ve meclise giren 27 üyenin mazbatalarının iptalini istemiştir²⁷⁶.

TBMM'de yaşanan gerginliklerin ardından 7 Eylül 1946'da Peker Hükûmeti'nin ekonomik politikasının temelleri atılmıştır. "*7 Eylül Kararları*" olarak adlandırılan politikanın amacı ise, Türkiye'nin Milletlerarası Para Fonu'na katılımını kolaylaştırmaktır. Savaş yıllarında uygulanan iktisadi ve mali politikalar barış döneminde uygulanmadığından bu probleme çözüm bulmak isteyen demokratik

²⁷⁴ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, s.74-75.

²⁷⁵ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 0, Birleşim 3, C. I, 14 Ağustos 1946, s.70-71.

²⁷⁶ Erer, a.g.e., s.336.

devletler, ekonomik istikrar için millî paraların savaş sonunda bir sisteme bağlanmasını gerekli görmüşlerdir. Bunun neticesinde Amerika'nın Bretton Woods şehrinde yapılan konferansa katılan devletler, ortak para sisteminin oluşturulması kararını almıştır. Bu anlaşma çerçevesinde “*Milletlerarası Para Sandığı*” ve “*Milletlerarası İmar ve Geliştirme Bankası*” gibi kurumların oluşturulması kabul edilmiştir. Bu anlaşmanın en önemli sebebi, I. Dünya Savaşı'ndan sonra altın paranın yerini kâğıt paranın almasıdır. Kâğıt para, ülke sınırları içinde bir değer taşımaktayken yabancı ülkeler için bir değer taşımamaktaydı. Bunun için bir ülkeden mal alan bir diğer ülke, mal borcunu ya altınla ya da o ülkenin parasıyla ödemesi durumundaydı. Öyle ki paranın değerindeki kararsızlık, milletlerarası ticaretin sekteye uğraması tehlikesini ortaya çıkarmıştır²⁷⁷.

Milletlerarası Para Sandığı, para istikrarının sağlanması için çeşitli ülkelerin paralarını altına veya belli oranda altını ifade eden ABD dolarına göre değerlendirme yoluna gitmiştir. Bu değerler sabit kalacak ve para alım satımları bu değerler üzerinden yapılacaktır. Paralar sadece %10 oranında veya sandığın onayıyla ayrıca bir %10 daha düşürülebilecek, istisnai durumlarda ise bu oran %20'nin üstüne çıkabilecektir. Peker Hükûmeti, Bretton Woods Anlaşması'na, makul ve hafif şartlarda uygun miktarda kredi bulmak, ihracatı arttırmak, dışarıya satılacak millî ürünlerin değerlerini arttırmak, millî ürünleri arttırarak refahı ve ucuzluğu sağlamak, dış pazarları kaybetme tehlikesini ortadan kaldırmak, ele geçecek bol dövizle ithalatı geniş ölçüde beslemek, sirkülasyonu devlet lehine sağlayıp pahalılığı önlemek amacıyla katılmıştır²⁷⁸.

Hükûmetin aldığı ekonomik kararlar, Ulus gazetesinde dört gün arka arkaya Hazine Genel Müdürü Sait Naci'nin imzasız yazılarıyla kamuoyuna anlatılmıştır. Paranın değerinin yeniden belirlenmesinin nedeni ise, kazanmak mecburiyetinde olunan Anglo-Amerikan dünyası fiyatlarının, millî fiyatların karşısında ihracatı zorlaştırarak ekonomik sıkıntı vermesindedir²⁷⁹. Hükûmetin bu kararlardaki hedefi ise, serbest rekabeti canlandırarak iç fiyatların dünya piyasasına uydurulması ve ekonominin istikrara kavuşturulmasıdır. Bu amaçla ithalat serbest bırakılmış ve savaş

²⁷⁷ Bekir Koçlar, Recep Peker, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 1996, s.57-58.

²⁷⁸ Koçlar, a.g.t., s.58-59.

²⁷⁹ Yalçın Doğan, IMF Kıskaçında Türkiye, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1987, s.59-60.

yıllarında biriken dövizler ithalatla ihracatı denkleştirmeye gidilmeksizin ithalata harcanmıştır²⁸⁰.

Bretton Woods Anlaşması gereğince 7 Eylül 1946 tarihinde hükûmet tarafından Türk lirası devalüe edilmiş, ithalatın kısmen serbestleşmesi ve Merkez Bankası'nın serbestçe altın satışı yapması sağlanmıştır. Alınan kararlar ile 0,56 dolar olan Türk lirasının değeri 0,36 dolara indirilmiştir. Başka bir deyişle, 1 doların karşılığı 2,80 Türk lirası olarak tespit edilmiştir. Böylece savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan ihracat güçlüklerinin giderilebileceği, dış ticarete müdahale ihtiyacının azalacağı ve Türkiye'nin yeni milletlerarası para düzenine uymasının kolaylaşacağı umulmuştur. Altın satışlarının serbest bırakılması ise, Türk parasına güven sağlama amacını güden bir tedbir olarak değerlendirilebilir. Ne var ki bu tedbirler, ihracatta umulan artışların sağlanamayışı, fiyat yükselmeleri ve spekülasyon dolayısıyla hayal kırıklığı yaratmıştır²⁸¹.

DP ise, bu kararları zamansız alınmış bir karar olarak değerlendirmiş, ihracat mallarına artan talep karşısında paranın değerinin düşürülmesini sakıncalı gördüklerini ifade etmiştir. Diğer taraftan hayatı ucuzlatmak için alınan bu kararın fiyatları yükselteceğini, ithalatı zorlaştıracağını ve yenilenmesi gereken üretim araçlarının dışarıdan getirilmesini güçleştirip sanayinin kalkınmasına engel olacağını iddia etmiştir. Peker ise iddiaları reddederek, alınan tedbirlerin geliştikçe yüzlerin güleceğini, bu yüzden de doğru yolda olduklarını ifade etmiştir²⁸². Ancak ülke ekonomisinin düzeleceğine yönelik atılan bu adımlar beklentileri karşılayamamış daha büyük sorunlara yol açmıştır.

Hükûmetin ekonomik tedbirlerde başarılı olamaması, hem saygınlığını yaralamış hem de halkın hükûmetten uzaklaşmasına neden olmuştur. Alınan kararların sonuçları itibarı ile yanlış bir mali politika olduğu görülmüştür²⁸³. Hayat pahalılığı artmış ve meydana gelen spekülasyonlardan türedi zenginler ortaya çıkmıştır. Ticarete serbestlik gelmesine rağmen üretim ve yatırım sektörüne dokunulmaması, işçi ve memur maaşlarının standart kalması hayat pahalılığını

²⁸⁰ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.150.

²⁸¹ Avcıoğlu, a.g.e., s.276.

²⁸² TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 1, Birleşim 18, C. III, 18 Aralık 1946, s.19.

²⁸³ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.151.

meydana getirmiştir. Bu durum da çeşitli toplumsal grupların hükûmete karşı hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur²⁸⁴.

1.10.1. 1947 Bütçe Görüşmelerinde “Psikopat Olayı”

18 Aralık 1946’da TBMM’de, “1947 Bütçe Görüşmeleri” yapılmıştır. DP adına söz alan Menderes ve partisinin üyeleri, hükûmeti bütçe açığı nedeniyle eleştirmiş, mali durumun bozukluğuna ve enflasyonun olağanüstü arttığına değinerek köklü değişiklikler yapılması gerektiğini bildirmişlerdir²⁸⁵.

Muhalefetin hükûmete yönelik bütçe konusunda yaptığı eleştirilerin ardından söz alan Peker, Menderes’i, kötümser ve psikopat olmakla suçlamıştır²⁸⁶. Bunun ardından DP lideri Bayar ve arkadaşları TBMM’yi terk etmiş²⁸⁷, Peker ise meclisi terk edenleri halkı isyana teşvik etmekle suçlamıştır²⁸⁸. Partiler arasındaki bu tartışma mecliste büyük bir siyasal sorunun doğmasını da ateşlemiştir²⁸⁹. Bu olay üzerine DP, parti gurubunu toplayarak 8 saat boyunca durumu görüşmüş ve TBMM toplantılarına katılmayarak kendi grup toplantılarını sürdürmüştür²⁹⁰. Ayrıca DP’liler, başbakanın bu olaya karşılık özür dilememesi ve Menderes’e karşı söylediği sözleri geri almaması durumunda TBMM’ye girmeyeceklerini açıklamıştır. Bu olayın ardından Peker’e ülkenin birçok yerinden de protesto telgrafları çekilmiştir²⁹¹. Yaşananlar her iki parti arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. DP’nin meclisten tamamen çekilme kararı vermesi halinde demokrasiye geçiş olduğu yerde kalabilir, hatta tek parti sistemine tekrar dönülebilirdi. Bu yüzden de iki parti arasındaki ilişkilerin zarar görmemesi adına araya girenler olmuştur²⁹².

Saraçoğlu, 18 Aralık’ta Bayar ve Menderes ile yaptığı görüşmede DP’lilerin meclise dönmelerini sağlamak istemiştir. Ancak Bayar, hükûmetin sürdürdüğü politikayla uyuşmalarına imkân olmadığını belirtmiş ve Saraçoğlu’nun arabuluculuk

²⁸⁴ Koçlar, a.g.t., s.66.

²⁸⁵ Ali Gevgilili, Yükseliş ve Düşüş, 2. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987, s.49.

²⁸⁶ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 1, Birleşim 18, C. III, 18 Aralık 1946, s.23-24.

²⁸⁷ Albayrak, a.g.e., s.97-98.

²⁸⁸ Tuna, a.g.e., s.29.

²⁸⁹ Ahmad – Ahmad, a.g.e., s.28.

²⁹⁰ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.147.

²⁹¹ Albayrak, a.g.e., s.97-98.

²⁹² Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.148.

teşebbüsünde bir netice sağlanamamıştır. 20 Aralık'ta sorunun çözümü adına İnönü devreye girse de Bayar, hükûmetle demokrasinin yapılamayacağını söyleyerek meclise dönülüp dönülmeyeceği ile ilgili kesin bir yanıt vermeden cumhurbaşkanlığı köşkünden ayrılmıştır²⁹³. Görüşmelerin gerçekleştiği sıralarda meclis toplantıları devam etmiş ve DP'liler toplantılara katılmamıştır. 25 Aralık 1946'da İnönü, Bayar ve Köprülü ile bir kez daha görüşme yapmıştır. Cumhurbaşkanı bu görüşmelerden yararlanarak, partisinin başkanlığından uzaklaşmış ve partiler üstü bir kişilikle iki partiyi uzlaştırmaya çalışmıştır²⁹⁴.

Görüşmeler devam ederken Peker, Ulus gazetesine verdiği bir demeçte, DP'li vatandaşlar aleyhine hükûmet baskısı yaratıldığı üzerine çıkan haberlere yanıt vermiş, ardından Bayar'ın demeçleri ve İnönü ile olan görüşmeleri hakkında konuşmuştur²⁹⁵. DP milletvekillerinin meclis boykotu 9 gün sürmüştür. Rejimin tehlikeye düşmesinden endişelenen İnönü durumu düzeltmek adına Bayar'ı tekrar görüşmeye davet etmiştir. Söz konusu kriz beklenildiği gibi uzun sürmemiş, İnönü ve Bayar arasında yapılan bu görüşmeden ve tekrarlanmaması adına alınan güvenceden sonra sorun çözüme kavuşmuştur. Cumhurbaşkanı, 26 Ağustos'ta bir tebliğ yayımlayarak karşılıklı saygı ve iyi niyetin geliştirilmesini istemiştir²⁹⁶.

Çok partili hayatta büyük bir krize neden olan bu olayın sonunda DP'liler 27 Aralık 1946 günü TBMM'ye geri dönmüştür. Cumhurbaşkanının partiler üstü tutum sergilemesi, birçok kesim tarafından CHP'lilerin mağlubiyeti, DP'lilerin ise zaferi olarak görülmüştür. Ardından yapılan güvenoyu sonucunda bütçe kabul edilmiştir²⁹⁷.

²⁹³ Koçlar, a.g.t., s.71.

²⁹⁴ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.148.

²⁹⁵ Peker'in konuşmasında şu cümleler geçmekteydi: “Cumhurbaşkanı huzurlarında konuştuğumuz sırada benim şikâyetlerim arasında hükûmet darbesi ihtimalini sezdiğimi söylediğim doğrudur. Demokrat Parti idarecilerinin, son meclisten önceki tatil devrinde üç dört ay sonra iktidar mevkiine çıkacaklarını veya şu tarihe kadar hükûmete geleceklerini söylemiş olmaları ve meclisin kanuni süresi meydana iken böyle bir şeyin nasıl mümkün olacağı sorulunca bunun iktidarı ele aldıktan sonra belli olacağını söylemiş olmaları başka nasıl izah olunabilir. Celal Bayar benim bu sözüme orada hiç cevap vermemiştir...”, BCA, 30.1.0.0.12.71.3.

²⁹⁶ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.227-228.

²⁹⁷ Ahmad – Ahmad, a.g.e., s.28.

1.10.2. Demokrat Parti'nin I. Büyük Kurultayı

DP, kuruluşunun birinci yılında yoğun bir şekilde çalışılarak 906 delegeyle Ankara Ulus Sinemasında ilk kongrelerini gerçekleştirmiştir²⁹⁸. Ulus Meydanı ve binalar bayraklarla donatılmış, binlerce Ankaralı ve DP milletvekilleri meydana akın etmiştir²⁹⁹.

İlk büyük kongresini yapmaya hazırlanan DP, toplantının yapılacağı yer konusunda bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Bayar'a göre, hükûmet bu kongreyi engellemek için her şeyi yapmış, oteller ve salonlara yapılan rezervasyonlar hükûmet sayesinde iptal edilmiş, ancak her ne olursa olsun toplantıyı yapacaklarını anlayınca da bir gün içinde salon temin edilmiştir. Hükûmetin baskıcı politikası bir bakıma DP'nin elini güçlendirmiştir. Çünkü DP'lilerin, meydanlarda baskıya uğradıklarını her fırsatta dile getirmeleri, hükûmetin politikalarını ciddi bir şekilde eleştirmeleri ve demokrasi söylemleriyle hem taraftar hem de iktidara rakip bir parti olduklarını ispatlama imkânı bulmuştur³⁰⁰. İktidar partisinin de davet edildiği ancak katılmadığı kongre, 11 Ocak sabahına kadar aralıksız olarak devam etmiştir. Tüm salonun baştan aşağı dolu olduğu kongrede en ön sıralarda Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Celal Bayar, Fevzi Çakmak, Yusuf Kemal Tengirşek ve Refik İnce yer almıştır. İlk çalışma olarak kongre başkanlığı seçimi gerçekleştirilmiştir. Kongre başkanlık seçimine aday olarak Ekrem Hayri Üstündağ (DP İzmir İl Başkanı) ve Kenan Öner (DP İstanbul İl Başkanı) isimlerini yazdırmıştır. Ege Bölgesi'nde bulunan Manisa, İzmir ve Aydın gibi illerden katılan parti delegeleri Ekrem Hayri Üstündağ'a destek verirken, Kenan Öner'e de İstanbul ile Orta Anadolu Bölgesi'ndeki delegeler destek sağlamışlardır. Oylama yöntemi el kaldırma şeklinde uygulanmış ve Kenan Öner'i destekleyen delegelerin oy çokluğu sonucunda Kenan Öner, kongre başkanı olmuştur. Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile Abdurrahman Münip Berkant da başkan yardımcılığına seçilmiştir³⁰¹.

²⁹⁸ BCA, 30.1.0.0.65.406.16.

²⁹⁹ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.151.

³⁰⁰ Bayar, a.g.e., s.67.

³⁰¹ Orhan Mete, Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Parti'nin I. Büyük Kongresi, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul, 1947, s.18.

Kongre Başkanı Kenan Öner, konuşmasını yapması için ilk sözü DP Genel Başkanı Celal Bayar'a vermiştir. Bayar, öncelikle DP'nin girişimci dönemden çıkıp tam bir kuruluş haline geldiğini belirtmiş ve halkın DP'ye olan inancına partisi adına teşekkür etmiştir. Devamında, demokratik gelişmenin ancak anayasa ile mümkün olacağını, ulusal egemenlik esasına dayanan anayasanın totaliter devletlerin anayasasına benzemediğini ifade etmiştir. Ardından tek partili döneme değinerek, tek partili ve denetimsiz yönetimin uzun zaman devam etmesinin ulusal yapıda zayıflıklara sebebiyet verdiğini, halkın denetimsiz yönetimden kurtulmak için DP'yi yaratıp kurduğunu, hükûmetin de başlarda kuruluşu hoşgörüsü ile karşıladığını ve DP'nin hızla gelişmesi karşısında davranışlarının aniden değiştiğini bildirmiştir. 1946 seçimlerindeki hilelere değinerek, hükûmetin DP'nin etkisi karşısında gelişigüzel kararlar alarak kongreyi toplayıp seçimlerin öne alınmasını kararlaştırdığını ve örgütlenmelerini tamamlayamadan seçime gidildiğini, yolsuzluklarla yapılan seçimin hükûmete dört yıllık bir zaman daha kazandırdığını, bir yandan da yolsuzlukları örtbas etmek ve söylentileri durdurmak için çeşitli tedbirler alındığını, sıkıyönetim aracılığı ile gazeteleri kapatıp basını susturulduğunu dile getirmiştir. Mecliste, DP'lilere karşı saldırgan sözleri de hatırlattıktan sonra parti başkanının aynı zamanda devlet başkanı olmasından dolayı yönetimin yansız olmadığını ve bu nedenle devlet başkanının parti başkanlığından ayrılması gerektiğini bildirmiştir. Ülke ekonomisine de dikkat çektikten sonra demokratik gelişmeyi engelleyen ve anayasaya aykırı olan kanunların kaldırılması gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur³⁰².

Kongre sırasında, hükûmete karşı daha eleştirel bir siyaset takip edilmesini destekleyen ve aralarında aşırıya kaçan görüşleriyle dikkat çeken İsmet Bozdağ, Osman Kapanı, Mustafa Kentli, Kenan Öner, Mükerrer Sarol, Samet Ağaoğlu, Sadık Aldoğan ve Osman Bölükbaşı gibi isimler tüm ilgiyi üzerinde toplamıştır. Grup, CHP'nin gayrimeşru ilan edilmesini ve DP milletvekillerinin istifa ederek halkın arasına dönmelerini istemiştir³⁰³. Ardından sözlerine devam eden bu grup, içinde bulunulan durumu Fransız İhtilali'ne benzetmiş, halk ayaklanmasının bile düşünülebileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Menderes, partinin yalnızca kanun yollarından ilerlemek amacıyla kurulduğunu, bunun ötesinde bir hareketin dahi

³⁰² Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.151-153.

³⁰³ Albayrak, a.g.e., s.104.

konuşulamayacağını ve aksini düşünenlerin partiden ayrılıp kendilerine göre bir parti kurabileceklerini söyleyerek bu kişilere şiddetle karşı çıkmıştır. Menderes bu tutumu ile parti içi muhalefete sıcak bakmadığını açıkça ortaya koymuştur. Böylece DP içerisindeki muhalefet ortaya çıkmaya başlamış oluyordu³⁰⁴.

Kongrenin üçüncü günkü toplantısına CHP'nin alt derecelerinden birçok mensubunun katıldığı görülmüştür. DP'nin bu oturumunda Dilek Komisyon Raporu okunmuş ve delegeler daha çok bu konular üzerinde durmuştur. Bu rapora göre anayasada yapılması istenilen değişiklikler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Anayasa maddelerinde istenilen değişikliklerin gerçekleştirilmesi ve anayasaya uymayan kanunlarda değişiklik yapılması.

2. Cumhurbaşkanı seçimlerinin tek dereceli sistemle yapılması, seçilecek kişinin milletten arasından belirlenmesi ve cumhurbaşkanlığında iki dönem süreyle görev yapması.

3. İkinci bir yasama meclisinin oluşturulması, 70 bin seçmeni 1 milletvekilinin temsil etmesi kaydıyla her iki meclisteki milletvekilinin 360'ı bulması.

4. Gerekli görüldüğünde Bakanlar Kurulu'na TBMM'de yer almayan isimlerden de bakan seçilmesi; “*Bakan*” kavramının ulusun üstünde bir otorite olarak algılandığından “*Vekil*” kavramına dönüştürülmesi,

5. Devletçilik yaklaşımının açıklanması, DP programında devletçilik anlayışının güttüğü hedeflerin ifade edilmesi³⁰⁵.

Bu konulardan birinci sırada yer alan anayasa değişikliği isteği, uzun süredir gündemi meşgul ettiği için delegeler tarafından tartışılmamıştır. Ancak sonraki konuların konuşulması fazlaca zaman almıştır. İstanbul delegesi ve komisyon sözcüsü olan Alaettin Nasuhoğlu cumhurbaşkanı seçimiyle ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalarında; cumhurbaşkanının millet içinden belirlendiği zaman kendini meclisin üstünde düşüneceği ve lüzum duyduğunda kendisini milletin seçtiğini söyleyerek meclise karşı gelebileceği ve ortaya çıkan bu durumun, bir diktatöryaya neden olabileceği kaygısıyla, cumhurbaşkanının TBMM

³⁰⁴ Samet Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes, Rek-Tur Kitap Yayıncılık, İstanbul, 1967, s.49.

³⁰⁵ Mete, a.g.e., s.27-28.

tarafından belirlenmesi gerektiğini bildirmiştir. Devamında, II. TBMM'nin özellikle yasalara yönelik tesirinin mümkün olabileceğini, milletvekillerinin de meclis dışından seçilebilmesini, devletçilik anlayışının da devletin ticaret yapmamak koşuluyla iktisadi meselelerde planlı ve ülkeyi kalkındırmaya yönelik adımlar atması gerektiğini ifade etmiştir. Sadık Aldoğan ise, değişiklikler hakkında diğer milletvekillerine göre daha sert konuşmuştur. Cumhurbaşkanlığının düzgün bir temsilcilik oluşunu, bu yüzden meclise ve hükûmete emirler veremeyeceğini, devletçiliğin ise fabrikalar açıp devleti arkasına alarak ayrıcalıklı hale getirilip halkı soymak manası taşımadığını ifade etmiştir³⁰⁶. Bu dönemde en çok eleştirilen konulardan biri de cumhurbaşkanı tarafsızlığı konusudur. Muhalefet, cumhurbaşkanlığının önemli bir mevki olduğunu bu sebepten partilerle bağlantısının olmamasını istemiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminin de bir diktatöryaya gitmemesi için halk tarafından değil de özellikle meclis tarafından seçilmesi yönünde görüş birliğine varılmıştır.

Aldoğan'ın yapmış olduğu konuşma salonda büyük yankı uyandırmıştır. Daha sonra İzmir delegesi olduğunu söyleyen bir genç kürsüye gelerek Türk işçilerine komünist damgası yapıştırıldığını belirtmiş ve kendilerini komünistlikle suçlayan CHP'lileri eleştirmiştir³⁰⁷. Kongrenin dördüncü günü partinin Bütçe Komisyon Raporu okunmuş, DP Tüzüğü maddeler halinde incelenerek müzakere edilmiştir. Yapılan müzakereler sırasında partiye adaylık yaşı 22'den, 18'e indirilmek istenmiştir. Ancak birçok delege, 18 yaşında olan bir kişinin öğrenim hayatının devam ettiğini, bu yüzden onları partizan yapmanın ülke adına faydalı bir atılım olmayacağını belirterek karşı çıkmıştır³⁰⁸.

Milletvekili adaylarının Genel İdare Kurulu tarafından seçilmesi ile ilgili yürürlükteki tüzüğün 13. maddesi, demokrasi adına yapılan bu kongrede tepeden inmecilik olarak değerlendirilmiş ve büyük tepki yaratmıştır. DP kurucuları, özellikle Menderes ve Köprülü Genel İdare Kurulunda 9 kişinin bulunmasını talep etmiştir. Emin Sazak ve Samet Ağaoğlu'nun başını çektiği kişiler de kuruldaki kişi sayısının 15 olması konusunda ısrarcı davranmıştır. Bu çekişmelerin sonunda Genel İdare

³⁰⁶ Mete, a.g.e., s.28-32.

³⁰⁷ Erer, a.g.e., s.391.

³⁰⁸ Mete, a.g.e., s.34-35.

Kurulunun 15 kişi olmasına karar verilmiş ve kurula genç isimlerden 4 kişi alınmıştır³⁰⁹. Kongrenin beşinci günkü oturumunda genel başkan seçimi yapılmış ve tek aday olan Bayar, 548 delegenin katılımıyla gerçekleştirilen oylamanın 541'ni alarak genel başkan seçilmiş; geriye kalan 7 oydan 2'si Köprülü'ye, 2'si Menderes'e verilmiş ve 2 oy da boş çıkmıştır³¹⁰.

Kongre'de, ülkeye ait temel konuların detaylı incelenmesi ve karara bağlanması için "*Ana Davalar Komisyonu*" adıyla yeni bir kurul oluşturulmuştur. Komisyon Başkanlığına Adnan Menderes uygun görülmüş ve faaliyetleri son güne kadar sürmüştür³¹¹. Ana Davalar Komisyonu, Bayar'ın kongre açılış konuşmasında dile getirdiği üç maddeyi, temel almıştır. Kongrede sunulan taleplerin bir bildiri şekline dönüştürülerek, isminin "*Hürriyet Misakı*" olması yönünde karar alınmıştır³¹². Bu raporda Türkiye'deki demokratik ortamın oluşabilmesi için başlıca üç koşulun gerçekleştirilmesi öngörülmüştür:

1. Demokratik anlayışa ters düşen ve anayasayla uyuşmayan yasalar kaldırılmalıdır.
2. Seçimler, devlet memurlarınca değil de hukuki mercilerce denetlenmelidir.
3. Cumhurbaşkanı, parti başkanı görevinden ayrılmalıdır.

Ayrıca bu koşullar hükûmet tarafından gerçekleştirilmezse, Genel İdare Kurulunun aldığı kararlar DP'nin meclisten ayrılarak mücadeleyi millete taşıması kararı da verilmiştir. Kongrenin onayladığı bu rapor CHP'nin tepki göstermesine ve hükûmetle mevcut ilişkilerin daha da sertleşmesine yol açmıştır³¹³. Raporun onaylanmasının ardından son sözü alan Menderes, Türk basınının demokratik gelişme açısından önemli katkılarının olduğunu da ifade etmiştir³¹⁴.

DP'nin gerçekleştirdiği kongrede görüldüğü üzere demokrasi adına önemli adımlar atılmıştır. Gerek kamuoyu gerekse basın kongreyi büyük ilgi ve dikkatle

³⁰⁹ Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük – Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, (Haz.: Cemil Koçak), İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.45.

³¹⁰ Mete, a.g.e., s.49-50.

³¹¹ Bayar, a.g.e., s.70.

³¹² Mete, a.g.e., s.50.

³¹³ Koçlar, a.g.m., s.1391.

³¹⁴ Şükrü Esirci, *Menderes Diyor Ki Birinci Kitap (1946-1950)*, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967, s.37.

izlemiş, DP'nin itibarı her iki kesimde de artmıştır. CHP ise kongre başlangıcında hoşgörülü davranmış ancak kongre biter bitmez tepkisini göstermeye başlamıştır. Kongrede alınan kararlar ile muhalefetin basın ve halk tarafından olumlu karşılanması CHP'nin gözünü korkutmuş, iktidar-muhalefet ilişkilerini daha da sertleştirmiştir.

1.10.3. 12 Temmuz Beyannamesi

İktidar ile muhalefet arasında "12 Temmuz Beyannamesi"nin yayımlanmasına kadar birden fazla gerginlik yaşanmıştır. 1946 seçimlerinde yapılan yolsuzluk iddiaları ve seçimlerin ardından yapılan protesto mitingleri gerginliklerin başlangıç noktası olmuştur. DP'nin, I. Büyük Kongresi'nde yayımladığı Hürriyet Misakı'nda halkın içine dönmekle iktidarı tehdit etmesi ve şubat ayında gerçekleştirilen muhtarlık seçimleri, iktidar ile muhalefeti tekrar karşı karşıya getirmiştir³¹⁵.

Muhtarlık seçimleri 1947'de, şubat ayının ilk haftalarına rastlayan dönemde çok sert bir atmosferde yapılmıştır. Millet, iktidardaki partiden çekindiğinden ya da onu protesto için sandığa gitmemeyi seçmiştir. Kimi yerlerde ve merkeze uzak olan köylerde sonu kanlı biten olaylar patlak vermiştir. CHP, Peker aracılığıyla ülkenin genelinde DP'lilere yönelik büyük bir baskı girişiminde bulunmuştur. Aslanköy'de çıkan önemsiz bir olay çok sert karşılanarak köydeki kadın-erkek fark gözetmeksizin herkes mahkemelere sevk edilmiş, Mordoğan köyünde seçime katılmak istemeyen DP'lilerin üzerine jandarma tarafından ateş açılmıştır. Bu olayların ardından DP'liler, İnönü'ye iktidarın seçimlerdeki davranışlarını protesto eden telgraflar göndermiştir³¹⁶.

İktidar partisi, 28 Mayıs 1947'de Kocaeli, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne ve İstanbul'da süren sıkıyönetimin, savaşın tekrarlanması ihtimaliyle yeniden uzatılmasına dair öneri sunmuştur. Muhalefet ise sıkıyönetimin uzatılmasını kendilerini ve basını susturma düşüncesiyle yapıldığını söyleyerek iktidarı büyük ölçüde eleştirmiştir. Muhalefetin bu iddialarını yalanlayan Peker, sıkıyönetimi askeri

³¹⁵ Erer, a.g.e., s.418-419.

³¹⁶ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.164.

maksatlarla ve dış siyasetin gereği olarak uzatmayı düşündüklerini bildirmiştir³¹⁷. Yaşanılan son olayların ardından iktidar ile muhalefet arasında ipler kopma noktasına gelmiş, partiler arası arabuluculuk girişimleri artmıştır. Bu girişimler İnönü'nün bilgisi ve kontrolünde 12 Temmuz Beyannamesi'ne kadar devam etmiştir. Arabuluculuk girişimi ilk olarak iş adamlarından CHP'nin Ankara İl İdare Kurulu üyesi olan Vehbi Koç ve DP Ankara İl Başkanlığını yapan Üzeyir Avunduk'tan gelmiş, ancak bir sonuç alınamamıştır³¹⁸. Diğer arabuluculuk girişimi ise eski Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Mentеше'den gelmiştir. Mentеше'nin açık mektubunun yayımlanmasıyla, İnönü'yü gerginliğin sona erdirilmesi için vazifeye çağırdığı gerçeği öğrenilmiştir³¹⁹.

Arabuluculuk görevini üstlenen İnönü, 7 Haziran'da Bayar ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bayar bu görüşmede, hükûmet ve idare organlarının kendilerine yönelik baskılarını dile getirmiştir. Ardından İnönü, Peker ile yaptığı görüşmede bu şikâyetleri kendisine iletmış, ancak Peker herhangi bir baskının olmadığını, aksine yönetim olarak muhalefetin huzur bozan tahriklerinden dolayı zor durumda kaldıklarını ifade etmiştir. 14 Haziran 1947'de iktidarla muhalefeti tekrar bir araya getiren İnönü, iki buçuk saat süren görüşmeden bir sonuç alamadığını, görüşmelerin başladığı yerde bittiğini kamuoyuna duyurmuştur. Bu buluşmadan üç gün sonra İnönü ile bir araya gelen Bayar, çabalarından dolayı İnönü'ye teşekkürlerini sunmuş, hükûmetin sözlerinden ziyade bu durumu düzeltmek adına gerçekleştirecekleri çabaya göre hareket edeceklerini bildirmiştir³²⁰. Görüşmelerin ardından Bayar'ın üyesi olduğu partinin Sivas Kongresi'ndeki söylemi, siyasetteki havayı daha da sertleştirmiştir³²¹.

Bayar, kongrede önemli noktalara değinmiş olup muhalefetin istek ve eleştirilerini dile getirmiştir. Halkevlerinin de tıpkı Türk Ocakları gibi kültür kurumları olduklarını belirterek buralarda siyaset yapılamamasını ve herkesin buralardan yararlanma hakkına sahip olması gerektiğini savunmuştur. Bununla

³¹⁷ Koçlar, a.g.m., s.1393-1394.

³¹⁸ Mehmet Aşkar, Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler, Yeni Matbaa, Ankara, 1949, s.10.

³¹⁹ Yeşil, a.g.e., s.94.

³²⁰ Cezmi Erarlan, "Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 22, Ankara, 1998, s.144.

³²¹ Koçlar, a.g.t., s.81.

birlikte radyonun halkın parası ile kurulduğunu, eşit kullanılması gerekirken yanlış yayımlar yapıldığını, sıkıyönetimin halen kaldırılmadığını ve muhalefet üzerinde baskı kurulduğunu öne sürmüştür. Peker, Bayar'dan öne sürdüğü iddiaları belgelendirmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Bayar, baskı yapıldığını gösteren belgeleri gazetelere iletmiş fakat belgeler, yasak olan konulara değindiği gerekçesi ile yayımlanmamıştır³²². Peker, 2 Temmuz 1947'de yayımladığı demeçte ise cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılacağı yönünde yapılan haberlerin asılsız olduğunu ve DP'ye karşı baskı kullanıldığı iddialarının da gerçeği yansıtmadığını açıklamıştır³²³.

Sivas konuşması sonrası, hükûmet ile muhalefet arasındaki anlaşmazlık gün geçtikçe artmıştır. Peker, daha önce yaptığı gibi baskı iddialarını reddetmekle birlikte muhalefeti bozgunculuk yapmakla suçlamıştır. Bayar bunun üzerine, muhalefete baskı yapıldığını iddia eden yeni bir demeç yayımlamış, Peker de bu demece muhalefetin hükûmet darbesi yapmayı tasarladığını öne sürerek karşılık vermiştir. Bu tartışmalara Nihat Erim de yazmış olduğu bir makalesi ile katılmıştır. Makalesinde, DP'nin iktidara yönelik suçlamalarında muhatap olarak kendilerini değil de meclisi görmelerini belirtmiştir. Devamında, muhalefetin antidemokratik diye nitelediği kanunları da meclisin yaptığını, bu sebeple hükûmetin görevinin bunları uygulamak olduğunu yazarak tartışmayı farklı bir yöne çekmiştir. Bu tartışmalarda Nihat Erim, kanunları meclisin yaptığını belirterek hükûmete yönelik eleştirilerin yönünü değiştirmek istemiştir. Ancak unutulmamalıdır ki muhalefet bu zamanda azınlık durumundadır ve daha önce çıkartılan, antidemokratik diye nitelendirdiği kanunları kaldırmak için kanun teklifi vermekte ve milletvekili sayısı kadar etkide bulunmaktadır³²⁴.

Hükûmet ve muhalefet arasında yaşanan bu son olaylar üzerine İnönü, tekrar arabuluculuk için harekete geçip bir bildiri hazırlamış ve yayımlanmadan önce de Bayar'ın değerlendirmesini istemiştir. Bunun üzerine İnönü'den yayımlanacak olan bildirinin bir kopyasını alan Bayar, 10 Temmuz 1947'de yönetim kurulunu çağırarak toplantı yapmıştır. Toplantıda İnönü ile yapılan görüşmeyi anlatmış ve yayımlanacak

³²² Koçlar, a.g.m., 1394.

³²³ BCA, 30.1.0.0.12.71.2.; Ulus, 2 Temmuz 1947.

³²⁴ Koçlar, a.g.t., s.81-82.

olan bildiriye açıklamıştır. DP Genel Kurulunda bildiri hakkında uzun tartışmalar yaşanmış ve bu tartışmalardan çıkacak olan sonucu İnönü sabırsızlıkla beklemiştir³²⁵. Kurulda görüşmeye başlandığında karşıt fikirler ortaya çıkmıştır. DP üyelerinin bir bölümü kuruldan bu yana iktidarın kendilerine yönelik baskılarının dayanılmaz hale geldiğini, halkın DP yanında yer almaktan korktuğunu, yayımlanacak bildirinin bu korkuyu kaldırması bakımından faydalı olacağını söylemiştir. Diğer bir bölümü ise, İnönü'nün demokrasi oyunu oynadığını belirtmiş, buna dayanak olarak da cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığından herhangi birisini bırakmadığını göstermiştir. Bu sebeple de bildirinin kabul edilmemesini ve görüşmelerin kesilmesini istemiştir. Hararetili geçen görüşmelerin sonunda ise üyelerin oy çoğunluğu ile bildirinin kabulüne karar verilmiştir³²⁶.

İnönü, her iki parti liderleriyle yaptığı görüşmeler sonunda bu görüşmelerin içeriği niteliğindeki bildiriye 11 Temmuz 1947'de ajansa ve radyoya göndermiş, ertesi gün de bildiri gazetelerde yayımlanmıştır³²⁷. Bu bildirinin yayımlanmasındaki amaç, her iki parti mensupları arasında kopma noktasına gelen ilişkilerin tarafsız bir şekilde çözülmesiydi. Elde etmek istediği netice ise, partiler arası güven duygusunu oluşturmaktı. Böylece muhalefet, güven içinde yaşayacak ve hükûmetin kendilerine baskıcı politika uygulamayacağından emin olacaktı. Hükûmette muhalefetin kanuni hakları dışında herhangi bir şeyle ilgilenmediklerinden şüphe duymayacaktı³²⁸. Cumhurbaşkanı'nın yayımladığı 12 Temmuz Beyannamesi, her iki partideki hizipleri ortaya çıkartarak iki partide de hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratmıştır³²⁹. Beyanname, DP teşkilatı tarafından olumlu karşılanmasına rağmen, DP'nin yönetici kadrosunu ikiye bölmüştür. 12 Temmuz Beyannamesi'ni, gizli uyuşma belgesi şeklinde gören Kenan Öner, DP yöneticilerini teşkilatı satmakla itham etmiştir. Ardından da İstanbul DP Başkanlık koltuğundan ayrılarak parti üyeliğinden istifa etmiştir. Kenan Öner'i destekledikleri gerekçesiyle de 5 milletvekili, Haysiyet Divanı'nın kararı ile partiden çıkarılmıştır³³⁰.

³²⁵ Burçak, Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950), s.132.

³²⁶ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.169-170.

³²⁷ Cumhuriyet, 12 Temmuz 1947.

³²⁸ Fehmi Akın, "12 Temmuz Beyannamesi Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, XI-1, Afyon, 2009, s.98-99.

³²⁹ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.278.

³³⁰ İsmet Bozdağ, Demokrat Parti ve Ötekiler, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1975, s.34.

Haysiyet Divanı'nın verdiği karar karşısında, ihraç edilenlerden yana olan 10 milletvekili ortak bir bildiri ile DP kurucularını diktatörlükle suçlamıştır. Çıkarılan arkadaşlarının tekrar partiye alınmaları için büyük kongreyi bekleyeceklerini ve kongre gününe kadar grup toplantılarına katılmayacaklarını açıklamışlardır. Bunun üzerine 7 Mayıs 1948'de alınan kararla muhalefet eden 10 milletvekili partiden ihraç edilmiştir. Sayısı artan bağımsız milletvekillerinden 13 tanesi (Şahin Lâçin, Ahmet Ali Çınar, Ahmet Tahtakılıç, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu, Ahmet Oğuz, Mehmet Aşkar, Ali Rıza Kırsever, Haydar Aslan, Fethi Erimçağ, Hasan Dinçer, Hazım Bozca, Behçet Gökçen) TBMM'de ayrı bir grup kurarak "*Müstakil Demokratlar Grubu*" adıyla kendilerine ayrılan odaya yerleşmiştir³³¹.

CHP içinde bir dönüşümü ifade eden 12 Temmuz Beyannamesi, hükûmet tarafından pek olumlu karşılanmamıştır. Peker, İnönü'nün demokrasiyi kurtarma amacına yönelik sergilediği tutumunu 1924 Anayasası'nın demokratik niteliğine aykırı bularak eleştirmiştir. Gerçekten 1924 Anayasası'na göre başbakanı, cumhurbaşkanı tayin etmekle beraber, bu tayinden sonra hükûmet, artık cumhurbaşkanına karşı değil parlamentoya karşı sorumlu oluyordu. Diğer yandan, cumhurbaşkanının partileri uzlaştırıcı nitelikteki çabaları emredici bir nitelik taşıyamazdı ve ancak bir tavsiyeden ibaret sayılırdı. Bu bakımdan Peker Hükûmeti, kendini 12 Temmuz Beyannamesi ile bağlı saymıyordu³³². 12 Temmuz Beyannamesi'nin iktidarı eleştiren bir biçimde kaleme alınması ve muhalefeti haklı göstermeye çalışması, İnönü tarafından dönemin başbakanını gözden çıkardığı anlamı da taşıyordu. Bundan sonra da artık Peker, aynı zamanda İnönü ile de karşı karşıya gelmiş bulunuyordu³³³.

Tüm bu gelişmeler ve hükûmetten çekilmesi gerektiğine yönelik parti içi muhalefetten gelen baskılar karşısında Peker, hükûmetin kendi gücünü ispatlaması adına güven oylaması istenmiştir. 26 Ağustos 1947'de yapılan güven oylamasında hükûmet, 35 kırmızı oya karşı, 303 beyaz oyla güvenoyu almıştır³³⁴. Yaşanan güven oylamasının ardından İnönü ve Peker arasında ciddi bir çatışma meydana gelmiştir. Peker, meclisin tatile gireceği zaman kabine değişikliğinin sunulmasını tatilden

³³¹ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, s.233-234.

³³² Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s.79.

³³³ Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s.476.

³³⁴ Koçlar, a.g.t., s.86-87.

sonraki döneme bırakmak istemiştir. Bu durum üzerine İnönü, problemi gidermek için meclisi yeniden toplantıya çağıracağını ifade etmiştir. Bu tartışmalar sürerken Peker, görevinden ayrılmayı da düşünmüştür. Konuşma yapmak için kürsüye çıktığında özellikle vurdumduymaz olmadığını, üzerine düşen görevi yapmaya hazır olduğunu belirterek istifaya dair fikrini grup toplantısı esnasında da ifade etmiştir. Devamında, cumhurbaşkanının karşısına çıkmış, kendisine aşırıya kaçmaması ve muhalif gurubun oyları belli olmadan çekilmemesi önerilmiştir. Peker de İnönü'den aralarında problem bulunmadığını belirten bir beyanname yayımlamasını talep etmiş ancak cumhurbaşkanı bu talebi reddetmiştir³³⁵.

Yaşanan gelişmeler, iktidarı istifaya mecbur bırakırken 8 Eylül'de gerçekleşen partinin meclis toplantısı, iktidarın bitişini hızlandırmıştır. Başbakan, yaşanan olumsuzluklar üzerine sağlık problemlerinin de olduğu bahanesiyle istifasını sunmuştur. İstifa gerekçesine İnönü'nün ve partide yer alan muhalif seslerin, iktidarı dışarıdan yönlendirmelerle baskı altına aldıkları açıklamasını da eklemiştir³³⁶.

1.11. İlimli Hükûmet Dönemi: Hasan Saka ve Muhalefet

12 Temmuz'da yayımlanan beyannameden sonra teşekkül eden yeni ortama, her iki partinin de uyum sağlaması zor olmuştur. Her iki partinin de beyannameye karşı olumlu görüşleri olsa da gerek DP gerekse CHP'de aşırı-ılımlı olanların ayrıldığı görülmüştür. CHP'deki aşırıcular, beyannameyle CHP'nin DP'ye devredildiğini iddia ederken, DP'deki aşırıcular, beyannameyi DP'nin İnönü'ye terk edildiği şeklinde değerlendirmişlerdir. Ortaya çıkan bu ayrımın hükûmet tarafından önemli yanı, 9 Eylül 1947'de Peker'in görevinden ayrılması ve sonraki gün daha ılımlı olan Hasan Saka'nın başbakanlık görevine gelmesiyken, DP bakımından parti içi muhalif grupların kendilerine yeni bir parti kurmalarına giden süreç olmuştur³³⁷.

Saka'nın göreve getirilişi ile iktidar ve muhalefet ilişkileri bu dönemde daha ılımlı hale gelmiştir. Başbakanlığı sırasında Saka, muhalefeti tatmin edebilmek için azami derecede müsamaha göstermiş, bu yüzden de CHP'liler tarafından

³³⁵ Koçlar, a.g.m., s.1400-1401.

³³⁶ Koçlar, a.g.m., s.1401-1402.

³³⁷ Murat Karataş, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Siyasal İktidar Anlayışı (1946-1950)", Uluslararası Araştırmalar Dergisi, VII-29, 2014, s.511.

eleştirilmiştir. Daha da önemlisi Saka, başbakanlığa getirilirken İnönü tarafından DP lideri Bayar'dan bu konu hakkında görüş alınarak bir ilke imza atılmıştır. Böylelikle partiler arası siyasi gerilim normale dönmüştür³³⁸. Peker döneminde muhalif olan 35 ismin de önemli ölçüde yer aldığı kabine 10 Eylül 1947'de faaliyetine başlamıştır³³⁹.

Saka, kabinesi şu şekilde açıklamıştır: F. Ahmet Barutçu (Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı), M. Abdülhalik Renda (Devlet Bakanı), R. Şemsettin Sirer (Milli Eğitim Bakanı), Şinasi Devrin (Adalet Bakanı), Necmeddin Sadak (Dışişleri Bakanı), Münir H. Göle (İçişleri Bakanı), Münir Birsnel (Milli Savunma Bakanı), Halit Nazmi Keşmir (Maliye Bakanı), Kasım Gülek (Bayındırlık Bakanı), Tahsin Çoşkan (Tarım Bakanı), Şevket Adalan (Gümrük ve Tekel Bakanı), Behçet Uz (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı), Cavit Ekin (Ekonomi Bakanı), M. Nedim Gündüzalp (Ticaret Bakanı), Şükrü Koçak (Ulaştırma Bakanı), T. Bekir Balta (Çalışma Bakanı)³⁴⁰.

Saka Hükûmeti kurulduktan sonra İnönü'nün ve CHP'nin muhalefete karşı tavrı yumuşamaya devam etmiştir³⁴¹. İktidarın izlediği ılımlı siyasetin ilk sinyalleri, İnönü'nün şahsınca verilmiştir. 12 Eylül 1947'de İnönü, DP Milletvekili Nuri Özsan'ı da alarak yurt gezisine çıkmıştır. 26 Eylül'de Ankara'ya döndüğünde de İnönü'yü, DP'liler karşılamıştır. DP milletvekilleri özellikle iktisadi yönüyle yeni oluşturulan hükûmetin programıyla ilgili eleştirilerde bulunmuşlarsa da Saka, ılımlı bir yaklaşımla hükûmet programının bir örneğini DP Grubu'na göndererek gerginlik oluşmasını engellemek istemiştir. Kısa bir süre içerisinde de açıklama yaparak muhalefetin itirazlarına ilişkin iyileştirmeler gerçekleştireceğini duyurmuştur. İdari amirlerin, CHP lehindeki adımları karşısında inceleme yapılacağını ve bunun sonucunda ceza verileceğini de belirtmiştir. Partinin tüzük ve programının 12 Temmuz Beyannamesi'ne uygun yapılacağı yönündeki haberler, basına erkenden düşmüştür³⁴².

³³⁸ Fahir Giritlioğlu, Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii, I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s.207.

³³⁹ Öztürk, T.C. Hükümetleri ve Programları, s.313.

³⁴⁰ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 1, Birleşim 85, C. VI, 13 Ekim 1947, s.676-681.

³⁴¹ Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.12.

³⁴² Karataş, a.g.m., s.511.

Hükûmet ile muhalefet arasında başlayan yumuşama, hükûmet programına da yansımıştı. Saka'nın hükûmet programında, başlıca vazifelerinin demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılapçı CHP umdelerinin esas alınarak ülkede demokratik düzen ve emniyeti sağlamanın olduğu belirtiliyordu. Partilerin azınlıkta veya çoğunlukta olmalarına bakılmaksızın devlet idare teşkilatı karşısında eşit muamele görmelerini sağlayacaklarını, kanunların kendilerine vermiş olduğu yetki çerçevesinde çalışmaların yürütüleceğini belirtiyor; cumhuriyet kuruluşlarına saygı gösteren siyasi partilerin varlığını, demokrasinin en önemli dayanağı olduğunu savunuyordu. Huzur ve asayiş bozan hareketlerin yakından takip edilerek kanunun suç saydığı hareketleri her kim yaparsa yapsın adalete teslim edileceği, davaların hızlı bir şekilde sonuçlandırılacağı, kanunun vermiş olduğu yetki dâhilinde görevlerini icra eden idare amirlerinin çalışmalarının destekleneceği, düşünce ve kanaat özgürlüğüne saygı gösterileceği fakat aşırı sağcı ve solcu grupların olumsuz propagandalarına karşı tedbirli olunacağı ayrıca belirtiliyordu³⁴³.

Programın ikinci kısmında dış politika konuları ele alınmıştır. Buna göre, dış işlerinde tüm devletlerle iyi geçinileceği ve milletin bağımsızlığı için gerekli tedbirler alınacağı, bu tedbirlerin başında ise kara, hava ve deniz ordularının gücünün arttırılacağı belirtilmiştir. BM prensiplerine bağlı olduklarını, dünyada barış ve güvenliğin sağlanması için çabalayan ülkelerle birlikte çalışılacağı ifade edilmiştir. Enflasyonu önlemek için ilgili bakanlıklardan heyet kurulduğu ve bu konuyu halledebilmek için millet-hükûmet iş birliği yapması gerektiği, topraktan da iyi verim ve çeşitli mahsul alabilmek için gerekli çalışmalar yapılacağı, konut sorununa çözüm bulunacağı, devletçiliğin sınırlandırılarak, özel girişimin önünün açılacağı söylenmiştir. Bununla birlikte millî endüstrinin geliştirileceği, ulaştırma, vergi, dış ticaret konuları ele alınarak yerli ve yabancı sermayenin teşvik edileceği, özellikle sağlık ve eğitime önem verileceği, işçilerin çalışma koşullarının düzenleneceği ve sosyal emniyetin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınacağı vurgulanmıştır³⁴⁴.

³⁴³ Ayın Tarihi, No: 167, Ekim 1947, s.16-18.; BCA, 30.1.0.0.54.328.3.; TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 1, Birleşim 85, C. VI, 13 Ekim 1947, s.672.; Öztürk, T.C. Hükümetleri ve Programları, s.315-321.

³⁴⁴ Ayın Tarihi, No: 167, Ekim 1947, s.18-20.; BCA, 30.1.0.0.54.328.3.; TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 1, Birleşim 85, C. VI, 13 Ekim 1947, s.672.; Öztürk, T.C. Hükümetleri ve Programları, s.315-321.

Hükûmet programı okunduktan sonra muhalefet adına ilk sözü Menderes almıştır. Programda belirtilen anayasanın aynen uygulanacağı sözü ve partiler arası ayırım yapılamayacağına dair vaatlerini desteklediklerini belirttikten sonra eleştirilerini sıralamıştır. Sağlık ve eğitim konularına daha fazla yer verilmesi gerektiğini belirtmiş, iktidarın halka iyi davranması gerektiğine dikkat çekmiştir. İç politika konusunda programı yetersiz bulan Menderes, Peker Hükûmeti'nin dahi antidemokratik kanunların farkında olduğunu ve değiştirileceğine dair söz verdiğini, yeni hükûmet programında bu kanunlardan hiç söz edilmediğini bildirmiştir. Programda söz edilmeyen sıkıyönetimin de kaldırılmasının gerektiğini ifade etmiştir. Hükûmetin, devletçiliğin sınırlandırılması ve özel teşebbüsün teşviki konusunda kendilerinin fikirlerini benimsediklerini iddia etmiş ve programın çelişkilerle dolu olduğunu söylemiştir. Menderes, CHP'nin ülkeyi 25 yıldan beri kötü bir şekilde yönettiğini, bunun sonucu olarak da halktan koptuğunu, bu durumdan çıkış yolunun ise 12 Temmuz Beyannamesi'nde gösterildiğini belirtmiştir. Ayrıca programın kendilerine iki gün önce verildiğini, programı incelemek için bu sürenin çok kısa olduğunu ama yine de memnun olduklarını, çünkü Peker Hükûmeti kurulurken programın kendilerine verilmediğini belirtmiştir³⁴⁵.

Menderes'in ardından söz alan CHP Tunceli Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel, yapılan eleştirileri haksız bulmuştur. Sıkıyönetimin baskı unsuru olarak kullanıldığı konusundaki eleştirilere değinerek Türkiye'de basın özgürlüğünün diğer ülkelerden daha fazla olduğunu söylemiş, gazetecilere gıyabında yazmak isteyip de ne yazamadıklarını sorması üzerine Bağımsız İstanbul Milletvekili Cihat Baban kendi gazetesinin dört ay kapatıldığını hatırlatmıştır. Düşünsel, sıkıyönetimin iç siyasetle ilgili olmadığını, Boğazlar ile ilgili sorunun ortada olduğu bir dönemde sıkıyönetimin gerekli olduğunu savunarak DP'nin iktidara gelmesi halinde de sıkıyönetimi kaldırmayacaklarını iddia etmiştir. CHP'den önce de partilerin var olduğunu belirterek 25 yıllık cumhuriyet döneminin, DP'lilerle beraber herkesin ortak malı olduğunu belirtmiştir³⁴⁶.

DP Eskişehir Milletvekili Hasan Polatkan, programın özellikle ziraatla ilgili kısmına dikkat çekmiştir. Polatkan, halkın %81'inin çiftçi olduğu bir ülkede ziraatın

³⁴⁵ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 1, Birleşim 85, C. VI, 13 Ekim 1947, s.676-680.

³⁴⁶ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 1, Birleşim 85, C. VI, 13 Ekim 1947, s.681-686.

birinci dava olması gerekirken, programda yeterince yer bulamamasından şikâyet etmiştir³⁴⁷. Daha sonra söz alan DP Afyon Milletvekili Kemal Özçoban, 12 Temmuz Beyannamesi'nin yayımlanması ve Peker'in başbakanlıktan istifa etmesi üzerine demokrasi adına ümitlendiklerini, ancak yeni hükûmet programında Peker Hükûmeti'nin yolunda yürüneceğinin belirtildiğini iddia ederek demokrasi adına ümitlerinin suya düştüğünü ifade etmiştir. Sözlerinin devamında Saka'nın, tüm partilere eşit davranmaması, antidemokratik kanunları ve sıkıyönetimi kaldırmaması durumunda derhal istifa etmesi gerektiğini belirtmiştir³⁴⁸.

DP İstanbul Milletvekili Fuat Köprülü, Saka'nın demokrasiye geçiş sürecini yalnızca CHP'ye mal etmek istediğine değinerek demokrasinin kimsenin tekelinde olmadığını ifade etmiştir. Partilerinin kuruluşundan itibaren antidemokratik kanunların değiştirilmesi gereği üzerinde durduklarını, savaş dışında dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen sıkıyönetimin kaldırılmasını istediklerini, fakat hükûmet programında bunlarla ilgili herhangi bir ibareye rastlamadıklarını bildirmiştir. Ayrıca, CHP'nin daha öncesinde yapmış olduğu hataları bırakması gerektiğini, 12 Temmuz Beyannamesi ile yeni bir dönemin açıldığını ifade etmiştir. Saka eleştirilere cevap vermek için kürsüye gelerek hükûmet programının antidemokratik amaçlar beslediği iddialarını reddetmiştir. CHP'nin başlangıçtan beri demokrasiyi kurmak için çalıştığını söylemiş, 12 Temmuz Beyannamesi'nin gereklerini hayata geçirmek için iktidara geldiklerini belirterek antidemokratik kanunları da zaman içinde birer birer yürürlükten kaldıracaklarına dair söz vermiştir. Ayrıca, hayat pahalılığının üstesinden gelmek için merkez heyeti kurduklarını, gerekirse ilgili kanunlar çıkarılarak hayat pahalılığına çözüm bulacaklarını söylemiştir³⁴⁹.

Meclis içinde gerçekleştirilen karşılıklı düşüncelerin ardından yeni kurulan hükûmetle ilgili güven oylamasına geçilmiştir. Saka, 362 milletvekilinin oyu ile partilerden güvenoyu almıştır³⁵⁰. Milletvekillerinin güvenoyunu alan Saka Hükûmeti faaliyetlerine hemen başlamıştır³⁵¹. Hükümetin yaptığı ilk iş, muhalefet ile anlaşma fikrine uygun olarak muhalefetin itiraz ettiği meseleleri değerlendirmeye almak

³⁴⁷ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 1, Birleşim 85, C. VI, 13 Ekim 1947, s.704-705.

³⁴⁸ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 1, Birleşim 85, C. VI, 13 Ekim 1947, s.710-711.

³⁴⁹ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 1, Birleşim 85, C. VI, 13 Ekim 1947, s.717-725.

³⁵⁰ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.185.

³⁵¹ Us, a.g.e., s.718.

olmuştur. Bu amaçla bucaklara kadar bir genelge göndererek şikâyetlerin incelenmesini ve sorumlular hakkında yasal işlemlerin yapılmasını istemiştir. Bu genelge ile iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkileri yumuşatmak isteyen hükûmet, daha küçük toplumsal birimlere kadar ulaşarak oy oranını arttırmak için ocak-bucak örgütlenmelerine hız vermiştir³⁵². İnönü, 1 Kasım 1947’de yaptığı meclis açılış konuşmasında³⁵³ iç ve dış siyaset konularına geniş bir şekilde yer vermiştir. İç politikada demokratik gelişmelerin büyük bir ilerleme göstermesinden, dış politikada ise siyasi partilerin uzlaşmacı tavırlarından son derece memnun olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İnönü, iki ana partinin karşılıklı faaliyetleri sonucu demokrasinin daha da gelişeceğini vurgulamıştır. Aynı gün TBMM Başkanlığına 322 oy alarak Kazım Karabekir getirilmiştir³⁵⁴.

Saka, 10 Kasım 1947’de Perapalas’ta bir basın toplantısı gerçekleştirmiştir. Konuşmasında antidemokratik kelimesinin neden dillerde bu kadar dolaştığına anlam veremediğini, gizli oy/açık sayım şeklinde demokratik ilkelere uygun bir Seçim Kanunu hazırladıklarını, bu kanunun yabancı ülkelerdeki kanunlarla karşılaştırılma yapılmadan eleştirildiğini iddia etmiştir. Demokrasinin zorla dayatılmadığını, amaçlarının demokrasi davası olduğunu ve bu yolda ilerleyeceklerini de bildirmiştir. Diğer taraftan ülkenin uzun zamandan beri tek parti ile yönetildiğini ve birçok olayların yaşandığını, eleştirilen kanunların zamanın koşullarına göre hazırlandığını, bunları partiye mal etmenin doğru olmayacağını ve bunların kaldırılacağını bildirmiştir. Saka’nın seçim mevzusu üzerine yapmış olduğu açıklamalar ile muhalefetin seçimlerin adli denetim altında gerçekleştirilmesi isteğinin kabul edilmemesi durumu, iktidarın demokrasi söylemi ile tutumu arasındaki tezatlığı göstermekle birlikte demokrasi hakkındaki gerçek düşüncelerinin anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır³⁵⁵.

Peker döneminde sert eleştirilere maruz kalan sıkıyönetim uygulaması 7 yıl 1 ay sürenin ardından 22 Aralık 1947’de kaldırılmıştır. Ardından muhalefetin

³⁵² Albayrak, a.g.e., s.123.

³⁵³ Ayın Tarihi, No: 168, Kasım 1947, s..33-37.; TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 3, Birleşim 1, C. XIII, 1 Kasım 1948, s.4-7.; Ali Rıza Cihan, İsmet İnönü’nün TBMM Konuşmaları 1920-1973, II, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1993, s.69-74.

³⁵⁴ Ahmad, a.g.e., s.37.

³⁵⁵ Semra Bilgin, Türk Siyasi Hayatında Hasan Saka, (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, 2006, s.60-61.

şikâyetleri arasında yer alan “*Seçim Kanunu*” görüşülmüştür. Saka Hükûmeti, yasaya ilişkin düzenleme yapılması konusunda hazırladığı teklifi CHP Meclis Grubu’na sunmuştur. 14 Ocak 1948’de konuyu inceleyen grup, demokrasiye aykırı kanunlarla beraber Seçim Kanunu’nda da değişikliğe gidilmesi yönünde karar almıştır. 33 milletvekili tarafından olumsuz oy kullanılmasına karşın teklif onaylanmış ve faaliyetlere başlanmıştır. Seçim Kanunu dışında eleştirilen “*Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu*”nun, ilin en büyük mülki amirine mahkeme kararı olmaksızın tutuklama veya gözaltına alabilme yetkisi veren 18. maddesi, 20 Şubat’ta kaldırılmıştır. 29 Aralık 1947 yılında Hamdullah Suphi’nin görüş ayrılıklarının sebebiyle CHP’den ayrılması, yeni ayrılmaların olabileceği olasılığını akla getirirse de partide önemli oranda bölünmeler yaşanmamış; parti, 12 Temmuz Beyannamesi’nin yarattığı mutedil ortamı sürdürmüştür. Fakat beyannamenin meydana getirdiği mutedil politika, DP’de bölünmelere yol açmıştır. 1948’de parti içinde DP’yi bir muvazaa partisi şeklinde değerlendiren CHP ile ortak hareket etmesini yanlış bulan gruplar, kendilerine rahat bir hareket zemini oluşturmaya başlamışlardır. DP’de yaşanan ayrılıklar, başta 10 Mayıs 1948’de “*Müstakil Demokratlar Grubu*”nun oluşturulması sonrasında ise 20 Temmuz’da önemli ölçüde aşırı isimlerin yer aldığı “*Millet Partisi*”nin oluşturulmasıyla sonuçlanmıştır³⁵⁶.

22 Ocak 1948’de TBMM Başkanı Kazım Karabekir vefat etmiş, yerine Ali Fuat Cebesoy önerilmiştir³⁵⁷. Saraçoğlu ve Peker’e karşı 248 oy ile Ali Fuat Cebesoy yeni TBMM Başkanı olmuştur³⁵⁸. 10 Eylül 1947 yılında ilk kabinesini kuran Saka Hükûmeti birden fazla icraat gerçekleştirmiştir. Ancak kabinenin kuruluşuyla oluşturulan mutedil siyaset ortamı, ekonomik olumsuzlukların şiddetini azaltmak vaatlerini uygulamadaki başarısızlığını bakanlara yüklemiştir. I. Hasan Saka Hükûmeti’nin çalışmaları olumlu yönde ilerlemesine rağmen ekonomik istikrarın sağlanamaması, hayat pahalılığı, bakanların yolsuzluk iddiaları hükûmeti zor durumda bırakmıştır. Mayıs ayından itibaren hükûmetin istifa edeceğine dair söylentiler basında da geniş yer bulmuştur. Yaşanan bu gelişmelerin hemen ardından

³⁵⁶ Karataş, a.g.m., s.511-512.

³⁵⁷ Barutçu, a.g.e., s.343.

³⁵⁸ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.213.

Saka, 9 Haziran 1948'de kabinesinde bazı bakanları değiştirmek amacıyla istifa etmiştir³⁵⁹.

1.11.1. CHP'nin VII. Büyük Kurultayı

CHP 17 Kasım 1947 tarihinde VII. Büyük Kurultayı'nı 400 milletvekilinin iştirakiyle Ankara'da toplanmıştır³⁶⁰. Kurultay, CHP'nin tek parti zihniyetinden ayrılıp çok partili sisteme geçiş çabasını temsil etme açısından ayrıca bir öneme sahiptir³⁶¹.

Kurultayda ilk olarak CHP Tüzüğü'nün çok partili sistem esasına göre değiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığı birbirinden tamamıyla ayrılmamış olsa da genel başkanın isteğiyle bu makamların kullanılış şeklinde bir aşama yapılmıştır. Parti başkanı aynı zamanda cumhurbaşkanı olması durumunda bütün yetkileri parti başkan yardımcısına kalacak, genel başkan yardımcısını kurultay seçecektir. Şayet genel başkan yardımcısı da hükûmette görevlendirilirse yerine farklı biri seçilecektir (CHP Tüzüğü: md. 73). Ayrıca 40 kişiden oluşan parti meclisi kurularak iki ayda bir toplanacaktır. Kurultay tarafından gizli oyla seçilecek olan "*Kırklar Parti Meclisi*", parti ile hükûmetin iş birliğini sağlayacaktır. Başbakan ile TBMM Başkanı da bu meclisin tabii üyeleri olacaktır (CHP Tüzüğü: md. 62). Kurulacak olan meclis, yetkilerini kullanmak ve işlerini yürütmek üzere içlerinden 11 kişilik bir yönetim kurulu seçecek, yönetim kurulunun da belirlediği genel sekreter, partinin yönetme ve yazışma işlerini yapacaktır (CHP Tüzüğü: md. 54). Yine bu kurultayda, milletvekili adaylarının tamamının genel merkezce tespit edilmesinden vazgeçilmiş, %30 merkez kontenjanı ile yetinilmiştir (CHP Tüzüğü: md.148)³⁶².

CHP'nin VII. Büyük Kurultayı, çok partili rejimin ilk kongresi olmuştur. Bu yüzden de geçmiş kongrelerdeki sessizliğin yerini hareketli çıkışlar almıştır³⁶³. Bu

³⁵⁹ Sevil Tuna, Siyasi Açından I. ve II. Hasan Saka Hükümetleri (1947-1949), (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s.100-102.

³⁶⁰ Cumhuriyet, 17 Kasım 1947.; Vatan, 17 Kasım 1947.

³⁶¹ Us, a.g.e., s.718.

³⁶² Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.190.

³⁶³ Aydemir, a.g.e., s.465-466.

çıkışlar, özellikle okullarda din öğretimi, devletçilik, kültür ve gençlik kuruluşları, basın, parti teşkilatı ve görevleri gibi konular üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte delegelerin, parti üst idaresini halktan uzak ve ilgisiz olmakla açık bir şekilde eleştiriye tuttuğu kurultayda, yukarıda belirtilen konularda yoğunlaşan tartışmalardan sonra devrimcilik ve devletçilik ilkelerinin yumuşatılmasıyla birlikte partinin laiklik politikalarının ılımlı hale getirilmesi kararlaştırılmıştır³⁶⁴.

Kurultayda din öğretiminin okullarda verilmesi kararlaştırılmış, bu karar da tartışmalara yol açmıştır. Devletçilik hususunda CHP programı farklılaştırılarak tek tek değerlendirilen kamu hizmeti özelliğindeki işlerle kısıtlandırılmıştır. Bunlardan başka her çeşit iktisadi işlerin özel teşebbüsler aracılığıyla oluşturulması, devletin bu girişimleri desteklemesi, teminat sağlaması ve girişimlere uygun gördüğü durumlarda destek sağlayacağı kabul edilmiştir. Böylece devlet, tek tek değerlendirilen kamu hizmeti özelliğindeki alanların dışında kazançlı olmadığı için girişmediği ya da özel teşebbüslerin başaramayacağına inandığı işleri kendi üzerine alabilecekti. Çok sayıda çiftliklere sahip olan devlet, kâr kastiyle tarım yapamayacak, ticaret de devlete kapanacaktı. CHP böylelikle özel teşebbüslerin tam bir güven içinde çalışmasını sağlamaya yönelmişti. Kurultayda, tıpkı DP kongresinde olduğu gibi devlet fabrikalarının satılması ve devlet işletmeciliği olmadan devletçilik yapılması üzerine görüşler dillendirilmiştir³⁶⁵.

CHP'nin kendi bünyesine ait gibi görünse de aslında devletin olan Halkevleri, parti bünyesinden çıkarılmıştır. CHP'nin idarecilik yaklaşımında parti ve devlet ayrı düşünülmediğinden Halkevleri kurulduğu günden beri partinin şahsi malı gibi değerlendirilmiş, kongre ve kurultaylar bu kurumlarda gerçekleştirilmiş ve bu kurumlar partinin demirbaşı gibi düşünülmüştür. Oysaki tüm Halkevleri esasında vatandaşların vergileriyle devlete ait kurum olarak yapılmıştı³⁶⁶.

CHP, bu kurultay ile demokratik bir teşkilat haline getirilmek istenmiştir. Yapılan seçim sonucu 782 delegeden 595'nin oyunu alan İnönü, genel başkan olmuş, genel başkan yardımcılığını ise 328 oyla Hilmi Uran kazanmıştır. Sonrasında 40

³⁶⁴ Bila, a.g.e., s.127.

³⁶⁵ Avcıoğlu, a.g.e., s.250-251.

³⁶⁶ Yüksek Kaştan, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, VIII-1, Afyon, 2006, s.127.

kişiden oluşan parti meclisi kurularak genel sekreterliğe Tevfik Fikret Sılay, genel sekreter yardımcılığına da Cevat Dursunoğlu getirilmiştir³⁶⁷. Kurultayda 25 oy alarak başarısızlığa uğrayan Peker, parti meclisinden istifa etmiştir³⁶⁸.

Çok partili hayat sonrası yeni döneme uyum sürecinde CHP, geçmişiyile çelişen ve tutarlılık göstermeyen adımlarına, halk şüphe ile bakmıştır. “*Panorama*” isimli romanında Yakup Kadri, CHP’nin çok partili hayat sonrası tutarlık göstermeyen adımları karşısında halkın düşüncelerini “*Tahincizade*” karakteri ile anlatmaya çalışmıştır. Önemli noktalara değinerek, hükûmetin bir kanun ile ilkokullarda din dersleri koyup imam hatipleri açtığını duyanların bu işin altından bir şey çıkacağını düşündüğünü, SCF’yi de bir oyun gibi niteleyerek, bu durumla da aynı şekilde halkın nabzının yoklandığını, çocuklarına dini eğitim vermek ve bunun için de imam hatiplere yazılma girişiminde bulunanların başlarına kötü bir şey geleceğini anlatmaktadır. Her yerde tekrardan dini kitapların basılıp satılmasını, dini mekteplerin açılmasını anlatan Tahincizade, yaşanan gelişmelere CHP’nin kendi arzusu ile izin vermiş olabileceğine inanmamaktadır³⁶⁹.

Bu düşüncelerin oluşmasının temel sebebi, yıllarca tek partili sistemle otoriter bir şekilde yönetilen ülkede laikliğin de katı bir şekilde uygulanmış olmasıdır. Çok partili hayata geçişle birlikte CHP, liberal söylemlerle hızla büyüyen DP ile rekabet edebilmek ve iktidarda kalabilmek uğruna, yıllarca katı bir şekilde uyguladığı laiklik ilkesini yumuşatma yoluna girmiştir. Halkta doğal olarak, CHP’nin geçmişiyile çelişen, bu tutarsız politikasına ve ani değişime kuşku ile bakmıştır. Çünkü laiklik ve devletçilik istisnasız bir şekilde uygulanmıştır. Ancak 1947’den sonra iktidarda kalabilmek için laiklik ve devletçilikte, yönetim anlayışında ve tüzükte liberalleşmeye gitmiştir.

³⁶⁷ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, s.190.

³⁶⁸ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, IV, Rey Yayınları, İstanbul, 1970, s.125.

³⁶⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Panorama*, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987, s.541.

1.11.2. II. Hasan Saka Hükûmeti

Hasan Saka, 8 Haziran 1948'de içinde bulunan şartlara göre hükûmet durumunun yeniden incelenmesi ve müzakeresine fırsat verilmek şartıyla başbakanlıktan çekilmesi üzerine yeniden hükûmeti kurmakla görevlendirilmiştir³⁷⁰. 10 Haziran 1948'de Saka'nın oluşturduğu Bakanlar Kurulu listesi, İnönü tarafından onaylanmış, ertesi gün de yeni hükûmetin tezkeresi TBMM'de okunmuştur³⁷¹.

II. Hasan Saka Hükûmeti'nde görev alan Bakanlar Kurulu listesi şu şekildedir: F. Ahmet Barutçu (Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı), Fuat Sirmen (Adalet Bakanı), Hüsnü Çakır (Milli Savunma Bakanı), M. Hüsrev Göle (İçişleri Bakanı), Necmeddin Sadak (Dışişleri Bakanı), Tahsin Banguoğlu (Milli Eğitim Bakanı), Şevket Adalan (Maliye Bakanı), T. Bekir Balta (Çalışma Bakanı), Kemali Beyazıt (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı), Cavit Ekin (Ekonomi Bakanı), Emin Erişirgil (Gümrük ve Tekel Bakanı), Nihat Erim (Bayındırlık Bakanı), C. Sait Barlas (Ticaret Bakanı), Kasım Gülek (Ulaştırma Bakanı), Cavit Oral (Tarım Bakanı). Eski hükûmet üyelerinin büyük oranda değiştiği kabinede Cavit Oral, Kasım Gülek, Nihat Erim, Tahsin Bekir Balta, Tahsin Banguoğlu ve Cemil Sait Barlas gibi liberal görüşlü isimlere yer verilmiştir. Bu isimlerin dikkat çeken bir diğer yanı da CHP içinde Peker yanlısı olarak bilinen grubun temsilcileri olmasıydı³⁷².

18 Haziran 1948'de Saka tarafından okunan hükûmet programında, öncelikli olarak dış siyaset konuları ele alınmış, hükûmetin dış siyasetinin değişmeyeceği ve BM'ye olan inancında devam edeceği vurgulanmıştır. İç siyaset konularında ise demokrasiye uygun olmayan bazı kanunların çıkartıldığı ve Seçim Kanunu Değişiklik Tasarısı'nın hiç kimsenin itiraz edemeyeceği bir şekilde düzenlendiğinin ve yaklaşan seçimlerde vatandaşların tercihlerini rahatlıkla belirleyebilecekleri ve sonuçlarına güvenle bakabilecekleri şekilde gelişmesine önem verileceğinin altı çizilmiştir. Basın Kanunu'na değinerek anayasanın sağladığı sınırlar içinde en geniş

³⁷⁰ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 2, Birleşim 69, C. XII, 9 Haziran 1948, s.148.

³⁷¹ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 2, Birleşim 70, C. XII, 11 Haziran 1948, s.153.

³⁷² Ahmad – Ahmad, a.g.e., s.43.

eleştiri hakkını tanıyan, en medeni ülkelerdeki kadar kişinin şeref ve haysiyetini koruyacak şekilde düzenleneceğine dair söz verilmiştir³⁷³.

Bütçe konusunda ise, bütçenin yarısının millî savunma masraflarına, kalan kısmının da devlet kadro giderlerine gittiği ifade edilmiştir. Hükûmetin özellikle sürekli artış halinde olan kadro masraflarını azaltmak amacıyla yeni düzenlemelere gideceği ve yapılacak olan bazı tasarruflarla devlet bütçesinin yükünün azaltılacağı, ancak ekonomik durumun güvenilirliği açısından bütçe giderleri için kesinlikle emisyon tedbirlerine gidilmeyeceği ifade edilmiştir. Ekonomik kalkınmanın bir an önce gerçekleştirilmesi için de dış krediye ihtiyaç olduğu ve bu konuda yapılan girişimlerin olumlu sonuçlar vermek üzere olduğu belirtilmiştir. Hükûmetin ele alacağı konular bu şekilde kısaca ortaya konmuş ve meclisin kendilerine güvenoyu verdiği takdirde ellerinden gelen gayreti göstereceklerini bildirmişlerdir³⁷⁴. Hükûmet programının okunmasının ardından güven oylamasına geçilmiş ve 40 red oyuna karşılık 308 oyla hükûmet güvenoyu almıştır³⁷⁵.

Oylamanın ardından DP, hükûmetin meclise getirdiği yeni Seçim Kanunu sebebiyle 12 Temmuz Beyanname'si'nin yarattığı ılımlı havayı bozmuştur³⁷⁶. CHP Meclis Grubu'nda ocak ayı başlarında Seçim Kanunu'nda değişiklik yapılacağı kabul edilmiş, yaklaşan ara seçimlerden önce düşünülen değişikliğin yapılması için muhalefetin ısrarı ve baskısı CHP'yi kanun üzerinde çalışmaya sevk etmiştir³⁷⁷. Seçim Kanunu'ndaki faaliyetlerini sürdüren CHP, DP ile bir hususta anlaşmazlığa düşmüştür. Bayar, Ordu'daki konuşmasında iktidarın seçimlerde adli makamlar yerine idari makamları görevlendirmesini eleştirmiştir. İktidar partisi, seçimle ilgili usul hatalarını adli kurumların değerlendirmesinin hâkimlerin politikaya dâhil olması yönünde anlaşılacağını belirtse de Bayar, adli güvencenin bağımsız yargıçlar ile oluşturulmadıkça DP'nin ara seçimlerde bulunamayacağını belirtmiştir. Seçim Kanunuyla ilgili mecliste yapılacak görüşmeler yaklaştıkça DP teşkilatı, yoğun bir çalışma temposuyla mitingleri başlatmıştır. Sırasıyla Eskişehir, İstanbul, İzmir, Bursa, Adana, Ankara, Samsun, Kastamonu ve Kandıra mitinglerinde, seçimlerde

³⁷³ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 2, Birleşim 73, C. XII, 18 Haziran 1948, s.223-224

³⁷⁴ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 2, Birleşim 73, C. XII, 18 Haziran 1948, s.223-224.

³⁷⁵ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 2, Birleşim 73, C. XII, 18 Haziran 1948, s.277.

³⁷⁶ Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s.37.

³⁷⁷ Yeşil, a.g.e., s.118.

adli güvence oluşturulmazsa DP'nin seçimlere katılmayacağı ifade edilmiştir. CHP ise, DP'nin mitingleriyle ilgili eleştirilerde bulunarak kanunun değiştirilmeyeceğini duyurmuştur. Seçim Kanunu, 12 Haziran 1948'de CHP Meclis Grubu'nda belirlenen esaslardan ayrılmayarak İçişleri Komisyonu tarafından olduğu gibi kabul edilmişti³⁷⁸.

DP, mitinglerini sürdürürken 9 Haziran 1948 tarihinde II. Hasan Saka Hükûmeti'nin yeniden kurulmasından önce İnönü'nün, Bayar ile bir araya gelerek hükûmetle ilgili düşüncelerini öğrenmesi, demokratik adımların artırılacağı ve Basın Kanunu'nda düzenleme yapılacağı doğrultusundaki açıklamaları ve yeni hükûmet programının DP'ye sunulması, iktidarla muhalefet arasında çıkan anlaşmazlıklara karşın iktidarın ılımlı siyaset döneminin olumlu hamleleridir. Ancak DP'deki önemli isimlerin, tüm yurttaki gerçekleştirdiği mitinglerde adli güvence oluşturulmazsa seçimlere katılmayacaklarını belirtmeleri hükûmetin muhalefete yaklaşımında olumsuzluğa götürmüştür. Tüm bu negatif şartlar altında Seçim Kanunu TBMM'ye sunulmuştur. Yaşanan tartışmaların sonunda DP'nin seçimler konusunda adli güvencenin oluşturulması talebi yerine belediye sorumlularınca kontrol edilmesini sağlayan idari güvence kabul edilerek 8 Temmuz 1948'de yasalaşmıştır. Muhalefet protesto maksadıyla ilk oturumun ardından meclisten ayrılmıştır. Böylece 12 Temmuz Beyannamesiyle yaşanan mutedil ortam, Seçim Kanunu ile ilgili muhalefetin talep ettiği adli güvencenin yerine getirilmemesi ve DP'nin ara seçimlere girmeme kararı almasıyla bozulmuştur. Dolayısıyla muhalefet partisi kendi bünyesinde de aşırı-ılımlı ayrışmasının sıkıntılarını yaşarken, iktidarın kanun üzerindeki tavrı, DP'lilerce samimiyetten uzak olarak değerlendirilmiştir. CHP, DP'nin istediği kapalı oy/açık sınıflandırma yöntemini onaylamasına karşın hâkimleri politikaya bulaştırmamak gerekçesiyle idari güvence getirmesi, muhalifleri aniden sertleştirmiştir³⁷⁹.

17 Ekim 1948'de, 13 ilde gerçekleştirilen ara seçimlere tek başına katılan CHP, seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Geçmiş ara seçimlere göre katılımın fazla olması ise, CHP'nin özellikle 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra uyguladığı liberal politikalarının halk tarafından da hoş karşılanmış olmasının ifadesidir. CHP'nin oylarında az da olsa bir artış olmasının yanında DP'nin, yeni yasayla bir

³⁷⁸ Karataş, a.g.m., s.512.

³⁷⁹ Karataş, a.g.m., s.512-513.

hak olarak kazandığı seçim kurullarında parti temsilcilerini bulundurması bir ölçüde de olsa DP'ye seçimleri denetleyebilme fırsatını kazandırmıştır. DP, bu fırsattan bir an önce yararlanmak için hükûmete erken seçim çağrısında bulunmuştur³⁸⁰. Ancak uzun süredir serbest olmayan şeker satışlarını hükûmetin 31 Ağustos'ta serbest bırakması ve kısa süre sonra da zam yapması muhalefetin eleştirilene sebebiyet vermiştir. Bu olayın yaşanması başbakanı yıpratmak isteyenler için bahane oluşturmuştur³⁸¹. Olay, Köprülü ve arkadaşlarının Başbakan Saka hakkında soruşturma istemesiyle de değişik bir boyut kazanmıştır³⁸².

1949 yılında gerçekleştirilen bütçe görüşmelerinde, CHP'den ayrılıp muhalefet tarafında yer alan Manisa Milletvekili Yunus Muammer Alakant, Halkevleri için nakledilen ödeneğin yasadan çıkarılmasına yönelik talepte bulunmuş, bundan dolayı da muhalefet ile iktidar tekrar karşı karşıya kalmıştır. Aynı dönemde meclise taşınan milletvekili ödeneklerinin yükseltilmesi hususu da DP'nin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Esasen CHP, yapılması tasarlanan zam önerisini DP Grup Başkan Yardımcısı Fuat Köprülü'ye ulaştırdığında bu husus pozitif olarak değerlendirilmiş ve öneri bazı DP'liler tarafından imzalanmıştır³⁸³. Ancak meclisin tatilde olmasından dolayı seyahatte bulunan Bayar, döndüğü zaman zam meselesini parti meclisinde görüşmüş ve DP'nin bu zam teklifi karşısında kırmızı oy kullanmak kaydıyla muhalefette bulunacağını bildirmiştir³⁸⁴.

Başbakan Saka, muhalefete yönelik ılımlı tavırlarından dolayı partisi tarafından sık sık eleştirilmiştir. Saka, Ocak 1949'da kabine de küçük bir değişiklikle Ulaştırma Bakanı Kasım Gülek'i, Devlet Bakanı yapmak istemiş, Kasım Gülek de iki bakanlığı birden yürüteceğini düşünerek bu isteğe ses çıkarmamıştır. Fakat Ulaştırma Bakanlığı'nın kendisinden alınacağını anlayınca Devlet Bakanlığı görevini kabul etmemiştir. Bunun üzerine her iki bakanlıktan da geri çekilmiştir. Yeni kabinenin oluşturulmasının ardından Bayındırlık Bakanı Nihat Erim, Başbakan Saka'ya hükûmetin istifa etmesi gerektiğini bildirmiş ancak Saka bu teklifi kabul etmeyince kendisi istifa mektubunu vermiştir. Aynı tutumu Tekel ve Milli Eğitim Bakanları da

³⁸⁰ Yeşil, a.g.e., s.119-120.

³⁸¹ Ahmad – Ahmad, a.g.e., s.46.

³⁸² TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 3, Birleşim 4, C. XIII, 10 Kasım 1948, s.42-43.; Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.241.

³⁸³ Aşkar, a.g.e., s.32.

³⁸⁴ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.187.

tekrarlayınca 14 Ocak 1949'da Saka, Başbakanlık görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır³⁸⁵.

1.12. Liberal Hükûmet Dönemi: Şemsettin Günaltay ve Muhalefet

Hasan Saka'nın istifa etmesinin ardından yerine getirilecek kişinin kim olduğu ilk başta problem olmuş gibi algılanmaktadır. Çünkü Başbakanlık için Nurullah Sümer, Fuat Sirmen, Necmeddin Sadak ve Hilmi Uran düşünülmüş, ancak sayılan isimler teklifleri reddetmişlerdir. Uran, yapılan teklifi reddetmesinin gerekçesini, bu görev için uygun olmadığı ve hükûmeti kurma görevinin Şemsettin Günaltay'a verilmesinin daha doğru olacağı yönünde açıklamıştır. Uran'ın Başbakanlığı reddetmesi üzerine³⁸⁶ beklenen haber 15 Ocak 1949'da gelmiş ve nihayet Cumhurbaşkanı İnönü, yeni hükûmeti kurma görevini Şemsettin Günaltay'a³⁸⁷ vermiş ve 16 Ocak 1949'da Günaltay, kabinesini kurmuştur³⁸⁸.

Günaltay'ın kabineyi kurmak için görevlendirilmesinde karşılaştığı ilk zorluk mesai arkadaşlarını ikna edemeyişidir. Bu vaziyet karşısında İnönü'ye yakınlıkları ile bilinen kişiler Uran'ın şahsi vaadi üzerine Günaltay, Saka kabinesindeki bakanların çoğunu yeni kabinesine almak suretiyle vazifeye başlamıştır³⁸⁹. Kabinedeki isimler sırasıyla; Mehmet Şemsettin Günaltay (Başbakan), Nihat Erim (Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı), Nurullah Esat Sümer (Devlet Bakanı), Hüsnü Çakır (Milli Savunma Bakanı), Fuat Sirmen (Adalet Bakanı), Necmeddin Sadak (Dışişleri Bakanı), Emin Erişirgil (İçişleri Bakanı), Tahsin Banguoğlu (Milli Eğitim Bakanı), İ. Rüştü Aksal (Maliye Bakanı), Şevket Adalan (Bayındırlık Bakanı), C. Sait Barlas (Ekonomi ve Ticaret Bakanı), Kemali Beyazıt (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı), F. Şerafettin Bürge (Gümrük ve Tekel Bakanı), Cavit Oral (Tarım Bakanı), Reşat Şemsettin Sirer (Çalışma Bakanı), Kemal Satır (Ulaştırma Bakanı)'dır³⁹⁰.

³⁸⁵ Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.17.

³⁸⁶ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.192.

³⁸⁷ Ahmet Gürkan, Cumhuriyet, Meclis, Hükûmetler, Başkanlar, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1973, s.156.

³⁸⁸ Karataş, a.g.m., s.514.

³⁸⁹ Giritlioğlu, a.g.e., s.221-222.

³⁹⁰ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 3, Birleşim 36, C. XV, 24 Ocak 1949, s.165-169.

Kabinenin belirlenmesinden sonra 24 Ocak'ta hükümet programını okuduğu TBMM'de Günaltay³⁹¹ hükümetin bu görevi, içinde bulunduğu şartları kavramış bir şekilde üzerine aldığı belirterek konuşmasına başlamıştır. Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi gerektiği kabul edilmiştir. İç işlerinde; her seviyedeki memurların kendi sorumluluğuyla birlikte yetkisinin farkında olarak görevlerini icra etmeleri ve bu şekilde vatandaşların işlemlerinde onlara gereksiz zaman harcatmadan yapmalarını ve milletin devlette görev yapanlara karşı samimi bir bağ kurmak azminde olacakları, yasaları kendileri için rehber sayarak güvenle görev yapmayı yurt içinde huzurun başlıca güvencesi saydıkları dile getirilmiştir. Millî savunmada; ülke bütünlüğünün teminatı olan millî savunmanın her davanın başında tutulacağı, millî savunma işlerinin bugünün gereksinim ve gereğine göre idaresi için düzen ve tedbirleri geliştirmek kararında olacakları ifade edilerek yeryüzünde barış ve güvene ulaşmayı gereklerine bağlılık ile en büyük ideal sayacağı üzerinde durulmuştur³⁹².

Dış işlerinde; milletlerarasında iyi anlaşmayı, yeryüzünde barış ve güveni sağlamayı en önemli ideal saymayı, sürdürecekleri siyasetin ana vasıflarının ittifaklara, vaatlere, dostluklara açıklık, bağlılık ve dürüstlük olduğu söylenmiştir. İktisatta; ülke iâşesi konusunda dengeyi sağlamak, ulusal sanayiye ihtiyaç duyduğu hammaddelerle malzemeleri temin etmek, döviz kaynaklarını güçlendirmek ve ekonomik kalkınmanın alt yapısını oluşturmak ve üretimi fazlaştırmak için ziraatın beş yıl sürecek bir gelişme programına başlanacağı, özel sermayenin iktisadi sahalarda girişeceği teşebbüslerin teşvik edileceği ve kolaylaştırılacağı, temayülleri dikkate alarak birtakım sınırlamalara ve kapsamlı düzenlemeler yapmayı kararlaştıracakları beyan edilmiştir. Sosyal hayatta; Türk inkılabının temel kriterlerini hassas bir ölçüyle savunacaklarını, diğer tüm özgürlükler gibi vatandaşın vicdan özgürlüğünü de kutsal saydıklarını, din öğretiminin seçmeli olması özelliğine bağlı bulunarak vatandaşların evlatlarına dini bilgileri öğretme haklarından yararlanmaları amacıyla gereken fırsatları hazırlayacaklarını, ancak laiklik prensibinden uzaklaşılmasına kesinlikle fırsat verilmeyeceği ifade edilmiştir. Özellikle dinin siyasette ve şahsi menfaatlere alet edilerek bir ihtiras aracı olmasına müsamaha edilmeyeceğine dikkat çekilmiştir. Günaltay'ın yaptığı yeniliklerin

³⁹¹ Karataş, a.g.m., s.514.

³⁹² Yaşar Özüçetin, "M. Şemsettin Günaltay'ın Hayatı, İlmî, İdari ve Siyasi Faaliyetleri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, VIII-38, Haziran, 2015, s.423-424.

başında gizli oyla güven istemesi olmuştur. Bunun yanında parti grubundan güvenoyu alır almaz programını TBMM’de okumayı beklemeden yayımlamıştır. Böylelikle hükûmetin yapacaklarını herkesin öğrenerek fikir edinmesinin yanında öneri ve eleştiride bulunabilmelerine olanak tanınmıştır³⁹³.

Günaltay’ın programı okumasından sonra ilk sözü İstanbul Milletvekili Osman Nuri Köni almıştır. Köni’ye göre program bazı ferah verici konulara dokunmuş, ülkenin iyiliği için çalışılacağı izlenimi vermişti. Fakat hükûmetin bu konularda ne kadar samimi olduğu ileride belli olacaktı. Yine de programda hayat pahalılığı ve vurgunculuktan bahsedilmiyordu. Laiklik konusundaki anlayış da yanlıştı. Çünkü din devlete karışamayacağı gibi devlet de dine karışmamalıydı. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı ve dini vakıflar gibi kuruluşların devlet kurumu içinde yer almaması, bunların cemaatlerin yönetimine devredilmesi gerekirdi. Artık inkılaplar millete mal olduğu için bunlarla ilgili kanunlarda değişikliğe gidilmesi gerekirdi. Seçim Kanunu’nun yeterli olduğu iddiası da doğru değildi. Adliye konusunda ise anayasaya aykırı olduğu hakkında tereddütler bulunan Hâkimler Kanunu’nun değiştirileceğine dair bir işaret yoktu. Bilakis anayasaya aykırı olarak programda adliye ve mahkemelere direktifler verileceğine benzer bir açıklama vardı. Son olarak da yeni kabinede eski kabineden birçok bakan yer almıştı. Tüm bunlar nedeniyle MP hükûmete güvensizlik oyu vermiştir³⁹⁴.

Hükûmet programı üzerine DP adına konuşmayı Menderes yapmıştır. Menderes, ülkede ekonomik ve mali açıdan bir çöküntü olduğunu, demokrasi yolunda atılan adımların ise çok yetersiz olduğunu, uzun zamandır da bu ileriye doğru hareketlerin durduğunu iddia etmiştir. CHP Hükûmetleri’nin ülkenin içinde bulunduğu kötü durumun nedenini II. Dünya Savaşı ve dünya şartlarına bağlamayı alışkanlık haline getirdiğini, hâlbuki Türkiye’nin savaşa katılmamasının birçok avantajı olduğunu, CHP Hükûmetleri’nin birbirlerine zıt politikalar güttüğünü de iddia etmiştir. Menderes’in söylediğine göre savaş yıllarında tüm fiyatlar yükselirken buğday üreticisi ve üretimini koruyucu tedbirler alınacağı yerde buğday fiyatı 10 kuruş civarında zorla tutulmuş, savaş sonrasında ise hiçbir tedbir alınmadan serbest

³⁹³ Özüçetin, a.g.m., s.424.

³⁹⁴ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 3, Birleşim 36, C. XV, 24 Ocak 1949, s.164-165.

birakılması sonucu 150 kuruşa fırlamıştı. Dış ticaret konusunda da Peker ve Saka Hükûmetleri birbirine zıt politikalar takip etmişti³⁹⁵.

Amerikan yardımlarını teşekkürle karşılayan Menderes, bu yardımın ülke kalkınması ve üretimin çoğaltılmasında başlıca destek olduğu açıklamasını ise üzüntüyle karşıladığını, çünkü dış destekler ne derece fazla olursa olsun bir ülkenin özünde imkânlarına güvenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bütçe dengesini sağlamak için genel hayatı daha da sıkacak vergilerden vazgeçilmesini de takdirle karşıladıklarını söyleyen Menderes'e göre CHP Hükûmetleri birbirlerine öylesine girift olarak iç içe geçmişlerdi ki bu hükûmetleri birbirinden ayırmak zordu. O nedenle dar parti zihniyetinden kurtulduğu fikri halk arasında tam yerleşmediği için Günaltay Hükûmeti de CHP zihniyetinin bir parçasıydı³⁹⁶. CHP'li Behçet Kemal de program hakkında uzun bir konuşma yaparak; programda demokrasinin gelişmesi adı altında birçok vaatlerde bulunulduğu, bunların hiçbirisine inanmadığını, hükûmetlerin gün geçtikçe altı ilkedden ayrıldığını ve bu hükûmetin de sadece laiklik hususunda güvence verdiğini dile getirmiştir. Kemalizm ilkelerinden asla ödün verilemeyeceğini bu uğurda sürekli mücadele ettiğini ve buna devam edeceğini ancak bu konuda partisiyle ters düştüğünü açıkça vurgulamış ve CHP'den de milletvekilliğinden de istifa ettiğini açıklamıştır³⁹⁷.

Marshall yardımını ülke kalkınmasında en iyi şekilde değerlendireceklerini söyleyen Günaltay tekrar demokrasi konusuna değinerek, demokrasi ve serbest seçimle halkın tercihi belirlenerek düşünce farklılıklarının kardeşçe sandıkta ve TBMM çatısı altında dile getirileceği günlere ulaşılmasının en önemli dileği olduğunu belirtip konuşmasına son vermiştir. Bu görüşmelerden sonra 391 milletvekilinin katıldığı açık oylamada hükûmet 42 oya karşı 349 güvenoyu almıştır³⁹⁸.

Günaltay Hükûmeti döneminde Arapça ezan, ilkokullarda isteğe bağlı olarak din dersleri okutulması, Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi, İlahiyat Fakülteleri'nin açılması gibi konular da tartışılmıştır. Aslında bu konular Kasım 1947'de CHP'nin VII. Büyük Kurultayı'nda gündeme gelmiş ama bir sonuç alınamamıştı. Daha sonra

³⁹⁵ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 3, Birleşim 36, C. XV, 24 Ocak 1949, s.165-169.

³⁹⁶ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 3, Birleşim 36, C. XV, 24 Ocak 1949, s.165-169.

³⁹⁷ Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.249.

³⁹⁸ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 3, Birleşim 36, C. XV, 24 Ocak 1949, s.198-202.

Şubat 1948'de tekrar gündeme gelmişti. İnönü, 2 Şubat 1948'de Çankaya'da Başbakan, İçişleri Bakanı ve Faik Ahmet Barutçu ile yaptığı bir görüşmede, bu konuda çeşitli adımlar atılması gerektiği noktasında fikir birliği oluşmuştur. Bu doğrultuda ilgili konular 5 Şubat tarihinde Bakanlar Kurulunda tartışmaya açılmış, teklif büyük tepki görmüştür. Fakat İnönü'nün daha sonraki girişimleri sonucu teklife karşı gelenler yumuşamaya başlamıştı. Bu konuyu incelemek üzere CHP Meclis Grubu içinde bir komisyon kurulmuş; bu komisyon, çalışmalarını tamamlayarak raporunu 19 Şubat 1948'de CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na sunmuştu. Rapora göre ilkokul öğrencilerine son iki sınıfta isteğe bağlı olarak okulda ve ders saatleri haricinde din dersi öğretilecek, bu derslerin programları ile din dersi kitaplarının Diyanet İşleri Bakanlığı'nca düzenlenip Millî Eğitim Bakanlığının tasdikinden geçecekti. Diyanet İşleri bütçesinde yer alan ve Millî Eğitim Bakanlığının denetiminde olan İmam ve Hatip okulları açılacaktı. Son olarak da İlahiyat Fakültesi'nin kurulması planlanmıştır³⁹⁹.

Bu rapor görüşüldükten sonra aynı gün CHP Meclis Grubu'nda, ilkokulu bitirmeye iki yıl kala ders programı haricinde gönüllülük esasına bağlı din dersinin okutulması kabul edilmiştir. Oturum sırasında dinleyici locasında iki kişi Arapça ezan okudu. Bu olay üzerine TBMM İdare Amirleri derhal olaya müdahale ettiler. Bu kişiler Ticani tarikatına mensup kişilerdi. Ticaniler o dönemde farklı yerlerde Arapça ezan okumakla meşhur olmuşlardı. Yaşanılan bu olay üzerine açıklama yapan Feridun Fikri Düşünsel, oturumun gerçekleştiği esnada dinleyiciler locasında bulunan Muhittin Ertuğrul ve Osman Yaz adlı şahısların, koordineli bir şekilde Arapça ezan okuduklarını ancak güvenlik memurlarının bu şahısları dışarı çıkardığını belirtmiştir. Bu iki şahsın Ankara ve Eskişehir çevresinde tarikat propagandası yapmaları ve Arapça ezan okumaları sebebiyle önceden mahkûm olduklarını da söylemiştir⁴⁰⁰. Cumhuriyet rejiminin İslamcılarını, 1949 senesinde Günaltay'ın başbakanlığa getirilişinden ümitlenmişlerdi. Günaltay medreseden yetişmiş bir İslam bilgini olarak takdim edilmişti. Ancak Günaltay, devrimlerin önceden uygulandığı şekliyle devam edeceğini açıklamıştır⁴⁰¹.

³⁹⁹ Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.17-18.

⁴⁰⁰ Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.18-19.

⁴⁰¹ Tarık Zafer Tunaya, İslamcılık Akımı, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991, s.190.

1949 yılının ortalarında TCK'nın bazı maddelerinin değişikliği hakkındaki hükümet tasarısı TBMM'de görüşüldüğü sırada Osman Nuri Köni, bu tasarının aşırı sağcı ve solcu grupları dizginlemeyi hedeflediğini, ancak tasarının laiklik sınırlarını aştığı belirtmiştir. Özellikle 1940'lı yıllardan itibaren laiklikle taban tabana zıt bir durum yaşandığını, ibadetin şekline bile müdahale edildiğini öne sürmüştür⁴⁰². TCK'nın 141, 142 ve 163. maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Dindar kesimin girişimlerini önlemeye yönelik olan 163. madde genişletilmiştir. Buna göre laiklik ilkesine uygun olmayacak bir şekilde devletin sosyal, ekonomik, siyasal ve hukuksal düzenlerini dini inançlar doğrultusunda değiştirmek amacıyla dernek kuranların 2 ile 7 yıl arası değişen cezalara çarptırılması öngörülmüştür⁴⁰³.

Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi kurulması ile ilgili kanun tasarısı 9 Mayıs 1949'da TBMM'ye sunulmuştur. Tasarı Genel Kurul'da 4 Haziran 1949'da görüşülerek kabul edilmiştir. 8 Haziran 1949'da Günaltay, TBMM'de gerçekleştirdiği bir konuşmada ilkokuldan üniversiteye kadar dini eğitim alanında önemli adımlar atan bir hükümetin başkanı olduğunu söyleyerek kendi hükümeti zamanında din konularının ne kadar gündeme geldiğini ve önem verildiğini belirtmiştir. Bu hükümet döneminde TBMM'de siyasal alanda bazı radikal kararlar da alınmıştır. Bunlara örnek olarak 4 Mayıs 1949'da İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması, 30 Mayıs tarihinde de bir kanun değişikliğiyle hükümetin silahlı kuvvetler üstündeki denetiminin artırılması gibi değişiklikler verilebilir. Yeni duruma göre artık hükümet Genelkurmay Başkanı'nı, Savunma Bakanı'nın tavsiyesiyle atayabilecek veya görevden alabilecekti⁴⁰⁴.

1949'un ortalarından başlayarak iktidar ve muhalefet için seçim havası oldukça sıcak geçmektedir. Misyon olarak hürriyetin kurucusu ifadesini benimsemesiyle beraber CHP içinde çok sıkı bir propaganda aşaması başlamıştır. Günaltay, kabinesini oluşturmasının üstünden iki haftalık bir zaman geçmeden 28 Ocak 1949'da DP'ye ulaşarak muhalefetin istekleri konusunda bilgi edinmiştir. Bu istekler doğrultusunda 10 Şubat 1949 tarihinde özel bir komisyon oluşturulmuş, bu komisyonun başına da Nihat Erim getirilmiştir. Komisyon öncelikle Seçim Kanunu

⁴⁰² Goloğlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, s.269.

⁴⁰³ Şerafettin Turan, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (1938-1950) – Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1999, s.119.

⁴⁰⁴ Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.20.

ve Basın Kanunu değişikliği üstünde çalışmaya başlamıştır. 10 Mart 1949 tarihinde ise komisyonca düzenlenen seçim sistemini değiştirecek olan tasarı hükûmete takdim edilmiştir. Eylül ayında İzmir Barosundan Hulusi Selek, İstanbul Barosundan Ekrem Korkut, Ankara Barosundan Saim Dora; İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Recai Okandan ve Prof. Hüseyin Naili Kubalı, Ankara Üniversitesi'nden Prof. Bülent Nuri Esen; Danıştay'dan Cudi Özal ve Vecihi Tönük; Yargıtay Başkanı Halil Özyörük ve Faik Yörükoğlu'dan meydana gelen heyet, seçimle ilgili tasarı üstünde çalışmaya başlamıştır. Kendi çalışmalarını yürüten kurul, bununla birlikte hâlihazırdaki partilerin fikirlerini öğrenmek adına dilekçeyle parti başkanlıklarına başvuru da bulunmuştur⁴⁰⁵.

Bayar'ın yanıtı miting üzerinden verilmiştir. Bayar, adli güvence konusunu kendi partilerinin ileri sürdüğü bir mesele olduğunu, tasarayı düzenlemek için kurulan komisyonun başta kendi hürriyetini duyurması gerektiğini ifade etmiştir. Üyelerden Prof. Hüseyin Naili Kubalı, heyette yer alan kişilerin taraf olduğunu ve ulusa karşı üstlendikleri sorumluluğu yapmadıklarını duyurarak heyetten ayrılmıştır. Sonraki gün heyetteki diğer üyelerin basına vermiş oldukları demeçte, Kulalı'nın kendisinin girdiği bir tartışmadan dolayı ayrıldığı ilan edilmişse de DP, tasarıyla ilgili kendi tavsiyelerini komisyona takdim etmeden önce kurulun taraf tuttuğu hususunda Kubalı'yı dinlemeye karar verdikleri ifade edilmiştir. Kurula 6 madde halinde koşul sunan DP, seçimlerde halkın fazla sayıda katılmasının gerçekleştirilmesi, seçime hile katma olanaklarının güçleştirilmesi için seçim yönetiminin adli organlara verilmesi, yolsuzluklar yapıldığında vatandaşların isteği üzerine düzeltilmesi, yolsuzluğu yapan kişilere özellikle vatandaşın dava açabilmesi, oy gizliliği dışında seçim işlemlerinin tamamının açıktan ve görünür olması ilkelerini ileri sürmüştür⁴⁰⁶. Bu gelişmeler üzerine DP, 16 Ekim 1949'da yapılacak ara seçimlere girmeme kararı almıştır. DP diğer ara seçimlerde olduğu gibi bu son ara seçimlere girmemekle Seçim Kanunu'nda yer almasını istediği adli teminat hususunu hükûmete koydurmak için baskı yapmayı düşünmüştür. Nitekim muhalefetsiz geçen bu ara seçimleri yine CHP kazanmıştır⁴⁰⁷.

⁴⁰⁵ Karataş, a.g.m., s.515-516.

⁴⁰⁶ Karataş, a.g.m., s.516.

⁴⁰⁷ Yeşil, a.g.e., s.127-128.

Seçim Kanunu ile alakalı istekler İnönü'nün 1949'da TBMM açılış söylevlerine de girmiştir. İnönü, seçimlerde hile yapılmadığı düşüncesinin yerleşmesini istemiştir. Bu doğrultuda seçim güvenliğinin sağlanması için önlemler alınması mesajını vermiş, ayrıca beyannamenin her iki tarafı ilgilendirmesi sebebiyle muhalefetin de beyannameye göre hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. İnönü'nün arkasından konuşma yapmak isteyen DP'li Ahmet Oğuz'a (Eskişehir) konuşma hakkı sağlanmamasıyla cumhurbaşkanı tarafsızlığı konusu yeniden açılmıştır. Bu meseleyle alakalı Akhisar'da açıklama yapan Bayar, cumhurbaşkanının yasal yollardan CHP'nin başkanı olduğunu ifade ederek taraftar olmamasının imkânsızlığını vurgulamıştır. Aralık ayı itibariyle tasarı hakkındaki görüşmeler sıklaşmıştır. Ayrıca 6 Aralık 1949 tarihinde Günaltay, seçimlerin yargı teminatına alınmasını onaylamıştır. Halil Özyörük'ün başkanlık yaptığı 11 kişiden oluşan heyetin düzenlediği taslağa ilk gerçek eleştiri MP'ye bağlı Hasan Dinçer tarafından yapılmıştır. Özyörük, nisbi temsil yönteminin reddedilmesini demokrasiye aykırı bir tavır olarak nitelemiştir. 16 Şubat 1950'de yeni seçim sistemi TBMM'den geçmiştir. Bu yeni sisteme göre tek dereceli, gizli ve genel eşit oy, açık sayım, çoğunluk esası ve adli güvence gibi muhalefetin ısrarla talep ettiği istekleri kabul görmüştür. MP'nin 10 olumsuz oyuna karşın kanun 341 oyla onaylanmıştır. Özellikle MP'nin talep etmesine karşın nisbi seçim yönteminin oluşturulmaması ve kim fazla oya sahipse o parti üyelerinin meclise alınması yöntemi CHP tarafından reddedilmiştir⁴⁰⁸.

1 Mart 1950'de tarihî türbeler açılmış ve 22 Mart 1950'de de Toprak Reformu Kanunu'nda değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler daha çok geniş toprak sahipleri lehine düzenlemeyi içermektedir. CHP seçim yatırımı olarak Af Yasası çıkarmış, ancak önem arz eden basın konusu ile ilgili bir düzenleme yapılmamış, anayasa değişikliği konusunda da herhangi bir somut adım atılmamıştır. DP'nin özellikle üstünde durduğu her iki partiye eşit yaklaşan bir cumhurbaşkanı anlayışının aksine İnönü, parti başkanı sıfatıyla 1950 seçimlerinde CHP adına mitingler yapmıştır⁴⁰⁹.

Bu mitinglerde CHP, ülkeye demokrasiyi kendilerinin getirdiklerini, bu yolda devam edileceğini, halkı kurtaracaklarını ve seçimleri kazanacaklarını iddia ederek

⁴⁰⁸ Karataş, a.g.m., s.516.

⁴⁰⁹ Karataş, a.g.m., s.518-520.

bu doğrultuda çeşitli ifadeler kullanmıştır. DP ise seçim sisteminde yapılan demokratik değişikliklere dikkat çekerek bu konuda büyük çaba verdiklerini, önlerinde herhangi bir engel kalmadığı için seçimleri kazanacakları yönünde ifadelerle seçim çalışmalarını yürütmüşlerdir⁴¹⁰. Seçimler, 14 Mayıs 1950 tarihinde muhalefetin büyük uğraşları sonucu yeni çıkarılan Seçim Kanunu'na göre yapılmıştır. %88,8 katılım oranıyla yapılan seçimde DP, çoğunluk seçim sisteminin etkisiyle seçimde aldığı oy oranından daha fazla sandalye kazanmıştır⁴¹¹. Bu seçimlerde DP tek başına iktidar olmuş ve iktidar koltuğu barış içinde el değiştirmiştir. Demokratikleşme hareketlerinin amacına ulaşmasıyla birlikte CHP'nin 27 yıllık iktidarı da sona ermiştir⁴¹².

Muhalefetin talepleri doğrultusunda hazırlanan yeni yasa sayesinde ülkenin her yerinde şikâyetsiz bir seçim yaşanmıştır⁴¹³. 14 Mayıs seçimlerinde uygulanan seçim sistemi sayesinde Türk halkının güven duyması halinde bilinçli oy kullanabileceği görülmüştür⁴¹⁴. Seçimlerin sonuçlanmasından sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve TBMM Başkanı da Refik Koraltan olmuştur. Hükûmeti kurmak için görevlendirilen Menderes, başbakan olmuş ve görevini 27 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelen askeri darbeye kadar sürdürmüştür⁴¹⁵.

Sonuç olarak, tek parti otoriter-totaliter yönetiminin anayasaya aykırı uygulamaları, savaş süresince uygulamış olduğu katı ekonomi politikaları, yaygınlaşan karaborsa, hayat pahalılığı, Sıkıyönetim, İstiklal Mahkemeleri, Polis Kanunu gibi yasal uygulamalar ile her türlü muhalefetin sindirilmesi, Seçim Kanunu ve Cemiyetler Kanunu ile herhangi bir siyasal teşekkülün ortaya çıkmasına izin verilmeyişi, anayasada tanınan din hürriyetine aykırı uygulamalar, Üniversiteler ve Basın Kanunuyla özgürlüklerin kısıtlanması, basın çeşitli baskılara maruz kalarak susturulması demokrasiye darbe vurmuştur. Bu sebeple DP, tek parti yönetiminin halktan uzak otoriter yönetimine karşı yoksullaşan ve yoksulluktan kurtuluş yollarını

⁴¹⁰ Kaştan, a.g.m., s.129.

⁴¹¹ Sancaktar, a.g.m., s.57.

⁴¹² Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXVII-79, Mart, 2011, s.22-23.

⁴¹³ Aydemir, a.g.e., s.489.

⁴¹⁴ Çavdar, a.g.e., s.417.

⁴¹⁵ Sancaktar, a.g.m., s.57.

arayan aynı zamanda baskılara maruz kalan geniş halk yığınlarının liberal ekonomi, demokrasi ve özgürlük söylemleriyle adeta sesi olmuştur.

DP'nin meşruiyet çerçevesinde yapmış olduğu etkili muhalefeti hem CHP'nin antidemokratik nitelikteki yasalar üzerinde demokratik birtakım değişikliklere gitmesini sağlamış hem de demokrasiye dayanan etkili söylemleri ile farklı toplumsal kesimleri kendi bünyesinde toplaması DP'yi iktidara taşımıştır. İlginç olan DP muhalefetteyken kendisini iktidara taşıyan demokrasi söylemlerini, temel hak ve özgürlükleri iktidara gelince muhalefete tanımamasıdır. Görüldüğü üzere demokrasinin gelişebilmesi için öncelikle kişilerden bağımsız olması gerekmektedir. Toplumun tamamının demokrasiyi benimsemesi, bu gaye etrafında birleşmesi, demokrasinin gelişmesinde ve yaşatılmasında en etkili güçtür. Demokratikleşme çabaları sonucu değişikliğe uğrayan antidemokratik yasalar ayrı bir başlık altında ikinci bölümde incelendiği için bu bölümde ele alınmamıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRATİK OLMAYAN KANUN VE UYGULAMALARIN DEMOKRATİKLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Bu bölümde, siyasal alanda antidemokratik kanunlara karşı oluşan tepkilere ve demokrasi söylemlerine yer verilecektir. Özellikle muhalefetin antidemokratik kanun ve uygulamalara yönelik eleştirilerinden bahsedeceğiz. Muhalefetin eleştirileri sonucunda düzenleme yapılan antidemokratik kanunlar: “*Değiştirilen Kanun ve Uygulamalar – Kaldırılan Kanun ve Uygulamalar*” başlıkları altında ele alınacaktır.

İsmet İnönü, II. Dünya Savaşı sonrası ülke demokrasisini yeni dünya düzenine uydurabilmek için girişimlerde bulunacağını ilk sinyalini, 19 Mayıs 1945’te vermiştir. Yaptığı konuşmada, savaş zamanlarındaki sosyo-ekonomik zorluklar aşıldıkça ülkenin hem siyaset hem de düşünce hayatında demokrasinin hâkim olacağını bildirmiştir⁴¹⁶.

İnönü, 1 Kasım 1945’te gerçekleştirdiği meclis açılış konuşmasında ise hükûmetin karşısında muhalif bir partinin bulunmamasından yana duyduğu üzüntüyü bildirmiştir. Konuşmasının devamında parti içerisindeki muhalif grupların hükûmete karşı gizliden değil de açıkça hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Böylece demokrasinin ülke içinde daha yaygınlaşacağına inanmıştır⁴¹⁷. İnönü’nün açıkça muhalefet edilmesine yönelik yaptığı çağrıdan güç alan bazı siyasetçiler, Celal Bayar önderliğinde adına Dörtlü Takrir denilen bir önergeyi hükûmete vermişlerdir. Ancak çok partili siyasal hayatın başlaması anlamına gelen bu önerge kabul edilmemiştir. Yaşanılan bu durum İnönü’nün demokratik söylemleriyle çeliştiğini göstermektedir⁴¹⁸.

Önergeciler, muhalif hareketlerinden dolayı parti meclisinin aldığı kararla CHP’den ihraç edilmiştir. Ardından 7 Ocak 1946 günü DP’yi kurarak çok partili hayatın başlamasını sağlamıştır. Muhalefet partisi, CHP’nin aksine programında

⁴¹⁶ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s.76.

⁴¹⁷ Caner Sancaktar, “Türkiye’de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri, *Bilge Strateji Dergisi*, IV-7, 2012, s.53.

⁴¹⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 9. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.340.

liberalizm ve demokrasi dersleri vermiştir⁴¹⁹. Muhalefet, CHP'nin içerisinde geldiği için geçmişte yapılan yanlışlıkları eleştirmek yerine demokrasi söylemlerine daha fazla yer vermiştir. Muhalefet liderinin hem parti programında hem de halk huzurunda yaptığı konuşmalarda demokrasi ve özgürlüklerden bahsetmesi halkın DP'ye karşı olan sempatisini arttırmıştır⁴²⁰. Özellikle söylemleriyle dikkat çeken Menderes, BM Antlaşma'nın kabulüyle ilgili yaptığı konuşmasında bu topluluğa üye olan devletlerdeki gibi demokrasi hükümlerine uygun davranılmasını talep etmiştir. Demokrasi adına yapılan eleştiriler meclis içerisinde tartışmalara yol açsa da iktidarın uygulamaları karşısında zor duruma düşen halk DP'nin büyük destekçisi olmuştur⁴²¹.

Muhalefetin yükselişi karşısında konumunu güçlendirmek isteyen CHP, antidemokratik uygulamaları değiştirme ya da tamamen kaldırma yoluna gitmiştir. Bunları gerçekleştirirken de devrimlerden taviz vermiştir⁴²². Antidemokratik uygulamalar üzerinde çalışmaya başlayan hükümet, 10 Mayıs 1946 yılında gerçekleştirdiği olağanüstü kurultay ile bunu resmileştirmiştir. İnönü yapmış olduğu kurultay konuşmasında, “*Millî Şef*” sıfatı ve “*Değişmez Genel Başkan*” vasfının kaldırılmasını ve parti başkanının kurultay tarafından seçimle belirlenmesini istemiştir. Ayrıca kurultayda “*Müstakil Grup*” sistemi kaldırılmış ve parti örgütünün atanma yoluyla değil de seçim yoluyla görevlendirilmesi sağlanmıştır. Böylece kurultayda çok partili rejime uyum sağlama yönünde adımlar atılmıştır⁴²³. Kurultayda demokrasi adına düzenlemeler yapılsa da tek parti döneminin en belirgin özelliğinden vazgeçilmemiştir. İnönü, kurultaydan sonra da parti genel başkanlığı ve cumhurbaşkanlığı görevine devam etmiştir⁴²⁴. Bu durumla ilgi parti kurultayında konuşan İnönü, cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığının aynı kişide

⁴¹⁹ Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s.11-13.

⁴²⁰ Sabiha Sertel, Roman Gibi, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s.260.

⁴²¹ Rıfki Salim Burçak, Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950), Olgaç Yayınları, İstanbul, 1979, s.60-61.

⁴²² Hikmet Bila, CHP 1919-1999, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s.110-111.

⁴²³ Yüksel Kaştan, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, VIII-1, Afyon, 2006, s.126.

⁴²⁴ Hakkı Uyar, 100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012), Anka Yayınları, Ankara, 2012, s.66.

toplanmasını anayasal bir hak olarak değerlendirmiş, tarafsızlığı sağlayacak işleyişin yine anayasada bulunduğunu belirtmiştir⁴²⁵.

Çok partili dönemle birlikte muhalif partiler demokrasi söylemlerini kanun teklifi hazırlayarak TBMM'ye sunmuşlardır. Muhalefetin sunduğu kanun teklifleri arasında basın özgürlüğünü sınırlayan ve Bakanlar Kuruluna gazete kapatma yetkisi tanıyan Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi yer almıştır⁴²⁶. Muhalefetin verdiği bu ilk teklif, meclisin tatile girmesi sebebiyle reddedilmiştir. Bunun üzerine ağır söylemlerde bulunan muhalif lider Adnan Menderes, kanunun yalnızca 50. madde ile sınırlı kalmamasını, diğer ağır hükümler içeren maddelerin de incelenerek değiştirilmesi gerektiğini bildirmiştir⁴²⁷. Ayrıca gazetelerin ülke nüfusuna oranla çok düşük sayıda basıldığını, İstanbul dışında çıkan gazetelerin el ilanları büyüklüğünde ilkel bir şekilde olduğunu ve sadece tek bir gazetenin vatandaşlara okutulduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle de basının bir türlü gelişemediğini söylemiş, buna sebep olarak da basına yönelik uygulanan maddi ve manevi baskıyı göstermiştir⁴²⁸. Necmeddin Sadak da 50. maddenin basının gelişmesinde maddi zararı olduğunu vurgulayarak hükümetin istediği zaman gazeteyi kapatma olasılığının, gazetecilik mesleğinin dünya çapında ilerlemesini engellediğini ileri sürmüştür⁴²⁹.

Muhalefetin yanında hükümet yanlısı olan Ulus gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı Atay ise, farklı görüşlere saygı gösteren bir parti vurgusu yaparak basın özgürlüğünden yana olduğunu ifade etmiştir⁴³⁰. Tüm bu tartışmalar neticesinde Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi kaldırılmıştır. Görüldüğü gibi demokratikleşme sürecinde muhalefetin, demokrasinin gelişebilmesi için özellikle basın özgürlüğünü sınırlandıran engellerin kaldırılması yönündeki bu ortak düşünceleri ve baskıları, basın lehinde düzenlemelere gidilmesini sağlamıştır. Demokrasinin gelişebilmesi için düşünce ve ifade özgürlüğünün tam olarak sağlanması gereklidir. Bunun için de basının susturulmaması, düşünme ve düşündüğünü ifade edebilme, halka iletme, eleştirebilme özgürlüğü güvence altında olmalıdır.

⁴²⁵ İlhan Turan, İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003, s.86.

⁴²⁶ Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi 1939-1945, Turhan Kitabevi, Ankara, 1974, s.369.

⁴²⁷ Cumhuriyet, 14 Haziran 1946.

⁴²⁸ BCA, 30.1.0.0.11.65.8.

⁴²⁹ Akşam, 24 Haziran 1945.

⁴³⁰ Ulus, 22 Ağustos 1945.

Çok partili demokratik döneme geçilmesiyle birlikte DP, üniversitelere özerklik tanınması konusunu savunmuş, bu doğrultuda programında özerkliğe yer vermiştir. DP, üniversitelerde her alanda ilerlemenin sağlanabilmesini, siyasi yöneticilerin denetimlerinden ve baskılarından kurtulmasına bağlamıştır. Ancak siyasi ve idari baskıdan yönlendirmenin olmadığı, özgür düşüncenin olduğu yerde bilimin gelişeceğini bildirmiştir. Özerklik tanınması ile rahat bir şekilde örgütlenme imkânı bulan öğrenciler DP'yi desteklemişlerdir⁴³¹. Kurulduktan bir yıl sonra DP, ilk kongresini gerçekleştirmiştir. Demokrasi vurgusunun sıklıkla yapıldığı kongrede Bayar, anayasaya uygun olmayan antidemokratik yasaların tasfiyesini, seçim yasasında değişiklik yapılmasını, cumhurbaşkanının, parti başkanı olmayarak tarafsız olmasını talep etmiştir. Hükûmetin muhalefet üzerinde uyguladığı baskıyı yeniden sonlandırma çağrısında bulunmuştur. Kongre tarafından kabul edilen Hürriyet Misakı ile iktidardan belirtilen demokratik taleplere cevap vermesini, vermediği takdirde ise meclisten çekileceği kabul edilmiştir⁴³².

DP'nin serbest ekonomi görüşüne karşın Peker'in devletçi politikası, vatandaş iktidar partisinden uzaklaştırmıştır⁴³³. Bu süreçte DP'nin ara seçimlere girmemesi muhalefet-iktidar ilişkilerini daha fazla bozmuştur. Bozulan ilişkileri düzeltmek için yayımladığı bildiri İnönü, muhalefetin iktidar tarafından her hangi bir müdahaleye maruz kalmadan çalışmalarını güven içinde yürütebileceğini ve her iki partiye karşı eşit olacağını bildirmiştir⁴³⁴. Bu bildiri demokratik anlayışının benimsenmesi ve sürekliliği noktasında son derece önemlidir. Çünkü İnönü, partisine ve muhalefete karşı tarafsız olacağını kendisi bizzat belirtmiştir. Bu kararlar çoğulcu demokrasiyi desteklemiş ve devletin en yetkili makamının demokratikleşme yolunda kurumsallaşması için girişimde bulunmuştur. Bununla birlikte muhalefet partileri huzur ve güven içinde seçim çalışmalarını yürütebilecekleri teminatını vermiştir⁴³⁵.

⁴³¹ Ali Arslan, "Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs'a Türkiye'de Siyaset ve Üniversite", İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, 2, İstanbul, 2002, s.54.

⁴³² Bekir Koçlar, Recep Peker, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1996, s.72.

⁴³³ Kaştan, a.g.m., s.128.

⁴³⁴ Eroğul, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, s.30.; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s.689.

⁴³⁵ Mustafa Erdoğan, "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Deneyimi (1945-1950)" – Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1992, s.265-284.

İnönü'nün yayımladığı bildiri hakkında DP'nin yayın organı olarak çalışan Kuvvet'e demeç veren Fuat Köprülü, gerginliğin en üst seviyede olduğu bir zamanda İnönü'nün tarafsız ve samimi yaklaşımıyla doğru bir adım attığını, gerginliğe son verildiğini, muhalefet olarak bu bildiriden memnuniyet duyduklarını dile getirmiştir. Bildiriden bir gün sonra Vakıf'te demeç veren Asım Us ise, bu bildiri ile gerginleşen ortamın yumuşadığını, okuyan kişinin içine huzur dolduğunu ifade etmiştir⁴³⁶. CHP demokratikleşme sürecinde muhalefetin ısrarla talep ettiği seçim sistemini de ele almıştır. 1946'da kabul edilen yeni kanuna göre seçimler iki dereceli olarak değil de tek dereceli olarak yapılacak ve halk, adaylarını aracısız seçebilme ve adayların da bağımsız aday olabilmelerine olanak sağlanmıştır. Bunların yanında en çok dikkat çeken oy verme işleminin açık olacağı, oy sayımının ise kapalı olacağı hükmüdür. Bu hüküm yasanın demokratik niteliğine gölge düşürmüştür⁴³⁷.

Seçim sisteminde yapılan değişiklik üzerine konuşan Menderes, sandık kurullarında görevlendirilecek muhalefet temsilcilerinin gözlemci değil de üye sıfatına sahip olmaları, itiraz veya tutanak tutulması yetkisi verilmesini istemiştir. Bütün seçim komisyonlarında iktidarın hâkim olması nedeniyle bu kişilerin de mensubu olduğu iktidar partisinden bağımsız olmaları imkânsızdı. Bu sebeple muhalefetin sandık kurullarında üye buldurmasını talep etmiştir. Ayrıca oy gizliliğinin sağlanamamış olmasını çok büyük eksiklik görerek durumu şiddetle eleştirmiştir⁴³⁸. DP seçim güvenliği açısından seçimlerin adli güvence altında yapılmasını talep etmiş, ancak her hangi bir değişiklik yapılmamıştır. Şiddetle karşı çıkılan oy gizliliği de güvence altına alınmamıştır. Bu konuda gazetelere demeç veren Hikmet Bayur, bu antidemokratik sistemle iktidarın değişmesinin imkânsız olduğunu söylemiştir. Çünkü tüm kontrol iktidar partisinde ve denetim mekanizması yoktur. Demokratik seçim olanakları ortadan kaldırılmış durumdadır. Bu şartlar altında muhalefet seçimlere girmek istemeyecektir⁴³⁹.

Muhalefet ara seçimlere girmek için evvela seçim sisteminde arzu edilen değişikliklerin yapılmasını istemiştir. Bu doğrultuda iktidar üzerinde kurulan baskılar

⁴³⁶ Cezmi Erarslan, "Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 22, Ankara, 1998, s.149.

⁴³⁷ Kaştan, a.g.m., s.126-130.

⁴³⁸ TBMM TD, Dönem 7, Toplantı 3, Birleşim 57, C. XXIII, 31 Mayıs 1946, s.246-249.

⁴³⁹ Cumhuriyet, 1 Haziran 1946.; Vatan, 1 Haziran 1946.

sonuç vererek kapalı alanda oy verilmesi ve oyların açık sayılması usulü kabul edilmiştir⁴⁴⁰. Ancak diğer hükümlerde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu değişikliğe muhalefet eden memurların da yargılanacağı belirtilmiştir. Muhalefet seçim güvenliği isteğini yineleyerek farklı illerde mitingler düzenlemiştir⁴⁴¹. İktidar, seçim güvenliği için önem arz eden adli denetim isteğini, hâkimlerin siyasete alet edilmemesi gerekçesini sunarak reddetmiştir⁴⁴².

Saka Hükûmeti'ni eleştiren DP'li İsmail Hakkı Çevik, İnönü'nün yayımladığı bildiriye rağmen tek parti anlayışının devam ettiğini, gerek basın gerekse seçim sisteminin kötü durumda olduğunu, ekmek gibi temel tüketim maddelerinde büyük sıkıntılar olduğunu ve bunları düzeltebilmek için hükûmetin herhangi bir planı ve girişimi olmadığını söylemiştir⁴⁴³. DP sıralarından Hakkı Gedik ise, bu anlayışla demokrasinin tesis edilemeyeceğini, seçim güvenliğini sağlayabilecek yeni bir yasanın çıkarılması gerektiğini ileri sürmüştür⁴⁴⁴. 17 Ekim 1948'de ara seçimlere gidilmesi kararı verilince hem DP hem de MP yeni bir yasa hazırlanmasını istemiştir⁴⁴⁵. Yayımladığı bildiride Bayar, seçim sistemi hakkındaki düşüncelerini ve isteklerini ifade etmiştir. Seçim sistemi ile ilgili olarak, milletin iradesine gölge düşürecek hileli yollara başvurmaktan kaçınılması çağrısında bulunmuştur. 1946'da yapılan seçimlerde hile ve yolsuzluk yapıldığını ancak bu konu hakkında yapılan şikâyetlerin dikkate alınmadığını, iktidar ve muhalefeti karşı karşıya getiren olumsuz hadiselerin bir daha yaşanmaması için seçim sisteminde gerekli olan değişikliklerin bir an önce yapılmasını istemiştir. İstenilen değişiklikler yapılmazsa ara seçimlere girmeyeceklerini de belirtmiştir⁴⁴⁶.

Muhalefetin isteklerini karşılayan yeni bir seçim yasası çıkarılmaması üzerine muhalefet kararlılığını göstererek ara seçimlere katılmamıştır. Bu seçimlerden sonra Saka'ya yönelik parti içi muhalefet ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine görevinden çekilen Saka'nın yerine Şemsettin Günaltay gelmiştir. Bu hükûmet döneminde de

⁴⁴⁰ Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.188.

⁴⁴¹ Vatan, 17 Mayıs 1948.

⁴⁴² Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.189.

⁴⁴³ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 2, Birleşim 73, C. XII, 18 Ekim 1948, s.225-228.; İsmail Arar, İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi (1945-1950), İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958, s.109.

⁴⁴⁴ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 2, Birleşim 73, C. XII, 18 Haziran 1948, s.237-238.

⁴⁴⁵ Sancaktar, a.g.m., s.56.

⁴⁴⁶ BCA, 30.1.0.0.12.71.9.

yeni Seçim Kanunu çıkarılmadığından DP, 16 Ekim 1949 tarihinde gerçekleştirilen ara seçime katılmamıştır⁴⁴⁷. Bunun üzerine basına verdiği demeçte Günaltay, muhalefetin adli güvence isteğini diretirse bu değişikliğin yapılması için elinden geleni yapacağını söylemiştir. Bu beklenmedik konuşma muhalefeti çok memnun etmiştir⁴⁴⁸. Günaltay verdiği haber doğrultusunda çalışmalar yürüterek muhalefetin istediği yasayı çıkarmıştır⁴⁴⁹.

Seçim Kanunu hakkındaki görüşmeler tamamlandıktan sonra söz alan Menderes, halk egemenliğin gerçekten sağlanabilmesi için seçimlerin baskıdan uzak ve dürüst bir şekilde yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Sonrasında çıkarılan kanunun hile ve baskıyı ortadan kaldıracak nitelikte olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca bu kanunun çıkarılmasına neden olan demokrasi düşüncesinin, seçimler esnasında da görmek istediğini vurgulamıştır. Genel seçimlerin önemi hakkında ise, çok kritik bir dönemde muhalefetin isteklerine cevap veren nitelikte bir yasanın çıkarıldığını, bu sebeple tasarıya olumlu oy vereceğini belirtmektedir. Tasarı desteklense de yeni sistemin uygulanma safhasına yönelik endişeleri hem DP hem de tasarıyı desteklemeyecek olan MP taşımaktadır⁴⁵⁰.

CHP 1950 seçim çalışmaları doğrultusunda kapatılan bazı türbelerin törenlerle açılmasını sağlamış ve genel af çıkarmıştır. Ancak bu aftan ünlü şair Nazım Hikmet yararlanamamıştır. Bu süreçte hükûmet, sol görüş ile mücadele edeceğinin göstergesi olarak Ankara Üniversitesi Öğretim Üyeleri'nden Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes'in görevlerine son verilmiştir. Bununla birlikte köy sorunlarını anlatan "*Bizim Köy*" adlı romanın yazarı Mahmut Makal da sol görüşlü olması sebebiyle tutuklanmıştır. Görüldüğü üzere iktidar oy kaygısıyla türbeleri açtırmış ve Af Kanunu çıkarmıştır. Bunlardan daha da ilerisi olarak İnönü, Kemalizmin altı ilkesinin anayasadan çıkarılacağını ifade ederek bazı çevrelerin desteğini almayı amaçlamıştır. Çok partili yeni rejime geçilmesiyle birlikte DP demokrasi mücadelesini başlatmıştır. DP iktidara geçmek için CHP ise iktidarı koruyabilmek için çalışmalarını yürütmüştür. Fakir köylü kesiminin iktidara olan küskünlüğüne son vermek için kabul edilen Toprak Kanunu, 5 sene dahi olmadan

⁴⁴⁷ Sancaktar, a.g.m., s.56-57.

⁴⁴⁸ Mükerrerrem Sarol, Bilinmeyen Menderes, I, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s.82.

⁴⁴⁹ Sancaktar, a.g.m., s.57.

⁴⁵⁰ TBMM TD, Dönem 8, Oturum 2, Birleşim 48, C. XXIV, 16 Şubat 1950, s.706-709.

toprak zenginlerinin direnişleri karşısında uygulama imkânı bulamamıştır. Bu kanun, iktidar tarafından büyük toprak sahipleri çıkarlarına uygun bir şekilde düzenlenmiştir⁴⁵¹

Muhalefet, demokrasi mücadelesinde demokratikleşmenin sürekliliğini sağlamak için eleştirdiği bir başka konu ise sıkıyönetim uygulaması olmuştur. Şiddetli tartışmaların yaşandığı konu hakkında konuşan Recep Peker, sıkıyönetimin halka baskı uygulamak gayesiyle uzatılmadığını, sıkıyönetimin ülke güvenliğine yönelik dış tehditleri önlemek amacıyla uzatıldığını belirtmiştir. Peker'in konuşması üzerine söz alan Bayar, sıkıyönetimin askeri amaçlı yönünü desteklediklerini, ancak muhalefeti sindirme ve siyasi baskı aracı olarak kullanılmasına karşı çıktıklarını ifade etmiştir. Muhalefetin kaldırılması yönündeki çabalarına rağmen sıkıyönetim uygulamasının devamı yönünde karar alınmıştır. Peker Hükûmeti döneminde sıkıyönetim, basın, 7 Eylül Kararları, DP'nin eleştirilerinin hedefi olmuştur⁴⁵². Refik Koraltan da savaşın bittiğini bu sebeple sıkıyönetim uygulamasına son verilmesi gerektiğini, gerekirse yeniden uygulanabileceğini belirtmiştir. Konuşmasının devamında sıkıyönetimin muhalefete karşı kullanıldığını ileri sürerek kaldırılmasını istemiştir⁴⁵³.

DP'nin eleştirilerinin hedefi olan diğer bir konu ise Polis Kanunu'nun 18. maddesidir. Bu madde 1948 tarihinde kaldırılabilmiştir. Konu hakkında düşünceleri paylaşan Menderes, polisin hiçbir gerekçe göstermeden kişileri gözaltına alabildiğini ve bunun günlerce de sürebildiğini belirterek, bu gibi durumların yaşandığı bir ülkede hak ve özgürlüklerin güvence altında olduğunu söylemenin mümkün olmadığını ifade etmiştir⁴⁵⁴. Muhalefet, bu kanunla polisin herhangi birini gözaltına alabilme yetkisi elde ettiğini ve mahkeme kararına da ihtiyaç duymadığına dikkat çekmiş, iktidar açısından da muhalefetin etkisiz hale getirilmesi noktasında çok önemli bir silah olduğunu iddia etmiştir⁴⁵⁵.

⁴⁵¹ Mustafa Albayrak, "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinde İlk On Yılı", Ankara Barosu Dergisi, 1, Ankara, 2014, s.298-300.

⁴⁵² Murat Karataş "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Siyasal İktidar Anlayışı (1946-1950)", Uluslararası Araştırmalar Dergisi, VII-29, 2014, s.509-510.

⁴⁵³ Koçlar, a.g.t., s.69.

⁴⁵⁴ Kaştan, a.g.m., s.131-132.

⁴⁵⁵ Koçlar, a.g.t., s.67.

Demokrasinin gelişmesi için atılan adımların bir tanesi de 1949'da yapılan DP'nin II. Büyük Kongresi'dir. Kongrede seçim sistemi yeniden ele alınmış, seçimlerin adli denetim altında yapılması talep edilmiştir. Ayrıca milletvekillerinin büyük kısmının belirlenmesi teşkilata bırakılmış; parti başkanının, cumhurbaşkanı olması durumunda tarafsız olması için partisiyle ilişkisinin kesilmesi ve işçilere grev hakkı verilmesi gibi önemli kararlar alınmıştır. Kabul edilen Milli Tesanüt Andı'na göre, milletin hak ve özgürlüklerini kullanmasına mani olacak yollardan uzak durulması uyarısında bulunulmuş, aksi yönde davrananların milletin tepkisiyle karşılaşacağı bildirilmiştir. İktidar cephesinde, bunun bir tehdit olduğu partinin kapatılabileceği söylene de Günaltay, partinin kapatılması yönünde herhangi bir girişim olmayacağını bildirmiştir⁴⁵⁶. DP'nin kurulması ile gündeme gelen işçi sorunları, muhalefetin çabaları sonucu meclisin 18 Ocak 1950'de gerçekleştirilen toplantısında ele alınmıştır⁴⁵⁷. Bu toplantıda DP, grevin bir hak olduğunu dolayısıyla bu hakkın tanınması yönünde hükûmete baskı yapmıştır. Parti programında da işçi haklarıyla ilgili düşüncelere yer vermiştir. DP, işçilere grev hakkı verilmesini savunmakla birlikte grevin siyasi bağlantısının olmaması gerektiğini de özellikle vurgulamıştır⁴⁵⁸.

İş Kanunu ile ilgili görüşmeler de söz alan CHP'li İhsan Olgun, kanunun on dört yıl önce işçi-işveren ilişkilerini adaletli bir şekilde düzenlemek amacıyla çıkarıldığını, bu süreçte bazı eksikliklerin ortaya çıktığını ve bunları düzenlemek için de gerekli çalışmaların yürütüldüğünü belirtmiştir⁴⁵⁹. Söz alan DP'li Salamon Adato da kanunun 20 maddesinin⁴⁶⁰ değiştirilmek istendiğini, İş Kanunu'nu değiştirmek yerine daha kapsamlı yeni bir kanunun çıkarılmasını daha doğru bulduğunu belirterek işçilere grev hakkı verilmesinin önündeki tüm engellerin kaldırılmasını istemiştir. Bu tartışmalara son noktayı koyan Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, görevde buldukları sürece sınıf kavgasının olmayacağını, bu sebeple sınıfların

⁴⁵⁶ Mustafa Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), I, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2012, s.20-21.

⁴⁵⁷ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 4, Birleşim 31, C. XXIII, 18 Ocak 1950, s.212-238.

⁴⁵⁸ Erdinç Yazıcı, Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketleri ve Türk Harb-İş, Harb-İş Sendikası Eğitim Yayınları, Ankara, t.y., s.115.

⁴⁵⁹ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 4, Birleşim 31, C. XXIII, 18 Ocak 1950, s.123.

⁴⁶⁰ 3008 Sayılı İş Kanunu'nun 1, 2, 7, 13, 16, 18, 23, 24, 29, 32, 34, 42, 51, 53, 56, 78, 89, 92, 96, maddeleri üzerinde değişiklik yapılmıştır. Bkz. TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 4, Birleşim 31, C. XXIII, 18 Ocak 1950, (S. 126), s.20-36.

mücadele de kullandığı araçlara da gerek olmadığını söyleyerek grev hakkı tanınmayacağını açıklamıştır⁴⁶¹.

Sonuç olarak çok partili hayata geçişle birlikte seçmen tabanı edinme düşüncesiyle önem kazanan işçi sınıfı ve hakları hem muhalefetin hem de iktidarın söylemlerinde yer almıştır. İşçiler, tek parti iktidarına karşı duydukları hoşnutsuzluk ve işçilere grev hakkı tanınmaması işçilerin iktidardan uzaklaşmasına neden olurken, işçilere grev hakkı verilmesi yönünde demokratik taleplerde bulunan DP'ye yakınlaşmasına ve muhalefet hareketinin güç kazanmasına neden olmuştur.



⁴⁶¹ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 4, Birleşim 31, C. XXIII, 18 Ocak 1950, s.214-221.

2.1. Değiştirilen Kanun ve Uygulamalar

Uzun bir süre tek parti sistemiyle yönetilen Türkiye’de otoriter bir yönetim anlayışı izlenmiş, antidemokratik kanun ve uygulamalarla muhalefet susturulmuştur. Çok partili döneme geçilmesiyle birlikte muhalefet; tek parti yönetiminin iktisadi politikalarını, halktan kopuk siyaset anlayışını, inanç özgürlüğüne getirilen sınırlamaları, anayasaya aykırı uygulamaları ve baskıları eleştirerek çok kısa sürede etkin bir güç haline gelmiştir. Bu süreçte muhalefet özellikle Seçim Kanunu, Cemiyetler Kanunu, Milli Korunma Kanunu ve Matbuat Kanunu’ndaki antidemokratik hükümlerin değiştirilmesini, anayasaya aykırı kanun ve uygulamalara son verilmesini istemiştir. 1924 Anayasası’nın 103. maddesinde de kanunların anayasaya aykırı olamayacağı hükmü yer almaktadır. Buna rağmen gerek tek parti döneminde gerekse çok partili dönemde kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir mekanizmanın olmaması sebebiyle, iktidar tarafından kolaylıkla antidemokratik nitelikte kanunlar çıkarılarak özgürlükler sınırlandırılmıştır. Bu bölümde, demokratikleşme çabaları sonucunda (1946-1950) antidemokratik kanun ve uygulamalarda yapılan değişiklikler üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Seçim Kanunu

Çok partili hayata geçişle birlikte CHP, yeni döneme uyum sağlayabilmek için seçim sistemiyle ilgili ilk değişiklik teklifini vermiştir⁴⁶². CHP’nin 1946’da gerçekleştirilen II. Olağanüstü Kurultayı’nda sunulan bu teklifte iki dereceli olarak yapılmakta olan seçim sisteminin değiştirilerek yerine daha uygun gördükleri tek dereceli seçim sistemine geçilmesi istenmiştir⁴⁶³.

Milletvekili seçimleri ile ilgili tasarı, 14 Mayıs 1946 tarihinde TBMM Başkanlığına gönderilmiştir. Gönderilen tasarıda değişiklik sebebi olarak orta çağ kurumu olan imparatorluktan, halk egemenliğini ve demokratik karakteri esas alan bir cumhuriyet doğduğunu, demokratik prensipleri temel alarak kurulan bu devletin

⁴⁶² Süleyman İnan, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde (1946-1950) Milletvekilleri Seçim Yasası Değişikliklerinde Muhalef Görüşler”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9, Isparta, 2003, s.2.

⁴⁶³ BCA, 490.1.0.0.218.861.1.

vatandaşlarının da, kendi milletvekillerini aracısız seçebilmelerinin daha uygun olacağı belirtilmiştir⁴⁶⁴.

İki dereceli seçim sistemini esas alan 4320 Sayılı Seçim Kanunu, 5 Haziran 1946 kaldırılmıştır. Bunun yerine 4918 Sayılı Seçim Kanunu kabul edilmiştir⁴⁶⁵. Bu kanun, 1876'dan itibaren iki dereceli olarak yapılan seçim sistemi yerine, seçimlerin tek dereceli olarak yapılmasını esas alan bir değişiklik getirmiştir. Ayrıca bu değişiklik, halkın aracısız milletvekillerini seçebilme, milletvekili adayların da bağımsız veya istedikleri partiden aday olabilme imkânı sağlamıştır. Bununla birlikte seçimlerin bir günde tamamlanacağı belirtilmiştir (md. 15)⁴⁶⁶. Bunların dışında, seçim çevresi eskisi gibi il olarak kalmış, ancak bucaklar (nahiyeler) seçim çevresi olma özelliğini kaybetmiştir⁴⁶⁷.

Bu yeni kanun, tek dereceli seçim sistemi dışında önemli bir değişiklik getirmemiştir. Seçimler tek dereceli, açık oy, gizli sayım şeklinde yapılacağı (md. 24), seçim sonrası ise oy pusulalarının yakılması öngörülmüştür. Bununla birlikte seçimi kontrol edebilecek, denetleyecek kurulun bağımsız olması gerekirken tam aksine belediye başkanı ve belediye meclisinden yani CHP'ye bağlı kişiler tarafından denetlenmiştir. Bu kurullara seçim sonuçlarını açıklama yetkisi de verilmiştir. Görüldüğü üzere bu değişiklikte, oyun gizliliğini sağlayabilecek bir madde bulunmamaktadır. Dikkat çekici olan nokta ise 1946 seçimlerinin de bu şartlar altında yapılmış olmasıdır. Çok partili yaşamın ilk seçimi, gizli oy ve yargı denetimi gibi önemli şartları ihtiva etmediği için demokratik bir seçim olduğunu söylemek güçtür. Bu arada Menderes, tartışmalarda nispi temsil usulü düşünülmediği için hükûmeti tenkit etmiş, CHP'li Şemsettin Sırer ise, nispi sistemin sınıflara ayrılmış ülkelerde düşünüldüğünü, Türkiye'de sınıf olmadığı için böyle bir durumun gerçekleşmeyeceğini belirtmiştir⁴⁶⁸.

Belediye Kanunu'nda da düzenlemelere gidilerek, daha önce oy pusulalarında istenen imza, isim, adres yazılma şartı ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte seçim

⁴⁶⁴ İnan, a.g.m., s.2.

⁴⁶⁵ Resmî Gazete, Kanun No: 4918, S. 6326, 5 Haziran 1946.

⁴⁶⁶ Tanör, a.g.e., s.347.

⁴⁶⁷ İnan, a.g.m., s.2.

⁴⁶⁸ Ensar Yılmaz, "1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar", Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, I-1, Ordu, 2010, s.179-180.

kurullarının hazırladığı mühürlü zarfların ise, belirlenmiş seçmen sayısı oranında seçim bürolarına verilmesi kabul edilmiştir. Hükûmetin sunmuş olduğu bu değişikliği muhalefet yeterli görmemiştir. Bu tasarı hakkında Menderes, yerel seçimlerin bir defaya mahsus olarak ileri alınması (eylül ayı yerine mayıs ayında) ve 1947’de yapılacak olan genel seçimlerin de yeni seçim heyetleri tarafından ve yaz ayları içinde daha rahat yapılabilmesi gerekçesiyle ileri tarihe alındığını söylemiştir. Konuşmasının devamında ise, muhalefetin teşkilatlanmadan seçimlerin öne alındığını ve belirlenen kanun değişikliklerinin bu seçimlerde uygulanılmayacak olmasını, tek parti anlayışının hala devam ettiğinin bir göstergesi olarak niteleyip hükûmeti eleştirmiştir⁴⁶⁹.

Seçim Kanunu’nda yapılan ikinci değişiklik ise Saka Hükûmeti döneminde yaşanmıştır. 1946 seçimlerinde ciddi eleştiri alan Seçim Kanunu’nun 24, 25, 27, 34. maddelerin değiştirilmesi, 15. maddeye de bir fıkra eklenilmesi istenen tasarıyı hükûmet, 30 Mart tarihinde TBMM Başkanlığına sunmuştur. Sunulan bu tasarıda, uygulanmakta olan kanunun demokrasinin temel prensiplerini taşıdığını fakat uygulanmasında ortaya çıkan bazı belirsizlikler, zorluklar ve seçimlerde yaşanan sorunlar sebebi ile değiştirilmek istenildiği açıklanmıştır⁴⁷⁰. Hükûmetin tasarısı şu şekildedir:

Madde 24- Sandığın kilitlenmesinden itibaren, oy kullanacak seçmenin kimliğinin sorulacağı ve bir adet mühürlü zarf verilerek oyu zarfa koyup üzerini kapatıp sandığa atması zorunludur. Seçimle ilgilenen komisyon, seçmenler güvende oy kullanmaları için kapalı bir oy verme yeri hazırlar, bu kapalı yerin şekilleri ekonomik şartlara göre ayarlanacaktır. Öte yandan oy kullanılan yere seçmen dışında başkası giremez ancak seçmen fazla kalması durumunda başta uyarılır, uyarılara rağmen çıkmaz ise komisyon kararı ile çıkarılır. Seçmenin kim olduğunu ortaya çıkartan imza veya mühür konulmayacağı, oyların beyaz kâğıttan olacağı belirtilerek oyun gizliliğine gölge düşürecek farklı renkte kâğıt kullanılmasından vazgeçilmiştir.

Madde 25- Oy kullanacak seçmenin kimlik bilgileriyle ilgili sorular sorulabilir, şüphe edici bir durumda kimliği istenebilir. Kim olduğu belli olan

⁴⁶⁹ 29 Nisan 1946 tarih ve 4878 Sayılı Belediye Kanunu’nun bazı maddelerindeki değişiklikler için bkz. Resmî Gazete, Kanun No: 4878, S. 6295, 30 Nisan 1946.

⁴⁷⁰ İnan, a.g.m., s.7.

seçmen, seçim defterinde isminin yanına imza attıktan sonra oyu kullanmasına izin verilir. Oy kullanma süreside bir saat kısaltılarak, sabah 8, akşam 18 şeklinde değiştirilmiştir.

Madde 27- Oy verme işlemi bittikten sonra sandık parti temsilcileri ve orada bulunan halkın önünde çıkarılıp sayılacaktır. Seçim sonucu tutanakta belirtilerek, sonuç orada asılarak halka ilan edilecektir. Sonuç tutanağının bir kopyası, istenildiği takdirde parti ve aday temsilcisine verilecektir. Seçim süresince herhangi bir kimsenin kanuna aykırı olarak davranışta bulunduğu yönünde yapılan ihbar ve şikâyetler sebepleri ile birlikte tutanakta belirtilecektir.

Madde 34- Seçimlerde siyasi parti ve temsilcileri oy işleminin başlamasında, sayım işleminde ve tutanakların düzenlenmesinde gözlemci olarak bulunabilme yetkileri vardır. Partiler ve bağımsız adaylar görevlendirecekleri temsilcilerin seçmen özelliğini taşıması gerekmektedir. Bununla birlikte partiler seçim komisyonlarına gönderecekleri temsilcilerine, hangi partiye mensup olduğunu belirten imzalı bir belge vermek zorundadır⁴⁷¹.

Hükûmetin değiştirmek istediği bu tasarı Afyon Milletvekili Hazım Bozca'nın 19 Eylül 1946'da sunmuş olduğu ancak kabul edilmeyen yasa teklifinin aynısıdır. Hükûmetin sunmuş olduğu bu yeni yasa teklifinden bir süre önce, DP İstanbul Milletvekili Fuad Hulusi Demirelli ile altı arkadaşı 16 Nisan 1948'de Seçim Kanunu'nun 14, 15 ve 24. maddelerin değiştirilmesi için TBMM Başkanlığına teklif vermiştir. Sunulan bu teklifin gerekçesinde, 21 Temmuz seçimlerinde ileri sürülen şikâyetlerin tekrarlanmaması ve seçimlerin tarafsız bir şekilde yapılabilmesi için iktidara mensup kimselere bırakılmaması gerektiği açıklanarak seçim komisyonlarının adli denetime tabii tutulması için 14 ve 15. maddelerin değiştirilmesi istenmiştir⁴⁷².

Demirelli teklifinde, seçim komisyonlarının bulunduğu yerin en yüksek yargıcı ya da bu yargıcın vazifelendireceği başka bir yargıç başkanlığında kurulacağı; yargıç başkanlığında kurulan bu komisyonda seçimlere katılan partilerin yolladığı birer üye ve yargıç tarafından kura ile belediye meclisinden seçilen iki

⁴⁷¹ Resmî Gazete, Kanun No: 5258, S. 6957, 14 Temmuz 1948.

⁴⁷² İnan, a.g.m., s.8-9.

üyenin yer alacağını belirtmiştir (md. 14). Seçim komisyonlarının her biri, halkın bir gün içinde oy kullanabilmesi için sayısı 1000 seçmeni geçmemek kaydıyla seçim bürosu denilen seçim sahalarını belirleyecekti (md. 15). Seçmene tüm parti pusulalarının hepsi verilerek seçmenin istediği pusulayı hücrede özgürce kullanabilmesi sağlanacaktı (md. 24). Görüldüğü üzere Demirelli ve arkadaşlarının teklifinde dikkati çeken, oy gizliliğini esas alan 24. maddenin değiştirilmesi hakkında hükümet ile aynı düşüncede olmalarıdır. Ancak bu tasarı yeterli görülmeyip, 24. maddenin baş kısmına farklı hüküm getirilmiştir. Seçim komisyonlarının oluşturulması ve adli denetleme ile ilgili olan 14 ve 15. maddelerin de değiştirilmesi istenmiştir. Hükümetin tasarısı ile Demirelli ve arkadaşlarının teklifi 2 Temmuz 1948'de TBMM'de görüşülmüştür. Bu görüşmelerde Menderes, yasa hakkında arkadaşlarının daha önce vermiş olduğu değişiklik tekliflerinden bahsederek, Bozca ve arkadaşlarının vermiş olduğu teklifte sadece göze batan maddelerin değiştirilmesi istendiğini fakat hükümetin teklifi reddettiğini, zaman geçtikten sonra ise benzer bir tasarı sunmalarının, yaptıkları yanlışın anlaşılması bakımından önemli olduğunu belirtmiştir⁴⁷³.

Konu hakkında Bayar, demokrasinin gerçekten oluşturulabilmesi için öncelikle seçim emniyetinin sağlanması gerektiğini belirtip seçim emniyetinin de güvenilir Seçim Kanunu ile mümkün olacağını bildirmiştir⁴⁷⁴. Menderes, iktidarın yeni seçim teklifini yeterli görmemiş ve kanunun eksikliklerini üç noktada belirtilmiştir:

1. Seçim kurullarının oluş şekli,
2. Oyların sayımı konusunda denetimin iyi bir şekilde sağlanamaması,
3. Seçimle ilgili eleştiri ve şikâyetlerin mümkün olmaması.

Seçim kurullarının oluş şekli hakkındaki öneride Menderes, seçim kurullarını bölgesinin en yüksek yargıcı veya vazifelendireceği başka bir yargıcın önderliğinde oluşturulması ve komisyon azalarının da başkan olan yargıcın, belediye azalarından kura yolu ile seçeceği iki kişi ve seçimlere katılacak partiler tarafından gönderilen birer azadan oluşturulması istenmektedir. Bu şekilde oluşan kurulların demokratik ve

⁴⁷³ İnan, a.g.m., s.9-10.

⁴⁷⁴ Murat Güvenir, "Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, XXXVII-1, Ankara, 1982, s.237.

bağımsız olacağına inanmaktadır⁴⁷⁵. 9 Temmuz 1948’de yapılan görüşmeler neticesinde seçim sistemi gizli oy, açık sayım biçiminde değiştirilmiştir⁴⁷⁶. DP’nin istediği gizli oy, açık sayım kabul edilmiş fakat üzerinde önemle durduğu adli teminat isteği hâkimleri siyasete karıştırmamak gerekçesi ile kabul edilmemiştir. Bunun üzerine DP eleştirilerini arttırmış CHP ise, yapılan demokratik gelişmelerin görmezden gelindiğini ifade etmiştir⁴⁷⁷.

DP’yi iktidara taşıyan seçim sisteminde yapılan üçüncü değişiklik 16 Şubat 1950’de yapılmıştır. Bu değişiklikten önce iki önemli (5 Haziran 1946 – 9 Temmuz 1948) değişiklik yapılmıştır. 5 Haziran 1946’da yapılan ilk değişiklikte tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir. Ancak bu değişiklik muhalefetin isteklerini karşılamaktan uzaktı. Bu sebeple 1946 seçimlerinde eleştiri alan kanun, 9 Temmuz 1948’de yapılan yeni değişiklik ile muhalefetin isteklerine bir nebze cevap vermiş olsa da⁴⁷⁸ muhalefet bu değişikliği yeterli görmemiştir. Günaltay Hükûmeti ise, muhalefetin isteklerine cevap veren yeni bir seçim yasası çıkarmak için girişimde bulunmuştur. Yeni yasanın hazırlanması için 11 kişiden oluşan komisyon kurulmuştur. Bu komisyon, Yargıtay’dan 2, Danıştay’dan 2, üniversitelerden 4 ve barolardan 3 kişi olarak belirlenmiştir. Yargıtay Başkanı Halil Özyörük bu komisyonun başında olan isimdir. Komisyon seçim yasasındaki çalışmalara partilerin de katılımını sağlamak için değişiklik hakkında teklifte bulunmalarını istemiştir⁴⁷⁹.

Hükûmet, seçim komisyonunun çalışmalarına destek olmak için farklı ülkelerde ve 1877’den itibaren Türkiye’de uygulanan seçim yasalarını incelenmiştir. Yabancı uzmanlardan seçim yasasının 1948’deki değişiklik hakkındaki değerlendirmeleri de eklenerek tüm çalışmaları, “*Pembe Kitap*” adı verilen kitapta toplanmıştır. Başbakanlık, Adalet ve İçişleri Bakanlıkları tarafından görevlendirilen bir heyet de komisyona yardımcı olabilecek çalışmalar yapmıştır⁴⁸⁰. Komisyon, 14 Eylül 1949’da ilk toplantısını gerçekleştirmiştir. Komisyon, seçim emniyetini sağlamak ve bu konu hakkında muhalefet partilerinin de katılımını sağlayabilmek

⁴⁷⁵ İnan, a.g.m., s.10.

⁴⁷⁶ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 2, Birleşim 86, C. XII, 9 Temmuz 1948, s.1097-1110.

⁴⁷⁷ Karataş, a.g.m., s.513.

⁴⁷⁸ Fahir Giritlioğlu, Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii, I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s.235.

⁴⁷⁹ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s.477.

⁴⁸⁰ İnan, a.g.m., s.12.

için fikirlerini sormuştur. DP, konu hakkında ihtisas kuruluna çalışma hazırlatırken, DP'den ayrılan MP ise, bu komisyonun çalışmalarını hükûmetin bir oyunu olarak niteleyip, seçim değişikliklerinde herhangi bir sorumluluk üstlenemeyeceğini belirtmiştir. Komisyon, yoğun çalışma neticesinde seçim değişikliğini içeren metni hazırlanmıştır. Başbakanlığa 2 Aralık 1949'da sunulan metin başlıca şu maddelerden oluşmaktadır:

1. Seçimlerin yargı gözetimi ve denetimi altında yapılması,
2. Milletvekilleri seçimleriyle alakalı her türlü şikâyeti inceleme ve karara bağlama mercii olarak Yüksek Seçim Mahkemesi kurulması,
3. Her 70 000 kişi için 1 milletvekili seçilmesi,
4. Her köy ve mahallenin 1 seçim alanı olması,
5. 200 kişi için kapalı oy kullanma yeri bulunması.

Bakanlar Kurulu, komisyon tarafından hazırlanan metinden hareketle yeni bir Seçim Kanunu Tasarısı hazırlayarak, 6 Aralık 1949 tarihinde TBMM Başkanlığına sunmuştur. Sunulan tasarıda değişiklik sebebi olarak geçmişte yaşanan seçim yasasındaki değişiklikler, tecrübeler anlatılmış olup halk iradesinin yansıtılması, demokrasinin tam olarak sağlanabilmesi için bu değişikliğin zorunlu olduğu belirtilmiştir⁴⁸¹. 21 Şubat 1950'de Resmî Gazete'de yayımlanan Seçim Kanunu'nda değişiklik yapılan belli başlı önemli maddeleri şunlardır:

Madde 1- Seçimler tek dereceli, genel, gizli oy/açık sayım şeklinde yapılması,

Madde 2- Seçimler, il itibari ile yapılır. Her il bir seçim alanıdır. Her 40.000 seçmen adına 1 milletvekilinin seçilmesi, 22 yaşını dolduran erkek ve kadının seçme özgürlüğüne, 30 yaşını dolduran erkek ve kadının ise seçilebilme hakkı verilmesi gibi demokratik hükümleri içermektedir⁴⁸².

Madde 5- Milletvekili sayısının belirlenmesinde son nüfus sayımı dikkate alınacak,

⁴⁸¹ İnan, a.g.m., s.13.

⁴⁸² Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XXVII-79, Mart, 2011, s.23-24.

Madde 9- Zabita amiri ve memurları, askeri memurlar, subaylar, askeri öğrenciler ve askerde olan erler oy kullanmayacak,

Madde 27- Milletvekilliğine adaylığını koyan biri sadece bir seçim çevresinde aday gösterilir,

Madde 34- Kapalı alanda yapılacak sözlü seçim propagandalarına sadece seçim bölgesinin seçmenleri, milletvekili adayları ve milletvekillerinin vekâletnamesini taşıyan temsilcileri katılabilecek,

Madde 36- En az beş seçim bölgesinde aday gösteren siyasi partiler, radyodan, günde beş dakika propaganda yapabilecek,

Madde 50- Seçim ve sandık kurulları tüm işlerin görülmesinde yargıç nezaret ve kontrolüne tabii olacak,

Madde 112-115- Seçim sonuçlarına karşı çıkılması durumunda Danıştay ve Yargıtay'ın kendi üyeleri arasından seçtikleri bir başkan ve altı üyeden oluşan Yüksek Seçim Mahkemesi inceleyecektir⁴⁸³.

Hükûmet, İlim Heyeti tarafından hazırlanan bu metni kabul etmiştir. Ancak uygulanması açısından sakıncalı bulunduğu noktalarda bazı değişiklikler yapmıştır. Örneğin komisyonun teklif ettiği, her köy ve mahallenin seçim bölgesi olması isteği kabul edilmemiş; çünkü kabul edilmesi durumunda ülke genelindeki 20 bini geçen seçim bölgesinin sayısı, 50 bin sayısının üstüne çıkarabilecek olması, sandık güvenliğinin sağlanması açısından sakıncalı görülmüştür. Yargıç denetimine bırakılmış olan seçim işlerinin de güvenli bir şekilde gerçekleşebilmesi için hükûmet, Seçim Kuruluna başkanlık edecek yargıcın, herhangi bir yerden aday gösterilmesinin yasaklanması gibi tamamlayıcı bir düzenleme de yapmıştır. Geçici komisyonun sunduğu rapor sonucunda, hükûmet tasarısında önemli değişikliklere gidilmiştir. Bu önemli değişikliklerden biri, çoğunluk seçim sistemi ibaresinin getirilmesi, bir diğeri ise, Yüksek Seçim Mahkemesi adının “*Yüksek Seçim Kurulu*” biçiminde değiştirilmesidir. Bu değişiklikle Yüksek Seçim Kurulu, sadece seçim sonuçlarına ilişkin şikâyetleri incelemek ve konu hakkında tuttuğu raporu TBMM'ye bildirmekle

⁴⁸³ İnan a.g.m., s.13-14.

görevlendirilen bir ara merci haline getirilmiştir. Böylelikle şikâyetler hakkında TBMM'ye karar verme yetkisi verilmiştir⁴⁸⁴.

TBMM'de yeni Seçim Kanunu Tasarısı hakkında görüşmeler başlamıştır. Tasarı hakkında söz alan MP'li Osman Nuri Köni, subaylar ve askeri personele seçme hakkı verilmemesini anayasaya aykırı bir uygulama olarak nitelemiştir. Yine MP sıralarından söz alan Ahmet Tahtakılıç önemli noktalara değinerek eleştirilerinde, milletvekili tutanaklarının hâkimler tarafından onaylanmasını, nispi temsil sistemine geçilmesini, cumhurbaşkanı ile siyasal parti bağlantısının olmamasını dile getirerek tarafsız kalması gerektiğini, Halkevlerinin politika veya propaganda malzemesi olarak değil de bağımsız kuruluşlar haline getirilmesini, devlet radyosundan da tüm partilerin eşit ölçüde yararlanmasını istemiştir. Tasarayı benimseyen DP ise, Yüksek Seçim Mahkemesi kurulması konusunda ne kadar ısrarcı olsa da bu istekleri kabul edilmemiştir⁴⁸⁵.

DP tasarımı genel olarak olumlu görmekle birlikte kapalı salon toplantılarını ele alan 43. maddenin sınırlayıcı olduğunu öne sürerek bu maddenin değiştirilmesini istemiştir. Hükûmet ise, bu maddenin Fransa seçim sisteminden örnek alındığını ve halen uygulandığını, kapalı salon toplantıları için de izin almaya gerek olmadığını, sadece iki gün önce haber verilmesi gerektiğini ve bu toplantılara da 22 yaşını tamamlamış seçmenlerin katılabileceğini ifade etmiştir⁴⁸⁶. DP, Yüksek Seçim Kurulunun daha etkin hale gelebilmesi için yetkilerinin artırılmasını istemiştir. Konu hakkında DP'li Demirelli, seçim sonuçları ile ilgili gerek karar yetkisinin gerekse sonuçlar üzerine yapılan tartışmaların TBMM'de olmaması gerektiğini söylemiştir. Konuşmasının devamında, Yüksek Seçim Kuruluna mahkeme kimliği kazandırılmasını, seçimlerle ilgili suçların da tekrarlanmaması için cezaların caydırıcı olmasını istemiştir⁴⁸⁷.

Milletvekili Seçim Kanunu (16 Şubat 1950) görüşmelerinden sonra, tasarı hakkında söz alan Menderes, tasarıdan yana olduklarını belirterek olumlu oy

⁴⁸⁴ İnan, a.g.m., s.14.

⁴⁸⁵ Tasarının meclis müzakereleri için bkz. TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 4, Birleşim 40, C. XXIV, 7 Şubat 1950, 149-212.; Mahmut Goloğlu, Demokrasie Geçiş (1946-1950), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s.292.

⁴⁸⁶ Naim Sönmez, "Seçim Sisteminin Demokratikleştirilmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, VI-2, 2014, s.451-452.

⁴⁸⁷ Sönmez, a.g.m., s.446.

kullanacaklarını söylemiştir. Buna karşılık MP'li Hasan Dinçer ise, partisinin konu ile ilgili düşüncelerini yeniden belirterek, olumsuz oy vereceklerini açıklamıştır. Görüşmelerden sonra yeni Seçim Kanunu kabul edilmiştir. Çoğunluğun oyu ile kabul edilen yasaya, CHP ve DP olumlu oy kullanırken MP olumsuz oy kullanmıştır⁴⁸⁸. Seçim Kanunu, 16 Şubat 1950'de CHP ve DP'nin kullandığı olumlu (beyaz) oylar sonucu kabul edilmiştir. Yeni yasada seçimler tek dereceli, gizli oy, açık sayım, çoğunluk sistemine göre yapılacak, siyasi partiler seçim çalışmalarını sürdürürken radyodan eşit oranda yararlanacak ve seçimleri denetlemek için Yüksek Seçim Kurulunun görevlendirilmesi kabul edilmiştir. Bu arada DP, yeni seçim sistemi hazırlık süresi boyunca nispî temsil seçim sistemine geçilmesini talep etmiştir. Fakat CHP'nin istediği çoğunluk sistemi kabul edilmiştir⁴⁸⁹.

Dikkat çeken nokta, 1950 seçimlerini kaybetme olasılığını görmezden gelen CHP, muhalefetin sürekli talepte bulunduğu nispî temsil sistemini de kabul etmemiştir. Ancak seçim sonrası iktidar koltuğunu kaybetmesi ve TBMM'de %14,40 oranında temsil edilir hale gelmesiyle birlikte, çoğunluk sisteminin adil bir temsile engel olduğunu ve parti diktatöryasını doğurabileceği sebebiyle nispî temsil sistemine geçilmesini istemiştir. İktidar koltuğuna oturan DP ise, muhalefet yıllarında özellikle istediği nispî temsil sistemini unutmuş, mevcut sistemi devam ettirerek koltuğunu sağlamlaştırma çabasında olmuştur⁴⁹⁰.

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimler, özellikle muhalefetin talep ettiği değişiklikler esas alınarak gerçekleşmiştir. Demokratik şartlar altında seçimlerin yapılmasına olanak sağlayan bu kanun DP'yi de iktidara taşımıştır. Bu yeni değişiklikte birlikte seçimler tek dereceli ve liste usulü çoğunluk sistemine göre yapılmıştır. Partilerin her bir seçim çevresi için hazırladığı milletvekili listeleri ve seçim sonucunda en çok oyu alan partinin sadece milletvekili çıkarabildiği bu sistem 1946-1960 arası uygulanmış ve 1960'dan sonra ise nispî temsil sistemine geçilmiştir⁴⁹¹.

⁴⁸⁸ İnan, a.g.m., s.19

⁴⁸⁹ Sancaktar, a.g.m., 57.

⁴⁹⁰ Güvenir, a.g.m., 237.

⁴⁹¹ Olgun, a.g.m., s.23.

2.1.2. Matbuat Kanunu

Demokratik adımların tek tek gerçekleşmeye başladığı 1946 yılında “*Matbuat Kanunu*” üzerinde de birtakım değişikliklere gidilmiştir. Değişikliklerin gerekçesi olarak basının vatandaş üzerinde hem yapıcı hem de yıkıcı bir etkisi olduğuna, 1931 tarihli Matbuat Kanunu’nda basın özgürlüğü adına bazı boşlukların bulunduğu ve bu boşlukları yeni yapılan değişikliklerle giderileceğine değinilmiştir. Buna göre, tasarının ana prensiplerinde güvence parası, tahsil kaydı, dergi ve gazete çıkarmak için ruhsat alınması gibi vatandaşın özgürlüğünü kısıtlayan, demokratik ilkelere uygun olmayan kayıtların kaldırılması, bunun yanında vatandaşın özgürlük ve onuruna zarar veren, devletin kimliğini zedeleyen hareketleri önlemek adına yaptırımların konulması istenmiştir. Bu bağlamda yalan yanlış haberlerle halkın güveninin sarsılmasına sebep olan eylemler cezai yaptırımlar altına alınmış, basın özgürlüğü bir başkasının özgürlüğünün başladığı noktaya kadar kabul edilmiştir⁴⁹². Buna göre bu kanun çerçevesince belli başlı maddeler değiştirilmiştir;

Madde 9- Kanunun mevcut şeklinde günlük gazete ya da dergi çıkarmak isteyen bir kişi, istenilen bilgilerle birlikte en büyük mülki amire beyanname vererek ruhsatname almaktaydı. Yapılan yeni değişiklikte ise bulunulan yerin en büyük mülki amirine gazete çıkarmak için gerekli şartları ihtiva eden bir beyannamenin verilmesi yeterli görülmüştür.

Madde 12- Kanunun mevcut şeklinde gazete sahiplerinden, gazete ya da dergi çıkarabilmek için 20 yaşını doldurmuş olma ve yükseköğretim, lise veya dengi okullardan mezun olma şartı aranmaktaydı. Yeni değişiklikte ise yaş sınırı 21’e yükseltilmiş, gazete ya da dergi çıkarmak için aranan eğitim şartı kaldırılmıştır.

Madde 17- Kanunun eski şeklinde, gazete veya dergi çıkarmak isteyen bir kişinin beyannamesindeki eksik bilgileri tamamlama süresi birkaç gün ile sınırlandırılmıştı. Yapılan yeni değişiklikte ise mülki amir tarafından belirlenen beynamedeki eksik bilgilerin üç gün içerisinde bitirilmesi istenmiştir. Eksikliklerin belirlenen süre içerisinde bitirilmemesi durumunda beyannamenin verilmemiş

⁴⁹² Matbuat Kanunu’nun 9, 12, 15, 18, 27, 30, 34, 35, 38, 48 ve 55. maddelerindeki değişiklikler için bkz. Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.205-206.

sayılması ve sahte bilgiler içermesi durumunda da 18. madde hükümlerinin uygulanması için savcılığa bildirilmesi öznelliğe açık olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Madde 18- Mevcut kanunda, 17. maddedeki hükümlere aykırı olarak yayım yapan gazete veya dergileri kapatma yetkisi, bulunulan yerin en büyük mülki amirine verilmekteydi. Aynı maddenin A bendine göre, beyanname vermeden yayım yapan gazete veya dergilere 100 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası ve suçun tekrarlanması halinde 1 aydan 6 aya kadar hapis cezası ile beraber 300 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası uygulamaktaydı. Yeni değişiklikte ise; mülki amirlere tanınan kapatma yetkisinin yanında ceza verme yetkisi de eklenmiştir. Yine aynı maddenin A bendine göre, beyanname vermeden yayım yapan gazete ve dergilere 500 liradan az olmamak üzere ağır para cezası ve suçun tekrarlanması halinde de 1 aydan 6 aya kadar hapis cezası ile birlikte 500 liradan az olmamak üzere para cezasının uygulanması kararlaştırılmıştır⁴⁹³.

Madde 27- Bu maddede gazete ve dergi yayımlarından doğan sorumlulukların kimlere ait olacağı üzerinde durulmuştur. Bu maddenin esasına dokunulmamıştır.

Madde 30- Bu maddede belirtilen devletin şeref ve haysiyetine ters düşecek, millî bilinci yaralayan ve millî tarihi yanlış gösteren yayım yapanlar hakkında verilen 100 liradan aşağı olmamak kaydıyla verilen para cezası, 800 liradan aşağı olamayacak şekilde değiştirilmiştir.

Madde 34- Bu maddenin birinci fıkrasında yer alan *“Türk Ceza Kanunu hükümlerinin dışında matbuatta bilerek yanlış metinlere yer veren veya bir kişiye atfedilmiş belgelerin aslını değiştirerek yayınlar yapanlar hakkında 1 haftadan 1 aya kadar hapis ve 10 liradan 50 liraya kadar ağır para cezasına mahkûm olurlar”* ibaresi ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Buna göre hangi suçun ne kadar ceza alacağı belirtilmiştir. Fakat bu ibare suçların nedenlerini ortaya koyması bakımından kolaylık sağlarken basın özgürce yayın yapmasının önüne geçmiştir. Sözü edilen madde aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

⁴⁹³ TBMM TD, Dönem 8, Toplantı 0, Birleşim 18, C. I, 20 Eylül 1946, s. 433-434.; Resmî Gazete, Kanun No: 4955, S. 6416, 24, Eylül 1946.; Giritlioğlu, a.g.e., s.184.

A- Yapılan yayımlar halkın huzuruna zarar verici olduğu takdirde 3 aydan 1 seneye kadar hapis ve 500 liradan eksik olmamak üzere ağır para cezası;

B- Devletin ya da devlet güçlerinden herhangi birine veya hepsine karşı halkın güvenini zedeleyecek nitelikte yayım yapıldığı takdirde 6 aydan 2 seneye kadar hapis ve 1000 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası;

C- Resmi unvana sahip olan kişilerin belgelerini aslı dışında değiştirerek veya uydurulmuş belgeleri başka kişilere dayandırarak yayımlayanlara 3 aydan 1 seneye kadar hapis ve 500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası hükmolunur.

34. maddenin ikinci fıkrasında resmi toplantılardaki görüşmeleri aslı dışında bilgiler veren yayımlar hakkında 3 aydan eksik olmamak şartıyla hapis ve 500 liradan az olmamak üzere ağır hapis cezası uygulanacaktır. 34. maddenin üçüncü fıkrasında gazete ve dergilerdeki haberlerin başlıkları ile konu arasında ilgi bulunmaması durumunda ve bu haberlerin halkın huzurunu bozacak şekilde yayımlandığı durumlarda 100 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılacaktır.

Madde 35- Bu maddede daha çok matbuat üzerindeki yargı sürecine değinilmiştir. Buna göre yargılama sırasında iddianamede son soruşturmanın açılmasına ilişkin kararın ve suça ait herhangi bir belgenin duruşmada okunmadan önce yayımlanması yasaklanmıştır. Fakat mahkemenin veya cumhuriyet savcısının izniyle bu belgelerin gazetelerde yayımlanmasına izin verilmiştir. Diğer yandan cezai soruşturma başladıktan sonra, ilk soruşturma anında yargıcın uygun bulması ile hazırlık soruşturması sırasında cumhuriyet savcısının emriyle yapılan soruşturma ve adli işlemlerle alakalı haberlerin ve suçu işleyenlerle suça kurban olanların fotoğraflarının yayımlanması yasaklanabilecektir. Buna muhalefet edenler hakkında ise, cumhuriyet savcısının konu hakkında yazılı emrinin gazete ya da dergi yönetimine bildirmesinden itibaren suç sayılacaktır. Böylece eski yasada yer alan yazı yazarlar hakkındaki para cezası kaldırılmış sadece suç unsuru yer almıştır. Aynı maddenin diğer bir fıkrasında yer alan “*Yargılama müzakerelerinin neşri yasaktır.*” ibaresi üzerinde durulmuştur. Buna göre bir ceza davasında hüküm kesinleşinceye kadar mahkemenin kararları ve davranışları hakkında fikir öne sürmek, davanın görülmesi sırasında adli işlemleri karıştırabilecek veya soruşturmanın gidişatına etki

edebilecek yayımlar yapılması yasaklanmıştır. Bu karara muhalefet edenler hakkında 1 aydan 3 aya kadar hapis veya 200 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası uygulanacaktır⁴⁹⁴. Buradan da anlaşılacağı üzere hükümet, uygulamış olduğu antidemokratik uygulamaları ve cezaları toplum tarafından bilinmesinin önüne geçmek istemiştir

Madde 48- Bu maddede milletvekillerinin kendilerine yönelik suçlamalarda bulunan yayımlara karşı hakları üzerinde durulmuştur. Buna göre, meclis görüşmeleri sırasında gerçekleştirilen konuşmaların yayımlanması halinde milletvekilinin konuşmalarıyla ilgili düzeltmek istediği cevabı aynı sayfada, aynı sütunda ve aynı puntolarla girilmesi gerektiği belirtilmiştir⁴⁹⁵.

Madde 55- Bu madde de Matbuat Kanunu'nda yazılı olan ya da bu kanun aracılığı ile işlenen suçlara ait davaların, mahkemelerin tatil günlerinde dahi görülmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu maddeye ek olarak bir fıkra ilave edilmiştir. Bu kanunda “*Genel Yayın Müdürü*” veya “*Genel Yayın Yönetmeni*” gibi birbirinden farklı terimler kullanılmıştır. Bir kavramın kanun huzurunda çeşitli terimlerle ifade edilmesi sakıncalı sayılmıştır. Bu nedenle kullanılan bu terimlerin yerine “*Yazı işlerini fiilen yöneten kimse*” cümlesinin kullanılması uygun görülmüştür⁴⁹⁶.

Bu hükümlerin yanı sıra kanunun, basın özgürlüğünü kısıtlayan en önemli düzenlemelerinden biri de 50. maddede yer almaktadır. Bu maddeye göre memlekettin genel siyasetine zarar verecek yayımlar yapan gazete ya da dergiler Bakanlar Kurulu kararıyla geçici olarak kapatılabilecektir. Bu şekilde kapatılan gazete ya da dergilerin sorumluları geçici süre içerisinde başka bir isimle tekrar yayım yapamayacaktır. Gazetelerin kolaylıkla kapatılabilmesi konusunda hükümete bu denli açık bir yetki verilmesi otoriter bir basın rejiminin yasal ifadesi görünümündedir⁴⁹⁷. Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi 13 Haziran 1946 yılında “*Cumhuriyetin geçirdiği devrim ve müesseselerin genellikle tutunmuş olmalarından dolayı artık tartışmaya konu olmayacakları*” gerekçesine dayandırılarak

⁴⁹⁴ Resmî Gazete, Kanun No: 4955, S. 6416, 24 Eylül 1946

⁴⁹⁵ Vatan, 19 Eylül 1946.

⁴⁹⁶ Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.213.

⁴⁹⁷ 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 Sayılı Matbuat Kanunu'nun tam metni için bkz. Resmî Gazete, Kanun No: 1881, S. 1867, 8 Ağustos 1931.

değiştirilmiştir. Bu dayanağa bağlı olarak gazete kapatma yetkisi hükûmetten alınıp mahkemelere verilmiş ve basın suçlarının bazıları affedilmiştir⁴⁹⁸.

1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun 50. maddesinin değişikliğine göre, TCK'da yazılı olan suçların yayım yolu ile işlendiği durumda kovuşturmanın her aşamasında dahi mahkeme kararına göre suçun gerektirdiği ceza ile birlikte gazete ya da derginin 1 aydan 2 yıla kadar kapatılması kararlaştırılmıştır. Bu şekilde kapatılan gazete ve derginin yayımına devam edenler hakkında 18. madde uygulanacak ve sorumlular kapatma süresi içinde başka isimlerle gazete veya dergi çıkaramayacaklardır⁴⁹⁹. Buna göre, 50. madde her ne kadar 1931 tarihinde yayımlanan yasadan farklı sayılsa da incelendiğinde sadece gazete ve dergileri kapatma yetkisinin hükûmetten alınıp mahkemelere verildiği görülmektedir. Bunun dışında uygulanan cezalarda değişiklik olduğu söylenemez. Bu da hükûmetin basın üzerinde hala otoritesini sürdürdüğünün bir ispatıdır.

Daha sonra iktidara gelen Saka Hükûmeti, ilk hükûmet programında düşünce ve inanç özgürlüğüne saygı duyacaklarını söylemiş ancak aşırı sağcı ve solcu grupların tahrik ve oluşumlarına karşı tedbirli olacaklarını belirtmiştir. II. Saka Hükûmeti, programında Matbuat Kanunu'na yönelik değişiklik yapılması talep edilse de değişiklik yapılmamıştır. Bunun gerekçesi olarak da anayasanın sağladığı özgürlük sınırları içinde en geniş eleştiri hakkına sahip olmasının yanında en medeni ülkelerde olduğu kadar kişinin şeref ve haysiyetini koruyan bir düzen getirildiği gösterilmiştir. Şemsettin Günaltay Hükûmeti ise, kendinden önceki hükûmete değinerek kendilerinin de Matbuat Kanunu'nu inceleyeceklerini, basın özgürlüğünü büyük oranda güvence altına alacaklarını, aynı zamanda da vatandaş itibarını koruyan Batı ülkelerindeki demokratik yasaları örnek alacaklarını bildirmiştir. Böylece basının muhalefetine karşı yumuşak tavır sergilediğini göstermek istemiştir⁵⁰⁰.

Sonuç olarak Matbuat Kanunu'nda yapılan en önemli değişiklik, gazete çıkarmak için alınan iznin ve gazete kapatma yetkisinin hükûmetten alınarak mahkemelere devredilmesidir. Bu kanunda, 50. madde hükümlerine göre hükûmet

⁴⁹⁸ Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, s.139-140.

⁴⁹⁹ Resmî Gazete, Kanun No: 4932, S. 6336, 18 Haziran 1946.

⁵⁰⁰ Nuran Yıldız, "Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi, LI-1, Ankara, 1996, s.485.

memleket siyasetine uygun yazı yayımlamayan gazeteleri kolaylıkla kapatabiliyordu. Bu maddeye dayanarak da dönem boyunca gazeteler kapatılmış yazarlar susturulmuştur. Basın özgürlüğünün sağlanmasına yönelik bu madde de yapılan değişiklik demokrasi adına atılan olumlu adımlardan biridir.

2.1.3. Milli Korunma Kanunu

II. Dünya Savaşı'nın ilk aşamasında Türkiye ekonomisi bozulmuş, savaş nedeniyle dışarıdan alınan ürün miktarında ciddi düşüş yaşanmıştır. Bu panik havasında özellikle temel tüketim ihtiyaçlarında talep patlaması yaşanması, bunun yanında böyle bir ortamdan istifade eden tüccar kesiminin mallarını stoklaması fiyatların hızlı bir şekilde yükselmesini sağlamış ve karaborsacılık artmıştır⁵⁰¹.

Gelenen bu durum karşısında siyasilerin ekonomi politikaları büyümeye ve gelişmeye yönelik olması yerine mal darlığının önüne geçmek, fiyatların artmasını önlemek, karaborsayı durdurmak, sosyal adaletsizliği düzeltmekten öteye geçememiştir. Devlet, bu sorunlardan kurtulmak için savaş ekonomisi tedbirlerine başvurmayı seçmiştir. Bu amaç doğrultusunda MKK'nın 1. maddesi gereğince *“Devletin savaşa girme ihtimali”*, *“Genel ya da kısmi seferberlik”* ve *“Türkiye Cumhuriyeti'ni ilgilendiren yabancı devletler arasındaki savaş hali”* gibi durumlarda Bakanlar Kuruluna ekonomiye müdahale yetkisi verilmiştir⁵⁰².

18 Ocak 1940 tarih ve 3780 Sayılı Milli Korunma Kanunu, 6 bölümden ve 72 maddeden meydana gelmiştir. Uygulanmaya başlamasından itibaren çoğu kez değişiklik yapılan kanun, uygulamada kaldığı sürede ekonomik, siyasi ve sosyal hayata etkide bulunmuştur. Savaş döneminin en önemli iktisadi kanunu olması sebebiyle Bakanlar Kuruluna geniş yetkiler verilmiştir. Bu kanuna bağlı olarak gerçekleştirilen düzenlemeler de dönemin iktisat ve maliye politikalarının ana noktasını oluşturmaktadır⁵⁰³. Kanunun uygulanmaya başlamasıyla birlikte, ortaya

⁵⁰¹ Oktay Yenal, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, Hamer Kitabevi, İstanbul, 2003, s.74.

⁵⁰² Metin Ayışığı, “İkinci Dünya Savaşı Başlarında İstanbul'da İhtikâr Meselesi”, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirimleri, I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997 – İstanbul), Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.251-252.

⁵⁰³ Şefik Taylan Akman – İnci Solak Akman, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, I-2, Şubat, 2011, s.75-76.

çıkan eksiklikleri gidermek için değişiklik yapılmıştır. Ağustos 1960'a kadar yürürlükte bulunan kanun, savaş yıllarında ve sonrasında, 15 yılda 12 kez deęiştirilmiştir⁵⁰⁴. Birçok kez değişiklik yapılan MKK'nın temel ilkelerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Hükûmet, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için üretimin niteliklerini belirleyebilecek, bu maksatla da sanayi ve maden şirketlerini denetleyebilecektir.

2. Sanayi ve maden kuruluşları gerekli görüldüğünde hükûmetin verdiği üretim programına göre hareket edecek ve hükûmet üretilen maddelerin hacmi, miktarı, çeşidi ve cinsini belirleyebilecektir.

3. Sanayi ve maden işletmelerinin mesai süreleri hükûmet tarafından belirlenecektir.

4. Sanayi kuruluşları, madenler ve diğer üretim işletmelerindeki işçönerler işyerlerinden geçerli bir mazereti olmadan ve habersizce ayrılmayacaktır. Çalışma yükümlülüğü bulunanlara yaptıkları iş nedeniyle emsallerine uygun ücretleri ödenecektir.

5. Hükûmet mal ve yardımcı malzemeleri stok edilebilecek, bu malzemelere değer fiyatından el koyulabilecek ve bu malzemeleri de ihtiyaç sahibi kuruluşlara kâr elde etmeden verilebilecektir.

6. İş saatlerinin günlük 3 saat uzatılması mümkün olup iş yasanının küçükler ve kadınlara yönelik hükümleri uygulanmayabilecektir.

7. Hafta tatilini düzenleyen kanun, yasanın geçerliliğinde uygulanamaz.

8. Gerek görülen malların tüketiminin sınırlanması ve yasaklanması yapılabilecektir.

9. Kanun yürürlüğü boyunca gayrimenkul kiralarının 1939 seviyesinden daha fazla olması yasaktır.

10. Hükûmet, çiftçiliğe elverişli kadınları ve erkekleri kendi ziraat işlerini engellemek şartıyla ikamet ettiği yerden 15 km uzaklıktaki devlet veya özel kişilerin ziraat işlerinde ücret karşılığında çalıştırabilecektir. Hükûmet, bölgedeki

⁵⁰⁴ Aydemir, a.g.e., s.213-214.

şahsi araçlara sahibinin işine yaramadığı durumda kira karşılığında istifade edebilecektir.

11. Gerekli olması halinde tarımsal ürünlerin cinsi ve miktarları hükûmet tarafından saptanabilecektir. Üzerinde tarımsal faaliyet yapılmayan 500 hektardan fazla araziye hükûmet işleyebilecektir.

12. Hükûmet, şahısların 8 hektardan daha fazla arazi olması halinde bunun yarısının hububat ekiminde kullanılmasını isteyebilecektir⁵⁰⁵.

Ayrıca, tarım ürünlerinin fiyatlarının belirlenmesi de hükûmetin yetkisine bırakılmış ve fiyatların piyasadaki fiyatlardan daha düşük olması ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nde depolanması amaçlanmıştır⁵⁰⁶. MKK, ilk kez 5 Mart 1940'ta satıcıların fatura vermesini zorunlu kılan kararname ile uygulanmıştır. 3 Nisan 1940'ta da taşınmaz mallarda kira bedellerinin arttırılması yasaklanmıştır⁵⁰⁷.

“Petrol Ofisi” ve “Ticaret Ofisi”, 1941'de kurularak bazı tüketim mallarının ve petrol kaynaklı ürünlerin ithalatı ve ihracatının yapılması, yurtiçinde dağıtımı ve fiyatlarının denetlenmesi amaçlanmıştır⁵⁰⁸. 13 Ocak 1942 tarihinde ekme tüketimi sınırlandırılmış ve vesika ile satılır hale getirilmiştir. Bu kapsamda 7 yaşa kadarki çocukların günlük 187,5 gram, daha büyüklerin 375 gram, zorlu şartlarda ve tehlikeli işlerde çalışanların ise 750 gram ekme tüketebileceği belirlenmiştir. Ancak sınırlar ileriki zamanda 175 grama kadar düşürülmüş, İstanbul'a ise 150 gram ekme tahsis edilmiştir. Ekmeğin de özelliği değiştirilerek o dönemlerde “Kara ekme” olarak adlandırılan tek tip ekme üretimine müsaade edilmiştir⁵⁰⁹. Karne ile ekme dağıtma usulü 1946 Eylül ayına kadar yürürlükte kalmıştır⁵¹⁰.

Kanunun getirdiği zorunluluklardan biri de ziraat yapmaya elverişli kişilerin işlerini aksatmadan oturdukları yerden 15 km uzaklıktaki devlete veya şahsa ait bir ziraat işinde ücretli bir şekilde çalıştırılabilmesiydi. Bu yetki kişiler üzerinde bir tür angarya olarak görülmüş ve oldukça tepki görmüştür. Ayrıca bu uygulamada devlet,

⁵⁰⁵ Tefvik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Yayınevi, Ankara, 1995, s.382-383.

⁵⁰⁶ Oğuz Ünal, Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s.19-20.

⁵⁰⁷ M. Serhan Yücel, Demokrat Parti, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001, s.39.

⁵⁰⁸ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998, s.79.

⁵⁰⁹ Çavdar, a.g.e., s.284.

⁵¹⁰ Yenal, a.g.e., s.74

fabrika ve işletmelerde belirli saatlerde fazla mesai yaptırılmasını ve hafta tatillerinin de iptal edilmesini sağlamıştır. Kadınlar ve küçük yaştaki (Alt sınır 12 yaş) kişilerin bu kanun ile ağır sanayi işlerinde çalışması zorunlu kılınmış, bir zaman sonra insanlara yol yapımı, köprü ve maden ocakları gibi yerlerde de zorunlu çalışması istenerek kanun genişletilmiştir⁵¹¹.

Sanayi ve maden işletmelerinde hangi ürünün ne zaman ve ne kadar üretileceği hükûmetin belirlediği programa göre yapılmıştır. Devlet, öngördüğü tedbirleri uygulamayan, istenilen çeşitte imalatta bulunmayan ya da tespit edilen üretim hacmine ulaşmayan kurumlara el koyarak bizzat işletme hakkına sahip olmuştur. Ancak el koyulan kurumların sahiplerine belirli miktarda tazminat ödenmesi kararlaştırılmıştır. Devlet maden ocaklarında gereken üretimin sağlanabilmesi için de madenlere el koyup bunları birleştirerek işletmiştir. Ayrıca nakliyecilerin alacağı ücret ve çalışacakları yerler de kanuna göre belirlenmiştir⁵¹².

Bu dönemde ithalatın daralması, üretim miktarının düşmesi ve enflasyonun artması sebebiyle zor duruma düşen halkı koruyabilmek adına “*Fiyat Denetleme Komisyonları*” devreye sokulmuştur. Bu komisyonlar 8 Haziran 1940 tarihi itibarıyla aktifleşmiş gıda ve diğer ticari mallarda fiyatları ve kâr oranlarını belirlemiştir. Fiyat tespitinin koordine edilememesi, karaborsanın gizliden yapılmasına yaramıştır. Bu başarısızlık kontrol memuru azlığından ve teşkilatın yetersizliğinden kaynaklanmıştır⁵¹³. II. Dünya Savaşı döneminde hükûmet, MKK’ya göre kararnameler çıkarmış, köylülerin ve üreticilerin ürünleriyle birlikte ticaret yapanların mallarına el konulmuştur. Bu ürünler için köylüye ve üreticiye para ödense de verilen değer oldukça az tutulmuştur⁵¹⁴.

MKK’nın uygulanması, çeşitli maddelerin dağıtılmasına, fiyat kontrolünün tutarlı bir şekilde yapılamamasına, ithalât ve ihracat fırsatı oluşturma gayesiyle toprak ağalarının ve ticaret burjuvazisinin daha da canlanmasına fırsat tanımıştır. Bunu fırsat bilen, bürokrasi kanallarını kullanan bazı insanlar da bu süreçte savaş

⁵¹¹ Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.193-201.

⁵¹² Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s.327.

⁵¹³ Günver Güneş, “Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed.: Hasan Celal Güzel – Kemal Çiçek – Salim Koca), XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1080-1081.

⁵¹⁴ Akandere, a.g.e., s.188.

zenginleri olmuştur⁵¹⁵. Savaş yıllarını fırsat bilenler karaborsa ve diğer yollarla hızlı bir şekilde zenginleşmiştir. Bu dönemde işçi, üretici ve memur gibi kesimin gelirleri ekonomik dar boğaz şartlarında azalırken, büyük toprak sahipleri, stokçular ve aracılardan servetleri de artmıştır⁵¹⁶.

20 Haziran 1946'da 4945 Sayılı ile MKK'nın bazı maddelerinde⁵¹⁷ değişikliğe gidilmiştir. Değişiklik yapılan maddeler şunlardır:

Madde 10- Hükûmetin gerekli gördüğü sanayi-maden kuruluşlarıyla bu kuruluşlara bağlı işletmelerde kanunun öngördüğü ihtiyacın karşılanması maksadıyla çalışanlar, çalıştıkları yerleri haklı bir sebep olmadan terk etmeleri yasaktır. Çalışma yükümlülüğü bulunanlar yaptıkları iş karşılığında, benzerleri gibi normal bir ücret alır. Daha önceki değişiklikte (Ağustos 1944) çalışma yükümlülüğü, sanayi ve maden kuruluşlarını genel olarak kapsarken, bu yeni değişiklikte sadece hükûmetin lüzum gördüğü sanayi ve maden kuruluşlarını kapsamıştır. Bu maddede, işçilerin istismar edilmesi önlemek için işçilere emsaline göre ücret verilmesi kararlaştırılmış fakat karaborsa, enflasyon, düşük ücret işçilerin yaşam koşullarını zorlaştırmıştır.

Madde 31- Hükûmet, gerekli gördüğü maddelerin tavan fiyatlarını kâr oranlarını belirleyebileceği gibi komisyon, nakliye, nakliye komisyonu, tellâliye, simsariye gibi ücretlerin ve bir hizmet, sanat ya da emek karşılığında alınacak olan ücretlerin tavan fiyatlarını da belirleyebilecekti. Belirlenen fiyat, kâr oranları veya ücretlerin üstünde satış yapılması ve ücret istenmesi yasaktır. Belediye mevzuatı dışında kalan ve özel kanunlarıyla fiyatları hükûmet tarafından belirlenen bir malın, belirlenen fiyatın üstünde satılması veya satışa sunulması yasaktır. Toptan ya da perakende ticarete gerçek ve tüzel kişiler arasında yapılan alım ve satım alışverişlerinde satış yapan kişinin fatura vermesi, alıcı ya da aracının da bu faturayı saklaması zorunlu tutulacağı gibi tüccarların faturasız alım-satımını da yasaklanabilecekti. 250 kuruşu aşan alışverişlerde müşterinin talep etmesi halinde satıcının fatura vermesi zorunludur. Eski değişiklikte (Ağustos 1944) ise, 100 kuruştan fazla yapılan alışverişlerde satıcının fatura vermesi zorunlu tutulmuştu. Tacir sıfatına haiz gerçek ve tüzel kişiler arasında gerçekleşen alışverişlerde, bir

⁵¹⁵ Ayıışı, "İkinci Dünya Savaşı Başlarında İstanbul'da İhtikâr Meselesi", s.253.

⁵¹⁶ Ayıışı, "İkinci Dünya Savaşı Başlarında İstanbul'da İhtikâr Meselesi", s.255-256.

⁵¹⁷ Milli Korunma Kanunu'nun 10, 31, 32, 57, 66, 67 ve 68. maddelerinde yapılan değişikliklerin tam metni için bkz. Resmî Gazete, Kanun No: 4945, S. 6338, 20 Haziran 1946.

malın olmaması ya da istenilen miktarda ellerinde bulunmadığı satıcı tarafından söylenildiği takdirde, alıcı bunun olmadığına dair bir belge isteyebilecekti. Her dükkân, mağaza, ticarethane, pazar yerlerinde satmak amacıyla mal teşhir eden yerlerde ürünün etiketinin olması veya ürünün fiyatının herkesin görebileceği bir yere koyulması zorunludur. Ağustos 1944 değişikliğinde tüm mallar için fiyat etiketi zorunluymış, bu değişiklikte sadece mal teşhir eden yerlerle sınırlı kalmıştır.

Madde 32- Karaborsa ile mücadeleyi amaçlayan bu maddenin, eskiye (Ağustos 1944) oranla daha az değişikliği içerdiği görülmektedir. Aşağıda yazılı olan davranışlarda bulunulması da yasaktı:

A- Piyasada darlık veya fiyatlarda yükseklik yaratmak, fiyatların inmesine engel olmak ve ticari maksatların dışında malları belli ellerde toplamak, imha etmek, propaganda yapmak veya başka hareketlerde bulunmak.

B- Ticari maksatlara aykırı olarak diğer bir malın da satın alınmasını şart koşarak satış yapmak veya satışa bu şartla mal sunmak.

C- Üreticiden mal alanlar veya tüketiciye mal satanlar arasında fiyat birliği yapılarak veya yaptırılarak anlaşma yoluyla halkı sömürmeye çalışmak.

D- Herhangi bir maddenin hükûmet tarafından belirlenen esaslar dışında çeşitli ellerden geçirilmesi suretiyle fiyatın yükselmesini istihdaf veya intaç eden zincirleme muameleleri yapmak⁵¹⁸.

Madde 57- 31 ve 32. maddede yazılı suçları işleyenler, işleme girişiminde bulunanlar, bu suçun işlenmesine yardımcı olanlar veya bu suçu yaptıranlar hakkında 1000 liradan 10.000 liraya kadar ağır para cezası ve 3 yıldan 15 yıla kadar ağır hapis cezası uygulanır. Bu maddede yapılan en önemli değişiklik, 57. maddenin ilk fıkrasındaki ölüm cezasının kaldırılmasıdır.

Madde 66- Eski değişiklikte 6 ay veya daha fazla cezayı gerektiren suçlarda duruşmalar tutuklu olarak yapılırdı. Bu yeni değişiklikte ise, yiyicilikten rüşvet alıp vermektten, zimmetine para geçirmektten, gerek doğrudan doğruya gerek memurluk görevini suiistimal suretiyle kaçakçılıktan ve alım satımlara fesat karıştırmaktan Devlet Hariciyesine ait gizli evrakı ve şifreleri ifşa ve ifşaya sebebiyet vermektten ve

⁵¹⁸ Düstur, III. Tertip, C. XXVII, s.1370-1376.; Resmî Gazete, Kanun No: 4945, S. 6338, 20 Haziran 1946.

bu suçlara ortaklık etmekten sanık olanlar hakkındaki duruşmalar tutuklu olarak yapılır.

Madde 67- Kanunun uygulanması sonucu ortaya çıkan sorunların ve anlaşmazlıkların çözümlenebilmesi için “*Milli Korunma Mahkemeleri*” kurulmuştur⁵¹⁹. Kurulan bu mahkemeler de görülen davaların çoğunluğunun küçük esnafa ait olması, büyük tüccar fabrikatör gibi zengin gruba dâhil olanların yargılanmalarının çok az olması ve mahkemelerin verdikleri cezaların pek caydırıcı olmaması sebebiyle karaborsacılık ve suçları önlemede istenilen sonuç alınamamıştır.

MKK uygulamasına genel olarak bakıldığında bu kanunun en büyük yükünü işçi-köylü kesimi çekmişti. İşçi hakları neredeyse yok sayılmış İş Kanunu’na aykırı olarak düşük ücret, fazla mesai, hafta sonu tatili hakkının uygulanmaması, zorunlu olarak çalıştırılma, kız ve erkek çocuk işçilerin çalıştırılması gibi antidemokratik uygulamalar yaşanmıştır. Köylülerin de çalışma mükellefiyetine tabi tutulması ve tarımsal ürünlerine düşük ücretlerle el konulması köylünün durumunu zorlaştırmıştır.

MKK karaborsayı enflasyonu önleyememiş, sefalet çeken haksızlığa uğrayan işçi-köylü kesimi başta olmak üzere, hükümetin ekonomi politikasından özellikle işletmelere el koyma kararlarından çıkarları zedelenen özel sektör çevrelerinin CHP’den uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu kanun II. Dünya Savaşı öne sürülerek kabul edilmişti, ancak savaş bitiminde yürürlükten kaldırılmak yerine, birçok değişiklikle uygulanmaya devam etmiştir. 1946 sonrası ise, İş Kanunu’na bağlı olarak çalışanların birtakım sosyal hakları geri verilse de gerek işçi-köylü kesiminin gerekse özel sektörün muhalefeti, 1950’deki iktidar değişikliğine neden olan önemli etkenlerden biridir.

⁵¹⁹ Düstur, III. Tertip, C. XXVII, s.1370-1376.; Resmî Gazete, Kanun No: 4945, S. 6338, 20 Haziran 1946.

2.1.4. İş Kanunu

1924'ten itibaren oluşturulmaya başlanan İş Kanunu Tasarıları 1932 tasarısıyla büyük oranda gelişme göstermiş, 1936'da 3008 Sayılı İş Kanunu'nun kabulüne yol açmıştır. Kanunun kabulünde devlet denetimi başta olmak üzere, çalışma koşullarının da halk yararına uygun bir şekilde tanzim edilmesi yasanın temel mantığını oluşturmaktadır. Hükûmet giderek artmakta olan işçi ve hizmetli sayısı karşısında, işçi ile işveren ilişkilerini düzenlemek, ulusal kalkınmaya engel olabilecek bir sınıf kavgası çıkmasını önlemek ve ortaya çıkan anlaşmazlıkları da çözümleyebilmek için müdahale etmeyi ulusal çıkarlar için gerekli görmüştür. Grev ve lokavtın kanunda yasaklanmasının altında yatan temel neden de bu düşüncedir. Böylelikle işçi ve işveren arasındaki anlaşmazlıklar zorunlu uzlaştırma ve tahkim sistemi ile giderilmeye çalışılmış, sendikalar olmadığı için çalışma şartlarının düzenlenmesi, işçi hakları büyük oranda kanunun ön gördüğü ölçüde değerlendirilmiştir⁵²⁰.

148 maddeden meydana gelen bu yasa 1937'de yürürlüğe girecektir⁵²¹. Türkiye'nin Uluslararası Çalışma Örgütüne (1932) üye olmasını takip eden süreçte önemli bir ölçüde işçi sınıfı ve dolayısı ile işçi-işveren çatışması söz konusu değilken, kapsamlı ve modern nitelikte bir kanun hazırlanmıştır. İşçi ve işveren arasında ciddi bir çatışmanın olmadığı zamanda böyle kapsamlı bir kanunun öngörülmüş olması yasanın önemini daha da artırmaktadır⁵²².

1936 İş Kanunu'na egemen olan Kemalizm ilkesi, halkçılıktır. Halkçılık ideolojisini 1934 tasarısı ve değiştirilen metinlerde, 1936'da kabul edilen kanunun grev ve lokavtı yasaklayan maddelerinde (72. madde) görmek mümkündür. Sınıf çatışması hakkında Peker, Türkiye'de sınıf, cins ve imtiyaz olmadığını, işçilerin sayı çokluğu ve parti kuvvetine dayanarak ulusal çalışmayı engelleyecek davranışlarına

⁵²⁰ Nusret Ekin, "Türkiye'de Endüstri İlişkilerinin Gelişimi ve 1936 İş Kanunu", İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, XXXV-XXXVI-1, İstanbul, 1986, s.42.

⁵²¹ Ali Güzel, "3008 Sayılı İş Yasası'nın Önemi ve Başlıca Hükümleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, XXXV-XXXVI-1, İstanbul, 1978, s.176.

⁵²² Ekin, a.g.m., s.42-43.

ve öte yandan işverenlerinde sermayelerine dayanarak işçilerin haklarını ihlal etmesine müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir⁵²³.

Çalışma saatlerinin azaltılması, fazla çalışmanın belirli şartlara bağlı olarak yapılması, gece çalışan işçileri koruyucu nitelikte düzenlemeler, ücretlerin güvenceye alınması, işçi sağlığı ve iş güvenliği, asgari ücret, çocuk ve kadın çalışanları koruyucu nitelikte düzenlemeler kapsamlı bir şekilde ve ilk defa bu kanunla olmuştur. Yapılan düzenlemeler, yasanın çıkarıldığı dönem ve şartlara göre oldukça başarılıdır. Bu kanun, çalışma hayatıyla ilgili problemleri genel çerçevede ele almış olup ayrıntı gerektiren konuları ise özel yasa, tüzük ve yönetmeliklerle düzenlenmesi öngörülmüştür⁵²⁴. Türkiye’de ilk defa modern sosyal sigortaların kurulması bu kanunla önceden belirlenmiştir. Kanun kurulması düşünülen sigorta kollarını, bunları yürütecek organı, kuruluş şeklini, öncelik sırasını, sigorta kollarının kuruluş sırası ve zamanını, sosyal sigortalara girişin mecburi tutulması gibi sosyal sigortaların kapsam ve uygulama alanı üzerine genel esasları ortaya koymuştur. Türkiye’de bu esaslar üzerine sosyal sigortalar kuruluş ve gelişim göstermiştir⁵²⁵.

Fakat belirlenen bu sigorta kolları, savaşın başlamasından dolayı hemen kurulamamıştır. Olası sorunlar önceden tahmin edilmiş olmalı ki işçileri koruyucu yönde bazı önlemler alınmıştır. Kanun, kadın işçilere doğum öncesi ve sonrasında belirli bir süre izin vermeyi ve bu kişilerin ücretlerinin ödenmesini, iş ile ilgili ortaya çıkabilecek hastalıklarda işçilerin tedavi ettirilmesiyle birlikte, çalışmadıkları süre için ücretlerinin yarısının verilmesi gibi konularda, işverenleri zorunlu tutmuştur. Sosyal sigortaların olmamasından doğan boşluk, işverenlere getirilen yükümlülükler ile doldurulmaya çalışılmıştır. Sosyal sigortalar veya benzeri kurumlar kurulduğu takdirde bu yükümlülüğün ortadan kalkacağı belirtilmiştir. Ancak bu hükmün uygulamaya koyulabilmesi için gerekli olan tüzüğün çıkarılmaması nedeniyle bu haklar da verilmemiştir⁵²⁶.

⁵²³ Mesut Gülmez, “1936 İş Yasası’nın Hazırlık Çalışmaları”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, XXXV-XXXVI-1, İstanbul, 1986, s.150.

⁵²⁴ Güzel, a.g.m., s.177.

⁵²⁵ Sait Dilik, “Atatürk Döneminde Sosyal Politika”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, XL-1, Ankara, 1985, s.99.

⁵²⁶ Dilik, a.g.m., s.99.

İş Kanunu'nun birçok maddesi 1940'ta kabul edilen MKK ile askıya alınmıştır. İş Kanunu'nun tam olarak etkinlik kazanıp tekrardan uygulanabilmesi ise, çok partili hayata geçişle mümkün olmuştur. Kanunda çalışma süresi 8 saat olarak belirlenmesine rağmen, çoğu işletmede bu süre 12-15 saat arasında değişmiştir. Yasal olarak işçilere en fazla 3 ay fazla mesai yaptırılabilceği halde çoğu işletme, belirlenen bu sürenin üzerinde hem mesai yaptırmış hem de işçilerin haftada bir gün tatil yapma haklarını ihlal etmiştir⁵²⁷. Bu gibi kanuna aykırı hareketler başta özel sektör olmak üzere, devlet işletmelerinde bile görülmüştür. Örneğin 20 bin çalışanı olan bir devlet işletmesi kanuna aykırı olarak işçilere belli bir zaman pazar tatili yaptırmamış, diğer bir devlet işletmesi de iş ilişkisini sonlandırdığı çalışanına tazminat ödememiştir. Kanun haftada 48 saatin üzerinde çalışılmasını yasakladığı halde farklı bir devlet işletmesi yine kanuna aykırı olarak belirlenen sürenin üstünde işçileri çalıştırmıştır⁵²⁸.

Örneklerden de anlaşıldığı üzere devlet işletmeleri bile, kanunun uygulanması için gereken hassasiyeti göstermemiştir. Bu gibi örneklerin dönem itibari ile fazla olmasının nedeni ise, cezaların caydırıcı olmamasıdır. İşçilerin maaşlarını zamanında ödemeyen, müfettişlerin uyarılarını dikkate almayan ve hatta müfettişlere kötü muamele eden, haklarını arayan işçilere karşı kara liste hazırlayan ve bu doğrultuda bu işçileri işten çıkartan ve herhangi bir yerde işe girmelerine de mani olan, Cumhuriyet Bayramı ücretlerinin ödenmemesi için bile işçileri işten çıkartan, iş anlaşmazlığı sonucu haklarını aramak için Hakem Kurulu'na başvuran işçileri çıkartan, sendikal faaliyetlerin bastırılması için her türlü yola başvurmaktan çekinmeyen işverenler mevcuttur⁵²⁹. Bu kanun, Türkiye'de sistemli bir şekilde ele alınan bazı maddeleriyle düzenlemeler getiren ilk çalışma yasası olma özelliğini taşımaktadır. Uzun süre yürürlükte olan bu kanunun eksik yönleri şunlardır:

A- Bu kanun işçi-işveren ilişkileri açısından müdahaleci bir tutumu yansıtmakta, sendikacılık ve hür toplu pazarlık konu edilmediği gibi grev ve lokavtta net bir şekilde yasaklanmıştır. Böylelikle iş anlaşmazlıklarının çözümü zorlayıcı tahkim sistemi ile giderilmeye çalışılmıştır.

⁵²⁷ Orhan Tuna, Grev Hakkı – İş Mücadelelerinde Yeri ve Önemi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1951, s.55.

⁵²⁸ Tuna, a.g.e., s.71-72.

⁵²⁹ Tuna, a.g.e., s.67-68.

B- Bu kanun ülkedeki tüm çalışanları korumayıp, tarım iş kolu ile beden-fikir işçisi ayrımı yaparak, fikir işçilerini kapsamadığı gibi kanunda işçilere tanınan kimi haklar belirli işletme büyüklüğünü (Bu hüküm ile işverenler, işyerlerini küçültme yoluna girmişlerdir.) esas alması ve ücret mukabili çalışanların da tamamını kapsamamıştır.

C- Diğer bir husus ise, bu kanun hemen uygulamaya koyulmamıştır. İş teftişi ile üst seviyedeki örgütlerin ancak savaş sonrasında kurulma imkânı bulmasından dolayı uygulanması zaman almıştır⁵³⁰.

1940'lı yılların ortalarında Türkiye, sendikal örgütlenme, grev-lokavtı yasaklandığı, toplu sözleşme kurumunun sadece kâğıt üzerinde kaldığı, çalışma ilişkilerinde tarafların sistemde söz söyleyebilme yetkisinin bulunmadığı bir ülke durumundadır⁵³¹.

2.1.4.1. Milli Korunma Kanunu'nun Çıkarılması İle Yapılan Değişiklik

II. Dünya Savaşı başladığında, iş hayatı açısından devletçilik özelliklerini büyük oranda taşıyan 1936'da çıkarılan İş Kanunu yürürlükteydi. Bu kanunla devlet, işçi-işveren arasındaki ilişkileri düzenleyeceğini ve her zaman da işçinin emek verenin yanında olacağı düşüncesinde olduğu için sınıfsal çatışmaları, grev ve lokavtı yasaklamış, işçi-işveren arasında oluşabilecek çıkar anlaşmazlıklarının da zorunlu tahkim sistemi ile çözümlenmesini istemiştir⁵³².

Çalışma yaşamını düzenleyen ve sendika kurulmasını engelleyen bu kanun, savaş yıllarında uygulanma imkânı bulmamıştır. Çünkü bunun yerine, MKK'nın ücretli çalışma ve fazla mesai gibi yükümlülükleri özenli bir şekilde uygulanmıştır⁵³³. MKK'nın uygulanmaya başlamasından itibaren işçilerin hafta tatili kaldırılmış, geçerli bir mazeret olmadan işten ayrılma yasaklanmış, sanayi alanında çok fazla

⁵³⁰ Ekin, a.g.m., s.43.

⁵³¹ Ahmet Makal, "Türkiye'nin Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Sendikalar: 1946-1950", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi GETA Tartışma Metinleri, 100, Aralık, 2006, s.3.

⁵³² Cahit Talas, Ekonomik Sistemler, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s.371-372.

⁵³³ Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s.520.

kadın ve çocuk çalıştırılmıştır⁵³⁴. Zorunlu olarak çalıştırılan işçilerin aldıkları maaşlarda geçinmelerine yetmeyecek oranda düşük tutulmuştur⁵³⁵. Kanun, maden yakınlarında yaşayan köylü halka çalışma yükümlülüğü getirmekteydi. Bu sebeple köylüler madenlerde ve madencilik için gerekli olan ormancılık, ulaşım gibi alanlarda hem düşük ücret ile hem de zorunlu olarak çalıştırılıyordu⁵³⁶. Bu kanunla devlet iş hayatında özel sektöre kredi, döviz, işçi temini gibi konularda destek sağlayarak zarar etmesini önlerken, işçi açısından aynı durumdan bahsetmek mümkün değildi, çünkü işçi hakları çiğnenmişti. Bu devlet desteği sayesinde savaş süresince özel sektörün işçi sorunu olmamıştır⁵³⁷.

İş Kanunu, gerçekten uygulanma imkânı bulabilseydi hem kabul edildiği yıllar hem de ilerleyen zamanlar için önemli avantajlar sağlayabilirdi. Fakat kanun uygulanmaya başladıktan kısa bir zaman sonra, MKK'nın kabul edilmesi ve işçilere yönelik ağır hükümleri hem 1936 tarihli İş Kanunu'nu hem de bundan önce kabul edilen işçileri koruyucu nitelik taşıyan diğer kanunları etkisiz kılmıştır. MKK işçi sınıfını kontrol altına alırken işverenleri desteklemiştir⁵³⁸.

2.1.4.2. Çok Partili Hayata Geçişle Birlikte Yapılan Değişiklik

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Türkiye, iş hayatında yeni bir döneme girmiştir. Savaştan hemen sonra Türkiye'nin BM'ye üye olabilmek için gösterdiği çabalar, çok partili demokratik hayatın başlaması, özellikle Uluslararası Çalışma Örgütüne (1948) yeniden katılması iş ilişkilerine önemli bir etki yapmıştır. Bütün bu olumlu gelişmeler beraberinde iş hayatıyla ilgili sosyal ve siyasal tedbirlerin hızla alınmasını sağlamıştır. MKK'nın yürürlüğe girmesi (1940) ile işçi kesimini korumayı amaç edinen İş Kanunu'nun birçok maddesi askıya alınmıştır.

⁵³⁴ Şehmus Güzel, "İnönü ve Sosyal Politikalar", Yapıt Dergisi, 10, Nisan-Mayıs, 1985, s.68.

⁵³⁵ Koçak, a.g.e., s.485.

⁵³⁶ Koçak, a.g.e., s.400.

⁵³⁷ Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın, 6. Baskı, I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s.224.

⁵³⁸ Mihrican Zorlu, "Milli Koruna Kanunu Versus 3008 Sayılı İş Kanunu: Emeği Denetim Altına Alan ve Sermaye Birikimini Destekleyen Bir Kanun", Sosyal Güvenlik Dergisi, IV-1, Ankara, 2014, s.125-126.

Ancak savaş sonrasında oluşan yeni şartlar, çalışma yaşamında önemli bir değişim sürecini başlatmıştır⁵³⁹.

Savaşın sona ermesiyle yeni dönemde meydana gelen olumlu gelişmelerden ilki örgütsel faaliyetlerdir. 3008 Sayılı İş Kanunu'nun uygulanması ve takibi Ekonomi Bakanlığına bağlı İş Dairesinin görevi olurken; çok partili hayatla birlikte başlayan yeni dönemde çalışma sorunlarının bakanlık seviyesinde ele alınması düşünülmüş ve 1946'da Çalışma Bakanlığı kurulmuştur. Aynı zamanda "İşçi Sigortaları Kurumu" kurulmuş olup ilgili kanun 1 Ocak 1946'da yürürlüğe girmiştir. İş Kanunu'nun sosyal yardım başlığını taşıyan 7. bölümünün 100. maddesinde; iş hayatında iş kazaları ve meslek hastalıkları, işten kalma, analık, yaşlılık, hastalık ve ölüm hallerine karşı yapılacak sosyal yardımların devlet tarafından düzenleneceği belirtilmiştir. Bu görevlerin yerine getirilebilmesi için de 1937'de "İşçi Sigortası İdaresi" kurulmuştur⁵⁴⁰.

Cahit Talas, işçi sigortaları kurumunun bütün çalışanları değil de sadece İş Kanunu'na bağlı olan çalışanları kapsadığı için sınırlı seviyede kaldığını vurgulamıştır. Bu uygulama ile sosyal sigorta yükümlülüğünden kurtulmak isteyen işverenlerin, İş Kanunu'nun kapsamında olmamak için fabrikaları küçük bölümlere ayırma gibi türlü yollara başvurmalarının verimi düşürerek maliyeti arttıracaklarını, bu durumda ülke ekonomisinin zarar görebileceğini ifade etmiştir⁵⁴¹. "İş ve İşçi Bulma Kurumunun"⁵⁴² kurulması 3008 Sayılı İş Kanunu'nda kararlaştırılmıştır. Kanunun 63. maddesinde iş ve işçi bulma gibi konuların devlet tarafından gerçekleştirileceği belirtilmiştir. 21 Ocak 1946'da kurulan bu kurum Çalışma Bakanlığına bağlı olmakla birlikte özel hukuk hükümlerine tabi olarak çalışacak özerk bir kurum olarak oluşturulmuştur. İş Kanunu gereğince çıkarılan yasa İş Kanunu kapsamı dışındaki işleri ve işyerlerini de kapsamıştır⁵⁴³. İş Mahkemeleri işçi ve işverenler arasında yaşanan anlaşmazlıkların çözümü için 30 Ocak 1950'de kurulmuştur. Mahkemelerin lüzum görülen yerlerde kurulacağı belirtilmiştir. Daha önce sigortadan

⁵³⁹ Ekin, a.g.m., s.43-44.

⁵⁴⁰ Cahit Talas, Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, Bilgi Yayınları, Ankara, 1992, s.119.

⁵⁴¹ Cahit Talas, "Sosyal Güvenlik Meselemiz", İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, VII, İstanbul, 1955, s.95-96.

⁵⁴² Ekin, a.g.m.; s.44.

⁵⁴³ Ahmet Makal, Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.211-212.

faydalanabilmek için İş Kanunu kapsamında olmak gerekiyordu. Aynı husus bu mahkemeler içinde geçerli olmuştur. Yeni kurulan mahkemeler sadece İş Kanunu'nun kapsamış olduğu işçi ve işverenler arasında oluşan davalara bakacağı kararlaştırılmıştır⁵⁴⁴.

Savaşın bitimiyle birlikte gerçekleşen bir diğer olumlu gelişme ise yasal faaliyetlerdir. Türkiye'de ilk olarak İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları (1945) kurulurken, zamanla sigorta alanı genişletilmiş, İhtiyarlık Sigortası (1949), Hastalık ve Analık Sigortası Kanunu⁵⁴⁵ çıkarılmıştır. 9 Mart 1951'den itibaren yürürlüğe girmiştir. Hizmetlileri de kapsayan yasanın sigortalı kişilere sağladığı menfaatler ise, hastalık hallerinde; sağlık yardımı, ortopedi tedavisi ve protez araç ve gereçlerinin temini, takılması veya yenilenmesi, geçici iş göremezlik süresince günlük ödeneklerin verilmesidir. Hamilelik hallerinde ise; gebelik muayenesinin yaptırılması, doğumda gerekli sağlık yardımlarının sağlanması, emzirme ve yardım parası verilmesi, sigortalı kadının doğum öncesi ve sonrası işinden ayrı kaldığı günler için ödenek verilmesidir. Memurların sosyal güvenliği için de önemli bir adım atılarak 1949'da "*Emekli Sandığı*" kurulmuştur⁵⁴⁶.

Sosyal güvenlik sistemine yönelik önemli adımların atıldığı bu dönemde Cemiyetler Kanunu'nda (1946) da değişikliğe gidilmiştir. Yapılan bu değişiklikle ilk defa Sendikalar Kanunu (1947) kabul edilerek işçilerin kendi sorunlarını çözebilmeleri için örgüt kurmalarına izin verilmiştir. Bu olumlu gelişmeler arasında en çok dikkatimizi çeken de Sendikalar Kanunu'nun kabul edilmesidir. Çünkü çalışanların örgüt kurabilmelerinin önündeki engel kaldırılmış, işçilerin yasal olarak bizzat kendi örgütlerini kurabilmeleri ve girişimde bulunabilmeleri sağlanmıştır. Sınıf esasına dayalı cemiyet kurma yasağının kaldırılması (1946) ile başlayan bu yeni dönemde siyasi iktidar mesleki işçi örgütleri kurulmasına özel bir özen göstermiş ve bunların kurulması için teşebbüslerde bulunmuştur⁵⁴⁷.

CHP Kurultayı'nda (1947) kabul edilen programda "*Sosyal Politikamız*" bölümünde değişikliğe gidilmiştir. Değişiklikte bedeni ve fikri emeği, işverenlerin de haklarını göz önünde bulundurarak sömürüden kurtarmaktan bahsedilmiştir. İşçi ve

⁵⁴⁴ Talas, Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, s.138.

⁵⁴⁵ Ekin, a.g.m., s.44.

⁵⁴⁶ Talas, Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi, s.137.

⁵⁴⁷ Ekin, a.g.m., s.44-45.

işverenlerin toplu iş sözleşmesi yapmalarını, ortak menfaatlerini korumak maksadıyla kendi aralarında ayrı ayrı sendikalar kurmaları kabul edilmiş, ancak kurulacak olan bu sendikaların millî bir zihniyette olmalarını ve siyasete alet olmamaları istenmiştir⁵⁴⁸. Bu kanunun çıkarılması sırasında işçilere grev hakkı verilmesi konusunda şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Muhalefet etkili bir sendikacılığın yürütülmesi için grev hakkı verilmesi gerektiğini, grev hakkı tanınmadığı sürece de yeni çıkarılan Sendikalar Kanunu'nun pek bir anlam taşımayacağını dile getirmiştir. İktidar ise, muhalefetin ısrarlarına rağmen işçilere grev hakkı tanımamıştır⁵⁴⁹.

CHP, çok partili hayata geçilinceye kadar genellikle sermaye birikimini desteklemiş ve işçi sınıfını önemsememiştir. Çok partili hayat ile birlikte işçi sınıfının artan hoşnutsuzluğunu azaltmak, işçi sınıfının oy gücüne ihtiyaç duyulması ve demokratikleşme sürecine katkı sağlamak adına 3008 Sayılı İş Kanunu'nda değişikliğe giderek işçilere sendika kurma hakkı vermiştir. Fakat işçilerin özellikle talep ettiği grev hakkının verilmemesi ve tek parti döneminde yaşadıkları ekonomik sıkıntılar hükûmete karşı hoşnutsuzluğu arttırmıştır. Bu nedenle işçiler tepkilerini seçimlerde gösterme yoluna girerek kendilerine grev hakkı verilmesi konusunda mücadele eden, işçi haklarını savunan, demokrasi söylemleriyle hızla büyüyen DP'yi desteklemiştir.

⁵⁴⁸ Taha Parla, Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları – Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u, III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.99.

⁵⁴⁹ Ekin, a.g.m., s.45.

2.1.5. Cemiyetler Kanunu

Çok partili dönemde CHP'nin demokratikleşme yolunda attığı önemli adımlardan birisi de sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulmasına izin vermesi olmuştur. 10 Mayıs 1946 yılında CHP Olağanüstü Kurultayı'nda söz alan İnönü, parti programında yer verilen sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulmasını engelleyen maddenin değiştirileceğine dikkat çekmiştir. Kendi programlarında sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf çıkarları arasında uyum arayan esasta kalacaklarını söylemiştir. Vatandaşın sınıf çıkarları üzerine cemiyet ve parti kurmasını istemesine de kanun yolu ile engel olmayacaklarını belirtmiştir⁵⁵⁰.

Bunun dışında, dış güçlerin aleti olan ve onlardan etkilenen cemiyet ve partileri de kanun yolu ile yasaklayacaklarına ayrıca değinmiştir. Böylelikle sosyalist partilerle birlikte sendikaların da kurulmasına imkân verecek olan "*Cemiyetler Kanunu*"nda bazı yasakların kaldırılması da dâhil edilerek İnönü'nün kurultayda yaptığı teklifler kabul edilmiş ve hükûmetin başlangıçtan beri temel iddialarından biri olan sınıfsız toplum ilkesine karşı zıt bir karar alınmıştır⁵⁵¹. 5 Haziran 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Kanunda yapılan önemli değişiklikleri şöyle sıralamak mümkündür⁵⁵²:

Madde 1- Bu maddenin mevcut şeklinde kanunda kazanç paylaşmaktan başka bir amaçla ikiden fazla kişinin bilgilerini ve faaliyetlerini sürekli bir şekilde birleştirmek yoluyla kurulan dernekler, tüzüklerinde dernek olarak kurulma isteğini belirterek tüzel kişilik sahibi olacaktır. Yeni yapılan değişiklikte ise derneklerin amaçları kanuna, ahlaka ve genel adaba aykırı olanlara tüzel kişilik verilmeyeceği hükmü eklenmiştir

Madde 4- Bu maddenin eski hükmünde cemiyetler, buldukları yerin en büyük mülki amirine tüzüğünün iki kopyasının yer aldığı bir beyanname vermesiyle kuruluyordu. Ayrıca siyasi cemiyetlerle birden fazla ilde faaliyet gösterecek cemiyetlerin tüzükleri ve beyannameleri de İçişleri Bakanlığı'na gönderilerek, mülki

⁵⁵⁰ Naki Cevat Akkerman, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara, 1950, s.40.

⁵⁵¹ Akkerman, a.g.e., s.40.

⁵⁵² Cemiyetler Kanunu'nun 1, 4, 5, 9, 27, 33 ve 34. maddelerinde yapılan değişiklikler için bkz. TBMM TD, Dönem 7, Toplantı 3, Birleşim 59, C. XXIV, 5 Haziran 1946, s.61-65.

amir tarafından tüzüklerinin onaylandığına dair belge alınması şartı aranıyordu. Yeni değişiklikte ise, cemiyetlerin kurulduğu tarihten sonraki ilk iş gününde buldukları yerin en büyük mülki amirine tüzüklerini vermeleri yeterli sayılarak belge alma şartı kaldırılmıştır.

Madde 5- Bu maddenin mevcut şeklinde, kurulan dernekler belgelerini verdikleri tarihten itibaren 1 hafta içinde adını, merkezini, çalıştığı yeri ve tüzüğünü, yönetim kurulu üyelerinin ad ve soyadlarını, mesleklerini, sanatlarını ve adreslerini iki gazete ile yayımlaya zorunlu tutulmuştu. Yeni değişiklikte ise, 1 hafta olan süre 15 güne uzatılmış ve iki gazete zorunluğu da kaldırılarak yalnızca herhangi bir gazetede yayımlama yükümlüğü getirilmiştir

Madde 9- Bu maddenin mevcut şeklinde “*Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan*” cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştı. Yeni değişiklikte ise, “*Cins ve sınıf esasına veya adına dayanan*” kısmı çıkartılarak aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan cemiyetler yasaklanmıştır. Böylece sınıf esasına dayanan cemiyetlerin kurulmasının önü açılmıştır⁵⁵³.

Madde 27- Eski kanun metninde derneklerin kendi kendilerini feshedebilmeleri için Genel Kurul kararının ve idari makamların onayı gerekiyken, yapılan yeni değişiklikle birlikte derneklerin kuruluşunda veya kapatılmasında idarenin iznine ihtiyaç kalmamıştır. Sadece fesih kararlarını idari makamlara bildirmeleri yeterli görülmüştür.

Madde 33- Eski kanun metnine göre, yönetimden izin almadan kurulan ve kurulması yasak olan dernekler kurulduğu yerin en büyük mülki amirinin emriyle çalışmaları yasaklanır ve var olan malları koruma altına alınırdı. Yeni değişiklikle birlikte mülki amirlere tanınan bu yetki mahkemelere bırakılmıştır. Derneklerin ana tüzüklerinde yer alan yazılı amaçların dışında faaliyette bulunanlar hakkında hafif para cezası uygulanmasına karar verilmiştir.

Madde 34- Bu maddenin eski şekline göre, cemiyetler tüzüklerinde yazılı amaç ve konular dışında faaliyetlerini gerçekleştirdiği takdirde çalışma belgeleri geri alınır ve mevcut mallarına el konulurdu. Yeni değişiklikle birlikte çalışma belgeleri

⁵⁵³ TBMM TD, Dönem 7, Toplantı 3, Birleşim 59, C. XXIV, 5 Haziran 1946, s.61-64.

geri alınmamış, mallarına el konulmamış, yalnızca yöneticilerine 10 liraya kadar hafif para cezası uygulanmıştır⁵⁵⁴.

5 Haziran 1946'daki meclis toplantısında Cemiyetler Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklikler getiren kanun tasarısı hakkında ilk konuşmayı İçişleri Bakanı Hilmi Uran yapmıştır. Uran konuşmasında, tasarının uzun süredir TBMM Komisyonu'nda olduğunu ve acil görüşülmesi gerektiğini istemiştir. DP adına ise konuşmayı Adnan Menderes yapmıştır. Menderes, yeni yapılan kanunda üç önemli değişikliğe dikkat çekmiştir. Bunlardan birincisi, cemiyetlerin ister kuruluşlarında isterse kendilerini kapatmalarında izne bağlı tutulmamış olması; ikincisi, dernekleri faaliyetten yasaklama yetkisinin idare amirlerinin elinden alınarak sadece mahkemelere verilmiş olması; üçüncüsü ise, kurulması yasak olan cemiyetler listesinin kısaltılmasıdır. Fakat Menderes'e göre bu değişiklikler, demokratikleşme yolunda bir aşama olsa bile şimdiki haliyle "1901 Fransız Cemiyetler Kanunu'na" ve "II. Meşrutiyet Cemiyetler Kanunu'na" göre daha geridir⁵⁵⁵.

Menderes, Cemiyetler Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi için yapılan görüşmelerde, günün gereklerine uygun olmayan ve geri bir zihniyeti temsil ettiğini düşündüğü 29. maddenin değiştirilmemiş olmasına dikkat çekmiştir. Çünkü bu madde ile bulunulan yerin mülki amiri, emniyet güçlerine cemiyetlerin merkez veya kuruluşlarına girme emrini verirken gerekçe göstermeye dahi zorunlu tutulmamıştır. Ayrıca bu emrin hangi nedenlerle verileceği de yazılı olarak kanunda gösterilmemiştir. Konuşmanın devamında, bu maddedeki hükme dayanarak cemiyetlerin baskı altında tutulacağına ve muhalif partilere karşı bir tehdit oluşturacağına dikkat çekmiştir. Muhalefete göre, 29. madde ile amaçlanan cemiyetlerin denetimi 28. maddede aynen karşılanmaktaydı. Çünkü 28. maddede yer alan "Cemiyetlerin işlemleri, defterleri ve hesapları mahalli hükûmet tarafından her zaman incelenebilir." hükmü, cemiyetlerin kapılarını hükûmete her zaman için açık olmasına yetmekteydi. Bu bakımdan muhalefet 29. maddenin değiştirilmesini veya kaldırılmasını talep etmiş⁵⁵⁶, ancak yapılan oylamada 29. madde dışında diğer kanunların değiştirilmesi oy birliği ile kabul edilmiştir⁵⁵⁷. Diğer yandan kanun

⁵⁵⁴ Cumhuriyet, 1 Haziran 1946.

⁵⁵⁵ TBMM TD, Dönem 7, Toplantı 3, Birleşim 59, C. XXIV, 5 Haziran 1946, s.49.

⁵⁵⁶ TBMM TD, Dönem 7, Toplantı 3, Birleşim 59, C. XXIV, 5 Haziran 1946, s. 49-50.

⁵⁵⁷ Son Posta, 6 Haziran 1946.

tasarısı görüşmeleri sırasında cemiyetler içinde siyasi partilere ayrı yer açan Menderes, partisiz demokrasinin düşünülmeceğini savunmuştur. Siyasi partilerin sıradan bir cemiyet olmadığını ve devlet gücünün oluşmasında önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir⁵⁵⁸.

5 Haziran 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklerden 1 hafta sonra TCK'nın 141 ve 142. maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun yürürlüğe girmiştir⁵⁵⁹. Meclise sunulan Adalet Komisyonu Raporu'nda, Cemiyetler Kanunu'na paralel olarak TCK'da da değişiklik yapılması gerektiği belirtilmiştir. Cemiyetler Kanunu'nda yer alan sınıf esasına göre partilerin kurulabileceği hükmü, bu kanun değişikliğinde de ele alınmıştır. Yapılan düzenlemeye göre, kanunların izinde yürüyecek partilerin kurulmalarına izin verileceği ancak cemiyetlerin düzenini bozmaya yönelik belli bir topluluğa dayanan partilerin kurulmalarına asla izin verilmeyeceği ifade edilmiştir⁵⁶⁰. Görüşmeler sonucunda TCK'nın 141 ve 142. maddeleri aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir⁵⁶¹:

Madde 141- Belli bir yapıda olan sosyal zümrenin diğerleri üzerinde baskı kuran, sosyal bir zümreyi yok etmek isteyen, iktisadi veya toplumsal düzeni yıkmaya çalışan cemiyetlerle siyasi ve hukuki herhangi bir düzenini yıkmak amacıyla cemiyet kuran kişiler hakkında 2 yıldan 5 yıla kadar hapis cezası uygulanır. Yapılan yeni değişiklikte ise, siyasi ve hukuki herhangi bir düzenini “Zorla” yıkmak amacıyla cemiyet kuranlara 5 yıldan 12 yıla kadar hapis cezası verileceği öngörülmüştür. Görüldüğü üzere cezalar ağırlaştırılarak sol girişimler engellenmek istenmiştir.

Bu amaçlara ulaşmak için şiddet uygulayan veya cemiyetlerin siyasi ve hukuki düzenini zorla değiştirme isteğiyle cemiyet kuran kişiler hakkında 5 yıldan 12 yıla kadar ağır hapis cezası uygulanır. Cumhuriyetçiliğe aykırı veya millî duyguları zayıflatmaya yönelik cemiyet kuran kişiler hakkında 1 yıldan 3 yıla kadar ağır hapis cezası uygulanır. Bu cemiyetlere katılan kişiler hakkında da 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezası uygulanır. Dağılmaları emredilen cemiyetlerin sahte isim altında veya

⁵⁵⁸ TBMM TD, Dönem 7, Toplantı 3, Birleşim 59, C. XXIV, 5 Haziran 1946, s.50.

⁵⁵⁹ TBMM TD, Dönem 7, Toplantı 3, Birleşim 64, C. XXIV, 13 Haziran 1946, s.261.

⁵⁶⁰ Cangül Örnek, “Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, LXIX-1, Ankara, 2014, s.122.

⁵⁶¹ Resmî Gazete, Kanun No: 4934, S. 6336, 18 Haziran 1946.

olduğundan farklıymış gibi göstererek yeniden kuranlar hakkında cezalar üçte birden eksik olmamak üzere arttırılır.

Madde 142- Belli bir yapıda olan sosyal zümrenin diğerleri üzerinde baskı kuran, sosyal bir zümreyi yok etmek isteyen veya iktisadi ve toplumsal düzeni yıkmaya çalışan cemiyetlerle siyasi ve hukuki herhangi bir düzenini yıkmak için propaganda yapan kişiler hakkında 2 yıldan 5 yıla kadar hapis cezası uygulanır. Yasanın eski halinde siyasi ve hukuki herhangi bir düzenini yıkmak için propaganda yapan kişilere altı aydan iki seneye kadar hapis cezası verileceği öngörülmüştü. Bu yapılan yeni değişiklikle ise cezalar ağırlaştırılmıştır.

Propaganda sırasında şiddet uygulayanlar veya cemiyetlerin siyasi ve hukuki düzenini zorla yıkmak için propaganda yapanlar hakkında da 5 yıla kadar ağır hapis cezası uygulanır. Cumhuriyetçiliği veya millî duyguları zayıflatmak için propaganda yapan kişiler hakkında 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezası uygulanır. Burada yazılı olan fiilleri yücelten kişiler hakkında da aynı ceza uygulanır⁵⁶².

TCK'nın 141 ve 142. maddelerinde yapılan değişikliklerle, oluşturulan demokratikleşme çalışmalarında sol hareketlerin ve sendikaların hızlı bir şekilde örgütlenmelerinin ve millî değerlere zarar vererek cumhuriyetçiliğin temellerinin sarsılmasına yönelik faaliyetler yapanların önüne geçilmek istenmiştir. Bu sebeple de yeni rejimde partilerin izleyebilecekleri siyasete dair bazı sınırlamalar getirilmiştir⁵⁶³.

Neticede, cemiyetlerin kurulmasında ve kapatılmasında hükûmete tanınan geniş yetkiye son verilmesiyle cemiyetlerin kurulmasındaki en büyük engel ortadan kalkmıştır. Hükûmet, bu geniş yetki sayesinde uzun yıllar herhangi bir siyasal oluşuma izin vermemiştir. Denetimsiz geçen yıllarda, çıkarılan antidemokratik kanunlarla otoriter bir yönetim anlayışı izlenmiştir. İktidarın denetlenmesinin önünü açan bu değişiklik demokratikleşme sürecinde atılan önemli bir adımdır.

⁵⁶² Resmî Gazete, Kanun No: 4934, S. 6336, 18 Haziran 1946.

⁵⁶³ Örnek, a.g.m., s.122.

2.1.6. Üniversiteler Kanunu

Üniversitelerde bilimsel düşüncenin gelişip ilerleyebilmesi için öncelikle bilimsel özgürlük ve özerklik hakkı verilmelidir. Aklın, düşüncenin özgür olmadığı yerlerde bilimsellikten ve demokrasiden bahsetmek çok zordur. Geçmişe bakıldığında her türlü insan hakları, özgürlük, eşitlik, hak, adalet gibi demokrasinin temel yapı taşları üniversitelerde meydana gelmiştir. Özetle söylemek gerekirse demokratik birçok gelişmenin merkezinde üniversiteler vardır. Tarihten bu yana bilime ve özgür düşünceye karşı yapılan her türlü baskıya ilk tepkiyi üniversiteler vermiştir. Üniversitelerin özgürleşmesi, özgür düşüncenin önüne koyulan engellemelerin, sınırlandırmaların ve yasaklamaların kalkmasıdır. Üniversitelerin özgürlüğü düşüncenin özgürlüğüdür, dolayısıyla bu özgürlük demokrasinin bizzat kendisidir⁵⁶⁴.

Batı tarzında eğitim kurumları, Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilan edilmesi ile birlikte önem kazanmıştır. Yüksekokullar, 18. yüzyılda açılmaya başlanmıştır. 1846'da da yükseköğretim kurumunun açılması kararlaştırılmıştır. Böylelikle "Darülfünun" ismi verilen kurumda eğitim 1863-1933 arası devam etmiştir⁵⁶⁵.

Darülfünun, cumhuriyet idarecilerinin arzu ettikleri, destek ve ilgiyi verememiştir. Raşit Galip, Darülfünun'un ülke gidişatına paralel değişim göstermediği, eleştiriler olduğu halde arzu edilen gelişmenin gerçekleşmediği, meydana gelen büyük değişimlere de tepkisiz kaldığından iyileştirmeler yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Diğer bir deyişle yeni rejim ile uyuşmayan bir yapı sergilemiştir⁵⁶⁶. Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Türkiye'ye davet edilen İsviçreli Profesör Albert Malche, hazırladığı rapor sonucu ilk üniversite reformu yapılmış oldu. Çağdaş bir üniversite kurulmasını öngören 2252 Sayılı Kanun 1933'te çıkarılmıştır⁵⁶⁷. Bu gelişmeler sonucunda Darülfünun kapatılmış (31 Temmuz 1933), yerine çağdaş bir eğitimi hedefleyen "İstanbul Üniversitesi (1 Ağustos 1933)"

⁵⁶⁴ Mehmet Arslan, "Cumhuriyet Dönemi Üniversite Reformları Bağlamında Üniversitelerimizde Demokratiklik Tartışmaları", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18, Ocak, 2005, s.26.

⁵⁶⁵ Yücel Namal – Tunay Karakök, "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)", Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, I-1, Nisan, 2011, s.27.

⁵⁶⁶ Ayşe Öncü, "Akademisyenler: Üniversite Reformu Söyleminde Batı" – Modernleşme ve Batıcılık, III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.525.

⁵⁶⁷ M. Arslan, a.g.m., s.30.

açılmıştır. İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasıyla birlikte modern bir yükseköğretim yapısı meydana getirilmiştir⁵⁶⁸.

Üniversite kelimesi Türkiye'de ilk defa 1933'te 2252 Sayılı Kanunun kabul edilmesinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır⁵⁶⁹. Üniversiteye geçilmesiyle beraber, merkezi yönetim sistemi oluşturulmuştur. Bu doğrultuda ilmi ve idari özerklik uygulaması son bulmuş, rektör ve dekan atamaları Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmaya başlanmıştır. Öğrencilerin serbest bir şekilde dernek kurabilme imkânı da ortadan kalkmıştır. Ancak fakültelerde akademik konularda çalışmalarını devam ettirmek üzere fakülte meclisi uygulaması devam ettirilmiştir. Merkezi yönetim sistemine geçilmesi, öğretim üyeleri tarafından eleştirilmiştir. Üniversitelere yeniden özerklik verilmesi yönündeki istekler 1938'de bizzat üniversite yönetimince de dile getirilmeye başlanmıştır. Fakat Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in merkezi yönetim taraftarı olması sebebiyle bu konuda herhangi bir gelişme yaşanmamıştır⁵⁷⁰.

1946 Reformu, Türkiye'nin politik ve sosyo-ekonomik alanda önemli değişim geçirdiği, demokratikleşme çabalarının hız kazandığı bir dönemde yapılmıştır. Bu tarihte hem çok partili demokratik hayata geçilip seçimler yapılmış hem de yükseköğretim alanında değişikliğe gidilerek 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu çıkarılmıştır⁵⁷¹. İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilsel, 1939'da Millî Eğitim Bakanlığı'na sunduğu bir raporda, üniversite yönetsel özerkliğinin geri verilmesini ve mali desteğin artırılmasını talep etmiştir. Bunların dışında akademisyenlerin özlük haklarında iyileştirmeler yapılmasını ve tam gün çalışma sisteminin getirilmesi önerilmektedir. Üniversiteler Kanunu Tasarısı'nın gerekçesinde, geçmiş dönemde Batı'daki gibi bir üniversite modeli oluşturamamanın nedeni olarak, öğretim üyeliği mesleğiyle ilgili kanuni bir düzenlemenin yapılmaması ve gerekli önemin verilmemesi gösterilmiştir. Gerekçede ayrıca üniversite öğretim üyeliği mesleği için devlet memurları hakkında geçerli olan genel hükümler haricinde, yargıçlar, dışişleri memurları, ilk ve orta öğretim öğretmenleri

⁵⁶⁸ Namal – Karakök, a.g.m., s.27.

⁵⁶⁹ Sultan Kavili Arap, "Türkiye Yeni Üniversitelere Kavuşurken: Türkiye'de Yeni Üniversiteler ve Kuruluş Gerekçeleri", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, LXV-1, Ankara, 2010, s.8.

⁵⁷⁰ A. Arslan, a.g.m., s.41-42.

⁵⁷¹ M. Arslan, a.g.m., s.32.

için yapılan yasal düzenlemeler gibi bir düzenlemenin yapılması istenmektedir. İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasını takip eden on yıllık sürede öğrenci miktarı yaklaşık üç kat artarken, öğretim üyesi miktarında yalnızca %17 oranında bir artış yaşanması üniversitelerde yenileşmeye duyulan ihtiyacı açıkça ortaya koymaktadır⁵⁷².

Çok partili demokrasi dönemine girilmesiyle birlikte (1946) üniversitelere özerklik verilmesi isteği yinelenmiştir. Geçmiş dönemin aksine bu yeni dönemde taraflar özerklik verilmesi konusunda uzlaşmıştır⁵⁷³. Bu doğrultuda Millî Eğitim Bakanlığı, öğretim üyelerinden meydana gelen ve Sıddık Sami Onar'ın da başkanlık ettiği komisyona kanun tasarısı hazırlattı. Komisyonun çalışmaları sonucunda tasarı TBMM'ye sunulmuş ve 13 Haziran 1946'da "*Üniversiteler Kanunu*" adıyla yasalaşmıştır. 81 maddeden oluşan yasa, üç birleşimde görüşülmüştür. Yasa 455 üyenin 327'sinin verdiği oylarla kabul edilmiştir. 127 milletvekili de oylamaya katılmamıştır⁵⁷⁴.

Üniversiteler Kanunu'nun (13 Haziran 1946) önemine değinecek olursak; bu kanun ile yükseköğretim kurumları özerkliğe kavuşmuş, önemli demokratik gelişmeler kaydedilmiştir. Bu kanunla üniversitelerle ilgili birçok konu hukuki esaslara bağlanmış ve dönemin önemli bir reformu olarak eğitim ve öğretim tarihimize geçmiştir⁵⁷⁵.

1933'te yönetsel özerkliğine son verilen üniversiteye, çok partili demokratik hayata geçilmesiyle birlikte yeniden özerklik (1946) tanınmıştır. 14. madde de Millî Eğitim Bakanı'nın üniversitelerin başı olduğu belirtilmiş olsa da aynı maddenin devamında, Millî Eğitim Bakanı'nın onayına sunulan kararların en fazla 3 ay içinde onaylanacağını, bu sürede onaylanamayan kararların onaylanmış sayılacağı belirtilmektedir. Bu hükümden de anlaşılacağı üzere sıkı bir hükümet denetiminin olmadığı görülmektedir. 1933 yasası sadece İstanbul Üniversitesi'nin işleyişini düzenlemeyi öngörmüştü. 1946 yasası ise, İstanbul Üniversitesi ile İstanbul Teknik

⁵⁷² Cemal Baltacı – Fehmi Akın, "1946 Üniversite Reformu", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, XII-1, Isparta, 2007, s.85.

⁵⁷³ İhsan Doğramacı, Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimi, Meteksan A.Ş. Yayıncılık, Ankara, 2007, s.16.

⁵⁷⁴ Baltacı – Akın, a.g.m., s.85-86.

⁵⁷⁵ M. Arslan, a.g.m., s.45.

Üniversitesi'ni ve aynı yasayla kurulan Ankara Üniversitesi'ni kapsamıştır⁵⁷⁶. Buna göre;

Madde 1- 1933 yasasında üniversitelerin özerkliğine son verilmişti. Bu yasayla ise, üniversitelerin ve hatta fakültelerin özerkliği ve tüzel kişiliği tanınmıştır.

Madde 3- 1946 yasasında üniversitelerin görevleri detaylı bir biçimde düzenlenmiştir. Bu görevlerden bazıları şunlardır:

– Öğrencilerini bilim anlayışı kuvvetli, sağlam düşünceli aydınlar ve yükseköğretime dayanan mesleklerle türlü bilim ve uzmanlık kolları için iyi hazırlanmış bilgi ve deney sahibi elemanlar, Türk devriminin ideallerine bağlı ve millî karakter sahibi yurttaşlar olarak yetiştirmek,

– Ülke sorunlarını ilgilendirenler başta olmak üzere bütün bilimsel ve teknik sorunları çözmek için bilimleri genişletip derinleştirecek inceleme ve araştırmalar yapmak, bu çalışmalarla ilgili millî bilim ve araştırma kurumları ile yabancı veya uluslararası benzer kurumlarla iş birliği etmek,

– Türk toplumunun genel seviyesini yükseltici bilim verilerini sözlü ve yazılı ile halka yaymak.

Madde 5- Fakülte Genel Kurulları ordinaryüs profesör, profesör ve doçentlerle, profesörü veya doğrudan doğruya öğretime memur doçenti bulunmayan derslerin öğretim görevlilerinden oluşur. Genel Kurul, fakültelerin akademik çalışmalarını ilgilendiren konular hakkında kararlar verir. Fakülteyi ilgilendiren kanun, tüzük, tasarılar hakkında düşüncelerini bildirir. Fakülte Genel Kuruluna, fakültelerin akademik çalışmalarını ilgilendiren konularda karar yetkisi verilmesiyle iç denetimin artırılması hedeflenmiştir⁵⁷⁷.

Madde 6- 1933 yasası, üniversite yönetiminde daha çok şahıslara yetki veren bir sistemi öngörüyordu. 1946 yasasında ise, tam tersi bir uygulamaya geçilerek yetki kurullara verilmiştir. Yasa, her fakültede “*Profesör Kurulu*” adıyla bir kurul oluşturacağını belirtmiş ve bu kurula önemli yetkiler vermiştir. Fakültelerin bütçe işleri, seçimler, özel kanun ve tüzüklerle fakülteye verilmiş olan veya fakülte yönetim kurulu tarafından gönderilen işler, profesörler kurulunda görüşülüp karara

⁵⁷⁶ Baltacı – Akın, a.g.m., s.87-89.

⁵⁷⁷ Resmi Gazete, Kanun No: 4936, S.6336, 18 Haziran 1946.

bağlanacaktır. Fakültelerde kürsü ve enstitülerin kurulması, kaldırılması veya birleştirilmesi yönündeki teklifler Profesörler Kurulu tarafından görüşülerek değerlendirilecektir. Fakültelerin organları ise şunlardır: Genel Kurul, Profesörler Kurulu, Yönetim Kurulu, Dekan.

Madde 9-12- Üniversite organlarına ve bu organların görevlerine ayrılmıştır. Üniversite organları şunlardır: Senato, Üniversite Yönetim Kurulu, Rektör.

Madde 13- Üniversitelerarası Kurul, ilk kez 1946 yasası ile oluşturulmuştur. Kurul, Millî Eğitim Bakanı'nın başkanlığında her üniversitenin rektör ve dekanlarıyla üniversitelerin birer temsilcisinden meydana gelmiştir. Kurul, kanun gereğince kendisine verilen işleri kesin karara bağlayabilecektir.

Madde 18- Doçentlik şartları bu yeni yasa ile büyük oranda değiştirilmiştir. 1933 yasasında doçent olabilmek için lisans mezunu olmak yeterliydi. 1946 yasasıyla ise, doçent olabilmek için doktor unvanını ya da tıpta uzman yetkisini aldıktan sonra kendi meslekleri ile ilgili bir işte en az iki yıl eylemli olarak çalışma şartı aranmıştır.

Madde 26- Bu yasa ile başlarında ordinaryüs profesörlerin bulunduğu kürsüler kurulmuştur.

Madde 30- Öğretim üyeleri devlet memurları için kabul edilen çalışma saatlerinde görevlerinin gerektirdiği yerlerde bulunmakla yükümlüdürler. Ancak haftada 8 saatten fazla olmamak ve üniversitedeki görevlerini de ihmal etmeyecek şekilde mesleklerine, bilim ve uzmanlıklarına giren işlerde çalışabilirler.

Madde 33- Öğretim görevlileri, okutmanlar, uzmanlar, tercümeciler ve asistanlar üniversite öğretim yardımcıları olarak belirtilmiştir.

Madde 38- Asistanlar, 1 ya da 2 yıl süren adaylıklarından sonra asilliklerinin onandığı tarihten itibaren 3 yıl içerisinde doktoralarını veya sanatta yeterliliklerini vermelidirler. Bu sürede vermezler ise, üniversite ile ilişkileri kesilecektir.

Madde 41-44- Memurlar ve hizmetlilere ayrılmıştır.

Madde 45-51- Üniversitelerin disiplin işleri ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir.

Madde 54- Üniversitelerin gelir kaynaklarına yer verilmiştir⁵⁷⁸.

Yasanın bütün ilerici hükümlerine kıyasla 7. madde farklılık göstermektedir. Bu maddede geçen öğrencilerin her türlü işlerinin Fakülte Yönetim Kurulu tarafından inceleneceğini, çıkarılma kararına karşı 5 gün içerisinde Senato'ya itiraz edilebileceğini, ancak itiraz üzerine Senato'nun incelemesi sonucu vereceği karara karşı da hiç bir mercie başvurulamayacağı yönünde bir hüküm bulunmaktadır. Öğrencilerin haklarını aramaları noktasında önlerine konulan bu engel, demokratik nitelikleri ağır basan yasaya gölge düşürmektedir. Çünkü öğrencilere yargı yolunu kapatmıştır⁵⁷⁹.

TBMM toplantısında konuşan eski Rektör Cemil Bilsel, Üniversiteler Kanunu'nun (1946) kabul edilmesiyle üniversitelerin gelişmesinin önündeki en büyük engelin ortadan kaldırıldığını, bu olumlu gelişmenin sonucu olarak ilim hayatımızda yeni bir devrin başladığını söylemiştir. Bu kanun sayesinde üniversitelerde arzu edilen ilerlemenin sağlanacağına inandığını belirterek Başbakan Saraçoğlu'na ve Millî Eğitim Bakanı'na teşekkür etmiştir⁵⁸⁰.

Yeni yasada yapılan en önemli değişiklik üniversitelere özerklik tanınmasıdır. Bu önemli değişiklik haricinde, üniversitelerin işleyişinde detaylı bir şekilde düzenlemeye gidildiği de görülmektedir. Üniversitelere özerklik verilmesine rağmen bazı öğretim üyelerinin siyasi görüşünden dolayı görevlerine son verilmesi hem demokratik anlayışa hem de özerkliğe aykırı uygulamalar olarak dikkat çekmektedir.

⁵⁷⁸ Resmi Gazete, Kanun No: 4936, S.6336, 18 Haziran 1946.; Baltacı – Akın, a.g.m., s.87-89.

⁵⁷⁹ Baltacı – Akın, a.g.m., s.87.

⁵⁸⁰ Cumhuriyet, 11 Haziran 1946.

2.1.7. Düşünce ve İnanç Özgürlüğü ile Ezan Konusu

Ezanın, Türkçeleştirilmesi konusu yeni olmayıp geçmişi Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde ortaya çıkan, dinin millileştirilmesi ve ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi tartışmalarına kadar gitmektedir. Bu konuyu daha çok Ali Suavi ve Ziya Gökalp ele almıştır. Ziya Gökalp “*Türkçülük*” ideolojisi doğrultusunda “*Kur’an-ı Kerim*” ve ibadetlerde okunan duaların tamamının Türkçe okunmasını istemektedir. Cumhuriyet döneminde özellikle “*İslamiyet’in millileştirilmesine*” yönelik düşüncelerin oluşmasında ve gelişmesinde, bu düşüncenin çok büyük etkisi olduğu görülmektedir⁵⁸¹.

Ali Suavi, hutbelerin ve namaz surelerinin Türkçe okunması gerektiğini dile getiren ilk kişidir. Bunun yanı sıra 1 Mart 1922’de TBMM toplantısında ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi hakkında konuşan Mustafa Kemal Paşa da Türklerin inandıkları dini, kutsal kitabı tam olarak bilmediklerini, inandıkları dini ve bu dinin kutsal metinlerini anlamaları için hutbelerin ve Kur’an’ın Türkçe olması gerektiğini savunmuştur⁵⁸².

Dinin devlet denetimine alınması amacıyla 1924 yılında kurulan “*Diyanet İşleri Başkanlığı*” hutbelerin, ezan ve salatın Türkçeleştirilmesi konusunda çalışma başlatmıştır. Ezanın, Türkçe okunması konusunda fikir birliği oluşmuş, bu doğrultuda tepkileri ölçmek adına ilk deneme İstanbul Erenköy Camii’nde (1926) gerçekleşmiştir. Ancak tepkiler sonucunda uygulamaya ara verilmiş, şartlar olgunlaştıktan sonra da dönemin önde gelen bazı hafızları görevlendirilmiştir. Diyanet İşleri 21 Kasım 1932’de, görevlendirmiş olduğu hafızlara Türkçe ezanın birer örneğini vermiştir. Bu hafızlar ortak çalışmalarını sonucunda ezan ve kametin makamlarını belirlemişler ve belirlenen bu listeleri camilere dağıtmışlardır. Mustafa Kemal Paşa’nın talimatı doğrultusunda Kur’an’ın Türkçe tercümesi ilk defa makamları İstanbul’da “*Yerebatan Camii*”nde (22 Ocak 1932) Hafız Yaşar tarafından okunmuştur. 30 Ocak 1932’de ise, “*Fatih Camii*”nde Hafız Rifat Bey ilk Türkçe

⁵⁸¹ Ali Dikici, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, 10, Mayıs, 2006, s.77-78.

⁵⁸² Şükrü Şur, “Demokrat Parti ve Atatürk’ün Üç İlkesi: Cumhuriyetçilik, Laiklik, Devletçilik (1950-1960)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 56, Bahar, 2015, s.81.

ezanı okumuştur. Daha sonra ise Diyanet İşleri Başkanlığı ezan, tekbir ve salavat-ı şerifler Türkçe şekliyle müftülöklere yollanmıştır. İbadethanelerin tamamında Türkçe ezan okutulması için yürütölen çalışmalar sonucunda, Kur'an'ın, tekbirin ve kametin Türkçeleştirilmiş şekli ilk kez Kadir Gecesi'nde (3 Şubat 1932) "Ayasofya Camii"nde okunmuştur. Yaşanan gelişmeler sonrasında "Diyanet İşleri Başkanlığı" ve "Vakıflar Genel Müdürlüğü" tarafından yayımlanan genelgede, ülkenin her yerinde ezanın artık Türkçeleştirilmiş biçimiyle okunacağı, buna uymayanlar hakkında cezai işlem yapılacağı bildirilmiştir⁵⁸³.

Ezanın Türkçe'ye çevrilmesi için Sadettin Kaynak, Hafız Burhan gibi dönemin önemli hafızlarından bir komisyon oluşturulmuş, yapılan çalışmalar sonucunda 15 Temmuz 1932'de kabul edilen ezan metni 17 Haziran 1950'ye kadar yürürlükte kalmıştır. Camilerde aşağıdaki Türkçe ezan metni okunmuştur:

"Tanrı uludur; (4 kez)

Şüphesiz bilirim, bildiririm: Tanrı'dan başka yoktur tapacak, (2 kez)

Şüphesiz bilirim, bildiririm: Tanrı'nın elçisidir Muhammed (2 kez)

Haydin namaza, (2 kez)

Haydin felaha (2 kez)

(Namaz uykudan hayırlıdır)

Tanrı uludur (2 kez)

Tanrı'dan başka yoktur tapacak"

Türkçe ezanın kabul edilmesinden sonra ilk olarak uygulanacağı bazı il ve ilçeler ise; İzmit, Manisa, Balıkesir, Edremit, İzmir, Çeşme, Kuşadası, Adana, Ankara, Konya, Kayseri, Yozgat, Zonguldak, Amasya, Şebinkarahisar, Trabzon, Rize ve Van olarak belirlenmiştir⁵⁸⁴. Diyanet İşleri Başkanlığının 6 Mart 1933 tarihinde yayımladığı genelgede ezan ve salât-ü selam metni, Türkçeleştirilmiş bir biçimde müftülöklere dağıtılmıştır. Burada dikkat çeken nokta ise, ezan ve tekbir de

⁵⁸³ Metin Ayışığı, "Ezanın Yeniden Arapça Okunması ve Basındaki Yankıları", Türk Tarihinde Adnan Menderes Sempozyumu, Adnan Menderes Üniversitesi, 12-14 Mayıs, Aydın, 2011, s.551-553.

⁵⁸⁴ Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", s.83-84.

yapılan değişikliğin (Türkçeleştirilmesi) kanun yoluyla yapılmayıp da genelgeler yoluyla yapılmasıdır⁵⁸⁵.

İbadet dilinin Türkçeleştirilmesi çalışmaları doğrultusunda Diyanet İşleri Başkanlığı yayımladığı yönetmelikte, Kur'an öğretecek olan hafızların Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından verilmiş olan bir belgenin ellerinde bulunması mecburi tutulmuştur. Böylelikle ellerinde belge bulunmayan hafızların camilerde Türkçe Kur'an okumaları yasaklanmıştır. Bununla birlikte yapılan düzenlemede cami hocalarının tayini, çalışma günleri, aylıkları ve Kur'an öğretici hafızların görevleri de düzenlenmiştir⁵⁸⁶. Bu gelişmeler doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa, "Dolmabahçe Sarayı"na çağırıldığı Hafız Sadettin Bey'e, Türkçe Kur'an-ı Kerim'i vererek (3 Şubat 1932) okumalarını istemiştir. Başlarında sarık istemediğini söylemiştir. Ramazan'ın son cumasına denk gelen günde Türkçe hutbe yapılmasından Sadettin Bey çekinmiştir. Ancak halk Türkçe Kur'an'ı sonuna kadar saygı ve sevgiyle sessizce dinlemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın asıl amacının din değil de dil olduğu atılan bu adımlardan açıkça görülmektedir⁵⁸⁷.

Bu çalışmalardan da anlaşılacağı üzere dinde herhangi bir değişiklik ve düzenlemeye gidilmemiştir. Aksine milletin inandığı dinin anlamını öğrenme amacına hizmet etmek için sadece ibadet dili Türkçe'ye çevrilmiştir Her ne kadar atılan bu adımlardan memnuniyet duyan çevreler olsa da ibadet dilinin din lisanında olmasını isteyen halkın muhalefeti de bulunmaktadır. Çünkü halkın isteğiyle yapılmamıştır.

⁵⁸⁵ BCA, 30.10.0.0.26.150.21.

⁵⁸⁶ BCA, 030.10.0.0.26.151.13.

⁵⁸⁷ Ayışığı, "Ezanın Yeniden Arapça Okunması ve Basındaki Yankıları", s.560.

2.1.7.1. Türkçe Ezan Uygulamasında Ortaya Çıkan Sorunlar

Ezan dilinin millileştirilmesi hiç kolay olmamıştır. Her ne kadar İstanbul'daki belli başlı büyük camilerde toplanılarak ezan ve diğer ibadetlerin Türkçe olarak yapılması coşkuyla karşılanırsa da aslında halkın büyük çoğunluğu bu işe tepki göstermiştir. Bireysel tepkilerin yanında, büyük kalabalıkların toplu halde tepkileri de olmuştur⁵⁸⁸.

Bu konuda ilk önemli tepki Bursa'dan gelmiştir. “*Ulu Cami*”de kılınan cuma namazında (1 Şubat 1933) Türkçe ezan okumak istemediği için camiye gitmeyen müezzinin yerine o sırada camide bulunan Topal Halil adlı kişi Arapça ezan okumuş, Kazanlı Tatar İbrahim adlı kişi de Arapça kamet getirmiştir. Bunun üzerine cami içerisinde bulunan sivil polis memurunun müdahale etmesi sonucu olay daha da büyümüştür. Tatar İbrahim'in öncülüğünde toplananlar, Türkçe ezan istemedikleri yönünde sloganlar atarak ve tekbir getirerek Vakıflar Genel Müdürlüğü önüne gelmişlerdir. Burada toplanan kalabalık ezan ve kametin Arapça okunmasını istemişlerdir. Vakıf müdürünün bu konuda yetkili olmadıklarını açıklaması üzerine, eylemciler valilik önünde toplanmıştır. O esnada orada bulunmayan valiyi beklemeye başlayan kalabalığı polis müdahale ederek dağıtmış, birçok eylemciyi de gözaltına almıştır. Böylelikle olaylar büyümeden bastırılmıştır. Gözaltına alınan kişiler bir gün sonra mahkeme tarafından serbest bırakılmıştır. Şahısların serbest bırakılması üzerine Sulh Hâkimi Hasan Bey, Savcı Sakıp Bey, Müftü Nurettin Efendi işten uzaklaştırılmış, serbest bırakılan kişilerle Ulu Cami hatibi Hafız Tefvik Efendi de tutuklanmıştır. Bu olay, Türkçe ezana muhalefet edenlere karşı asla taviz verilmeyeceğinin ve cezalandırılacağına da bir göstergesi olmuştur⁵⁸⁹.

Bursa Olayı dışında büyük çaplı herhangi bir toplumsal olay yaşanmayıp daha çok yasak karşıtı kişisel eylemler görülmüştür. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün arşiv kayıtlarında yasağa muhalefet edenler hakkında yapılan işlemlerle ilgili çok

⁵⁸⁸ Hidayet Aydar, “Ezanın Tarihi ve Başka Dillerde Okunması Meselesi”, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, II-1, Haziran, 2016, s.30-31.

⁵⁸⁹ Dikici, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, s.84-87.

sayıda olay ile karşılaşmak mümkündür⁵⁹⁰. Arapça ezan yasağına uyulmaması ve olayların mahkemeye taşınması, mahkemelerin de karar vermekte zorlanması sebebiyle kanuni düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda Arapça ezan yasağı 2 Haziran 1941 tarihli ve 4055 Sayılı Kanun ile yürürlüğe girmiştir. Kanuna göre, Arapça ezan ve kamet okuyanlar 3 aya kadar hapis veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılması öngörülmüştür⁵⁹¹.

Bütün bu yaptırımlara rağmen yasağa uyulmamış, özellikle güvenlik güçlerinin ulaşmakta zorluk çektiği bölgelerde Arapça ezanın okunmaya devam ettiği görülmüştür. Örneğin 1945'te doğu illerinde teftiş yapan bir polis müfettişi, Bingöl'de köylerde hala Arapça ezan okunduğunu, güvenlik güçlerinin geldiğinin haberi alınmasıyla birlikte Türkçe ezan okunmaya başladığı yönünde bilgi vermektedir. Cezadan kurtulmak için farklı yöntemlere başvurulmuştur. Ezanın çocuklara, akıl hastalarına, görevli olmayan kişilere okutturulması, Türkçe yüksek sesle okunmasından sonra Arapçasının düşük bir sesle okutulması gibi çeşitli yollara başvurulmuştur⁵⁹². Bu kaçamak yollara başvurulması sonucu yakalananlara dayak atıldığı, aylarca akıl hastanelerine kapatıldıkları ve ağır bir şekilde cezalandırıldıklarına dair haberler basına yansımakla birlikte, Emniyet Genel Müdürlüğünün arşiv kayıtlarında da bu tür olayları doğrular nitelikte birçok örnek yer almıştır⁵⁹³.

Adalet Bakanı Fuat Sirmen, Arapça ezan okuma yasağını dikkate almayan 29 şahsın tutuklandığı (1947) bilgisini vermektedir. M. Kemal Pilavoğlu şeyhliğindeki Ticaniler, yasak karşıtı ilginç eylemleriyle dikkat çekmektedir. Bu kişiler özellikle resmî kişilerin bulunduğu yerlerde Arapça ezan okuyarak tepkilerini göstermişlerdir. Ticaniler, Arapça ezan okuma eylemlerini Ankara Valisi'nin huzurunda, bir millî maçta, Dolmabahçe Stadında, 4 Şubat 1949'da TBMM dinleyici locasında ve başka yerlerde gerçekleştirmişlerdir⁵⁹⁴.

⁵⁹⁰ Ali Dikici, "Millî Şef İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 42, Kasım, 2008, s.170-171.

⁵⁹¹ Zakir Aşar – Ayşe Elif Emre Kaya, "Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması", Atatürk Araştırma Dergisi, XXXIII-95, Bahar, 2017, s.135-137.

⁵⁹² Dikici, "Millî Şef İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", s.172-174.

⁵⁹³ Aydar, a.g.m., s.31.

⁵⁹⁴ Dikici, "Millî Şef İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", s.173-174.

2.1.7.2. Arapça Ezan Yasağına Son Verilmesi

14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanmasının ardından DP, ilk hükûmetini kurmuştur. 22 Mayıs 1950’de TBMM’de okuduğu hükûmet programında Menderes, millete mal olmuş inkılapların korunacağını ve anayasada belirtilen hak ve hürriyetlere ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet düzeninin oluşturulması için gerekli değişikliklerin yapılacağını belirtmiştir. Bununla birlikte tek parti döneminden kalan antidemokratik kanunların tamamının kaldırılacağını söylemiştir. Arapça ezan yasağının kaldırılması konusu DP’nin seçim beyannamesinde olmamasına rağmen demokratikleşmeyi sağlamak adına iktidara gelmesiyle birlikte hemen ele almıştır⁵⁹⁵.

Ezanın yeniden Arapça okunabilmesi için kanun teklifleri TBMM’ye sunulmuştur⁵⁹⁶. Arapça ezanın yeniden okunması için Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve arkadaşları, Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan⁵⁹⁷ ve hükûmetin konuyla ilgili kanun teklifleri⁵⁹⁸ 15 Haziran 1950’de TBMM’ye sunulmuştur. Bu kanun teklifleri ile TCK’nın 526. maddesinde bulunan ezan ve kametin Arapça okunmasını yasaklayan hükmün kaldırılması öngörülmüştür. Hükûmetin sunduğu kanun tasarısının gerekçesinde, bu fıkranın din ve vicdan hürriyeti başta olmak üzere, 1924 Anayasası’nın 2. maddesinde belirtilen laiklik ilkesine aykırı olduğu belirtilmiş, Müslüman Türklere sebepsiz yere manevi huzursuzluk yaşatan böyle bir yasağın demokrasi ile yönetilen bir ülke düzenine uygun düşmeyeceği ifade edilmiştir. Bu yasağın kaldırılmasının Müslüman Türklere, huzur ve vicdan rahatlığı vereceği iddia edilmiştir⁵⁹⁹.

Hükûmetin hazırladığı tasarının Adalet Komisyonunda kabul edilmesiyle birlikte TBMM’de görüşmeler 16 Haziran 1950’de Fuad Hulusi Demirelli’nin başkanlığında gerçekleşmiştir. Menderes’in konuşması sonrasında, CHP Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu konuşma yapmıştır. Eyüboğlu, tasarının

⁵⁹⁵ Necati Aksanyar, “Demokrat Partinin Din Politikalarının Türk Basınında Yansımaları (1950-1954)”, Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, 11, Ocak, 2007, s.12.

⁵⁹⁶ Ayışığı, “Ezanın Yeniden Arapça Okunması ve Basındaki Yankıları”, s.569.

⁵⁹⁷ Avşar – Kaya, a.g.m., s.145.

⁵⁹⁸ Aydar, a.g.m., s.34.

⁵⁹⁹ Sabahattin Nal, “Demokrat Parti’nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, LX-3, Ocak, 2005, s.150.

karşısında olmadıklarını, ezanı bir dil meselesi olarak gördüklerini, millî devlet politikası gereği her alanda Türkçe kullanımının yaygınlaştırılması gerektiğini belirterek tasarımı tartışmaya açmayacaklarını bildirmiştir. Genel Kurulda konuşan DP milletvekilleri, ezanın yeniden Arapça okunmasının halk tarafından memnuniyetle karşılanacağını savunmuştur⁶⁰⁰.

Konuşmalar sonrasında oylamaya geçilerek üç maddelik tasarının maddeleri ayrı ayrı oylanmış, İnönü ve bazı milletvekilleri haricinde CHP'lilerin büyük çoğunluğu olumlu oy kullanmıştır. Böylece TCK'da yer alan "*Arapça ezan ve kamet okuyanlar*" ibaresi 16 Haziran 1950'de kanundan çıkarılmıştır. Yapılan bu değişiklikle Arapça ezan okunması mecburi tutulmayı sadece Arapça ezan okuma yasağı kaldırılmış ve Türkçe ezan okunmasını engelleyen herhangi bir hüküm de getirilmemiştir. Böylelikle ezanın istenilen dilde okunması serbest bırakılmıştır. Yasağın kaldırılması DP ve CHP işbirliği sonucu gerçekleşmiştir. Kanun 17 Haziran 1950 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yasalaşmıştır. 1932'de tüm yurttan okunmaya başlayan zorunlu Türkçe ezan uygulaması yapılan değişiklik sayesinde yine 1950'de son bulmuştur⁶⁰¹.

Osman Turan, ezanın Türkçe veya Arapça okunmasının herhangi bir sakıncasının olmadığını millî dilde okunmasının Türkler açısından önemli olduğunu, fakat bunu halkın tercihi bırakmanın demokrasinin bir gereği olduğunu belirtmiştir. Arapça tercihinin ilmi sebeplerden kaynaklandığını, "*Dini konuların emir ve kumanda ile değil, ilim ve imanla halledildiğini*" ve bu gerekçeye dayanarak değişiklik yapılmış olsa halkın, Türkçe ezanı kabul edebileceğini söylemektedir. Ayrıca, Katolik Hristiyanların ibadette millî dil yerine Latinceyi kullandıklarını hatırlatarak ibadet dilinin önemine vurgu yapmıştır⁶⁰².

⁶⁰⁰ Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", s.95-96.

⁶⁰¹ Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", s.95-96.

⁶⁰² Osman Turan, Türkiye'de Manevi Buhran Din ve Laiklik, 3. Basım, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s.68-69.

2.2. Kaldırılan Kanun ve Uygulamalar

Tek parti yönetiminin muhalefet engeline takılmadan çıkarmış olduğu antidemokratik kanunlar ve ağır vergiler, 1945'lerden itibaren toplumsal bir muhalefete dönüşmüştür. 12 Kasım 1942'de Varlık Vergisi, 7 Haziran 1943'te de Toprak Mahsulleri Vergisi'nin çıkarılması halkın tek parti iktidarından uzaklaşmasına yol açmıştır. Çünkü bu vergiler başta sermaye sahibi gruplar olmak üzere, savaş yıllarında fakirleşen geniş köylü kesiminin huzurunu kaçırmıştır. Halkın iktidar partisinden uzaklaşmasının bir diğer sebebi de antidemokratik nitelik taşıyan kanunlardır. Bu kanunlardan gerek Sıkıyönetim Kanunu gerekse Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun uygulanmasıyla birlikte muhalefet üzerinde baskı kurulmuştur. Otoriter yönetimin baskıları ve sosyo-ekonomik sorunlar güçlü bir siyasal partinin doğmasını sağlamıştır. Siyasal muhalefetin en önemli temsilcisi olarak ortaya çıkan DP, demokrasi savunucusu rolünü üstlenmiştir. Bu doğrultuda, tek parti otoriter yönetiminin 1924 Anayasası'nın özününe aykırı olarak çıkardığı kanun ve uygulamaları şiddetle eleştirmiştir. Bu başlık altında, çok partili hayata geçişle birlikte muhalefetin ısrarla kaldırılmasını talep ettiği antidemokratik kanun ve uygulamalarda yapılan düzenlemeler incelenmiştir.

2.2.1. Varlık Vergisi Kanunu

Meclis açılışında (1942 Kasım) yaptığı konuşmada İnönü, önemli derece hayat pahalılığının yaşandığını, bazı çevrelerin kişisel çıkarları uğruna serbestlik havasını kötüye kullandıklarını dile getirmiş ve halkı soymaya çalışan bu çevrelere karşı da seyirci kalınmayacağını belirtmiştir. Bu doğrultuda vergi mükelleflerinin tespit edilmesi ve gerekli alt yapının tamamlanması sonucu "*Varlık Vergisi*", 12 Kasım 1942 tarihinde 4305 Sayılı Kanun ile yürürlüğe girmiştir. Kanun servet sahiplerinin servetleri ve olağanüstü kazançlarını vergilendirmek amacıyla çıkarılmıştır⁶⁰³.

⁶⁰³ İbrahim Mert Öztürk, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi, XXXII-54, Ankara, 2003, s.145-146.

İktidarın bu vergiyi çıkarmasındaki öncelikli amacı, savaş şartlarından dolayı artış gösteren devlet harcamalarını vergiden elde edilecek gelirle dengelemeye çalışmaktı. Bu sayede bütçe açığı ve enflasyon gibi istenmeyen durumlar önlenilecekti. Diğer bir amaç ise, savaş koşullarından istifade ederek büyük servet birikimi yapanları vergilendirmektir. Böylelikle hükûmet hem haksız kazançlarla olağanüstü ölçüde birikim yapanları vergilendirecek hem de savaş nedeniyle ortaya çıkan ekonomik sıkıntıların toplumda adaletli bir şekilde paylaşılmasını sağlayacaktı. Son olarak, karaborsacılık ile büyük mal stokları yapanları hedef almıştır. Stokçular bu vergiyi ödeyebilmek için ellerindeki malları piyasaya sürecek, bu sayede fiyatlarda düşüş yaşanacaktı. Bu vergi, eleştiri ve tartışma ortamına müsaade edilmeden uygulamaya konulmuştur. Verginin kaldırılmasından sonra ise, eleştiri yapılabilmesi noktasında biraz daha esnek tutum sergilendiği görülmüştür⁶⁰⁴.

II. Dünya Savaşı yıllarında Avrupa devletleri başta olmak üzere çoğu devlet olağanüstü gelirlerden vergi almıştır. Ülkemizdeki vergiyi diğerlerinden ayıran temel fark, uygulama safhasında görülen eşitsizlikler ve usulsüzlüklerdir⁶⁰⁵. Kanun hükümlerine göre vergiler her vilayet ve kaza merkezinde vali, maliye memurları ve belediyelerden seçilecek üyelerden oluşan komisyonlar tarafından belirlenecekti. Mükellefiyet derecelerini tespit işlemi on beş günde tamamlanacaktı. Verginin tahsili için tanınan 15 günlük kısa süre zarfında itiraz hakkı tanınmamıştı. Bu sürede borcunu ödeyemeyenler zorunlu olarak çalıştırılacak ve bu kişilerin aldıkları ücretin yarısı ile de borçları ödenecekti⁶⁰⁶.

21 Ocak 1943'ten itibaren haciz işlemi devreye sokulmuştur. Vergisini zamanında ödemeyen mükelleflerin taşınmazları borç karşılığı olarak satışa çıkarılmıştır. Gayrimüslimler vergi borçlarını bir an önce ödeyebilmek için mal varlıklarını değerinin çok altında satmak zorunda kalmışlardır. Verginin tahsil edilmesi sürecinde bazı kişilere ek süre tanınması veya borçların taksitlendirilmesi gibi kolaylıklar sağlanmıştır. Ödeme kolaylığı tanınmasında da siyasetle olan bağlantı etkili olmuştur⁶⁰⁷. Ülke çapında toplamda 465 milyon lira civarında bir vergi

⁶⁰⁴ Koçak, a.g.e., s.367-370.

⁶⁰⁵ Rıdvan Akar, Varlık Vergisi Kanunu – Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.44.

⁶⁰⁶ Faik Ökte, Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1951, s.56.

⁶⁰⁷ Koçak, a.g.e., s.538-540.

tespit edilmiş ve bu verginin 350 milyon lirasının İstanbul'dan tahsil edilmesi öngörülmüştür⁶⁰⁸. Vergisini ödeyemeyen tamamı gayrimüslim olan 1400 mükellef (Çoğunluğu Musevi), Erzurum Aşkale'deki çalışma kamplarına sevk edilmiştir. 15 günlük gibi kısa bir sürede ödenmesi gereken vergiyi zamanında ödeyebilmek için mükellefler taşınmaz fiyatlarının düşüşe geçtiği, panik havasının egemen olduğu bir ortamda gayrimenkullerini ve hatta şahsi eşyalarını değerinin çok altında elden çıkarmak zorunda kalmıştır. Müslüman tüccar ve bölgenin ileri gelenleri de bu taşınmazların alıcıları olmuştur⁶⁰⁹. Olağanüstü şartlar nedeniyle çıkarılan bu verginin uygulama safhasına bakıldığında gayrimüslimlerin, Müslüman Türklere göre daha yüksek miktarlarda vergilendirildikleri görülmektedir⁶¹⁰.

Nadir Nadi hatıralarında Varlık Vergisi'nin çıkarılmasında iki farklı neden olduğunu söylemektedir. Resmi olarak belirtilen ilk neden, sosyal eşitliğin sağlanması için zengin kesimlerin de kamu harcamalarına belli bir miktarda katkıda bulunmalarını sağlamaktı. Çünkü savaş yıllarının tüm sıkıntılarını sabit gelirli yoksul halk çekerken kolay yoldan para kazanan varlıklı kesim ise çok az vergi ödeyerek lüks içindeki yaşamına devam etmişti. Halk arasında konuşulan neden ise, azınlık unsurlarının piyasadan silinmek istenmesi yönünde bir amacın olduğudur. Böyle bir düşüncenin varlığı, aslında ilk amacı etkisiz kılan güçlü bir iddianın kamuoyunda hâkim olduğunu göstermektedir⁶¹¹.

Almanya ile ilişkilerin güçlü olduğu bir zamanda çıkarılan bu vergi özellikle ABD ve İngiltere'nin tepkisine neden olurken, Alman gerilemesi de başlamıştır. Türkiye gerek Alman gerilemesi gerekse Sovyet tehdidi nedeniyle savaş süresince izlemiş olduğu tarafsızlık politikasını bırakmak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda şiddetle eleştirilen bu vergiyi sonlandırma kararı alınmıştır. Öncelikle vergide yumuşamalar başlamıştır. İlk olarak 17 Eylül 1943'te ek bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla vergi mükelleflerinden, vergilerini ödeyemeyecek durumda olanlarla kazançları üzerinde vergilendirilenlerin borçlarının silinmesi kabul edilmiştir⁶¹².

⁶⁰⁸ Boratav, a.g.e., s.341.

⁶⁰⁹ Baskın Oran, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.392.

⁶¹⁰ Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946, Doğan Yayınları, Ankara, 1971, s.243.

⁶¹¹ Nadir Nadi, Perde Aralığından, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979, s.234-235.

⁶¹² Edward Weisband, İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası, (Çev.: M. Ali Kayabal), Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000, s.29-30.

Vergi kademeli bir şekilde kaldırılmıştır. Yaptırımlarda yumuşamalar görülmüş, çalışma mükellefiyeti bulunanların ailelerin yanına dönmelerine ve kendi işlerinde çalışarak borçlarını ödemelerine izin verilmiştir. 15 Mart 1944'te verginin kaldırılması için mecliste görüşmeler yapılırken Almanya geri çekilmeye başlamıştı. Böyle bir ortamda Türkiye dış politika alanında zorlanmakta, Sovyet tehdidinin yanı sıra sert eleştirilerin de hedefi olmaktaydı. Verginin kaldırılma gerekçesi olarak günün şartları ve verginin uygulanma sırasında karşılaşılan zorluklar gösterilmiştir⁶¹³.

Verginin kaldırılması hakkında değerlendirmede bulunan Rifat Bali, Türkiye'nin müttefikler tarafına geçmeye karar vermesiyle demokrasi rejimini ve demokrasiyi benimseyen devletlerin tarafını seçmiş olduğunu söylemektedir. Müttefiklerin, Varlık Vergisi'ne yönelik olumsuz eleştirilerinin de verginin kaldırılmasında son derece etkili olduğunu vurgulamıştır⁶¹⁴. Varlık Vergisi konusu üzerine Şevket Süreyya Aydemir ile Avram Galanti (İstanbul) arasında geçen diyalog bu konu hakkında yapılmış önemli değerlendirmelerden biridir. Yahudi profesörün vergiyi acımasız bulduğunu söylemesi üzerine Aydemir, Türklerin yüzyıllardır savaştığını, gayrimüslimlerin rahat ve güven içinde yaşadıklarını, ticaretle uğraşıp zenginleştiklerini, ancak vergilerini bile tam ödemediklerini hatırlatmıştır. Konuşmasına devam ederek acımasız diye nitelediğiniz vergi ile Türklerin bitip tükenmeyen askerlik vazifesini ve dökülen kanlarını göz önüne getirmesini söylemesi üzerine, verginin bunların yanında sözü bile edilemeyeceğini söyleyerek Aydemir'e hak vermiştir. Bu konuşmayı gerçekleştiren bizzat İstanbul Musevilerinin ruhani başkanı olması sebebiyle ayrı bir önem arz etmektedir⁶¹⁵.

Vergiyi yabancı basın sert bir şekilde eleştirmiştir. “*Varlık Vergisi: Türk Barbarlığının Yeni Bir Örneği*”, “*İrkçı bir uygulama: Türkiye’de Varlık Vergisi*” “*Hayvan yine iplerini çözüyor*” gibi başlıklar bunlardan bazılarıdır. Başlıklara bakıldığında aslında eleştiride bulunanların ırkçı bir tutum içinde oldukları görülmektedir. Verginin uygulandığı yıllarda konuyla yakından ilgilenen New York

⁶¹³ Necdet Ekinci, İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s.233.

⁶¹⁴ Rifat N. Bali, Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.474-475.

⁶¹⁵ Aydemir, a.g.e., s.235-236.

Times gazetesi muhabiri C.L. Sulzberger tarafından (9-13 Eylül 1943) dış basında çok ses getiren eleştirel yazılar kaleme almıştır. Yazılarında, azınlıkların şikâyetlerine ve hükûmetin konuyla ilgili görüşlerine yer vermişse de eşitsizlik yapıldığını, azınlıkların ticaret dışına atılmak istenildiği ileri sürmüştür. Yazar, diğer eleştiride bulunanların aksine, Türkiye'nin siyasi-ekonomik durumuna yer vererek daha nesnel bir tutum sergilemiştir. Bu verginin kaldırılması için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Öncelikle 17 Eylül 1943'te yapılan TBMM toplantısında, vergisini ödemeyenlerin borçlarının silinmesini öngören “4501 Sayılı Varlık Vergisi Kanunu'na Ek Kanun” kabul edilmiştir. 28 Aralık 1943 tarihinde ise de Celal Bayar, Varlık Vergisi'nin kaldırılmasını isteyen bir önerge vermiştir⁶¹⁶. Bu gelişmeler sonucunda vergi 15 Mart 1944'te “4350 Sayılı Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun” ile kaldırılmıştır⁶¹⁷.

Varlık Vergisi, ekonomik sıkıntılara çözüm üretmek ve gelir dağılımında görülen eşitsizliği düzeltmek yerine azınlıkların zarar görmesine neden olmuştur. Vergiyi zamanında ödeyebilmek için değerinin altında satışa çıkarılan mal varlıklarının belli bir kısmına, borç karşılığı olarak devlet el koyarken, büyük bir bölümünü ise Müslüman-Türk zenginleri satın almıştır. Bu gelişmeler neticesinde azınlıkların 1935-1950 tarihlerindeki istihdam içindeki oranlarına bakıldığında ciddi düşüş yaşandığı görülmektedir⁶¹⁸.

Sonuç olarak Varlık Vergisi, tüm savaş zenginlerinden alınacakken daha çok İstanbul'da bulunan gayrimüslimlerden alınması, 15 gün içinde ödenmesi koşulu, tahsil edilecek vergi için itiraz hakkının olmaması, tartışma ve eleştiriye izin verilmeksizin uygulanması gibi antidemokratik özellikleri toplumda huzursuzluğa ve tepkilere neden olmuştur. CHP Hükûmeti, tepkiler karşısında eşitsiz bir uygulama olan bu vergiyi kısa bir süre sonra kaldırma yoluna gitse de muhalefetin oluşmasına engel olamamıştır.

⁶¹⁶ Öztürk, a.g.m., s.156-157.

⁶¹⁷ Resmî Gazete, Kanun No: 4530, S. 5657, 17 Mart 1944.

⁶¹⁸ Yahya Sezai Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayıncılık, Ankara, 1986, 225.

2.2.2. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

1943 yılında kabul edilen “*Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu*”nda, vergilerin saptanması ve toplanması sırasında yaşanan sorunlar ve yanlış uygulamalar sebebiyle istenilen sonuç alınamamıştır. Bu nedenle hükûmet, yaşanan sorunları gidermek için kanunda yeniden değişiklik yapma yoluna gitmiştir. 22 Mart 1944 yılında Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanarak meclise sunulması kararlaştırılan “*Toprak Mahsulleri Vergisi Hakkında Kanun Tasarısı*”nın Bütçe, Dâhiliye, İktisat, Maliye, Ticaret ve Ziraat Komisyonlarından seçilen beşer üyeden oluşan Geçici Komisyonunda görüşülmesine karar verilmiştir⁶¹⁹.

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanun Tasarısı’nda değişikliğe neden gidildiği ve yeni tasarının gerekçeleri ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu gerekçeler arasında; tahıllarda uygulanan ölçme usulü için tahmin ve ölçme memurlarının yeterli sayıda ve bilgi donanımına sahip olmayışı, köy harmanlarının geniş ve dağınık bir sahada olmaları, üreticilerin harman yerinin tespitinde serbest bırakılmaları, geniş ve dağınık alanların denetiminin güç olması, tahılların yaklaşık %50’sinin devlet tarafından toplanmasından dolayı kaçakçılığın artması, ölçme işiyle ilgilenen memurların görevlerini hakkıyla yerine getirmemeleri yer almıştır. Yaşanan bu sıkıntıların sebebi olarak da verginin toplanmasında uygulanan ölçme usulü gösterilmiştir. Çünkü ölçme usulünün oldukça kalabalık bir memur kadrosu gerektirdiği görülmüştür. Bu gibi nedenlerle yeni bir kanun tasarısı hazırlanmıştır⁶²⁰. Yeni kanun metni 26 Nisan 1944 yılında yapılan oylama sonucunda 293 milletvekilinin oy birliği ile kabul edilmiştir⁶²¹. Yeniden düzenlenen kanunda en önemli değişiklik vergi toplama yönteminde gerçekleşmiştir. 1943 yılında kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi’nin toplanması hükûmeti maddi açıdan zarara uğratmıştır. Tahılların vergilendirilme işlemi harmanda ölçme usulüyle yapıldığı için çok sayıda ölçme ve tahmin memuru ile harman bekçisi bu iş için görevlendirilmiştir. Ancak, tahmin

⁶¹⁹ TBMM ZC, Devre 7, İçtima 1, İnikat 44, C. IX, 19 Nisan 1944, (S. Sayısı 89) s.7.

⁶²⁰ TBMM ZC, Devre 7, İçtima 1, İnikat 44, C. IX, 19 Nisan 1944, (S. Sayısı 89) s.1.

⁶²¹ TBMM ZC, Devre 7, İçtima 1, İnikat 49, C. IX, 26 Nisan 1944, s.259-271.

edilenin altında bir vergi toplanabilmiş, bunun da üçte biri tarh ve tahsil için harcanmıştır⁶²².

Yeni kanun ile vergilerin toplanabilmesi için öncelikle il ve ilçelerde tahmin komisyonları oluşturulmuştur. Bu komisyonların teklifi üzerine bulunulan yerin en büyük mülki amiri tarafından bilirkişiler atanmıştır. Biri memur ikisi ziraat mensubu olmak toplam üç kişiden oluşan bu kurul, tahmin komisyonları tarafından kendilerine söylenen üretim yerlerine giderek her birliğin gerçekten elde edebileceği ürün miktarını tahmin ederek bunu rapor halinde komisyona sunmuşlardır. Tahmin komisyonları da verginin miktarını belirlerken yükümlüler tarafından yapılan açıklamaları, maliye tarafından yapılan incelemeleri, ürün beyannameleri ile bilirkişiler tarafından hazırlanan tahmin raporlarını dikkate almış ve yanlışlığa yol açmadan en doğru vergi miktarını belirlemeyi amaçlamıştır. Yükümlülük miktarında herhangi bir yanlışlık olduğunda ise bulunulan yerin en büyük mal memuru ile birlik temsilcileri buna itiraz edebilecekti. Böyle bir durumda da tahmin komisyonu ürün miktarı hakkında karar vermek üzere başka bir kurulu görevlendirerek kesin bir karara bağlayabilecekti⁶²³.

Toprak Mahsulleri Vergisi'nde yapılan yeni değişiklikle birlikte vergi oranı tüm ürünlerde %10 olmuştur. Bu vergi oranı da Toprak Mahsulleri Vergisi'ni daha fazla tartışılır hale getirmiştir. 26 Nisan 1944 yılında kabul edilen bu yeni değişikliğe⁶²⁴ meclis içinden ve dışından tepki gösterilmiştir. En büyük eleştiri ise Eskişehir Milletvekili Emin Sazak tarafından yapılmıştır. Ona göre, vergi oranının %8'den %10'a yükseltilmesi devleti eksik bırakacak, üreticinin maddi kazancını sarsacaktı. Tahıl ekenlerin neredeyse hepsinin durumu kötüydü. Emin Sazak'ın da ifade ettiği gibi "*Ayağında çarığı olamayan, üstünde örtecek yorganı olmayan, odunun üzerine başını koyup yatan kimselerdi.*". Bu nedenle üreticiden %10 oranında vergi alınması demek Varlık Vergisi'nde yaşanan tepkilerin aynısını tekrar yaşamak demektir. İncelendiğinde de verginin yeni durumu Osmanlı Devleti'nde

⁶²² İbrahim İnci, "1923-1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler", Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 1, 2009, s.117.

⁶²³ Resmî Gazete, Kanun No: 4553, S. 5693, 28 Nisan 1944.

⁶²⁴ TBMM ZC, Devre 7, İçtima 1, İnikat 44, C. IX, 19 Nisan 1944, (S. Sayısı 89) 2.

uygulanan ve oranı %10 olan Âşar Vergisi ile aynıydı. Bu da Âşar Vergisi'nin tekrardan uygulanmaya çalışılması iddialarını doğrular hale getiriyordu⁶²⁵.

Toprak Mahsulleri Vergisi'nin uygulandığı yıllara bakıldığında ise tıpkı Varlık Vergisi'nde olduğu gibi beklenen gelir elde edilememiştir. 1943 yılında 120 milyon TL, 1944 yılında 124 milyon TL ve 1945 yılında 75 milyon TL, toplamda 319 milyon TL gelir elde edilmesi beklenmiştir. Ancak, 1943 yılında 59,6 milyon TL, 1944 yılında 47,2 milyon TL, 1945 yılında 66,8 milyon TL ve 1946 yılında 60 milyon TL, toplamda 233,5 milyon TL gelir elde edilebilmiştir. Dolayısıyla elde edilen tutar tahminlerin %73'ünü karşılayabilmiştir⁶²⁶. Hükûmet belirlediği vergiyi elde edemediği gibi savaş yıllarında uygulamaya koyduğu köylüğe yönelik politikaları nedeniyle de kırsal kesimi karşısına almıştır⁶²⁷.

Savaş yıllarının olağanüstü koşullarında uygulanan bu vergi ile büyük ve küçük çiftçi arasında ayırım yapılmamış, geçimini sağlayabilmek için üretim yapan küçük çiftçi bu vergiden en çok zarar gören kesim olmuştur. Toprak Mahsulleri Vergisi 26 Ocak 1946 tarihinde 4840 Sayılı Kanun ile kaldırılmış; tahsil edilememiş vergi borçları ise 12 Kasım 1946 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla taksitlendirilmiştir⁶²⁸.

Sonuç olarak, ölçme usulünden tahmin usulüne geçilse de beklenen gelir elde edilememiştir. Ancak ölçme usulündeki masraflar, tahmin usulüne geçilmesiyle birlikte önemli ölçüde azalmıştır. Yeni vergi sistemine geçilmesiyle birlikte vergi oranının artırılması ve kişilerin gelirleri baz alınarak vergilendirmeye gidilmeyip herkesten aynı oranda vergi alınması eşitsiz bir uygulama olmuştur. Yeni verginin herkesten aynı oranda alınması özellikle geçimleri için üretim yapan fakir köylü kesimini etkilemiştir. Ayrıca alınan bu vergilerin camilerde ve okul binalarında depolanması ve saklama koşullarının yetersiz olması sonucu ürünlerin çürümesi, halkın tek parti yönetiminden uzaklaşmasına neden olmuştur.

⁶²⁵ TBMM ZC, Devre 7, İçtima 1, İnikat 44, C. IX, 19 Nisan 1944, s.66

⁶²⁶ İzzettin Önder, Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesiminde Uygulanan Vergi Politikaları Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), (Der.: Şevket Pamuk – Zafer Toprak), Ankara, Yurt Yayınları, 1998, s.120.

⁶²⁷ Tezel, a.g.e., s.396-397.

⁶²⁸ BCA, 30.1.2.112.71.8.

2.2.3. Değişmez Genel Başkanlık ve Milli Şeflik

15-23 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan CHP'nin II. Büyük Kongresi'nde, "*Değişmez Genel Başkanlık*" kavramından ilk kez söz edilmiştir. 1927'de gerçekleştirilen kongrede düzenlenmiş olan CHP Tüzüğü, genel esaslar ve 6 bölümden oluşmuştur. Genel esasların 6. maddesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın CHP'nin genel başkanı ve parti kurucusu olduğu ifade edilmiştir⁶²⁹.

CHP'nin 1923 yılında düzenlediği parti tüzüğünün 5 ve 7. maddelerinde, genel başkanın nasıl seçileceği üzerinde durulmuştur. Ancak 1927 yılında düzenlenen tüzükte genel başkanın, Mustafa Kemal Paşa olduğu belirtilmiş ve genel esasların hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği şartı getirilmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı ve partinin ilkeleri değişmez bir biçimde kabul edilmiştir. Parti tüzüğünün 20. maddesinde genel başkanın yetkileri belirlenmiştir. Buna göre genel başkan, gerçekleştirilecek olan büyük kongrenin, parti meclisinin ve Genel Kurulun da başkanı olmuştur. Parti adına konuşma yetkisi sadece genel başkana aittir ve gerek gördüğü konularda hak ve yetkilerini genel başkan yardımcısına ya da genel sekreterine devredebilecektir. Ayrıca genel başkana, tüzüğün 21, 22 ve 23. maddelerinde, yardımcısını ve sekreterini seçme yetkisi de verilmiştir. Aynı zamanda parti meclisini oluşturan bu üç üye, parti adaylarını belirleme yetkisine sahipti ve aldığı kararlara diğer parti üyelerinin de uyma zorunluluğu vardı. 1931 yılında gerçekleştirilen kongrede ise genel başkanlıkla ilgili maddede, Mustafa Kemal Paşa'nın "*Değişmez Genel Başkan*" olduğu hükmü muhafaza edilmiş, ancak genel esasların değiştirilemeyeceğine dair madde kaldırılmıştır. Bunun dışında genel başkan ve meclisin yetkilerinde değişiklik yapılmamıştır⁶³⁰.

Mustafa Kemal Paşa'nın ölümünün ardından CHP Meclis Grubu'nda yapılan toplantı sonucu cumhurbaşkanlığına, İsmet İnönü getirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminin ardından 26 Aralık 1938 tarihinde yapılan CHP Kurultayı'nda Celal Bayar, parti programında yer alan genel başkan seçimiyle ilgili maddenin değiştirilmesine dair bir tasarı sunmuştur. Tasarıda partinin kurucusu ve "*Ebedi Şefi*"nin Mustafa

⁶²⁹ Hakan Uzun, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IX-20-21, Bahar-Güz, 2010, s.240-241.

⁶³⁰ Uzun, a.g.m., s.241-242.

Kemal Paşa olduğunu ve partinin “*Değişmez Genel Başkanı*”nın İnönü olduğunu ifade etmiştir. Ardından başkanlık koltuğunun istifa, görevini yerine getiremeyecek derecede bir hastalık ya da ölüm halinde boşalabileceğini belirtmiştir. Tasarımın oybirliği ile kabul edilmesinin ardından İnönü, partinin “*Değişmez Genel Başkanı*” ve “*Milli Şefi*” olarak tüm yetkileri üstlenmiştir⁶³¹. İnönü’ye verilen bu sıfatlar, hükûmet ve partinin üzerinde etkisini yükseltmekle birlikte bu otoriter gücün devamının sağlanması ve artırılması için girişilen çabalar antidemokratik uygulamaları da beraberinde getirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 1927 yılında kabul edilen ve devamındaki tüzüklerde de her zaman “*Değişmez Genel Başkan*” sıfatıyla anılmıştır. Ölümünden sonra ise Genel Kurul tarafından, yeni genel başkanın nasıl seçileceğine dair hiçbir yargıya yer verilmemiştir. Buna bağlı olarak Başbakan Bayar, tüzüğün düzenlenmesi üzerinde durmuştur. Yeni tüzüğün diğerlerinden farkı ise, parti genel başkanlığının hangi durumlarda değiştirilebileceğine yönelik düzenlemenin yapılmış olmasıdır. 20. yüzyılın ortalarında Almanya’nın lideri Hitler ve İtalya’nın lideri Mussolini için kullanılan “*Şef*” kavramı, Türk siyasi tarihine tek parti döneminde girmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın ölümünden sonra da yaygın olarak İnönü ve dönemi için kullanılmıştır. Bu tabir daha önce Sadri Ethem tarafından “*Türk milletinin insani şeklini alan simge*” olarak tanımlanmıştır. Recep Peker ise ilk kez “*Milli Şef*” kavramını dile getirenlerden biri olmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın ölümüne kadar bu kavram ülkenin kurucusu ve Ebedi Şefi anlamında kullanılırken İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte daha çok ideolojik anlamda bir kurumu niteleyen özellik kazanmıştır. Hatta 1938 yılında gerçekleştirilen CHP Olağanüstü Kurultayı’nda İnönü için “*Başbuğ*” kelimesi kullanılmıştır. Bu kongrede, halkı bilgilendirmek amacıyla toplanan basın mensupları tarafından verilen haberlerde de İnönü’den “*Milli Şef*” olarak söz edilmiştir⁶³².

1938 yılındaki kurultaydan sonra İnönü için yeni bir dönem başlamıştır. Milli Şef olarak ülke yönetiminde ve partide kendi oluşturduğu kadrolarla bir döneme adını yazdırmıştır. Bu dönemde artık kendisine danışılmadan herhangi bir şey yapılamamış, önemli ya da önemsiz bütün kararlar oybirliği ile alınmış ve TBMM’de

⁶³¹ Dikici, “Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, s.162-163.

⁶³² Uzun, a.g.m., s.243-260.

yapılan oylamada hiçbir şekilde karşıt ya da çekimser oy kullanılmamıştır. Bu durum, “*Milli Şef Dönemi*”nin uzun yıllar boyunca ayırıcı bir özelliği olmuştur. Böylece Aydemir’in de ifade ettiği gibi artık söz, İnönü’nün olmuştur⁶³³.

Yeni sistem basında çok ses getirmiştir. Metin Toker, Milli Şef sistemiyle devlet üzerinde gücünü arttıran İnönü’nün siyasi tavrına değinmiştir. Siyaseti doğrudan İnönü’nün yönettiğini, meclisin ve hükûmetin hukuken var olduğunu, İnönü’nün sakıncalı gördüğü her şeyin yasak olduğunu, bu yüzden de gazetelerde bazen haberlerin eksik yazıldığını ancak kendisi ve ailesiyle ilgili haberlerin eksiksiz ve büyük şekillerde verildiğini belirterek demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan özgür basın anlayışına uygun olmayan durumlara dikkat çekmiştir⁶³⁴. Gazeteci Bedii Faik, İnönü’nün diktatör kimliğini tek ses ve tek kudret olarak değerlendirmiştir⁶³⁵.

İnönü’nün “*Milli Şef*” unvanını kullanarak “*Değişmez Genel Başkan*” olması bazı kişileri rahatsız etmiş ve tepki almasına neden olmuştur. Bunlardan birkaçına değinecek olursak Zürcher’e göre, İnönü’nün bu unvanı kullanması, Ebedi Şef Mustafa Kemal Paşa’nın otoritesini arka plana itmek manasına geliyordu⁶³⁶. Aydemir ise, şefliğin Mustafa Kemal Paşa döneminde başlayan, fakat birçoğunun güçlü bir şekilde yerleştirilemediği devrimleri tamamlamak ve güçlendirmek adına izlenen bir yol olduğuna değinmiştir⁶³⁷.

Milli Şef dönemi uygulamalarına bakıldığında ise, Aydemir’in inkılapları yerleştirme amacını taşıdığı iddialarının aksine devletçilik, halkçılık, laiklik ilkelerinden verilen tavizler; İnönü Ansiklopedisi’nin yayımlanması, resmî dairelere kendi resmini koydurması, “*İnönü*” soyadının sadece ailesine verilmesi, paralar üzerine kendi resmini bıraktırması ve hatta 1950 seçim çalışmaları doğrultusunda Kırıkkale’de yaptığı konuşmasında “*Kemalizm*” ilkelerinin kaldırılabilceğini

⁶³³ Birgül Bozkurt, “Türkiye’de “Milli Şef” Dönemi CHP Politikalarının Eğitim Sistemine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, BELGİ Dergisi, II-2, Yaz, 2011, s.184.

⁶³⁴ Toker, Tek Partiden Çok Partiye, s.21-26

⁶³⁵ Yıldız Sertel, Susmayan Adam, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2002, s.9.

⁶³⁶ Uzun, a.g.m., s.261.

⁶³⁷ Dikici, “Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, s.163.

söylemesi, devrimleri sağlamlaştırmaktan ziyade geçmişin izlerini silmek ve otoritesini sağlamlaştırmaya yönelik adımlardır⁶³⁸.

CHP'nin 10 Mayıs 1946 tarihinde yapılan II. Olağanüstü Kurultayı'nda, İnönü'nün emriyle antidemokratik olarak görülen, "*Değişmez Genel Başkan*" ve "*Milli Şef*" unvanları kaldırılmıştır. İnönü'nün seçim yoluyla genel başkanlığa gelmemiş olması ve değişmezliğinin kabul edilmesiyle birlikte ileride bir seçimin olma olasılığının ortadan kaldırması gibi sebepler incelendiğinde demokratik düzenin kabul edemeyeceği bir sistem olduğu görülmektedir⁶³⁹. İnönü'nün bu unvanları kaldırılmasına dair verdiği önergede ise, parti başkanının yine parti tarafından değiştirilmesinin ve ülke yönetiminde herkesin serbest bir şekilde oy kullanmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur⁶⁴⁰. Kurultayın açılışında önemle altı çizilen bu sözler, gelecek nesillere verilecek en büyük ders olarak nitelendirilmiştir⁶⁴¹.

Kurultay oybirliği ile öneriyi kabul etmiş ve İnönü'nün isteğiyle CHP yapısında demokratik anlamda önemli bir adım atılmıştır. Önergeden sonra kurulan Tüzük Komisyonunda yapılan yeni değişiklikler belirlenmiştir. Buna göre, "*Değişmez Genel Başkan*" ifadesi kaldırılarak "*Genel Başkan*" olacak şekilde düzenlenmiş ve genel başkanın milletvekilleri arasından seçilerek dört yıl boyunca partiyi yönetmesi kararlaştırılmıştır. CHP'nin 17 Kasım 1947 tarihinde gerçekleştirilen VII. Büyük Kurultayı'nda ise çok partili hayata uyum sağlamaya yönelik parti yapısında düzenlemeler yapılmıştır. Alınan kararlara göre, CHP'nin genel başkanı, genel başkan yardımcısı ve parti meclis üyeleri her kurultayda yeniden seçilecekti. Ancak parti genel başkanı aynı anda cumhurbaşkanlığı görevini yürütmekte ise, bu durumda parti yönetimini genel başkan yardımcısı devralacaktı⁶⁴².

Sonuç olarak İnönü, bir şef olarak gerek halk gerek parti gerekse meclis yönetiminde otoriter bir etkiye sahip olmuştur. İnönü'den bağımsız hareket edilmemiş ve kendisine danışılmadan hiçbir karar alınmamıştır. Özellikle basın bu

⁶³⁸ Hakkı Uyar, Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s.53.; Ahmet Gülen, "II. Dünya Savaşı'ndan 27 Mayıs'a İsmet İnönü'nün Söylemlerinde Kemalizm", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 21, Bahar, 2015, s.123-124.

⁶³⁹ Çetin Yetkin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s.169.

⁶⁴⁰ Resmî Gazete, S. 6304, 11 Mayıs 1946.

⁶⁴¹ BCA, 490.1.0.0.218.861.1.

⁶⁴² Suna Kili, 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s.96-99.

konuda çok dikkatli olmuş, hiçbir şekilde İnönü'yü ve hükûmeti tenkit edici yazılar yayımlamamıştır⁶⁴³. Ancak İnönü, demokratikleşme adına tüm bu otoriter tutumlardan vazgeçerek çok partili hayatın başlamasına sebep olmuştur. Aslında İnönü'nün, şeffikten vazgeçerek çok partili hayata geçmek istemesinin asıl sebebi SSCB'nin yaratmış olduğu tehditti. Çünkü bu dönemde SSCB, hükûmete baskı uygulamakta ve özellikle boğazlar konusunda uzlaşmaz tavır sergilemekteydi. Bu nedenle İnönü, çok partili hayata geçerek hem demokratik bir düzene geçmiş hem de Batı'yı yanına alarak Sovyet tehdidine karşı denge politikası uygulamıştır⁶⁴⁴.

2.2.4. Müstakil Grup

CHP'nin V. Büyük Kurultayı 29 Mayıs 1939'da gerçekleştirilmiştir. İnönü'nün açılışını yaptığı bu kurultayda alınan önemli kararlar arasında “*Müstakil Grup*”un kurulması yer almıştır⁶⁴⁵. İnönü, açılış konuşmasında ülkenin durumunu değerlendirmiş ve ardından grubun neden kurulması gerektiğine yönelik bir açıklama yapmıştır. İnönü, meclisin halkın huzuruna yönelik çalışmalar yürüttüğünü, milletvekillerinin ciddi bir denetim altında olmasına rağmen hükûmetin başarısını ve saygınlığını arttırmaya yönelik çabaların devam ettiğinden bahsetmiştir. Devamında ise, kurultaya yeni bir tüzük sunduğuna ve bu tüzük içerisinde hükûmet ve partiyi denetleyen, parti ve meclis çalışmalarında bağımsız hareket eden bir grubun gerekliliğine değinmiştir⁶⁴⁶. Bu konuşmanın ardından parti tüzüğünde değişiklik yapılarak parti bünyesine “*Müstakil Grup*” teşkilatı eklenmiştir⁶⁴⁷.

1939 yılında gerçekleştirilen kurultayda, Genel Kurul tarafından meclis içerisinde müstakil bir kimliğe sahip olacak 21 milletvekili seçilmiştir. Değişmez Genel Başkan İnönü, aynı zamanda grubun da başkanı olmuştur. Müstakil Grup başkan yardımcısını da bizzat İnönü seçmiş ve grup üyeleri arasından boşalan koltuklara atamayı yine kendisi yapmıştır. 3 kişiden oluşan yönetim kurulu,

⁶⁴³ Nadi, a.g.e., s.21-22.

⁶⁴⁴ M. Hakan Özçelik, “1938-1960 Yılları Arasında Atatürk Devrimlerine Karşı Faaliyetler”, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, I-9, 2011, s.97.

⁶⁴⁵ Giritlioğlu, a.g.e., s.148.; Gotthard Jaeschke, Türkiye Kronolojisi (1938-1945), (Çev.: Gülayşe Koçak), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s.11.

⁶⁴⁶ Volkan Payaslı, “Tek Parti İktidarı’ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946), Çağdaş Türk Araştırmaları Dergisi, XIV-28, Bahar, 2014, s.179-180.

⁶⁴⁷ Giritlioğlu, a.g.e., s.148.

TBMM'nin her toplantı yılının başında kendi içinde yaptığı oylama ile tekrar seçilmiştir. Parti ve meclis çalışmalarında bağımsız hareket eden Müstakil Grup üyeleri, partinin grup toplantılarında katılacak ama oy kullanamayacaklardı. Ayrıca üyeler, meclis toplantılarında fikirlerini kendi grup toplantılarına göre ifade edecek ve oylarını da bu yönde kullanacaklardı⁶⁴⁸.

Parti tüzüğü'nün 128. maddesinde grubun görevlerine yer verilmiştir. Buna göre, devlet işlerinin denetimli bir biçimde yürütülmesini sağlayacak, ancak partinin aldığı kararları uygulamak zorunda olmayacaklardı. Ayrıca hükûmete soru yöneltebilecek, gensoru verebilecek ve güvenoylaması yapılmasını isteyebileceklerdi. Aynı şekilde hükûmetten herhangi bir sorunun mecliste açıkça tartışılmasını da isteyebileceklerdi. Ancak grup üyeleri, TBMM toplantılarında fikirlerini açıklama olanağına sahip olsalar da bu fikirlerin hiçbir önemi yoktu. Çünkü üyelerin sayıları azdı ve bu durum CHP Grubu'nun aldığı bağlayıcı kararlar karşısında etki etmemekteydi. Buradan da anlaşılacağı üzere parti içi demokrasi gerçekleştirilememiş, ancak göstermelik de olsa meclis içi bir denetim sağlanmak istenmiştir⁶⁴⁹.

Müstakil Grup üyeleri, 5 Haziran'da yaptıkları toplantıda yönetim kurulunu oluşturmuştur. İnönü, başkan yardımcısı olarak Ali Rana Tarhan'ı seçmiştir. Böylece Ali Rana Tarhan, grubun ilk başkan yardımcısı olmuştur. Yönetim Kurulu üyeleri ise İnönü (Müstakil Grup Başkanı), İstanbul Milletvekili Ali Rana Tarhan (Müstakil Grup Başkan Yardımcısı), Muğla Milletvekili Hüsnü Kitapçı (Üye), Rize Milletvekili Fuad Sirmen (Üye), Konya Milletvekili Ali Rıza Türel (Üye)'den oluşmaktadır⁶⁵⁰.

Grubun kurulmasıyla ilgili V. Büyük Kurultay'da çeşitli fikirler öne sürülmüş ve tartışmalar yaşanmıştır. Öncelikle Hikmet Bayur söz almış ve bu grubun, CHP Grup toplantılarında alınan kararlar karşısında etkili olamayışlarını eleştirmiştir. Haşim Gür ise grup üyelerinin, CHP Grubu'nda oylarını kullanamayacak olmalarının yanı sıra bu oyları TBMM'de kullanacak olmalarını eleştirmiştir. Çünkü kararlar

⁶⁴⁸ Koçak, a.g.e., s.229-230.

⁶⁴⁹ Payaşlı, a.g.m., s.180-182.

⁶⁵⁰ Osman Akandere, "1939-1946 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisinde Bir Denetleme ve Kontrol Organı Olarak Müstakil Grup'un Yapısı ve İşlevi", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 7, Konya, 2000, s.311-312.

CHP Grubu'nda alınıyor ve Müstakil Grup üyeleri bu kararlara karşı çıkamıyor ve TBMM'de sadece alınan kararlari göstermelik olarak onaylıyorlardı. Bu sebeple Haşim Gür, teşkilatın herhangi bir karar karşısında etkide bulunamayacağını belirtmiş ve bu durumu eleştirmiştir⁶⁵¹.

8 Haziran 1943'te gerçekleştirilen CHP VI. Büyük Kurultayı'nda, Müstakil Grup üyeleri yapmış oldukları faaliyetler hakkında dört yıllık rapor sunmuştur. Raporda TBMM'de ve parti çevresinde nasıl teşkilatlandıklarını belirtmiş ve kurultaya yararlı olacağını düşündükleri önerilerini sıralamışlardır. Bu grup üyeleri, dört yıllık zaman içerisinde 136 toplantı yapmış ve hükûmetin kararlarına ve uygulamalarına ılımlı eleştiriler yönelmişlerdir. Yapmış oldukları toplantılarda en çok milletvekili dokunulmazlığı, mali yılın takvim yılı ile birleştirilmesi, savaş bütçesi, Dilekçe Kurulu kararlarının sınırlanması, eğitim ve öğretim işleri, evlilik dışı doğan çocuklar, meslek teşkilatı, ticaret odaları, sağlık ve sosyal yardım işleri gibi konular ele alınmıştır. Fakat bu grup MKK, Varlık Vergisi, dış siyasi anlaşmalar ve hükûmet programı ve bildirileri gibi önemli konularda parti ile aynı görüşleri bildirmişlerdir. Bu durumda dikkat edilmesi gereken şey, grup üyelerinin yalnızca hükûmetin kendilerine tanıdığı belirli konularda görüş bildirmesidir. Rapor okunduktan sonra Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel, raporun eksik yönlerine değinerek grup üyelerinin bazı isteklerle değil de yapıcı ve somut önerilerle, örneğin bir savaş ekonomisi planı ile kurultaya gelmesini isteyerek gruba yönelik eleştirilerini belirtmiştir⁶⁵².

8 Haziran'da gerçekleştirilen kurultayda hem üye sayısında hem de yönetim kurulu üyelerinde değişiklikler olmuştur. Yapılan değişikliklerle üye sayısı 21'den 35'e çıkarılmıştır. Grubun üyeleri yine İnönü tarafından belirlenmiş ve kurultay tarafından kabul edilmiştir. Buna göre yeni Müstakil Grup üyeleri⁶⁵³ İsmet İnönü (Müstakil Grup Başkanı), Ali Rana Tarhan (Müstakil Grup Başkan Yardımcısı), İzmir Milletvekili Münir Bilsel (Üye), Kütahya Milletvekili Ali Muzaffer Göker (Üye), Trabzon Milletvekili Süreyya Anamur (Üye), Zonguldak Milletvekili Şinasi Devrin (Üye)'den oluşmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere grup başkan yardımcısı olan

⁶⁵¹ Meltem Tekerek, "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Müstakil Grup", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 57, Güz, 2015, s.159-160.

⁶⁵² Payaşlı, a.g.m., s,186-188.

⁶⁵³ Akandere, a.g.m., s.312.

Ali Rana Tarhan yeniden aynı göreve atanmış ve yönetim kurulu üyelerinde değişikliğe gidilerek 3 olan üye sayısı 4'e çıkarılmıştır⁶⁵⁴.

1943 yılına kadar 136 toplantı gerçekleştiren Müstakil Grup üyeleri, 1943-1946 yılları arasında toplam 108 toplantı yapmış ve 49 farklı konu üzerinde raporlar hazırlamıştır. Hazırlanan raporlar arasında Toprak Mahsulleri Vergisi, savaş ekonomisi, Türk parasının değeri, basın ve yayın işleri, bütçelerin incelenmesi, tıfúsle mücadele, tarım kredisi ve köylünün ekonomik teşkilatlandırılması, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi konular yer almaktadır⁶⁵⁵. Parti içi çalışmalarını denetimli bir biçimde yürütülmesini sağlamak için kurulan ve çok partili hayata geçiş denemelerinden biri olarak nitelendirebileceğimiz Müstakil Grup, Türk demokrasisinin gelişimi adına önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu oluşumdan da kısa sürede istenilen sonuç alınamasa da ileride çok partili sistemin oluşturulmasına ortam hazırladığı söylenebilir⁶⁵⁶.

DP'nin 7 Ocak 1946'da kurulmasıyla birlikte Türk demokrasisi ve siyaseti adına önemli bir sayfa açılmıştır. CHP'nin 10 Mayıs 1946'da gerçekleştirilen olağanüstü kurultayında çok partili hayata geçiş ve demokratikleşme yönünde önemli adımlar atılmıştır. İnönü, kurultayın açılış konuşmasında gruba ilgili düşüncelerini belirtmiştir. Konuşmasında, çok partili hayatın başlamasıyla grubun işlevini yitirdiğine, bu sebeple de CHP Tüzüğü'nde yer alan tüm hükümlerin kaldırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Müstakil Grup üyeleri, kendileri ile ilgili yapılan bu görüşmeye 35 kişi değil 33 kişi olarak katılmıştır. Sağlık, savaş, eğitim ve ticaret gibi konuları kapsayan oldukça kapsamlı raporları kurultaya sunmuştur. Ancak raporlar incelendiğinde hükümeti denetlemekle görevlendirilen bu grubun, tam anlamıyla görevlerini yerine getirdiği söylenemez. Zira hükümeti denetlemekle yükümlü tutulan grup üyeleri, raporun başında hükümeti överek İnönü'ye bağlılıklarını bildirmişlerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere oluşturulan bu grup, sadece hükümeti ılımlı yönde eleştirmenin dışına çıkamamış ve gerçek demokrasiyi yansıtamamıştır. Parti tüzüğünde yapılan değişiklikle grubun kaldırılması gerektiğine yönelik kürsüye gelen Ali Rana Tarhan uygulamadan dolayı memnuniyetini dile getirmiştir.

⁶⁵⁴ Payaşlı, a.g.m., s.186-188.

⁶⁵⁵ Akandere, a.g.m., s.313-315.

⁶⁵⁶ Mustafa Turan, "Cumhuriyet Döneminde İki Deneme: Siyasi Müsteşarlıklar ve Müstakil Grup", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, I-2, Mayıs, 1999, s.42.

Konuşmasının devamında, grubun kurulmasının dönemin şartlarından kaynaklandığını, başka siyasi partilerin kurulmasıyla işlevini yitirdiğini bildirmiştir. Böylece 10 Mayıs 1946'da gerçekleşen CHP II. Olağanüstü Kurultayı'nda partinin demokrasi yolunda bir denemesi olan “*Müstakil Grup*” kaldırılmıştır⁶⁵⁷.

Mecliste muhalefetin olmayışına karşı artan tepkilere ve İnönü'nün demokratik olmadığı yönündeki eleştirilere çözüm yolu olarak düşünülen Müstakil Grup, hiçbir zaman hükûmet ve meclis üzerinde etkin bir muhalefet olmamıştır. Her zaman hükûmeti desteklemiş ve kuruluşundan itibaren hiçbir konuda hükûmete karşı aleyhte ya da çekimser oy kullanmamıştır. Bu sebeple de adı dışında hiçbir şeyi müstakil olmamıştır⁶⁵⁸.

2.2.5. Sıkıyönetim

Sıkıyönetim ilk kez 23 Kasım 1940'ta Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale, Kocaeli ve İstanbul'da ilan edilmiş olup 23 Aralık 1946'ya kadar da uzatılmıştır⁶⁵⁹.

Savaş yıllarında Türkiye'de ve birçok ülkede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Örneğin 1943'te İtalya, 1944 Filistin, Fransa ve Yugoslavya, 1946'da İran ve Azerbaycan'da ilan edilmiş, savaş yıllarında Yunanistan'da ilan edilen sıkıyönetim uygulaması ise 1945'te sonlandırılmıştır. Dikkati çeken bu devletlerde sıkıyönetimin savaşın bitimine yakın veya savaştan sonra ilan edilmiş olmasıdır. Sıkıyönetim uygulaması özellikle kısıtlama ve yasaklar bakımından dikkat çekmektedir. “*Örfi İdare Kanunu*”na (22 Mayıs 1940) göre, sıkıyönetimin uygulandığı bölgelerde sıkıyönetim komutanlarına basın denetleme yetkisi verilmiştir. Böylelikle basın üzerindeki hükûmet denetimi artırılmak istenmiştir. Savaş süresince basın, hükûmetlerin ve “*Matbuat Genel Müdürlüğünün*” talimatları doğrultusunda yönetilmiştir. Basın bu süreçte gazete kapatma cezaları, gazeteciler hakkında dava açılması, yazın hayatlarının engellenmesi gibi çeşitli baskılara maruz kalmıştır. Savaş döneminde sadece 44 gazeteye kapatma cezası verilmiştir. Bu rakam basına yönelik

⁶⁵⁷ BCA, 490.1.0.0.218.861.1.; Payaslı, a.g.m., s.190-191.

⁶⁵⁸ Sancaktar, a.g.m., s.41

⁶⁵⁹ Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII Dönem (1946-1950), s.465.

baskının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu dönemde basına yönelik baskı sonucu öncelikle “*Vatan*”, “*Tan*”, “*Tasvir-i Efkâr*” ve “*Cumhuriyet*” gibi gazeteler kapatılmıştır⁶⁶⁰. Savaş yıllarında basın hem Sıkıyönetim Komutanlığı hem de Matbuat Genel Müdürlüğü tarafından yakından takip edilmiştir. Basına her alanda çeşitli talimatlar verilmiş, bu talimatlara uygun yayım yapılmadığında ise kapatılma cezası ile karşı karşıya kalmıştır⁶⁶¹.

Savaş yıllarında sıkıyönetim savcısı olarak görev yapan Kazım Alöç, dergilerin özel oluşturulan bir heyet tarafından takip edildiğini, yapılan takibat sonucunda bir rapor hazırlandığını ve bunu Başbakan Şükrü Saraçoğlu’na teslim ettiğini söylemektedir. Raporda, sol görüşlü dergilerin yayımına son verildiğini ve yazarlarının cezalandırıldığı, sağ görüşlü dergilere ise dokunulmadığı belirtilmektedir. Bu dönemde “*Türk Yurdu*”, “*Millet*”, “*Gök-Börü*”, “*Çınaraltı*” ve “*Çığır*” sağ görüşlü; “*Yürüyüş*”, “*Yurt*” ve “*Dünya*” ise sol görüşlü dergilerdir. Takip edilen sol görüşlü dergiler propagandaları belirginlik kazanınca Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılmıştır. *Yürüyüş* dergisi, savaşın sorunlarını anlatan kapak resimleri ile bazı şiir ve yazıları nedeniyle 17-18. sayılarından sonra kapatılmıştır. Bahsi geçen dergilerde yazı yazarların bir kısmı, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından İstanbul dışına sürgün edilmiştir. 1943’te Kemal Sülker, Kerim Sadi, Arif Dino, İbrahim Abdülkadir Meriçboyu gibi birçok yazar sürgün edilmiştir. 1941’de “*Yeni Yol*”, “*Yeni Ses*” ve “*Yeni Edebiyat*” gibi dergiler de sıkıyönetim tarafından kapatılmıştır⁶⁶².

Savaşın sona ermesine rağmen sıkıyönetimin devam etmesi ve bu yolla basının susturulmaya çalışılması tepkilere neden olmuştur. Bu durumdan duyulan hoşnutsuzluğu belirtmek ve sıkıyönetim uygulamasının kaldırılmasını isteyen Celal Bayar, Başbakan Saraçoğlu’na bir mektup göndermiştir. Mektuba verilen cevapta sıkıyönetim kararını TBMM’nin aldığı ve bu kararda hükûmetin herhangi bir değişiklik yapamayacağını belirtmiştir⁶⁶³. DP’nin, sıkıyönetim uygulamasına son verilmesi ve bu konuda hükûmeti eleştirmesinin bir diğer sebebi ise, kendisine

⁶⁶⁰ Gülben Mat, Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sıkıyönetimler, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2008, s.153-157.

⁶⁶¹ Uğur Günay Yavuz, “II. Dünya Savaşı’nın Cumhuriyet ve Tan Gazetelerinde Temsili”, Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, II-11, Ocak, 2016, s.7.

⁶⁶² Mat, a.g.t., s.162-163.

⁶⁶³ Mat, a.g.t., s.201.

yakınlığıyla bilinen gazetelerin (İleri-Tasvir) kapatılmış olmasıydı⁶⁶⁴. DP bu süreçte, sol görüşlü partilere yapılan kapatma cezalarını eleştirmemiş, tersine bu partilerin çoğalmalarına niçin müdahalede bulunulmadığını sormuştur⁶⁶⁵.

1946 seçimlerini kaybeden DP, seçimlerde usulsüzlük yapıldığını ve hileli bir seçim olduğunu ileri sürmüştür. Bu konuda bazı gazetelerin İstanbul'da sürekli haber yapması hükûmeti rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Peker Hükûmeti, sıkıyönetimin devam etmesi sebebiyle İstanbul ve çevresinde seçimler hakkında yayım yapılmasını yasaklamıştır⁶⁶⁶. Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Asım Tınaztepe yayımladığı bildiriye seçimlerin huzur ve güven ortamında sona erdiğini ifade etmiştir. Ancak bazı gazetelerin özellikle seçim sonuçları hakkında halkı şüpheye düşürücü yayımlar yaptığını belirterek bu zararlı yayımlara müsaade edilmeyeceğini bildirmiştir. Hükûmet tarafından gelen bu engellemeler, muhalefeti caydırmaktan çok cesaretlendirmeye yaramıştır⁶⁶⁷.

Bildiri sonrasında Bayar'ın seçimlerin halk iradesini yansıtmadığı biçimindeki sözlerine yer veren "Gerçek" ve "Yeni Sabah" gazeteleri kapatılırken, aynı demeci yayımlayan iktidar yanlısı "Tanin" gazetesine dokunulmamıştır. "İleri Demokrasi" ve "İzmir" gazeteleri de seçim sonuçları hakkında yaptıkları yayım nedeniyle mahkemeye verilmiştir. Bunların yanında 16 Aralık 1946 tarihinde sıkıyönetim, TSP ve TSEKP'ni ve bu partilerle bağlantısı olan "Ses", "Dost", "Gün", "Yığın", "Nor Or" ve "Sendika" isimli gazete ve dergileri kapatmıştır. Kamu düzenine zarar verebilecek nitelikte propaganda yapan "Yarın" gazetesi ile irticai yayımlar yapması sebebiyle "Büyük Doğu" dergisi 4 aylık gibi geçici bir süre kapatılmıştır⁶⁶⁸. Bu gelişmeler sonrasında hükûmet, 23 Kasım 1946 tarihli bir tezkereyle sıkıyönetim uygulamasının yeniden uzatılmasını istemiştir. Tezkereye CHP milletvekilleri olumlu bakarken DP milletvekilleri uzatılmasına karşı çıkmıştır.

⁶⁶⁴ Zafer Üskül, Siyaset ve Asker, Afa Yayınları, İstanbul, 1989, s.57-60.

⁶⁶⁵ Şahin Giray Özel, Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.470.

⁶⁶⁶ Mat, a.g.t., s.208-209.

⁶⁶⁷ Karataş, a.g.m., s.506.

⁶⁶⁸ Hamza Çakır – Deniz Elif Yavalar, "Demokrat Parti İktidarı ve Basın", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, VI-3, 2017, s.259-260.

DP'nin muhalefetine ve uzun tartışmalara rağmen sıkıyönetim 6 ay daha uzatılmıştır⁶⁶⁹.

6 ay sonra uzatmaları gerektiren sebepler devam ettiği gerekçesiyle sıkıyönetimin uzatılması yeniden talep edilmiş, ancak bu defa şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Tezkere hakkında ilk sözü alan Sinop Milletvekili Suphi Batur, sıkıyönetimin ancak savaş veya isyan hallerinde ilan edilip gerek görülürse uzatılabileceğini, ancak ülkede böyle bir durum olmadığını, sıkıyönetimin siyasi bir araç olarak kullanıldığını ileri sürmüştür. Anayasa ile sağlanan özgürlüklerin sıkıyönetim aracılığıyla sınırlandırılmaya çalışılmasının demokrasi ile bağdaşmayacağını belirtmiştir. Konuşmasının devamında, bu uygulamayla basın üzerinde gazete ve matbaa kapatma tehdidiyle baskı kurulmaya çalışıldığını, savaş sona erdiği halde sıkıyönetim uygulamasının sürekli uzatılmak istenmesinin askerlerin siyasete karıştırılmasına neden olduğunu söyleyerek tezkerenin reddedilmesini istemiştir⁶⁷⁰.

CHP Siirt Milletvekili Ali Rıza Esen ile İçel Milletvekili Şefik Tugay tehlikenin devam ettiğini belirterek tezkerenin uzatılması gerektiğini savunmuştur. Bunun üzerine söz alan DP İstanbul Milletvekili Fuad Hulusi Demirelli, anayasada sıkıyönetimin ilan edilmesini veya uzatılmasını gerektirecek koşulların Türkiye'de bulunmadığını, hükûmetin tezkerenin uzatılmasını istemekteki asıl amacının muhalif gazeteleri susturmak olduğunu iddia etmiştir. Bu sebeple buna izin verilmemesi gerektiğini bildirmiştir. DP Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik ise, 6 aydır yapılanlara bakıldığında kapatılan gazetelerden Tasvir'in, Menderes'in bir konuşmasını yayımlamaktan, Yarın'ın ise İnönü'ye hakaret nedeniyle kapatıldığını, bu olayların açıkça gösterdiği üzere sıkıyönetimin daha çok iç politikada baskı unsuru olarak kullanıldığını iddia etmiştir⁶⁷¹.

Milletvekilleri tarafından yapılan konuşmalar sonrasında söz alan Peker, sıkıyönetim konusunun hükûmet tarafından etraflıca ele alındığını, bu doğrultuda yürütülen araştırma ve incelemeler sonunda uzatılmasına lüzum görülerek konunun

⁶⁶⁹ Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.465-467.

⁶⁷⁰ Alaattin Uca, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Altı Vilayetinde İlan Edilen Örfi İdare ve Buna Karşı Mecliste Gösterilen Demokratik Tepki", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 40, Erzurum, 2009, s.382-383.

⁶⁷¹ Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.470.

TBMM'ye getirildiğini bildirmiştir. Sıkıyönetimin uzatılmasını gerektiren sebeplerin aynı şekilde devam ettiğini, bu konuda diğer parti milletvekillerini de bilgilendireceklerini belirtmiştir. Savaşın sona erdiğini, fakat Türkiye üzerinde Sovyet tehdidinin bulunduğunu, sıkıyönetimin uygulandığı bölgelerin de stratejik açıdan önemli olduğunu vurgulamıştır⁶⁷². Ülke savunmasına önem verdiklerini, gelişme ve kalkınma için ayrılan paranın zorunlu olarak savunmaya harcandığını dile getirerek tehditler devam ettiği müddetçe sıkıyönetimin kaldırılamayacağını açıklamıştır⁶⁷³.

Bayar, hükûmetin sıkıyönetimi siyasi bir baskı aracı olarak kullandığını ve bu yolla seçimleri eleştiren basın da susturulduğunu iddia etmiştir. Bunun üzerine kürsüye gelen Peker, İstanbul Sıkıyönetim Komutanı'na herhangi bir telkinde bulunmadığını, herkesin kanun çerçevesinde görevini icra ettiğini söylemiştir. Kapatılan gazeteler hakkında ise, seçimlerden uzun bir süre geçmesine rağmen seçimlerin ve TBMM'nin meşruluğunu sorgulayıcı yönde yayımlar yapıldığını, TBMM'nin itibarını zedeleyen bu tür zararlı yayımlara müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir. Yarın gazetesinin kapatılmasının İnönü'ye hakaret içeren yazı nedeniyle değil de devletin siyasi düzenine aykırı yönde yayım yaptığı gerekçesiyle kapatıldığını iddia etmiştir. Türkiye üzerindeki tehditlerin geçmesi durumunda sıkıyönetim uygulamasına son verileceğini bildirmiştir. Tartışmalar sonrasında sıkıyönetim 23 Haziran 1947'den itibaren 6 ay daha uzatılmıştır⁶⁷⁴.

22 Aralık 1947'de demokrasiyle bağdaşmayan sıkıyönetim uygulaması kaldırılmıştır. DP'nin çalışmalarını ve hareket alanını kısıtlayan uygulamanın İstanbul'dan kalkması, gerek seçim propagandalarının gerekse parti çalışmalarının rahat bir şekilde icra edilmesini sağlayarak demokratik hareketin önünü açmıştır⁶⁷⁵. Hasan Saka Hükûmeti döneminde sıkıyönetimin kaldırılması ile muhalefet istediği demokratik ortama kavuşarak daha rahat hareket etmiştir⁶⁷⁶. Basın, hiç olmadığı kadar ifade ve eleştiri özgürlüğünden yararlanmaya başlamıştır. DP'yi savunan İstanbul basınının önündeki en büyük engel aşılmıştır. Sıkıyönetim uygulamasının

⁶⁷² Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.472.

⁶⁷³ Uca, a.g.m., s.387.

⁶⁷⁴ Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.473.

⁶⁷⁵ Kaştan, a.g.m., s.131.

⁶⁷⁶ Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s.126.

kaldırılmasıyla birlikte Sıkıyönetim Mahkemeleri kapatılmış, sıkıyönetimle ilgili dava dosyaları bağımsız mahkemelere devredilmiş ve sıkıyönetim alanı dışına sürgün edilen bazı kişilerin de geri dönmelerine izin verilmiştir⁶⁷⁷.

Çok partili hayata geçişle birlikte muhalefetin sıkıyönetimin kaldırılması yönünde talepte bulunması ve bunu sağlamak için zaman zaman şiddetli tartışmaların yaşanması, çoğulcu demokrasinin önemini göstermektedir. TBMM’de ortaya koyulan bu demokratik tepkiler, muhalefetin demokrasi için ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

2.2.6. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu

14 Temmuz 1934 yılında kabul edilen “*Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu*”, İnönü’nün Milli Şef olduğu dönemde, geniş insan toplulukları üzerinde olumsuz etkiler bırakmış ve tek parti yönetimine karşı muhalefetin oluşmasında etkili olmuştur⁶⁷⁸.

Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nun, antidemokratik olarak niteleyebileceğimiz 18. maddesi ile polise olağanüstü yetkiler tanınmıştır. Bu maddenin tanıdığı yetkiyle vatandaş hiçbir sebep gösterilmeden gözaltına alınabilecekti. Daha geniş biçimde açıklamak gerekirse 18. maddeye göre polis, olağanüstü durumlarda devletin güvenliğine, toplumsal düzenine zarar verecek durumları meydana getirenler veya bu durumların devam etmesinde etken olan kişileri gözaltına alabilecekti. Gözaltının devam edip etmemesi de bulunulan yerin en büyük mülki amirinin yetkisine bırakılacaktı⁶⁷⁹.

Hükûmet, bu maddeyle serbest kalmalarında mahsur gördüğü kişileri, mahkeme kararı almadan istediği kadar gözaltında tutabilecekti. Buradan hareketle, bu maddenin 1924 Anayasası’nın vatandaşlara tanıdığı kişi dokunulmazlığını sınırladığını ve gözaltına alma konusunda idarecilerin keyfi bir tutum sergilediklerini söyleyebiliriz. II. Dünya Savaşı yıllarında hükûmet bu kanundan güç alarak, yönetime karşı muhalif gördükleri şahısları yakından izlemiş, özellikle gazeteci ve

⁶⁷⁷ Mat, a.g.t., s.203-204.

⁶⁷⁸ Akandere, a.g.e., s.234.

⁶⁷⁹ Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.185.

yazarlar hakkında raporlar düzenlemiştir. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun uygulanış biçiminden en çok etkilenen kesim de gazeteciler olmuştur. Düşünce ve ifade özgürlüğü tam anlamıyla baskı altına alınmıştır⁶⁸⁰.

Bu antidemokratik uygulamadan halk rahatsızlık duymuş ve CHP'ye karşı tepkisini arttırmıştır. Bu sebeple de kanunun 18. maddesinin yürürlükten kaldırılması talep edilmiştir. 4 Temmuz 1934 tarihli Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesinin kaldırılmasına dair kanun tasarısı İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış ve 18 Şubat 1948 tarihinde TBMM'ye sunulmuştur. Maddenin kaldırılma gerekçesinde 1934 yılındaki şartlar göz önünde bulundurularak mülkiye amirlerine verilen yetkinin 1948 yılındaki şartlarda artık devam etmesine gerek kalmadığından, maddenin yürürlükten kaldırılması uygun görülmüştür. Tasarının görüşülmesi sırasında ilk sözü DP Afyon Milletvekili Hasan Dinçer almıştır. Dinçer, vatandaş yetkilerini kısıtlayan bu maddenin kaldırılması hususunda DP'nin kanun teklifinde bulunduğunu, hükûmetin ise bu öneriyi başlangıçta kabul etmediklerini, ancak kendilerinin benzer bir tasarı hazırladıkları için mutlu olduklarını ifade etmiştir. DP İstanbul Milletvekili Fuat Hulusi Demirelli ise, iktidar ve muhalefetin görüş birliği yaptığı tasarıyı tartışmanın gereksiz olduğunu belirterek tartışmaların uzamasına engel olmuştur⁶⁸¹.

Vatandaşın özgürlüğünü sınırlayan Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesi, muhalefet tarafından CHP'nin ağır bir şekilde eleştirilmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle de 2 Şubat 1948 yılında anayasanın hükümlerine aykırı bulunan bu madde yürürlükten kaldırılmıştır⁶⁸².

Sonuç olarak, Polis Kanunu'nun 18. maddesi ile iktidar, sol düşüncedeki aydınları ve gazetecileri yakından takibe almış, çeşitli gerekçelerle de bu kişiler haklarında işlem yaptırma yoluna girmiştir. Polisin vatandaşları hâkim kararı olmadan gözaltına alabilmesi ve zaman sınırlaması olmaması antidemokratik bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. İktidar bu maddeye dayanarak her türlü muhalefeti susturma yoluna gitmiştir. Demokratikleşme sürecinde baskı unsuru olarak kullanılan bu madde de kaldırılmıştır. İlginç olan iktidarın tüm baskılarına

⁶⁸⁰ Cumhuriyet, 11 Eylül 1945.

⁶⁸¹ Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.185.

⁶⁸² Akandere, a.g.e., s.235.

rağmen muhalefet susmamış, aksine daha fazla güçlenerek seçimlerde demokratik bir şekilde tercihlerini ortaya koyarak iktidarın değişmesini sağlamışlardır.

2.2.7. İstiklal Mahkemeleri

“*İstiklal Mahkemeleri*”, dönemin şartlarına dayanılarak oluşturulmuş ve Millî Mücadele’nin kazanılmasında etkili olmuştur. Millî Mücadele’ye karşı olanlar ya da isyan çıkarmak isteyenler burada yargılanmışlardır. Bu bakımdan İstiklal Mahkemeleri, hem devrim hem de ihtilal niteliğinde bir mahkeme olmuştur⁶⁸³.

Mahkemelerin kurulması için kanun teklifinde bulunanlar, kuruluş amacı ve şekli, çalışma yöntemi ve yetkileri bakımından benzerlik gösteren “*Fransız İhtilal Mahkemeleri*”ni örnek almışlardı⁶⁸⁴. Her iki mahkeme de vatanın ve kurulan yeni rejimin savunulması gerektiğinde benzer suçlara bakmak üzere olağanüstü yetkilere sahip olarak kurulmuşlardı. Mahkeme üyeleri milletvekillerinden seçilmişti. Buradaki amaç, yasama ve yürütme yetkisine sahip olan kişilerin yargı görevini de bağımsız biçimde meclis adına uygulamasıydı⁶⁸⁵.

Asker kaçaklarının önüne geçerek orduyu güçlendirmek ve bölgede güvenliği sağlamak amacıyla kurulan İstiklal Mahkemeleri’nde kararlar hâkimlerin vicdani kanaatlerine göre verilirdi. Hâkimlerin verdiği kararlar kesindi ve bu kararlar karşısında temyiz hakkı bulunmamaktaydı. Başlangıçta asker kaçaklarının önüne geçmek amacıyla kurulan bu mahkemelerin yetkileri kısa bir süre sonra yolsuzluk, başkaldırı, bozgunculuk, saldırı, vatana ihanet ve casusluk gibi konulara da bakacak şekilde genişletildi. İstiklal Mahkemeleri kurulduğu dönemde kısa sürede etkili olmuş, asker kaçaklarını büyük oranda azaltmış, kaçak askerleri birliklerine göndererek ordunun güçlenmesini sağlamış ve iç isyanların büyük oranda bastırılmasını sağlamıştır⁶⁸⁶.

Kuruluşu cumhuriyetin ilk yıllarına dayanan İstiklal Mahkemeleri, çok partili hayatın başlamasıyla birlikte hükûmet ile muhalefeti sürekli olarak karşı karşıya

⁶⁸³ Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s.66.

⁶⁸⁴ Seyfettin Aslan – Tahir Dünder, “Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri”, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Mukaddime, V-1, Mardin, 2014, s.28.

⁶⁸⁵ Aybars, a.g.e., s.67.

⁶⁸⁶ Aslan – Dünder, a.g.m., s.28-29.

getirmiş ve muhalefet üzerinde baskı unsuru olarak kullanılmıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi CHP ile DP arasında en sert ilişkiler Peker Hükûmeti döneminde yaşanmıştır. Peker, İstanbul ara seçimlerine katılmak istemediğini söyleyen muhalefete İstiklal Mahkemeleri'nin hala yürürlükte olduğunu hatırlatarak gözdağı vermeye çalışmıştır⁶⁸⁷.

Muhalefeti yıldırma amaçlı kullanılan İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması yönündeki kanun teklifi 5 Haziran 1948'de TBMM'ye sunulmuştur. İstanbul Bağımsız Milletvekilleri Cihat Baban ve Adnan Adıvar'ın mahkemelerin kaldırılmasına dair verdikleri teklifin gerekçesinde, Millî Mücadele'nin gerçekleştiği yıllarda vatana ihaneti önlemek ve yapılan inkılapları korumak amacıyla kurulan mahkemelerin görevlerini tamamladıklarına ve demokratik adımların atıldığı bir dönemde bu mahkemelere gerek kalmadığına değinmiştir. Genel Kurulda yapılan görüşmelerin sonucunda söz konusu kanun 4 Mayıs 1949'da yürürlükten kaldırılmıştır⁶⁸⁸.

⁶⁸⁷ Karataş, a.g.m., s.510-511.

⁶⁸⁸ Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1946-1950), s.273-274.

SONUÇ

Türk demokrasisi 1946-1950 yılları arasında önemli değişimlere sahne olmuştur. Ulaşılan bu noktanın temelinde Osmanlı'nın son zamanlarında başlayan modernleşme çabaları, cumhuriyet döneminde görülen muhalefet hareketleri ve II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan demokratik gelişmeler önemli yer tutmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında çok partili hayata geçilmesi için bazı (TCF ve SCF) girişimler olsa da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu muhalefet girişimleri her ne kadar başarısız olsa da demokratik kültürün oluşması açısından önemlidir. Muhalefet deneyimlerinden sonra 1946 yılına kadar çok partili sisteme geçilememiştir.

Avrupa'daki otoriter rejimleri örnek alan CHP Hükümeti, II. Dünya Savaşı sonuna kadar meşru muhalefete izin vermemiş, ülke uzun bir süre tek parti rejimi tarafından yönetilmiştir. Cumhuriyetin ilanından 1938'e kadar Mustafa Kemal Paşa'nın politikaları çerçevesinde yönetilirken, 1938-1950 arası ise İsmet İnönü'nün politikaları ile yönetilmiştir. Bu süreçte İnönü, konumunu güçlendirmek ve geçmişin izlerini yok etmek amacıyla birçok antidemokratik kanun ve uygulamaya imza atmıştır. Çalışmada belirtildiği gibi 1924 Anayasası demokratik hükümler içermektedir. Ancak bu demokratik hükümlerin güvencesini sağlayacak bir yargı mekanizmasının olmaması, en büyük eksiklik olarak dikkat çekmektedir. Bu anayasa, cumhurbaşkanına sınırlı yetki verdiği halde, İnönü "*Milli Şef*" ve "*Değişmez Genel Başkan*" unvanlarıyla geniş yetkiler elde ederek hükümet politikalarını etkilemiştir. Milli Şef döneminde demokratik adımlar atılmasını beklemek şöyle dursun, antidemokratik kanunlar ve baskılarla otoriter bir yönetim anlayışı izlenmiştir. Özellikle savaş sonrasında ülke içindeki kötü ekonomik durum, antidemokratik kanun ve uygulamalar, otoriter yönetime karşı büyüyen muhalefet ve dünyadaki gelişmeler Türkiye'nin çok partili siyasal hayata geçmesini zorunlu kılmıştır.

İfade edilmesi gereken bir diğer nokta da çok partili sisteme geçişte dış etkenlerin büyük oranda etkisinin olduğu gerçeğidir. Çünkü iç politikada daha önce iki önemli muhalefet hareketi gerçekleşmişti ve bu hareketler otoriter tek parti yönetimi tarafından çeşitli gerekçeler ileri sürülerek sonlandırılmıştı. Savaş sonrasında ise dünyada demokrasi akımının yayılması, Türkiye'yi tercih yapmaya

zorlamıştır. Sovyet tehdidi, Batılı ülkelerin demokratik açılım yapılması için yaptıkları baskılar ve son olarak BM Antlaşması'nın imzalanmasıyla değişim kaçınılmaz olmuştur. İmzalanan anlaşma gereği Türkiye, demokrasiyi ve çok partili sistemi benimsediğini kabul etmiş oluyordu. Bu durumda, muhalefet hareketini başlatan milletvekilleri olmasa bile anlaşma dâhilinde kurulan bir partiyle (SCF ve Müstakil Grup gibi) yeni sistem denenecekti. Ancak DP'nin gerçek bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkması çok partili sistemin ve muhalefet olgusunun yerleşmesi açısından oldukça önemli olmuştur.

Ülkenin içinde bulunduğu koşulları iyi tahlil eden İnönü, çok partili demokratik yaşama geçilmesinin sinyalini vermesinin ardından harekete geçen muhalefet, "*Dörtlü Takrir*" olarak adlandırılan bir önerge ile CHP'den, ülkede demokratikleşme ve liberalleşmenin sağlanması için birtakım isteklerde bulunmuştur. Fakat CHP, önergeyi veren milletvekillerini ihraç etmiştir. Bu önerge CHP'nin demokratik anlayıştan uzak yönetim anlayışına, baskı ve antidemokratik kanunlara karşı verilen bir tepki metni olması bakımından önemlidir. Muhalif milletvekilleri tarafından yeni bir parti kurulması beklenirken onlardan önce Nuri Demirağ tarafından MKP (5 Eylül 1945) kurulmuştur. MKP, çok partili yaşamın ilk muhalefet partisi olması dışında, demokratikleşme sürecine herhangi bir katkısı olmamıştır. 7 Ocak 1946'da DP'nin kurulmasıyla Türk siyasi tarihinde gerçek anlamda çok partili demokratik hayat resmen başlamıştır.

DP'nin demokrasi söylemleri, kanun yolundan çıkmadan yapmış olduğu etkili muhalefet hem CHP yönetiminin hem de ülkemizin daha demokratik bir yapıya kavuşmasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda CHP, göstermelik olarak oluşturulan "*Müstakil Grup*", "*Milli Şef*" ve "*Değişmez Genel Başkan*" sıfatlarını kaldırmıştır. Ayrıca tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir. Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklik ile partilerin kurulabilmesi sağlanmış ve işçilere sendika kurma hakkı tanınmıştır. Üniversitelere özerkliği ve tüzel kişiliği geri verilmiştir. Matbuat Kanunu'nun 50. maddesinin değiştirilmesi ile gazeteleri kapatma yetkisi hükümetten alınarak, mahkemelere verilmiştir. Ayrıca büyük tepkiler alan "*Varlık Vergisi*" başta olmak üzere, "*Toprak Mahsulleri Vergisi*"nin kaldırılması gibi önemli demokratik açılımlar gerçekleştirilmiştir. Fakat bu demokratik açılımlar içerisinde tezatlıkları da barındırmıştır. Tek dereceli seçim sistemine geçilmesi gibi birtakım demokratik

değişiklikler yapılırken, diğer yandan açık oy/gizli sayım sistemi gibi antidemokratik bir uygulamaya yer verilmiştir. Cemiyet Kanunu'nda yukarıda bahsettiğimiz demokratik değişiklikler yer alırken, aynı kanunun 29. maddesinde ise mülki amirin emri doğrultusunda emniyet güçlerine cemiyetlere girme yetkisi verilerek muhalefet üzerinde sıkı denetim sağlanmak istenmiştir. Üniversitelere özerklik verilmesine rağmen eğitim alanında solcu kesimlere karşı önlemler alınarak öğretim üyelerine karşı baskı ortamı oluşturulmuştur.

CHP'nin demokratik hayati kurma yönündeki adımlarına genel olarak bakıldığında demokrasiyi yerleştirmek adına antidemokratik yasalarda yaptığı değişikliklerde bile sınırlı ve özellikle denetim altında olan bir demokrasi-muhalefet isteği, CHP'nin demokratik hayati kurmakta pek samimi olmadığı görüşünü ispatlar niteliktedir. Geçiş sürecinde bazı antidemokratik yasaların (Sıkıyönetim, Polis Kanunu'nun 18. maddesi, İstiklal Mahkemeleri) özellikle korunması ve 1946 seçimlerinden sonra otoriter eğilimli olarak tanınan Recep Peker'in hükûmetin başına getirilmesi, İnönü'nün geçiş fikrinden geriye dönüş yollarını da açık bırakma ihtimalini akla getirmektedir. Ancak 12 Temmuz Beyannamesi, çok partili hayattan vazgeçilemeyeceğini göstermiştir. Beyanname hem hükûmet hem de muhalefet tarafında etkisini göstermekte gecikmemiştir. Muhalefet kanadında, DP'nin muvazaa partisi olduğunu düşünen bir kısım partililer DP'den ayrılarak MP'yi (20 Temmuz 1948) kurmuştur. MP 1950 seçimlerinde ciddi bir başarı sağlayamamakla birlikte TBMM'ye giren üçüncü parti olmuştur. Beyanname iktidar kanadında ise, Peker'in istifası ile sonuçlanmıştır.

DP'nin antidemokratik kanunlara karşı başlattığı demokrasi mücadelesi, yapmış olduğu etkili muhalefet sonuç vermiş ve CHP'de değişim yaşanmıştır. CHP, 12 Temmuz Beyannamesi'nden 1950 seçimleriyle iktidarın el değiştirdiği zamana kadar geçen sürede, tek parti otoriter yönetiminin demokrasi anlayışıyla bağdaşmayan uygulamalarından geri adım atmıştır. Yukarıda değindiğimiz gibi CHP'nin liberal adımlarında bile tezatlıklar bulunması, CHP'nin sayesinde Türkiye'de çok partili demokratik sistemin kurulduğu vaatleri halkı ikna edememiştir. Buna bağlı olarak da toplumsal tabanı giderek eriyen CHP, 1950 seçimleri ile büyük bir yenilgiye uğramıştır. Ülkemizde demokrasi hareketleri her ne kadar Batılı demokratik rejimlerdeki gibi tabandan gelen bir halk hareketi ile olmasa

da demokratik koşulların sağlandığı takdirde halkın nasıl bilinçli oy kullanabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Gerek DP'nin etkili muhalefeti karşısında gerekse iktidarın kendi isteği sonucu gerçekleştirilen demokratik açılımlar, ülkemizde demokratik kültürün temellerinin atılması ve meşruti çerçevede izlenen yol haritası ile demokrasinin ilerleyebileceğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. DP ve MP'nin seçim öncesi nispi seçim sistemini istemelerine rağmen CHP'nin çoğunluk seçim sisteminde ısrarcı olması, ayrıca anayasa değişikliği konusunun da sadece propaganda malzemesi olarak kalması, büyük olasılıkla CHP'nin iktidar değişikliği olabileceğini hiç düşünememiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak CHP kendisini yeni kurulan devletin koruyucusu, tek temsilcisi, rejimin güvencesi olarak görüp karşısına çıkan her türlü muhalif unsuru gericilik, rejim ve millî birliğe karşı bir tehdit unsuru olarak görmüştür. CHP iktidarı, köklü reformların gerçekleştirilmesini hedeflemiş, bu hedef doğrultusunda arzu ettiği reformları "*Halk için halka rağmen*" mantığı ile gerçekleştirmiştir. CHP tarafından 1923-1945 yılları arasında her türlü muhalif unsur baskı görmüştür. Çok partili döneme geçilmesi ile beraber CHP, güçlenen muhalefet partisi DP'ye koz vermemek için gösterdiği çabalar demokratikleşme sürecini hızlandırmıştır. Muhalefet kanadında her fırsatta belirtilen demokratik isteklerin, CHP tarafından başta kabul edilmeyip sonrasında uygulanması CHP politikalarının tutarsızlığını ve DP'nin demokrasi söylemlerinin haklılığını göstermiştir. Ayrıca halk nazarında DP'ye itibar ve katılımın artmasına neden olmuştur. DP'nin 1950 seçimlerinde üstün bir başarı elde etmesinin nedeni, tek parti otoriter yönetiminden halkın şikâyetçi olması, ekonomik sıkıntılar, hızlı teşkilatlanması, mitinglerde yaptığı heyecanlı konuşmalar, kanun yolundan çıkmaması, tabanın nabzını iyi tutması, liberal ekonomi ve demokrasi söylemleridir.

KAYNAKLAR

A) ARŞİV BELGELERİ

1. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

BCA, 30.1.0.0.12.71.9.

BCA, 490.1.0.0.218.861.1.

BCA, 490.1.0.0.5.26.30.

BCA, 30.10.0.0.79.524.18.

BCA, 30.1.0.0.65.402.2.

BCA, 30.1.0.0.44.257.1.

BCA, 30.1.0.0.51.305.3.

BCA, 30.18.1.2.106.67.6.

BCA, 30.18.1.2.107.106.11.

BCA, 30.18.0.2.104.16.12.

BCA, 490.10.01.1.1.1.1.

BCA, 30.10.0.0.85.563.4.

BCA, 30.1.0.0.11.65.1.

BCA, 490.1.0.0.6.30.7.

BCA, 30.1.0.0.12.71.3.

BCA, 30.1.0.0.65.406.16.

BCA, 30.1.0.0.12.71.2.

BCA, 30.1.0.0.54.328.3.

BCA, 30.10.0.0.26.150.21.

BCA, 030.10.0.0.0.26.151.13.

BCA, 30.1.2.112.71.8.

BCA, 490.1.0.0.218.861.1.

B) RESMİ YAYINLAR

1. AYIN TARİHİ

Ayın Tarihi, No: 167. Ekim 1947.

Ayın Tarihi, No: 168. Kasım 1947.

2. DÜSTUR

Düstur, III. Tertip, XXVII.

3. RESMİ GAZETELER

Resmi Gazete, 1931, 1944, 1945, 1946, 1948.

4. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ TUTANAKLARI

TBMM Kavanin Mecmuası, XXVII, Ankara, 1945.

TBMM Tutanak Dergisi, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1944.

C) GAZETELER

Cumhuriyet, 1945,1946,1947.

Son Posta, 1946.

Ulus, 1945, 1947.

Vatan, 1946, 1947, 1948.

D) KİTAPLAR

AĞAOĞLU, Samet, *Arkadaşım Menderes*, Rek-Tur Kitap Yayıncılık, İstanbul, 1967.

—, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

—, *Siyasi Günlük – Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, (Haz.: Cemil Koçak), İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Hil Yayınları, İstanbul, 1994.

AHMAD, Feroz ve AHMAD, Turgay Bedia, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1976.

AKANDERE, Osman, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

AKAR, Rıdvan, *Varlık Vergisi Kanunu (Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

AKGÜN, Mensur, “Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar”, *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

AKIN, Fehmi, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

AKKERMAN, Naki Cevat, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ulus Basımevi, Ankara, 1950.

AKŞİN, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2004.

- ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.
- ARAR, İsmail, *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi (1945-1950)*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958.
- ARMOĞLU, Fahir, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınları, İstanbul, 2000.
- ARTVİNLİ, Fatih, *Seraba Harcanmış Bir Ömür – Osman Bölükbaşı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.
- AŞKAR, Mehmet, *Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler*, Ankara, Yeni Matbaa, 1949.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın*, 6.Baskı, I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.
- AYBAR, Mehmet Ali, *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm (Seçmeler – 1945-1967)*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1968.
- AYBARS, Ergun, *İstiklal Mahkemeleri*, 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- AYIŞIĞI, Metin, *Belgeler Işığında Milli Mücadele Tarihimiz*, 2, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- , “İkinci Dünya Savaşı Başlarında İstanbul’da İhtikar Meselesi”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri, I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997 - İstanbul)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, 234-265.
- BALİ, Rıfat N, *Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- BARUTÇU, Faik Ahmet, *Siyasi Anılar (1939-1954)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.

- BAYAR, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Haz.: İsmet Bozdağ), Baha Matbaası, İstanbul, 1986.
- BERKES, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, (Haz.: Ruşen Sezer), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- BİLA, Hikmet, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.
- BİRAND, Mehmet Ali ve DÜNDAR, Can, *Demokrat Bir Demokrasinin Doğuşu*, 10, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2005.
- BORATAV, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974.
- BOZDAĞ, İsmet, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, Kervan Kitapçılık, İstanbul, İstanbul, 1975.
- BURÇAK, Rıfkı Salim, *Türkiye’de Milli İradenin Zaferi*, Demokratlar Kulübü Yayınları , Ankara, 1994.
- , *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)*, Olgaç Yayınları, İstanbul, 1979.
- CİHAN, Ali Rıza, *İsmet İnönü’nün TBMM Konuşmaları 1920-1973*, II, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1993.
- COŞKUN, Süleyman, *Türkiye’de Politika (1920-1995)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- ÇAVDAR, Tefik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Yayınevi, Ankara, 1995.
- ÇAYLAK, Adem ve NİŞANCI, Şükrü, “Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş Mi, Siyasal Rotasyon Mu?”, *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika*, (Ed.: Adem Çaylak – Mehmet Dikkaya – Cihat Göktepe), Savaş Yayınevi, Ankara, 2009.
- ÇUFALI, Mustafa, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – VIII. Dönem (1945-1950)*, I, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2012.
- , *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004.

- DEMİREL, Ahmet, “Tek Partili Dönem”, *Türk Siyasal Hayatı*, (Düz., Ahmet Demirel - Süleyman Sözen), Eskişehir, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, 2013.
- DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1994.
- DİLİPAK, Abdurrahman, *Menderes Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1990.
- DOĞAN, Yalçın, *IMF Kıskaçında Türkiye*, Tekin Yayınevi, İstanbul,1987.
- DOĞRAMACI, İhsan, *Türkiye’de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimi*, Meteksan A.Ş. Yayıncılık, Ankara, 2007.
- EKİNCİ, Necdet, *İkninci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Deneyimi (1945-1950)”, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1992.
- ERER, Tekin, *Türkiye’de Parti Kavgaları*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963.
- EROĞUL, Cem, *Anatüzeğe Giriş*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2000.
- , *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.
- ESİRCİ, Şükrü, *Menderes Diyor Ki Birinci Kitap (1946-1950)*, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.
- FERSOY, Orhan Cemal, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Mayataş Yayınları, İstanbul, 1971.
- GEVGİLİLİ, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, 2. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.
- GİRİTLİOĞLU, Fahir, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii*, I, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982.
- , *Milli Şef Dönemi 1939-1945*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1974.

- GÖRÜN, Kamuran, *17 Aralık 1925 Türk – Rus Antlaşması, Türk – Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- GÜRBOĞA, Nurşen, “İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Siyasal Yaşam”, *Türk Siyasal Hayatı*, (Düz., Ahmet Demirel - Süleyman Sözen), Eskişehir, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, 2013.
- GÜRKAN, Ahmet, *Cumhuriyet, Meclis, Hükûmetler, Başkanlar*, Güneş Matbaacılık, Ankara, 1973.
- GÜRKAN, Nilgün, *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- İLERİ, Rasih Nuri, *Kırklı Yıllar IV - 1947 TKP Davası*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2003.
- İNAN, Süleyman ve HAYTOĞLU, Ercan, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011.
- JAESCHKE, Gotthard, *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)*, (Çev.: Gülayşe Koçak), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- KABASAKAL, Mehmet, *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.
- KARAKUŞ, Emin, *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1977.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Panorama*, 3. Basım. İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.
- KARAÖMERLİOĞLU, Mehmet Asım, *Orada Bir Köy Var Uzakta – Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- KARATEPE, Şükrü, *Tek Parti Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- KARPAT, Kemal H., *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

- , *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- KİLİ, Suna, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.
- KOCABAŞ, Süleyman, *İnönü Dönemi (1938-1950)*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 2009.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, Yurt Yayınevi, Ankara, 1986.
- MAKAL, Ahmet, *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- METE, Orhan, *Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Parti’nin I. Büyük Kongresi*, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul, 1947.
- MUMCU, Uğur, *40’ların Cadı Kazanı*, 18. Baskı, UM:AG Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- NADİ, Nadir, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979.
- ODYAZMAZ, Zehra, KAYMAK, Ümit ve ERCAN, İsmail, *Anayasa Huku – İdare Hukuku*, Arıkan Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2008.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- ÖKTE, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1951.
- ÖNCÜ, Ayşe, “Akademisyenler: Üniversite Reformu Söyleminde Batı”, *Modernleşme ve Batıcılık*, III, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÖNDER, İzzettin, *Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesiminde Uygulanan Vergi Politikaları Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, (Der.: Şevket Pamuk – Zafer Toprak), Yurt Yayınları, Ankara, 1988.
- ÖZ, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

- ÖZBUDUN, Ergun, *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.
- ÖZEL, Şahin Giray, *Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- ÖZTÜRK, Kazım, *T.C. Hükümetleri ve Programları*, İstanbul, Baha Matbaası, 1968.
- , *Türk Parlamento Tarihi TBMM – IX. Dönem (1950-1954)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.
- PARLA, Taha, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*, III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- SAROL, Mükerrrem, *Bilinmeyen Menderes*, I, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983.
- SERTEL, Sabiha, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.
- SERTEL, Yıldız, *Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2002.
- SERTEL, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.
- SEVGİN, Nazmi, *Celal Bayar Diyor Ki (1920-1950)*, Tan Matbaası, İstanbul, 1951.
- SEZEN, Saim, *Seçim ve Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1994.
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye’nin Siyasi Anlaşmaları (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- ŞAHİN, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1998.
- ŞEKERCİ, Erkan, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, 1. Baskı, Melissa Matbaacılık, İstanbul, 2000.
- TALAS, Cahit, *Ekonomik Sistemler*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
- , *Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1992.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri*, 9. Basım. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

- TEZEL, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayıncılık, Ankara, 1986.
- TEZİÇ, Erdoğan, *100 Soruda Siyasi Partiler – Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1976.
- TİMUR, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- , *Türk Devrimi ve Sonrası 1919 – 1946*, Doğan Yayınları, Ankara, 1971.
- TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 – Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- , *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- TOSUN, Gülgün Erdoğan, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet – Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2001.
- TÖKİN, Füzûzan Hüsrev, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.
- TUNA, Orhan, *Grev Hakkı – İş Mücadelelerinde Yeri ve Önemi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1951.
- TUNA, Taşkın, *Adnan Menderes’in Günlüğü*, Şule Yayınları, İstanbul, 2003.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *İslamcılık Akımı*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991.
- , *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, Arba Yayınları, 1995
- TUNÇAY, Mete, KOÇAK, Cemil, ÖZDEMİR, Hikmet, BOROTAV, Korkut, HİLAV, Selahattin, KATOĞLU, Murat ve ÖDEKAN, Ayla, *Türkiye Tarihi IV Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (Düz., Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.
- TURAN, İlhan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2003.
- TURAN, Osman, *Türkiye’de Manevi Buhran Din ve Laiklik*, Boğaziçi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, İstanbul, 1993.

- TURAN, Şerafettin, *Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (1938-1950) Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1999.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, 9. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2013.
- URAN, Hilmi, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959.
- US, Asım, *1930-1950 Hatıra Notları Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları*, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1966.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999.
- , *Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi*, Buke Yayınları, İstanbul, 2001.
- , *100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2012)*, Anka Yayınları, Ankara, 2012.
- ÜNAL, Oğuz, *Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu*, Millet Yayınları, İstanbul, 1994.
- WEISBAND, Edward, *İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası*, (Çev.: M. Ali Kayabal), Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000.
- , *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.
- ÜSKÜL , Zafer, *Siyaset ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul, 1989.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, IV, Rey Yayınları, İstanbul, 1970.
- YAZICI, Erdinç, *Osmanlı’dan Günümüze Türk İşçi Hareketleri ve Türk Harb-İş*, Harb-İş Sendikası Eğitim Yayınları, Ankara, t.y.
- YENAL, Oktay, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, Hamer Kitabevi, İstanbul, 2003.
- YEŞİL, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- YETKİN, Çetin, *Karşıdevrim 1945-1950*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003.

—, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.

YÜCEL, M. Serhan, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001.

ZÜRCHER, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev.: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

D) MAKALELER

AKANDERE, Osman, “1939-1946 Yılları Arasında Türkiye Büyük Millet Meclisinde Bir Denetleme ve Kontrol Organı Olarak Müstakil Grup’un Yapısı ve İşlevi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (7), Konya, 2000, 305-326.

AKIN, Fehmi, “12 Temmuz Beyannamesi Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), Afyon, 2009, 92-109.

AKINCI, Abdulvahap ve USTA, Sefa, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi”, *Karamanoğlu Meymetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 29, Aralık, 2015, 41-52.

AKMAN, Şefik Taylan ve AKMAN, İnci Solak, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, I(2), Şubat, 2011, 73-91.

AKSANYAR, Necati, “Demokrat Partinin Din Politikalarının Türk Basımında Yansımaları (1950-1954)”, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, (11), Ocak, 2007, 1-30.

ALBAYRAK, Mustafa, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”, *Ankara Barosu Dergisi*, (1), Ankara, 2014, 297-312.

ARAP, Sultan Kavili, “Türkiye Yeni Üniversitelere Kavuşurken: Türkiye’de Yeni Üniversiteler ve Kuruluş Gerekçeleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(1), Ankara, 2010, 1-29.

- ARSLAN, Ali, “Çok Partili Döneme Geçişten 27 Mayıs’a Türkiye’de Siyaset ve Üniversite”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (2), İstanbul, 2002, 41-83.
- ARSLAN, Mehmet, “Cumhuriyet Dönemi Üniversite Reformları Bağlamında Üniversitelerimizde Demokratiklik Tartışmaları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), Ocak, 2005, 23-49.
- ASLAN, Seyfettin ve DÜNDAR, Tahir, “Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri”, *Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Mukaddime*, 5(1), Mardin, 2014, 27-44.
- AVŞAR, Zakir ve KAYA, Ayşe Elif Emre, “Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, 33(95), Bahar, 2017, 123-160.
- AYDAR, Hidayet, “Ezanın Tarihi ve Başka Dillerde Okunması Meselersi”, *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), Haziran 2016, 5-48.
- AYIŞIĞI, Metin, “Ezanın Yeniden Arapça Okunması ve Basındaki Yankıları”, *Türk Tarihinde Adnan Menderes Sempozyumu*, 12-14 Mayıs, Aydın, 2011, 547-584.
- BALTACI, Cemal ve AKIN, Fehmi, “1946 Üniversite Reformu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 12(1), Isparta, 2007, 83-94.
- BERBER, Şarika Gedikli, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükûmet Darbesi: 35’ler Vakası”, *Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi*, 6(11), Kış, 2012, 131-150.
- BOZKURT, Birgül, “Türkiye’de “Milli Şef” Dönemi CHP Politikalarının Eğitim Sistemine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *BELGİ Dergisi*, 2(2), Yaz, 2011, 183-204.
- ÇAKIR, Hamza ve YAVALAR, Deniz Elif, “Demokrat Parti İktidarı ve Basın”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 2017, 257-270.

- ÇUFALI, Mustafa, “Cumhuriyet Döneminde Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dinamikler”, *Liberal Düşünce Topluluğu Dergisi*, (38-39), Bahar-Yaz, 2005, 55-67.
- DİKİCİ, Ali, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (10), Mayıs, 2006, 77-104.
- , “Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (42), Kasım, 2008, 161-192.
- DİLİK, Sait, “Atatürk Döneminde Sosyal Politika”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 40(1), Ankara, 1985, 93-102.
- EKİN, Nusret, “Türkiye’de Endüstri İlişkilerinin Gelişimi ve 1936 İş Kanunu”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 35-36(1), İstanbul, 1986, 33-51.
- ERARSLAN, Cezmi, “Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (22), Ankara, 1998, 141-157.
- ERDOĞAN, Caner, “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi’nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51), Ağustos, 2017, 270-279.
- GÖK, Salhadin, “Tek Parti İktidarında Basın Muhalefeti: Millet Partisi Örneği”, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (41), Ankara, 2009, 351-384.
- GÜLEN, Ahmet, “II. Dünya Savaşı’ndan 27 Mayıs’a İsmet İnönü’nün Söylemlerinde Kemalizm”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 21, Bahar, 2015, 111-136.
- GÜLMEZ, Mesut, “1936 İş Yasası’nın Hazırlık Çalışmaları”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 35-36(1), İstanbul, 1986, 127-163.

- GÜNEŞ, Günver, “Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Toplumsal Yaşama Etkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed.: Hasan Celal Güzel – Kemal Çiçek – Salim Koca), 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, 615-622.
- GÜVENİR, Murat, “Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 37(1), Ankara, 1982, 237.
- GÜZEL, Ali, “3008 Sayılı İş Yasası’nın Önemi ve Başlıca Hükümleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 35-36(1), İstanbul, 1978, 165-222.
- GÜZEL, Şehmus, “İnönü ve Sosyal Politikalar”, *Yapıt Dergisi*, (10), Ankara, 1985, 1-112.
- HAYTOĞLU, Ercan, “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (3), 1997, 46-56.
- İNAN, Süleyman, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Milletvekili Seçim Yasası Değişikliklerinde Muhalif Görüşler (1946-1950)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), Isparta, 2003, 1-20.
- İNCİ, İbrahim, “1923-1960 Döneminde Türkiye’de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, (1), 2009, 109-130.
- KARAKAŞ, Muhammed, “Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8), Kayseri, 1999, 97-104.
- KARAÖMERLİOĞLU, Mehmet Asım, “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Hikâyesi”, *Birikim Dergisi*, (107), Mart, 1998, 31-47.
- KARATAŞ, Murat, “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Siyasal İktidar Anlayışı (1946-1950)”, *Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 2014, 505-524.

- KAŞTAN, Yüksel, “Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP'nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8(1), Afyon, 2006, 123-140.
- KOÇLAR, Bekir, “Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükûmet – Muhalefet İlişkisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed.: Hasan Celal Güzel – Kemal Çiçek – Salim Koca), 16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 754-764.
- MAKAL, Ahmet, “Türkiye'nin Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Sendikalar: 1946-1950”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi GETA Tartışma Metinleri*, (100), Aralık, 2006, 1-40.
- NAL, Sabahattin, “Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60(3), Ocak, 2005, 137-171.
- NAMAL, Yücel ve KARAKÖK, Tunay, “Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)”, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), Nisan, 2011, 27-35.
- OLGUN, Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27(79), Mart, 2011, 1-36.
- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 953-960.
- ÖRNEK, Cangül, “Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(1), Ankara, 2014, 109-139.
- ÖZÇELİK, M. Hakan, “1938-1960 Yılları Arasında Atatürk Devrimlerine Karşı Faaliyetler”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(9), 2011, 97.
- ÖZDEMİR, Ali Ulvi, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (49), Bahar, 2012, 179-216.

- ÖZTÜRK, İbrahim Mert, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54), Ankara, 2003, 135-166.
- ÖZÜÇETİN, Yaşar, “M. Şemsettin Günaltay’ın Hayatı, İlmi, İdari ve Siyasi Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(38), Haziran, 2015, 413-449.
- PAYASLI, Volkan, “Tek Parti İktidarı’ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946)”, *Çağdaş Türk Araştırmaları Dergisi*, 14(28), Bahar, 2014, 175-197.
- SANCAKTAR, Caner, “Türkiye’de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri”, *Bilge Strateji Dergisi*, IV, (7), 2012, 31-64.
- SÖNMEZ, Naim, “Seçim Sisteminin Demokratikleştirilmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 2014, 438-461.
- ŞUR, Şükrü, “Demokrat Parti ve Atatürk’ün Üç İlkesi: Cumhuriyetçilik, Laiklik, Devletçilik (1950-1960)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 56, Bahar, 2015, 147-176.
- TALAS, Cahit, “Sosyal Güvenlik Meselemiz”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 7, İstanbul, 1955, 84-99.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (14), Ankara, 1994, 255-265.
- TEKEREK, Meltem, “Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Müstakil Grup”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (57), Güz, 2015, 147-172.
- TEPEKAYA, Muzaffer, “1912 Osmanlı Meclisi Mebusan Seçimlerinde Saruhan (Manisa) Sancağı İttihat ve Terakki Fırkası Adayı Yusuf Rıza Bey ve Seçim

- Beyannamesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(27), Güz, 2013, 33-61.
- TİKVEŞ, Özkan, “Basın Özgürlüğü ve Sansür Yasağı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), İzmir, 1980, 161-172.
- TOPRAK, Serap, “1919-1945 Dönemi Türk – Rus İlişkileri”, *Toplum Bilim Dergisi*, 5(9), Ocak - Haziran, 2011, 161-170.
- TUNA, Işıl, “Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(30), Bahar, 2015, 203-219.
- TUNÇ, Hasan, “Demokrasi Türkleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1-2), Ankara, 2008, 1113-1132.
- TURAN, Mustafa, “Cumhuriyet Döneminde İki Deneme: Siyasi Müsteşarlıklar ve Müstakil Grup”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1-2), Mayıs, 1999, 27-42.
- UCA, Alaattin, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Altı Vilayette İlan Edilen Örfi İdare ve Buna Karşı Mcliste Gösterilen Demokratik Tepki”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (40), Erzurum, 2009, 375-390.
- UZUN, Hakan, “Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20-21), Bahar - Güz 2010, 233-271.
- YAĞMA, Gülçin, “1939-1960 Yılları Arasında Basın – İktidar İlişkileri”, *Genç Düşünce Dergisi*, 2(1), 2011, 176-206.
- YAVUZ, Uğur Günay, “II. Dünya Savaşı’nın Cumhuriyet ve Tan Gazetelerinde Temsili”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2(11), Ocak, 2016, 2-31.

YETKİN, Barış, “1945-1950 Arası Demokratikleşme Sürecinde Basın”, *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (17-18), İstanbul, 2010, 1-38.

YILDIZ, Nuran, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), Ankara, 1996, 481-505.

YILMAZ, Ensar, “1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(1), Ordu, 2010, 177-188.

ZORLU, Mihrican, “Milli Koruna Kanunu Versus 3008 Sayılı İş Kanunu: Emeği Denetim Altına Alan ve Sermaye Birikimini Destekleyen Bir Kanun”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4(1), Ankara, 2014, 119-145.

E) TEZLER

BİLGİN, Semra, *Türk Siyasi Hayatında Hasan Saka*, (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, 2006.

KOÇLAR, Bekir, *Recep Peker*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 1996.

MAT, Gülben, *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sıkıyönetimler*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2008.

TUNA, Sevil, *Siyasi Açıdan I. Ve II. Hasan Saka Hükümetleri (1947-1949)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.



EK-1-a: Tan gazetesinin süresiz olarak kapatılması ve Suat Derviş tarafından yazılan "Niçin Sovyetler Birliğinin Dostuyuz?" adlı kitabın Bolşevizmi memleketimizde yaymaya teşvik suçlamasıyla dağıtımının durdurulmasına dair karar.

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

Kararname

86

528

Suat Derviş tarafından yazılan ve İstanbul'da Arkadağ Matbaasında basılan "Niçin Sovyetler Birliğinin dostuyuz" adlı kitabın dağıtılmasının men'i ve mevcutlarının toplattırılması; TBMM sayılı Matbuat Komisyonunun 2357 sayılı kanunla maddel 57 inci maddesine tevfihan, İçre Vekilleri Heyetince 9 / Mart / 1944 tarihinde kabul olmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmail Hani

Bş. V.

B. Sarı

Ad. V.

R. Fındık

M. M. V.

Da. V.

Höknü Akman

Ha. V.

M. Memişoğlu

Ma. V.

E. Akşit

Mf. V.

Günel

Na. V.

Yury Soy

İk. V.

S. İ. M. V.

D. H. Aktaş

G. İ. V.

S. R. Hatipoğlu

Zr. V.

S. R. Hatipoğlu

Mü. V.

A. F. Cellesoy

Ti. V.

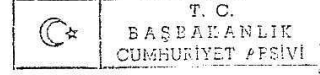
A. Aktaş

080	18	0	02	104	16	12
-----	----	---	----	-----	----	----

EK-1-b:

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

Kararname



527

İstanbulda müntegir Tan gazetesinin muvakkaten kapatılması;
1881 sayılı Matbuat kanununun 50 inci maddesine tevfiğin, İcra Vekille-
ri Heyetinin 9/3/1944 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.

BAŞİCUMHUR

Bş. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

Ha. V.

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V.

Zr. V.

Mü. V.

Ti. V.

030 18 01 02 104 16 12

Kaynak: BCA, 30.18.0.2.104.16.12.

EK-2-a: Tan gazetesi etrafında bazı aydınlarının ikinci bir parti kurmak için yapmış oldukları toplantıların, emniyet güçleri tarafından adım adım izlendiğini gösteren belge.

T. C.  T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI 4 Haziran 1945

İçişleri Bakanlığı
Emniyet Genel Müdürlüğü

Önemli İşler

Özel sayı :

Genel sayı : 1038

Özü:

Sayın Şükrü Saracoglu

Başbakan

İlişgi :

İkinci bir parti kurmak üzere Dr. Tevfik Rüştü Aras, Dr. Adnan Adıvar, M. Zekeriya Sertel, Sabiha Zekeriya Sertel, Sabahattin Celâl ve Esat Adil'in toplantı yaptıkları hakkında İstanbul'dan alınan bir yazı örneği ilişik olarak sunulmuştur .

Yüksek bilgilere saygılarımla arz ederim


İçişleri Bakanı

Hüsnü Aras

BAŞBAKANLIK		
Hususi Kalem Müdürlüğü		
Tarih	Numara	Ek
10.6.45	628	

Karşılıklarda: Dosya sayısıyla numara ve tarihin zikri rica olunur.

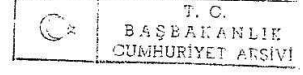
EK-2-b:

T. C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI Emniyet Genel Müdürlüğü Önemli İşler Özel sayı : Genel sayı :		T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI		Özü:			
Ö R N E K							
İlişği :							
<p>Birkaç gündüzenberi bazı gazeteler tarafından kurulacağı haber verilen Demokrat partisi hakkında şu malumatı aldık :</p> <p>Bu partinin müteşebbis ve kurucularının son haftalar içinde (Tan) matbaasında sürekli toplantılar yaparak partinin program ve esaslarını hazırladıkları ve bu toplantıda Dr. Tevfik Rüştü Aras, Dr. Adnan Adıvar, M.Zekeriya, Sabiha Zekeriya Sertel, Sadrettin Celâl , Esat Adil ile isimleri öğrenilememiş olan bazı zevatın iştirâk ettikleri haber verilmektedir .</p> <p>Dörtbeş gün evvelki toplantıdan sonra bu zatların Tan matbaasından otomobillere binerek Park Oteline gittikleri ve birlikte yemek yedikleri bildirilmektedir .</p> <p>Tan Muharrirlerinden ve Anadolu Ajansı memurlarından(Hikmet Bil)in almış olduğu bir gazete imtiyazını (Parti) adına kullanacakları ve Tan Matbaasında ikinci bir gazete neşredebekleri de öğrenilmiştir. Diğer taraftan eski Yarın gazetesi sahibi Arif Oruç'un da günlük bir gazete çıkarmak için Tasvir Matbaasından izahat istediği haber alınmıştır . Bu konular etrafında tamamlayıcı bilgi alındığında arz edilecektir .</p>							
Aşkın ayındır T.C.6/945 							
Karşılıklarda: Dosya sayısıyla uumara ve tarihi zikri olmsur.							
030		10		79 524 18		2	

Kaynak: BCA, 30.10.0.0.79.524.18.

EK-3: Sürekli kapatma cezasıyla karşı karşıya kalan Vatan gazetesi, Varlık Vergisi konusu ile ilgili yazılarından dolayı Bakanlar Kurulu kararı ile geçici kapatılma kararı alınmıştır.

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Tetkik Müdürlüğü
Karar sayısı
3
1542



İstanbulda münteşir Vatan gazetesinin son günlerdeki neşriyatında verlik vergisi mevzuu yeniden ele alınarak vatandaşları birbirleri aleyhine tahrik edici mahiyette yazılar görülmekte olduğundan mezkûr gazetenin muvakkaten kapatılması, Matbuat Kanununun 50 inci maddesi hükmüne tevfikân, İcra Vekilleri Heyetince 30/9/1944 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmail

Bş. V.

Ş. Ş. Ş.

Ad. V.

Ö. T. T.

M. M. V.

A. Ş. Ş.

Da. V.

H. H. H.

Ha. V.

H. H. H.

Ma. V.

M. M. M.

Mf. V.

M. M. M.

Na. V.

N. N. N.

İk. V.

I. I. I.

S. İ. M. V.

S. S. S.

G. İ. V.

G. G. G.

Zr. V.

Z. Z. Z.

Mü. V.

M. M. M.

Ti. V.

T. T. T.

30 18 01 02 106 67 6

Kaynak: BCA, 30.18.1.2.106.67.6.

EK-4:

DÖRTLÜ TAKRİR (ÖNERGE)

CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına

7 Haziran 1945

Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamiyle tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaattir ki, milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes Kurtuluş Savaşımızdan doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdi hürriyetleri gerek millî murakabeyi en geniş surette sağlamak imkânlarını vermişti. Memleketi orta çağdan kalma bir takım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticâ kırmak maksadiyle 1925'ten sonraki yıllarda siyasi hürriyetleri bazı takyitlere uğratıldığını biliyoruz. Lakin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhuna daima sadık kalmak ve cumhuriyetin kurucusu büyük Atatürk, bunu tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştı.

Burada izahına lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fıkra tecrübesi bu maksatla yapılmış bir hareketti. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasi hürriyetlerin yeni birtakım tehditlere uğratıldığı inkâr edilemez. Bununla beraber cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekâmül yolunda ilerlemek istediğini gösteren teşebbüsler de vardı. TBMM seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe daha artacak bir nisbette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz.

II. Dünya Savaşı'nın belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimî bir tehdit altında bulundurması pek tabii olarak siyasi hürriyetleri bir kat daha

tehdide sebep olmuş ve bu surette Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştı. Gerçi Cumhuriyet Halk Partisi içinde ayrıca bir Müstakil Grup teşkili millî murakabe işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber kuruluşundaki gayri tabîlik dolayısı ile bundan da müsbet bir netice alınmadığını görüyoruz. Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de, hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasi hürriyetlerini şuurlu kullanacak bir seviyede buldukları inkâr edilemez bir hakikattir. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasından bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin, bilhassa cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler neticesinde, bundan 20 yıl evveline nisbetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir. İşte bir taraftan iç hayatımızdaki bu mes'ut tekâmülün yarattığı siyasi olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzda hâkim olan demokratik ruhu bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevkemiş bulunuyor. Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hulasa ediyoruz:

1. Millî hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan meclis murakabesini anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin alınması,

2. Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikle kullanabilmeleri imkânlarının sağlanması,

3. Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun şekilde yeni baştan tanzimi.

Muhterem milletvekili arkadaşlarımızın yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle, daha ilk kuruluşundan beri millî hâkimiyet gayesine erişmeyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve bütün Türk milletinin

yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk'ün idealine sadık kaldığımıza tamamiyle inanmış bulunuyoruz. Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında: *“Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği”* hakkındaki ifadeleri, bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden TBMM Parti Grubu arkadaşlarımızın, Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk milletine dünya demokrasileri arasında şerefli ve mevkii sağlayacak olan bu teklifi kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica eyeriz.

İzmir	Kars	İçel	Aydın
Celal Bayar	Fuat Köprülü	Refik Koraltan	Adnan Menderes

Kaynak: M. Serhan Yücel, Demokrat Parti, Ülke Kitapları, İstanbul, 2001, 47-49.

EK-5-a: CHP'nin demokrasiye uyum sağlamak için, İsmet İnönü'nün isteği üzerine 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan II. Olağanüstü Kurultayı'nda demokratikleşme yolunda önemli kararlar alınmıştır.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C. H. P.

Büyük Kurultayının Olağanüstü
toplantısı
10. V. 1946

Program – Tüzük komisyonu
Raporu

490	01			218	861	1
-----	----	--	--	-----	-----	---

— 5 Ad kitap ve broşür —

C. H. P. Olağanüstü Kurultayı Yüksek Başkanlığına

C. H. Partisinin Altıncı Büyük Kurultayında kabul edilen Parti programının (4) üncü maddesinin (C) fıkrasında yapılacak değişiklikle (22) inci maddesinin kaldırılması hakkında Genel Başkanlık Divanınca onanan Genel İdare Kurulu teklifi ve gerekçesinin sunulduğuna dair C. H. P. Genel Sekreteri Kırklareli Milletvekili Nafi Atuf Kansu'nun teskeresi bağları ve yine Parti Tüzüğü'nün (4) üncü ve (5) inci maddelerinin değiştirilmesiyle tüzüğe bir geçici madde katılması hakkında Değişmez Genel Başkanın seçme tutkundaki teklifi Kurultay kararıyla gündeme alınarak komisyonumuza havale edildiğinden her iki madde incelenir.

A — Programda değişiklik

1 — Parti programının dördüncü maddesinin (c) fıkrasındaki değişiklik ;

Mezkûr (c) fıkrasında (yurdumuzu umumî şartlarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve emniyet ettiği kimselere rey vermesini temin eden iki dereceli seçimi ameli icaplara uygun bulucuz.) denmektedir Yapılan değiştirme teklifi ise bu fıkra nın yerine (C — Milletvekilleri seçimlerinde tek dereceli seçim turaltıyız.) fıkrasının konulmasını istemektedir.

Genel Sekreterlikçe sunulan gerekçe de de ifade edildiği üzere en ileri bir Devlet şekli olan Cumhuriyet memleketimizde tesis etmek şerefini taşıyan Cumhuriyet Halk Partisi için halkın iradesini millet işlerinde arsız surette ortaya koyacak bir seçim esası olan tek dereceli seçimi bir an evvel uygulamak ötedenberi en içten duyulan bir emeldi. Bir takım icaplar ile bugüne kadar kalmış bulunan bu hâmlenin azimli ve ileri duygularla başarılması gerektiğini takdir ederek bu esaslı değiştirmeyi teklif etmekle Parti Başkanlık Divanı, Kurultayımıza esas hukuk tarihimizde çok şerefli bir mebdâ teşkil edecek olan büyük bir hukuk devrimi vücuda getirmek imkânını temin etmiş bulunmaktadır. Şimdiye kadar ikinci seçiciyi seçmek gibi mahdud bir ödevle karşı karşıya bulunan her Türk ferdi bugün, anayasanın Türkiye Büyük Millet Meclisine verdiği bütün ödevleri ve yetkileri kullanacak Milletvekilini seçmek suretiyle daha büyük bir sorumluluk yüklenmekte ve Millî hâkimiyetin tecellisi yolunda ağır fakat yüce değerde yeni bir ödev almaktadır.

Yurdtaşlarımızın bu büyük ödevi, Türk vâsına lâyık bir kental ve

kudretle ifa edeceklerine en derin bir güvenle dopdolu bulunan komisyonumuz üyeleri bu teklifi aynen kabulde hayatlarının en güzel işlerinden birini yaptıkları duygusunu tatmışlardır.

II - 22 inci maddenin ilgası :

Parti programının 22 inci maddesinde aynen şöyle denmektedir :

Madde 22 — Türkiyede cins ve sınıf ve rejijyonel fikirleri koruma ve yayma ve sınıf mücadelesi uyandırma maksatlarile Dernek kurulamaz. Devlet, hususi İdare ve Belediyelerle Devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar buldukları vazifenin sıfat ve ehemmiyeti ile Dernek kuramazlar.

İşbu maddenin ilgası teklif olunmakta ve bu suretle programın diğer maddelerinde dernekler hakkındaki görüşümüz açıkca ifade edilmekte bulunduğuna nazaran vatandaşlara dernek kurmak hususunda daha fazla bir genişlik temin edilmesi maksadının güdüldüğü Genel sekreterliğimizin tezkeresinde tebarüz ettirilmektedir.

Komisyonumuzda bu madde üzerinde geniş ve etraflı müzskere cereyan etmiştir. Parti Genel Sekreteri tarafından komisyon huzurunda yapılan açıklamalardan da anlaşılmiş olduğu üzere kaldırılması istenen 22 inci maddede başlıca dört nokta üzerinde dernek kuramamak hükmü mevcuttur :

1) Cins, 2) sınıf, 3) Rejijyonalizm esasları üzerinde 4) Belediyelerle Devlete bağlı müesseselerle hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar buldukları vazifenin sıfat ve hüviyetiyle dernek kuramamak.

Cins esası üzerinde dernek kuramamak noktası üzerinde ısrar etmenin kadın ve erkek eşitliği kemaliyle kabul edilmiş bulunan bir mevzuat silsilesi içersinde artık bekası tecviz olunabilecek bir husus olmadığından komisyon derhal ittifak etmiştir.

Sınıf esası üzerinden dernekler kurmağa müsaadenin daima geniş içtimai ve iktisadi bir zihniyetle düşünen Partimiz için uygun bir hareket olacağı bütün komis on âzasınca kabul edilmekle beraber bir kısım âza 22 inci madde kaldırıldığı halde bunun yerine münasip bir madde konularak Türkiyede milli birliği zayıflatıcı veya bozucu ve ülke bütünlüğünü dağıtıcı fikir ve maksatla dernek kurulamaması hususunun teminini müdafaa etmişlerdir.

Parti programının 22 inci maddeyi takip eden ve dernekleri ilgilendiren maddelerle programın yurtdaş haklarına müteallik (4) üncü maddesinin bükümleri esasen bu maksadı temin etmekte bulunduğu cihetle sınıf esasına müstenit dernek kurulabilmesi hususuna mesâğ verildikten sonra yeni bir takım kayıtlar konmasına lüzum olmadığı noktai nazarı reye konularak büyük bir çoklukla kabul edilmiştir.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Rejijonal fırkası da şöyle mütalea olunmuştur, siyasi maksatlarla rejijonal dernekler kurulması esasen bir çok noktalardan muhtelif kanunların menettiği bir konudur. Tüzükte bu suretle memnû hüküm olması yurtdaşların muayyen bir mütaka için her hangi bir imar ve hayır maksatlarıyla kurmak istedikleri teşekküllere mani olabilmektedir. Bu ise hiç bir veçhile devamı tecviz olunabilecek bir husus teşkil etmez, 22 inci maddenin iki fıkrasında işaret olunan kimselerin siyasi maksatlarla olmayarak münhasıran kendi meslekî işleriyle uğraşmak için Dernek kurmalarına mani olmak dahi hiç bir sebebe müstenit görülmemektedir. Bütün bu hususlar gözönüne alınarak Genel Sekreterlik tezkeresinde ileri sürülen esas mütalea yerinde görülmüş ve 22 inci maddenin tayyî esasında ittifak edilmiştir.

B — üzüğü ilgilendiren kısım :

1 — Madde 4) Parti Tüzüğü'nün 4 üncü maddesinde (Partinin Değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü) dır, denmektedir. Ve şimdi yapılmakta olan teklifle bunun yerine (Parti genel Başkanı Büyük Kurultay tarafından dört yıl süre için Partili Milletvekilleri arasından seçil r.) cümlesinin konması teklif olunmaktadır;

Partimizin Değişmez Genel Başkanı olan İsmet İnönü, tarafından bugünkü Kurultayın açılış nutkunda söylenen ölmöz sözler, bir fantinin ağzından bugünkü neslimize, bütün insanlığa ve gelecek nesillere verilmiş en büyük bir demokrasi dersidir.

Yurda yaptığı büyük hizmetler sayıya sığmayan İsmet İnönü'ne karşı bu Parti ancak ona Değişmez Genel Başkan demek suretiyle belki bir mukabele yapabiliirdi. Ve bu gün de bu Parti içerisinde hiç bir fert öyle bir değişme teklifini hatır ve hayale getirmemiştir; buna millî ve insanî terbiye duygularımız manidir. Fakat mad-n-ki sevgili ve ıziz şahsiyetle İnönü, millet huzurunda öyle bir arzu göstermiştir, biz ancak nesillere ve şahıs üzerinde itimadı daim tazelemek hikmetiyle gösterdiği arzudan ilham alarak bunu kabul ediyoruz. Ve tek mucip selâp olarak onun sözlerini ileri sürüyoruz. Yoksa Partimiz İnönü'ne Değişmez Genel Başkan derken bu güveni kiine ve ne için verdiğini bilerek en içden gelen bir emniyet ve bağlılıkla o maddeyi tesbit etmiş bulunuyordu.

Bu maddenin şekli üzerinde komisyonumuzda cereyan eden tartışma sonunda Parti Genel Başkanının daima normal Kurultaylar tarafından dört sene için seçilmesi ve bu defa Tüzükte değişiklik olduğundan Parti Genel Başkanlığı için seçim yapılması gerekli olacağı mütalea edilmiştir.

Geçici Madde :

Müstakil Gurupa müeallik maddelerin kaldırılması Partimizin demok-rasi yolunda bir denemesi olan Müstakil Gurup müessesesi, Altıncı ve ye-

EK-5-d:

dinci Büyük Millet Meclis devrelerinde, yüksak huzurumuzda okunan raporlarından anlaşılmiş bu anduğu üzere memleketin Parti hizmetinde önemli ve feragatlı çalışmalar yapan kıymetli bir hüviyet olmuştur. Fakat son siyasi şartlarda Partimizin bütün kuvvetlerini toplaması gerekmekte olduğundan bu haptaki teklif dahi uygun görülerek kabul edilmiştir.

Bütün bu hususları temin etmek maksadiyle Tüzükte kaleme alınan dördüncü ve beşinci değişik maddelerle geçici bir maddenin kabulü yüksek Kurultayın tasvibine saygılarımızla arz olunur.

Program - Tüzük Komisyonu Başkanı
Konya Milletvekili
Fikri Sılay

Raportör
Bingöl Milletvekili
Feridun Fikri Düşünsel

Kâtip
Kastamonu Milletvekili
Tezer Taşkıran

Üye
Ankara Delegesi
İbrahim Rauf Ayaşlı

Üye
Aydın Delegesi
Neşet Akkor

Üye
Balıkesir Milletvekili
Süreyya Urgeevron

Üye
Bursa Delegesi
Cemil Öz

Üye
Çankale Delegesi
Halil Dilmaç

Üye
Denizli Delegesi
Hulâsi Oral

Üye
Diyarbakır Delegesi
Nedim Pirinçcioğlu

Üye
Eskişehir Milletvekili
Yavuz Abadan

Üye
Isparta Delegesi
Halut Çakınakcı

Üye
İstanbul Delegesi
Emin Âli Durusoş

Üye
İzmir Delegesi
Mehmet Orhon

Üye
Kütahya Delegesi
İbrahim Baykut

Üye
Kocaeli Milletvekili
Nihat Erim

Üye
Manisa Delegesi
Dr. Necdet Otamar

Üye
Rize Milletvekili
Tuhsin Bekir Balta

Üye
Samsun Milletvekili
Naşit Fırat

Üye
Sivas Milletvekili
Hikmet Işık

Üye
Seyhan Delegesi
M. Rifat Gülek

Üye
Tekirdağ Milletvekili
Faik Öztürk

Üye
Tokat Milletvekili
Nazım Poroy

Üye
Trabzon delegesi
Ali Rıza Işık

Üye
Zonguldak Milletvekili
Şinasi Devrin

EK-5-e:

Programda değiştirilen Hükümler

Mevcut hüküm :

Madde 4 — Yurddaş hakları:

C) Yurduumuzun umumî şartlarına göre vatandaşın yakından tanıdığı ve emniyet ettiği kimselere rey vermesini temin eden iki dereceli seçimi ameli icaplara uygun buluruz.

Madde 22 — Türkiyede cins ve sınıf ve rejijonal fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücadelesini uyandırma maksatlarıyla cemiyet kurulamaz. Devlet, Hususî İdare ve Belediyelerle Devlete bağlı müesseselerden hizmet karşılığı aylık ve ücret alanlar buldukları vazifenin sıfat ve hüviyeti ile cemiyet kuramazlar.

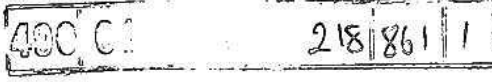
Teklif :

Madde 4. — Yurddaş hakları:

C) Milletvekili seçimlerinde tek dereceli seçim tarafısızdır.

Kaldırılmıştır.

EK-5-f:



Tüzükte değişen hükümler

Madde 4. – Parti Genel Başkanı Büyük Kurultay tarafından dört yıl süre için Partili Milletvekilleri arasından seçilir.

Madde 5 – Partinin Genel Başkanlığı süresi içinde aşağıdaki üç halde inhişâl edebilir.

- a) Ölüm,
- b) Vazife yapmaya mâni bir hastalığın sabit olması,
- c) İstifa,

Bu üç halden biri dolayısıyla inhişâl vukuunda Parti Büyük Kurultayı derhal toplanarak Partiyeye mensup Milletvekilllerinden bir zan Genel Başkanlığa seçer.

Geçici madde :

1 – Tüzükte yazılı olan Değişmez Genel Başkan sözü Genel Başkan olarak değiştirilmiştir.

2 – 16 nci maddenin (g) fıkrasıyla 118, 119, 120, 121, 122, 123 üncü maddeler kaldırılmıştır.

3 – Tüzükteki Müşâkil Grup hakkındaki bütün hükümler mülğadır.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Yıldırım, Sedat
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 21.04.1986 / Elazığ
Telefon :
Faks :
E-mail :

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Doktora
Yüksek Lisans	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	2018
Lisans	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	2013

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
.....

Yabancı Dil

İngilizce

Yayımlar

.....

Hobiler

.....